

GRIPLA

GRIPLA

RITSTJÓRI
JÓNAS KRISTJÁNSSON

IV

REYKJAVÍK
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
1980

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

RIT 19

Skrár hafa samið

EINAR G. PÉTURSSON OG EIRÍKUR ÞORMÓÐSSON

© Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 1980

PRINTED IN ICELAND
STEINHOLT HF

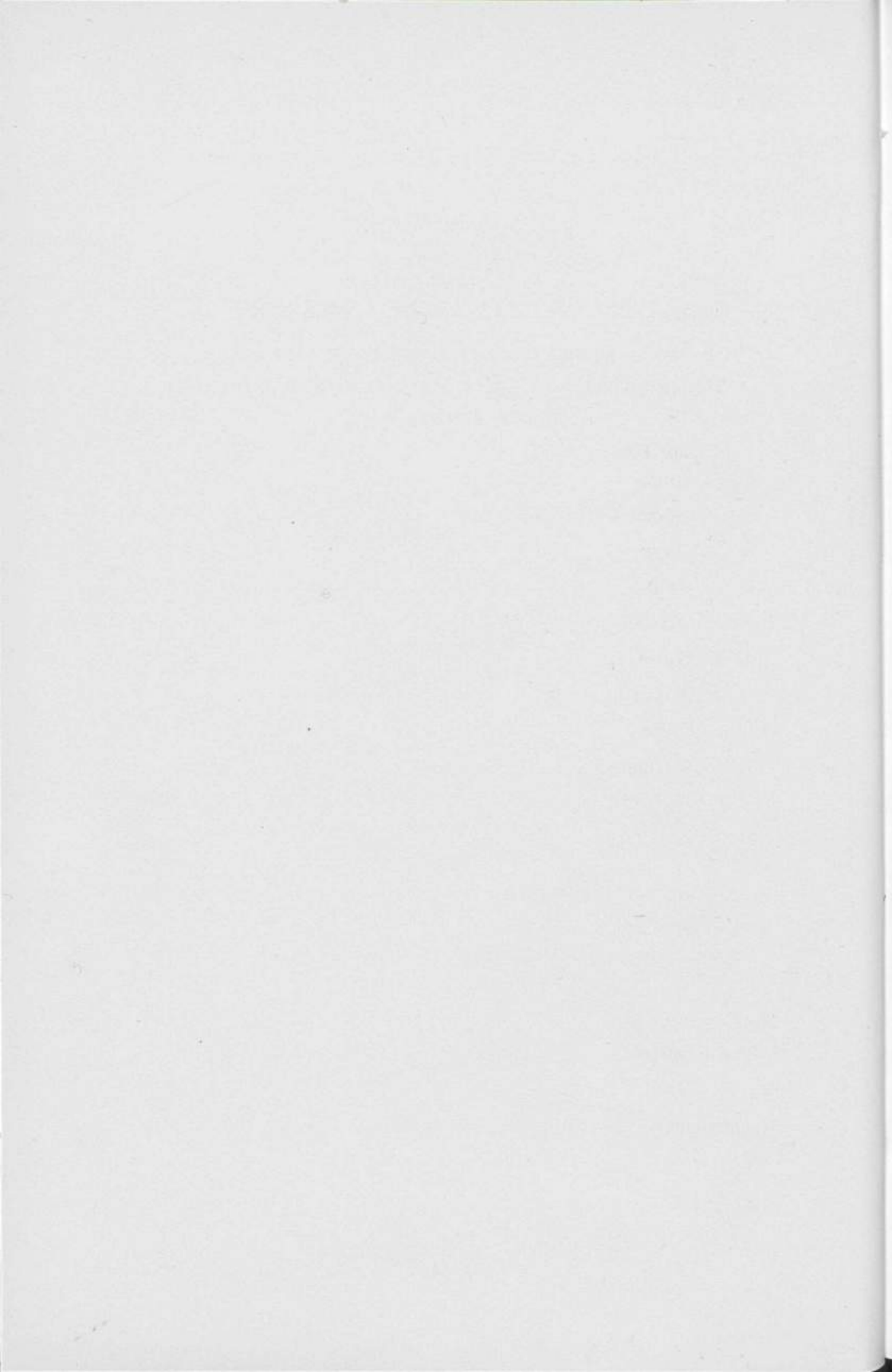
Kniarólf Sveinsson

EINARI ÓL. SVEINSSYNI

ÁTTRÆÐUM 12. DESEMBER 1979

HELGAR STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

ÞETTA BINDI GRIPLU

EFNI

Kristján Eldjárn: Textaspjald frá Skálholti	9
Joan Turville-Petre: Hetjukvæði á Íslandi og í Wales	22
Jón Helgason: Athuganir Árna Magnússonar um fornsögur	33
Povl Skárup: Er Bevers saga og Olif & Landres oversat fra engelsk?	65
Povl Skárup: Forudsætter Rémundar saga en norrøn Lancelots saga kerrumanns?	76
Ólafur Halldórsson: Ætt Eiríks rauða	81
Hermann Pálsson: Unde venit unda?	92
Hermann Pálsson: Glámsýni í Grettlu	95
Bjarni Einarsson: Um Spákonuarf	102
Stefán Karlsson: Ögn og háls í hómilíu	135
Einar G. Pétursson: Einn atburður og leiðsla um ódáiðsakur	138
Vésteinn Ólason: Soltinn varð Sigurður	166
Aðalgeir Kristjánsson: Tillögur Finns Magnússonar um stofnun handrita- og skjalasafns á Íslandi	172
Hallfreður Örn Eiríksson: Þjóðsagnasöfnun og þjóðfrelsis-hreyfing	186
Davíð Erlingsson: Hjörleifur kvensami og Fergus Mac Léite	198
Um Grænlandsrit. Andmælaræður	
Ræða Jakobs Benediktssonar	206
Ræða Jóns Samsonarsonar	217
Jón Samsonarson: Úr Grænlandinga rímum	247
Jan Sand Sørensen: Komposition og værdiunivers i Egils saga	260
Bent Chr. Jacobsen: "Infinitivkonjunktionen" at	273
Magnús Pétursson: Áhrif lokhljóða á hljóðróf íslenzkra sérhljóða	283

Jónas Kristjánsson: Annálar og Íslendingasögur	295
Selma Jónsdóttir: History of the English Psalter at Skálholt	320
<i>Handrit</i>	330
<i>Nafnaskrá</i>	332

KRISTJÁN ELDJÁRN

TEXTASPJALD FRÁ SKÁLHOLTI

Þjms. 10881

1

MEÐAL hinna háhelgu gripa sem stað áttu á altari hve­rrar sæmilega búinnar kirkju á miðöldum var bók, sem á voru guðspjöll, textar, allra messudaga ársins. Stundum voru pistlarnir þar einnig. Í máldögum er slík bók ósjaldan kölluð *guðspjöll* eða *guðspjallabók*, stöku sinnum *evangelia*, *evangeliorum bók* eða *liber evangeliorum*, en þó langoftast *texti*, sem lítur út fyrir að vera stytting úr *textabók*. Af bókinni söng prestur texta dagsins, og var það einn af hápunktum messunnar. Fornir textar (þ. e. textabækur) sem varðveist hafa sumstaðar í löndum eru oft framúrskarandi listaverk, og hallast ekki á um skrift, lýsingar og bókband. Textinn var ekki aðeins nokkur skinnblöð sem hin heilögu ritningarorð voru skrifuð á, heldur var veglegur umbúnaður hans einnig guði til dýrðar og kirkjunni og eiganda hennar til uppheldar. Allt átti þetta við hér á landi ekki síður en annarstaðar í rómversk-kaþólsku kirkjunni.

Ekki virðist mikið hafa bjargast til vorra tíma af skinnblöðum úr fornum íslenskum textum. En varla þarf að efast um að vel hefur verið vandað til skriftarinnar á þeim. Og góðar heimildir eru fyrir því, að textar hér á landi voru oft fagurlega búnir, og er þá átt við spjöldin sem þeir voru bundnir í. Gott dæmi er sú frásögn Lárentíussögu, að biskup tæki hagan gullsmíð sem Eyjólfur hét heim á staðinn á Hólum

og léti hann smíða dýrgripi handa dómkirkjunni.¹ 'Lét Lárentíus biskup hann smíða kirkjunni á Hólum texta tvo, harla sæmilega, sem enn mega sýnast á Hólum',² þ. e. upp úr miðri 14. öld þegar sagan var skrifuð. Textasmíð þessi virðist hafa átt sér stað rétt fyrir andlát biskups 1330, og svo mjög hefur höfundur sögunnar, síra Einari Hafliðasyni, þótt til textanna koma, að hann nefnir þá aftur í annál sínum, Lögmansannál, og þá á þessa leið: 'Lárentíus biskup lét smíða texta amaleraðan, og annan uppdrifinn.'³ Þetta er vel þeginn fróðleikur og merkilegur vegna þess að helst er svo að skilja að Eyjólfur gullsmiður hafi fengist við smeltvinnu á Hólum, en smelt var einmitt mjög algengt á textaspjöldum þeim sem mest var í borið erlendis.

Í máldögum miðalda er texta iðulega getið, oft athugasemdalaust, en stundum á þann veg að augljóst er að þeir hafa verið kostulega búnir. *Texti búinn, textabúnaður með silfur*, kemur margsinnis fyrir, einnig *texti með forgylltan kopar*, eða með messing, tönn eða smelt, *textaspjöld tvö af messing smelt*.⁴ Glæsileg er textaeign Hóladómkirkju 1525: *stór texti með silfurspjaldi forgylltur, amaleraður með víravirki, og annar silfurtexti með forgylltu spjaldi, og enn tveir textar búnir með hvítt silfur*.⁵ Fróðlegt er að sjá að margar kirkjur áttu *kodda* (pulvarium), til dæmis átti Hóladómkirkja tvo, ætlaða til að leggja textana á og hlífa þannig dýrmætum búnaði utan á spjöldum þeirra.

Þessar glefsur úr íslenskum máldögum nægja til að vekja nokkra hugmynd um að íburðarmiklir textar voru algengir hér á landi á miðöldum, bæði erlend listaverk og heimagerð. Flestir eru þessir prýðilegu textar miðalda týndir og tröllum gefnir, og er það gamla sagan. Þó vill svo ánægjulega til að frá Grund í Eyjafirði hafa varðveist tvö lítt skemmd og forkunnargóð textaspjöld, eflaust bæði af sama textanum. Eðlilegt er að beina hér að þeim nokkurri athygli. Ólafur timburmeistari Briem á Grund sendi spjöldin ásamt fleiri kjörgrípum til Old-

¹ Allt sem tekið er beint úr heimildum í þessari ritgerð er fært til nútíma stafsetningar, enda skiptir gamall ritháttur ekki máli fyrir efni hennar.

² *Laurentius saga biskups*. Árni Björnsson bjó til prentunar. Rit Handritastofnunar Íslands III. Reykjavík 1969, bls. 133.

³ G. Storm, *Islandske Annaler indtil 1578*. Christiania 1888, bls. 269.

⁴ Um þetta vísast til Fredrik B. Wallem, *De islandske kirkers udstyr i middelalderen*. Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring. Aarsberetning 1909, bls. 59.

⁵ *Ísl. fornbrs.* IX, 295. Sjá einnig *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* I, 120, undir *Altarets klædsel*.

nordisk Museum 1852, og eru þau nú í miðaldadeild Þjóðminjasafns Dana, nr. 12574 a–b.

Textaspjöldin frá Grund eru úr eik, þykk og mikil, 32 cm á hæð, 19 cm á breidd, 2,5 cm á þykkt. Önnur hliðin er alslétt, sú sem inn hefur snúið að skinnblöðunum, en á hinni er trogmyndað gróp, 23,3 × 10,4 cm, skáhalli upp úr því á alla vegu og síðan allbreiður flatur kantur eða rammi umhverfis. Öll er hliðin þakin eirþynnum með smelti og gyllingu. Í botni grópsins er það sem mestu máli skiptir, plata með helgimyndum, á öðru spjaldinu krossfestingarmynd með Maríu og Jóhannesi undir krossinum og englamyndum fyrir ofan, en á hinum Kristur sem herra himins og jarðar, sitjandi á regnboganum innan í sporöskjulöguðum reit (majestas domini), en einkennisverur guðspjallamannanna í hornunum utan við. Á skáflötunum upp úr grópinu eru sléttir látúnrenningar, en á flötu umgerðinni utan um allt saman skreytingar og myndir í rómönskum stíl, smelt og gyllingar, þynnurnar festar á með litlum látúnstittum, eins og reyndar búnaðurinn allur.⁶

Þetta er í sem allra stystu máli lýsing hinna frábæru textaspjalda frá Grund, sem einna ágætust eru sinnar tegundar á Norðurlöndum. Kr. Kálund getur þeirra í Íslandslýsingu sinni, og má telja öruggt það sem hann álitur, að þau séu hin sömu og nefnd eru í máldaga Grundarkirkju frá 1318, þar sem talin eru fram tvö textaspjöld af messing, smelt.⁷ Athyglisvert er að talað er um *textaspjöld* en ekki *texta*. Það kynni að benda til þess að spjöldin hafi aldrei verið á guðspjallabók, þótt þau væru að sjálfsögðu til þess gerð, heldur staðið á altari eða hangið á kirkjubili eins og hverjar aðrar helgimyndir, enda nefna bæði Kálund og Matthías Þórðarson þennan möguleika.⁸ Ef rétt er til getið mætti hugsa sér að þetta hefði átt sinn þátt í að spjöldin varðveittust. Kapólsk messusöngsbók hefur verið í meiri hættu en helgimynd sem söfnuðurinn var vanur að við honum blasti í kirkjunni og ekki var annað saknæmara á en myndir af frelsaranum og guðsmóður.

Grundarspjöldin eru gott og gilt smeltverk, svonefnt *émail champ-levé*, frá um miðri 13. öld, sennilega frá Limoges í Mið-Frakklandi,

⁶ Sæmilegar myndir af Grundarspjöldunum eru hjá Wallem, tilv. rit, bls. 60 og 61.

⁷ Kr. Kálund, *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island* II, Kbh. 1879, bls. 114.

⁸ Kálund í tilv. riti, s. st., en Matthías í skrifaðri skrá um íslenska gripi í Nationalmuseet, geymdri í Þjóðminjasafni Íslands.

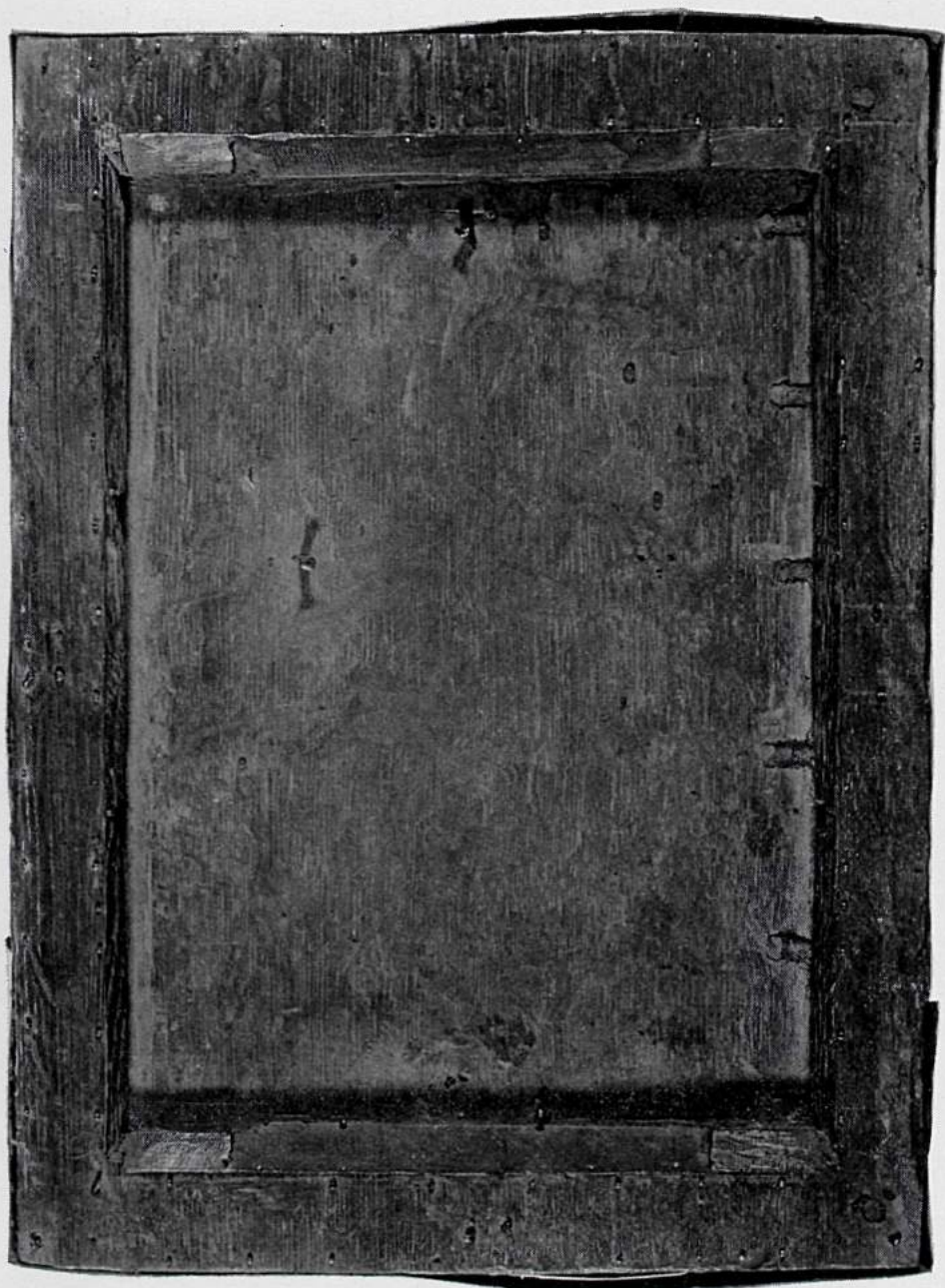
sem var völdug miðstöð smelt-iðnaðarins í Vestur-Evrópu, enda dregur hann nafn af henni. Þó nokkrir Limoges-hlutir hafa varðveist á Norðurlöndum, m. a. á Íslandi, einkum altarisrossar, en fleira þó.⁹ Allt slíkt hefur verið mjög í metum haft hér á landi, ekki síður en það sem af góðmálmum var gert. Ef lítið er til textanna sérstaklega virðast textar með smeltverki hafa verið býsna algengir, en þó má trúlega ráða af máldögum að oftar hafi þeir verið búnir með silfur. Eini textinn (textaspjaldið) sem varðveist hefur úr íslenskri kirkju auk Grundarspjaldanna, hefur vafalítið verið þannig úr garði gerður. Hér verður um þann forngrip fjallað, og hefur þótt eðlilegt að hafa þennan inngang þeirrar umræðu.

Þegar dönsk stjórnvöld sendu Íslendingum fjölda íslenskra hluta úr söfnum sínum sem gjöf á Alþingishátíðinni 1930, héldu þau eigi að síður eftir mörgum góðum gripum, og meðal þeirra voru textaspjöldin frá Grund. Aftur á móti sendu Danir hingað textaspjald sem lengi var í eigu dómkirkjunnar í Skálholti. Spjaldið er nú í Þjóðminjasafni Íslands og ber safntöluna Þjms. 10881. Þótt það megi muna sinn fífil fegri, ber það enn þau merki fornrar frægðar sem endast því til að standa undir smágrein um uppruna þess og sögu.

2

Textaspjaldið frá Skálholti er gert úr heilli eikarfjöl, nú dökkri, 32 cm á hæð, 23,8 cm á breidd, eða nákvæmlega jafnhátt og spjöldin frá Grund, en til muna breiðara. Þykktin er 2,8 cm á 3–3,5 cm breiðum ramma yst. Sú hliðin sem inn hefur snúið er alveg slétt, en á henni eru margir seinna til komnir hringar, sem sýna að hún hefur einhverntíma verið notuð sem undirlag þegar verið var að skera oblátur með bakstursskera (oblátujárni). Á hinni hliðinni er útholað trogmyndað gróp, 27 × 19 cm, en 1,7 cm djúpt. Öll hefur þessi hlið verið búin, en lítið

⁹ Gott yfirlit með tilvitnunum til fræðirita sjá Aron Andersson í *Kulturhistorisk leksikon* II, 602–605, undir *emalj*. Sérstaklega skal vísað til Marie-Madeleine S. Gauthier, *Emaux limousines champlevés des XIIe XIIIe & XIVe siècles*. Paris 1950, einkum pl. 8 og 16. — Paul Thoby, *Les croix limousines de la fin du XIIe siècle au début du XIVe siècle*. Paris 1953. Að því er til Íslands tekur sjá Matthías Þórðarson, *Róðukrossar með rómanskri gerð*, *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1914, bls. 30–37, enn fr. Kristján Eldjárn, *Hundrað ár í Þjóðminjasafni*, Reykjavík 1962, nr. 55.

er þó eftir af þeirri dýrð. Í botni grópsins hefur verið plata með helgimyndum, en hún er bak og burt, og verður nú ekki séð af sjálfum hlutum hverskyns verið hefur. Freistandi væri að telja að hún hafi verið með Limogesverki eins og Grundarspjöldin, en því verður þó að hafna, eins og fram kemur síðar. Á skáhallar hliðar grópsins hafa trúlega verið negldir messingarrenningar, einnig ofan á umgerðina, enda eru þar fjölmargir látúnstúttir sem þeir hafa verið festir með. Nokkrir stærri naglar eru í botni grópsins og með þeim hefur myndplatan verið fest.

Segja má að horfinn sé fagur farfi af þessum helgigrip ef borinn er saman við Grundarspjöldin, en af lýsingunni á að sjást að hann hefur ekki verið síður mikilfenglegur en þau, bæði breiðari og þykkari og myndplatan tiltakanlega stór í botni grópsins. Og svo er fyrir að þakka að enn getur spjaldið státað af nokkru skarti sem ótalið er, en það er látúngjörð eða beit, 2,8 cm breið (þ. e. þykkt spjaldsins), negld með látúnstúttum utan á brúnina allt umhverfis. Á þessum látúnrenningi er mjög fallega grafin áletrun með myndarlegu gotnesku textura-letri, stafir sléttir en þéttstrikadur grunnurinn undir. Renningurinn hefur ekki enst til þess að áletrunin kæmist fyrir, ef rituð væri fullum stöfum, og því hefur listamaðurinn orðið að skammstafa nokkuð eða draga saman í seinni hlutanum og allra síðast að hafa línurnar tvær, þrjá og þrjá stafi í hvorri, og þá að sjálfsögðu smærri. Kemst þannig allt til skila. Þegar fyllt hefur verið upp (með skáletruðum stöfum) það sem saman er dregið eða skammstafað hljóðar áletrunin þannig:

Gloria tibi / trinitas equalis una deitas et / ante omnia secula
et / *nunc et in perpetuum* . iste *textus sancti* nic / *holai episcopi*
de odda

Á teikningu dr. Gunnlaugs Briem, sem fylgir þessari grein, sést hvernig samdrætti orðanna er háttað, og má einkum vekja athygli á *et*-merki (og-merki), *per*-bandi í *perpetuum* og háu *s* og *t* sem renna saman í einn líming í *iste*. Orðabil eru sýnd með litlum tigli með uppbroti á hvössu hornunum, en skilin milli tveggja hluta áletrunarinnar með myndarlegum ferhyrningi. Gjörðin er kveikt saman milli *p* og *p* í *perpetuum*.

Á íslensku gæti áletrunin hljóðað þannig: 'Dýrð sé þér, þrenning samjöfn, einn guðdómur, svo fyrir allar aldir sem nú og að eilífu. Þetta er texti heilags Nikuláss biskups í Odda.' Seinni hlutinn virðist þá full-

Álrunin á textaspjaldinu frá Skálholti. Efst er sýnt, hvernig allur grunnurinn er skástríkaður milli stafa. Stærð 1:2. Uppdráttur eftir Gunnlaug S. E. Briem.

gilt vitni þess að textinn hafi upprunalega tilheyrt Nikulásarkirkjunni í Odda. Greinarhöfundur bar undir Einar Sigurbjörnsson prófessor hvaðan lofgerðin mundi vera komin. Kannaðist hann strax við að þetta væri andstef (antifóna), sem sungið var áður en lesinn var Davíðssálmur á þrenningarhátíð (trinitatis) og einnig á eftir, og er í Breviarium Romanum, nákvæmlega eins og á spjaldinu þegar skammstafanir þar hafa verið leystar upp. *Trinitas equalis* vísar til þess að faðir, sonur og heilagur andi séu fullkomlega jafnir, samjafnir. Ljúft er að þakka Einari Sigurbjörnssyni fyrir góða úrlausn.

Stafagerðin á leturbandinu er hið eina sem stuðst verður við þegar reynt er að gera sér grein fyrir aldri textaspjaldsins. Gunnlaugur Briem telur að áletrunin geti ekki verið eldri en frá 15. öld og nefnir til sein einkenni eins og uppbrotin á tiglunum og efst á stafleggjum. Að hans sögn er þetta einnig skoðun þeirra fræðimanna sem hann hefur sýnt áletrunina í London. Stefán Karlsson telur einnig að þetta sé rétt. Segjum þá að spjalðið sé frá um 1450, gæti verið ögn eldra en þó öllu fremur aðeins yngra. Þar með er úr sögunni að búnaðurinn á því hafi verið með Limogesverki, og hitt sennilegra að textinn hafi verið búinn með silfur.

Áletrunin byrjar við kross á miðri annarri skammhlið, sem hlýtur þá að vera það sem upp snýr á bókinni, og endar hinumegin við sama kross. Vandalaust er þá að sjá að þetta er afturspjaldið af textanum. Hægri langhlið hefur verið við kjöl, og þar má í grópinu sjá sex göt með leifum af leðurböndum sem fest hafa verið með töppum, auk þess sem sitt bandið er í hvoru horni rammans. Alls hafa því böndin verið átta, og sést hvar þau hafa komið út undan leturgjörðinni. Það er þannig alveg vafalaust að þetta er afturspjald. Hinsvegar er lítt hugsanlegt að ekki hafi upphaflega verið að minnsta kosti eins veglegt framspjald á textanum, en einhverntíma fyrir 1704 hefur það orðið viðskila við hann og annað óbúið verið sett í þess stað. Þetta er augljóst vegna þess að á slétta flötinn hinumegin á spjaldinu hefur verið skrifað með stórum fallegum skrifstofum, sennilega með pentskúf:

Þetta er buna/spiallded/af einum onýtum Tex/ta Dömkirkiunar/1704

Í þessu felst að hitt spjalðið hefur verið óbúið þegar hér var komið sögu, og verður engum getum að því leitt hvenær upprunalega framspjalðið hefur farið forgörðum. Ekki verður heldur úr því skorið hvers vegna textinn sem spjalðið er af og í öndverðu hefur verið gerður handa

Nikulásarkirkjunni í Odda, eins og áletrunin glögglega sýnir, komst síðar í eigu Skálholtsdómkirkju.

Hér mætti í rauninni láta staðar numið. Hluturinn sem fjallað er um fæst ekki til að segja öllu meira sjálfur. En þá kemur freistingin til að rekja örlagasögu góðra kirkjugripa, sem ýmist hafa slampast heilir á húfi til vorra tíma, eða þá illa leiknir eins og Skálholtsspjaldið — eða jafnvel glatast með öllu eins og til dæmis skrín heilags Þorláks. Stundum er slík rakning ekki með öllu til ónýtis. Skal því lopinn teygður enn um sinn.

3

Sá fróðleikur fylgdi textaspjaldinu frá Skálholti (Odda) að bóndi nokkur ónafngreindur hefði keypt það á uppboði og rifið af því búnaðinn. Svo sem fram hefur komið svipti hann það þó ekki öllu sínu skarti. Steingrímur Jónsson prófastur í Odda, síðar biskup, lét sér frá æskuárum ann t um allt sem Skálholt varðaði. Hann fékk spjalðið hjá bóndanum og sendi Finni Magnússyni prófessor það til Hafnar 1818, en Finnur afhenti það Oldnordisk Museum, þar sem það bar safntöluna CXV, þangað til það var sent til Íslands 1930.¹⁰

Hér má skjóta inn að Steingrímur Jónsson hafði löngu áður komist yfir silfurplötu af texta úr Skálholtsdómkirkju, hvort sem það var nú af þessum texta eða einhverjum öðrum. Sagan er sú að á stúdentsárum í Kaupmannahöfn komst hann í góð kynni við Grím jústitsráð Thorkelín. Í þakklætis skyni fyrir velgjörðir gaf hann honum öxina Rimmugýgi (Remmigíu) á gamlársdag 1804. En þá öxi hafði Brynjólfur biskup Sveinsson látið gera og fylgdi hún lengi dómkirkjunni, svo sem sjá má

¹⁰ Í skrá um innkomna hluti til safnsins 1816–20 segir svo: 'Fra Provst Steingrim Johnsen paa Odde ved Professor Magnusen: CXV. En saakaldet Texte-Tavle forhen tilhørende Skalholt-Domkirke, men kjøbt ved Auction af en Bonde, som har borttaget Beslaget og Sølvindlægningen, paa Kanten nær, hvorpaa er i Messing indgravet med Munkebogstaver'; (síðan kemur áletrunin, einnig það sem skrifað er aftan á, allt ærið rangt upp tekið og skiptir ekki máli). *Antiquariske Annaler*, 3. Bd., Kbh. 1820, bls. 375. — Sveinbjörn Rafnsson prófessor benti mér vinsamlega á að uppkast Steingríms biskups að bréfi til fornleifanefndarinnar varðandi spjalðið er í Þjóðskjalasafni með öðrum bréfauppköstum hans (nr. 16). Bréfið sjálft virðist vera glatað. Með uppkastinu liggur virðingarverð teikning Steingríms af áletruninni, og aftan á blaðið er rituð greinargóð stutt lýsing hans á spjaldinu. Ekki virðist þó þörf á að birta þessi gögn hér.

í afhendingarskrám. Nú þóttist Steingrímur þurfa að hygla öðrum velgjörðamanni sínum, Skúla Thorlacius, einhverju ekki síður en Grími og getur þess í dagbók sinni á eftirfarandi hátt:

‘Var hjá justitsraad Thorlacius og skenkti hönum silfurplötuna af textaspjaldinu úr Skálholtskirkju, hvörja Árni minn Helgason hafði keypt á auction, en eg aftur af hönum. Eg þóttist vant við látinn að yfirláta öðrumhvorum jústitsráðanna, sem báðir safna antiquiteter, öxina, en gat jafnað með þessu silfurverki, sem að sínu leyti var meira vert (16 Rbd) og jafnrart. Eg man til að afteiknun af því flæktist innanum bréf í Skálholti; máske eg seinna geti fengið hana til að festast hér við, ásamt afrissningunni af Remigíu, sem hér viðleggst. — Eg ávann mér beggja jústitsráðanna sérdeilis velunnandi þakklaeti, þeim seinna munnlegt og enum fyrra ofborið skriflegt, með invitation til middag á morgun.’¹¹

Því miður hefur uppdráttur sá af silfurplötunni, sem Steingrímur getur um, ekki varðveist svo vitað sé, og ekki heldur platan sjálf. (Hvað skyldi annars hafa orðið af henni?). En bæði af orðum Steingríms og kaupverði plötunnar má ráða að þetta hefur verið mikilsháttar gripur sem fagurkerar hafa kunnað vel að meta.

Eftir þennan útdúrdúr um meðgjörð Steingríms Jónssonar með textum dómkirkjunnar, skal nú horfið aftur að þeim þeirra sem hér um ræðir. Helgigripir Skálholtsdómkirkju hlutu heldur dapurleg örlög. Marga gersemi eignaðist hún meðan hún var og hét. Fátt eitt af þeirri auðlegð hefur varðveist til vorra tíma. Við það bætist svo að vitneskja um það sem til var, en glatast hefur, er af skornum skammti. Engir máldagar eða aðrar skrár eru til um gripi dómkirkjunnar fyrir siðaskipti. Líkur benda til að staðarbruninn mikli 1630, á síðasta biskupsári Odds Einarssonar, eigi drjúga sök á þeim heimildaskorti.¹² Í þessu tilliti er miklu betur ástatt um Hóladómkirkju. Til eru skrár um skrúða hennar og gripi frá 1374, 1525 og 1550.¹³

Sennilegt verður að teljast að Skálholtsdómkirkja hafi ekki verið miður búin að dýrgripum en dómkirkjan á Hólum, fremur hið gagnstæða. Þó ber þess að minnast að Hólakirkja brann aldrei, en í Skál-

¹¹ ÍB 627, 8vo, I.

¹² Um brunana í Skálholti og aðra eyðileggingu skjala vísast til ritgerðar Björns K. Þórólfssonar, Íslenzk skjalasöfn, *Skírnir* CXXVII, 1953, einkum bls. 122.

¹³ *Ísl. fornbrs.* III, 606, IX, 293, XI, 848.

holti brann kirkjan tvisvar á miðöldum, 1309 og 1527. Í bæði skiptin varð mikill fjöldi kirkjugripa eldinum að bráð. Í annálum miðalda er fyrri brunans getið á þann veg, að víst má telja að ósköpin hafi gerst með mjög skjóttum hætti. Eyðileggingin var afskapleg, en þó ekki algjör, t. d. var skríni heilags Þorláks bjargað, enda hefur eflaust verið fyrsta hugsun manna að forða því frá voðanum. Annars skal ekki fjölyrt um þennan fyrri bruna hér, þar sem textinn sem hér um ræðir er ekki til kominn fyrr en löngu síðar. Hinsvegar kynni hann að hafa verið í dómkirkjunni þegar seinna reiðarslagið dundi yfir Skálholtskirkju, bruninn mikli á dögum Ögmundar biskups, árið 1527. Í þeim bruna virðist tjónið að vísu ekki hafa orðið eins tilfinnanlegt og í hinum fyrri, en sennilega hefur það aldrei orðið að fullu bætt. Ógerningur er að ætlast á um hversu margt af helgigripum komst heilt á húfi gegnum þennan bruna. En allnokkuð hefur það verið, því að fullvíst er að kirkjan átti enn drjúgt af listaverkum í skrúða og gripum þegar siðaskiptin gengu í garð. Ekki er heldur fráleitt að hugsa sér að eftir brunann hafi hún fengið að gjöf eða láni gripi úr öðrum kirkjum, ekki síst þeim sem vel voru búnar að gripum. Þannig gæti til dæmis hugsast að textinn frá Odda hafi borist til Skálholts. Náið samband var milli Odda og Skálholts, eins og til dæmis kemur vel fram í samskiptum Ögmundar biskups og síra Jóns Einarssonar.¹⁴ En vitaskuld er þetta getgáta ein.

Heimildir um gripaeign Skálholtsdómkirkju eftir siðaskipti eru einkum úttektir eða afhendingarskrár, sem gerðar voru þegar biskupaskipti urðu. Eftir þeim er sitthvað hægt að rekja um einstaka kirkjugripi, til dæmis hvenær þeir heltast úr lestinni, og stundum fljóta með dálitlar upplýsingar um þá, þótt oft vilji þessar skrár verða þurrir upptalningarlistar. Hér má svipast um eftir textanum góða. Elst þessara heimilda er skrá sem tekin var saman þegar synir Gísla biskups Jónssonar afhentu Oddi biskupi Einarssyni stað og kirkju 1588. Sú skrá er til í eftirriti á skinni frá 1601, nú geymd í Þjóðskjalasafni eins og önnur afhendingargögn.¹⁵

Í þessari elstu afhendingarskrá eru stutt og laggott taldir upp *fimm textar*. Hið sama er svo endurtekið í afhendingarskrám allt til 1698, þegar Jón Vídalín tekur við eftir Þórð Þorláksson látinn. Þá er enginn texti nefndur á nafn, heldur er talin fram *messusöngsbók á membrana*

¹⁴ Jónas Gíslason, Um síra Jón Einarsson, prest í Odda. *Sögulóðir. Afmælisrit helgað Ólafi Hanssyni sjötugum*. Reykjavík 1979, bls. 281–295.

¹⁵ Þiskjs. Bps. A. I, hylki II, nr. 7.

*ófullkomin, með eikarspjöldum, og á því eina forgyllt messingarverk með myndum og innsettum steinum.*¹⁶ Ekki þarf að fara í grafgötur um að þarna er kominn textinn sem Skálholtsspjaldið er af, og er kærkominn sá fróðleikur að messingarverkið hafi verið innsett með steinum. Í afhendingarskrá frá 1722, þegar Jón Árnason tekur við eftir lát meistarara Jóns, er svo að orði komist: *spjald af messusöngsbók með myndum og innsettum steinum, eitt, item minni, tvö.*¹⁷ Þarna er orðin forvitnileg breyting á, sem vikið verður að hér undir lokin, en einnig er hér áminning um að afhendingarskrár eru ekki fullkomnar, jafnvel ekki sú frá 1698, sem er þó mjög vel gerð. Þar vantar sýnilega minni textana tvo, sem svo koma fram 1722. Ber þess þó að geta að þeir kunna að leynast í skránni í ýmsu bókakyns undir öðru nafni. Í afhendingarskrá 1764, þegar Finnur Jónsson tekur við af Sigurði Sigurðssyni landþingsskrifara, eru talin fram *þrjú spjöld með innsettum steinum og myndum,*¹⁸ og í úttekt frá 1785, þegar átti að fara að selja stólsjarðirnar: *tre smaae Tavler, som før have været indlagte med nogle billeder og steene; steenene ere borte, saa vel som fem smaae billeder.*¹⁹ Í prófastsvisitasíum frá 1799 og 1800, sem mega heita samhljóða, stendur: *þrjár textatöflur, búnar með silfri og messing, víða gylltar; ein ditto með afföllnum bílætum.*

Eftir síðustu bókuninni að dæma hafa verið til fjórar 'textatöflur' í Skálholti um aldamótin 1800. Meðal þeirra hefur spjaldið góða verið, enda auðþekkjanlegt í afhendingarskránum frá 1698 og 1722. En í fyrstu prófastsvisitasíu eftir aldamót, árið 1805, er enginn texti og engin tafla til í Skálholtskirkju. Allt slíkt hefur horfið síðan árið 1800. Ekki er það nein ráðgáta hverju um er að kenna.

Hinn 29. október 1802 lét Valgerður Jónsdóttir, ekkja Hannesar biskups Finnssonar, með biskupsleyfi halda opinbert uppboð á ýmsum gripum Skálholtskirkju sem menn töldu ónýta og óbrúkanlega kirkjunni. Var þar býsna nærri gengið, enda mæltist þetta uppboð misjafn-

¹⁶ Þjskjs. Bps. A. VII, 3.

¹⁷ Sama afhendingarbók.

¹⁸ Þjskjs. Bps. A. VII, 4. — Finnur Jónsson biskup fjallar nokkuð um texta í kirkjusögu sinni, 2. bd. bls. 183, og greinir frá textum Skálholtskirkju á þessa leið: '(images) quales tres ex argento fusæ in templo cathedrali Skalholtino asservantur, quarum una affabre facta cæteris longe præstat et haud contemnendi pretii est; quibus similes, aut ejusdem farinæ fuisse *Textus* a Laurentio confectos, non improbabile videtur.'

¹⁹ Þjskjs. Bps. A. VII, 18, bls. 305.

lega fyrir. Til dæmis blöskraði sumum að helgiskrín Þorláks biskups skyldi vera selt við hamarshögg. Engir uppboðslistar eða kaupenda-skrár hafa varðveist svo vitað sé, og er því ekki vitað hverjir keyptu, né heldur beinlínis hvað upp var boðið. En með því að bera saman prófastsvísitásiurnar frá 1800 og 1805 má með töluverðri nákvæmni endurgera listann yfir það sem selt var. Þarna hafa öll textaspjöldin verið seld. Eitt þeirra keypti Árni Helgason, eins og segir í áðurnefndri dagbókarfærslu Steingríms Jónssonar. Annað keypti ónafngreindur bóndi, rúði það mestu af skarti sínu, en síðan komst einnig það í hendur Steingríms, síðan til Finns Magnússonar og boðleiðina til Oldnordisk Museum, en að lokum í Þjóðminjasafn Íslands árið 1930, eins og áður var rakið.

Þá er lokið því sem sagt verður af textaspjaldinu frá Skálholti (Odda), Þjms. 10881. Eitt má þó nefna til gamans að lokum. Það vakti forvitni að í afhendingarskránni frá 1698 er textinn (kallaður þar messusöngsbók) enn raunveruleg bók, með blöðum og spjöldum, en 1722 aðeins spjald af messusöngsbók. Einhverntíma á þessu árabili hafa blöðin verið fjarlægð, óbúna textaspjaldinu líklega hent, en búna spjaldið eitt eftirskilið í kirkjunni. Hér rifjast það upp sem skrifað er aftan á spjaldið: *Þetta er búna spjaldið af einum ónýtum texta dómkirkjunnar 1704*. Skyldi ekki felast í þessu að blöð og spjald hafi orðið viðskila einmitt þetta ár og einhver hugulsamur maður þá skrifað þennan minnispunkt á spjaldið? Svo vill til að mikill skinnblaðasafnari Árni Magnússon hafði vetursetu í Skálholti löngum og löngum eftir 1702. Freistandi væri að halda að hann hefði hér um vélt, ef ekki væri það að safnarinn mikli hafði víst heldur lítinn áhuga á guðsorði á latínumáli, jafnvel þótt skráð væri á skinn.²⁰ En hver veit, og óþarfi er að gleyma því að Árni hafði drjúgan áhuga á gömlum helgigripum, eins og lýsing hans á Hóladómkirkju og minnispunktar hans um merka kirkjugripi sýna.²¹

²⁰ Í afhendingarskránni frá 1722 segir svo: 'Fyrir prentaðar pappírsskræður með gömlum stíl í ónýtu bandi, í folio og quarto, ítem fyrir kálfskinsskræður og fleiri önnur sundurlaus blöð, sem fyrri afhendingin umgetur, hefur assessor Árni Magnússon keypt fyrir 2 hndr. 97 al. sem hann hefur betalað með blómuðu túbin til Cantarakápu sem strax verður áminnst.' — Með því að bera þessa afhendingu saman við hina næstu á undan, frá 1698, má gera sér nokkra grein fyrir hvað þetta var sem Árni fékk hjá Skálholtskirkju í biskupstíð Jóns Vídalíns.

²¹ Kristján Eldjárn, Minnisgreinar Árna Magnússonar um merka kirkjugripi. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1976, bls. 121–163.

JOAN TURVILLE-PETRE

HETJUKVÆÐI Á ÍSLANDI OG Í WALES

SÁ skáldskapur tveggja þjóða sem ég hyggst athuga lauslega hér á eftir er í senn fornlegur og fræðilegur. Hetjukvæðin sem við þekkjum nú eru til orðin á miðöldum. Efnið er hetjudáðir sem drýgðar voru löngu á undan skáldskapnum sem frá þeim segir, en þó mun ég ekki reyna að skyggjast inn í gráa fornescju. Hér verður aðeins vikið að útbreiðslu þesskonar skáldskapar meðal ýmissa Evrópuþjóða á öndverðum miðöldum: meðal keltneskra ekki síður en germanskra þjóða. Skipulag þjóðfélagsins og efni fornfræðanna var mismunandi, enda setti hver þjóð efnið fram á sinn sérstæða hátt. Eða, sagt með orðum Einars Ólafs: allur kveðskapur mótast af tilgangi sínum, vettvangi og flutningi.

Íbúar Bretlands höfðu verið velskir frá fornu fari og höfðu sterka tilfinningu fyrir innlendum rótum sínum. Ættflokka-samfélög þeirra áttu í stöðugum deilum, en öldum saman voru þeir þó jafnan reiðubúnir til að sameinast á móti engilsaxneskum fjandmönnum sem her-tóku mikið af löndum þeirra og ágirtust sífellt meira og meira. Aftur á móti voru Íslendingar innflytjendur sem geymdu auðugar minningar um gamla heimalandið. Svo sem oft verður með innfluttum mönnum þótti fólkinu sérstaklega vænt um gamlar erfðavenjur, og landnámsmennirnir lögðu ríkan hug á að varðveita þær.

Ég vildi eftir föngum athuga hetjukvæðin frá sjónarhóli miðalda, það er að segja á bókmenntaöldinni þá er sumir menn, að minnsta kosti, voru orðnir læsir og fengu þess vegna víðara útsýni yfir liðinn tíma; gátu líka lagfært röð viðburðanna samkvæmt tímatali sem þeir lærðu af bókum. Þegar þar var komið hafði kirkjan lagt til aðrar hetjur og nýjar þrekaunir.

Ég ætla alls ekki að gera samanburð á heiðni og kristni, hvorki varðandi söguefni né annað. Ég vil aðeins leggja áherslu á eina staðreynd: að frá þessum áfangastað eigum við að hefja förina, á þessu tímabili er fyrst hægt að athuga það sem eftir er af hetjukvæðunum. Á þeim tíma

voru skáldin orðin vör annarra menningarstrauma utan sinna heima-haga, og arfsagnir þeirra birtust þeim í nýju ljósi.

Í fyrsta lagi mun ég ræða um hirðskáldin, starf þeirra og stöðu í þjóðfélaginu; og ég leyfi mér að bæta við það stuttu yfirliti um bragarhátu þá sem velsk skáld notuðu í hetjukvæðum. Í annan stað mun ég líta á þá vitnisburði sem finna má um hetjukvæði á fyrstu tímum ritaðra heimilda. Síðan mun ég lýsa ástandinu eins og það var þegar elstu varðveitt handrit velskra kvæða voru færð í letur, og loks mun ég víkja að nokkrum einkennum hinna elstu velsku hetjukvæða.

Hirðskáldið, hvort sem var í Wales eða í Noregi, þurfti að vera fróður maður, vel kunnugur fornum hetjudáðum. En söguefnið sjálf var aðeins hluti af kunnáttu hans. Honum hæfði einnig að vita hvenær og með hverjum hætti skyldi flytja hetjuefni. Áhrifamesta dæmi um flutning hetjukvæðis sem ég minnst er frásögnin af Þormóði Kolbrúnarskáldi, rétt á undan Stiklarstaðaorrustu. Í dögum kallar Ólafur konungur á Þormóð og biður hann að flytja kvæði nokkurt. Þá kveður hann Bjarkamál hin fornu, og varð konungur vel ánægður með þessa Húskarlahvöt.

Þormóður kunnir góð skil á kostum þess að yrkja undir fornryðislagi. Velsk skáld áttu engan svo einfaldan bragarhát. Allir bragarhættir þeirra voru með endarími. Á elstu tímum notuðu þeir stuðla og einnig stundum hendingar innan hvers vísuorðs, en með fremur óreglulegum hætti. Sú regla sem nefndist *cynganedd* ('samhljóðun' stuðla og hendinga) var ekki fullmynduð fyrr en á 13. öld.

Frumhátur lofkvæðisins nefndist *awdl* og var með löngum vísuorðum óákveðnum að tölu. Sama endarím hélst gegnum allt kvæðið, eða að minnsta kosti í löngum runum. Greina má sex mismunandi háttu:

a) 9/10 atkvæði:

Gwyr a aeth *Gatraeth* oedd *fraeth* eu *llu*;
glasfedd eu *hancwyn*, a *gwenwyn fu*. (Aneirin)

'Reiðubúinn var hópur manna sem fóru til *Catraeths*-orrustu; þeir fengu skenktan gulan mjöð, og varð þeim að eitri.'

b) 8 atkvæði:

Arwyr *gwyr Catraeth* gan *dydd*
am *wledig gweithfuddig gwartheyydd*. (Taliesin)

‘Hermenn Catraeths fóru á fætur í dögum umhverfis drottin sinn, sigursælan og rángjarnan á nautgripi.’

c) 5+5 atkvæði:

Nid raid ymhoffedd, Urien ni'm gomedd;
Llwyfenydd tiredd is meu eu reufedd. (Taliesin)

‘Ég þarf ekki að hælást um, Urien mun ekki synja mér; auðæfi Llwyfenydd falla mér í skaut.’

d) 7+7 atkvæði; það 7da rímar við niðurlag orðs í 9du til 12tu stöðu:

Enaid Owain ap Urien, gobwyllid Rheen o'i raid,
Rheged udd a'e cudd tromlas, nid oedd fas ei gwyddaid.
(Taliesin)

‘Sál Owains sonar Uriens, megi Drottinn hyggja að þörfum hennar; drottinn Rhegeds er þakinn þungri grænni torfu, ófamikill var orðstír hans.’

e) 12 atkvæði; rím í 4ða og 8da:

Heesid eis yng cynnor treis yng cad fereu;
goruc wyr llyddw a gwagedd gwyddw, cyn no'i angeu.
(Aneirin)

‘Spjótum hans rigndi fremst í fylkingunni, í geirleiknum; fyrir honum hlutu menn að lúta, og konur urðu ekkjur, áður en hann dó sjálfur!’

f) 10+6 atkvæði; 7da, 8da eða 9da rímar við 16da, og önnur geta rímað saman:

Gwrthodes gogyfres gwelyddon lliaws,
Run a Nudd a Nwython.
(Taliesin)

‘Hann hratt af höndum sér sameiginlegri árás kúgaranna, þeirra Run, Nudd og Nwython.’

Bragarháturinn *englyn* er ekki talinn hér með, þótt fornhetjur komi einnig fram í kvæðum með þeim hætti. Í upphafi var hver vísa í *englyn* þrjú vísuorð. Bragurinn þótti hentugur fyrir tregaljóð, hugleiðingar og forn fræði af ýmsu tagi, en hann var ekki notaður í hinum göfugustu hirðkvæðum.

Hirðskáldin í Wales voru gæslumenn veraldlegra fræða á þjóðtungunni, fræða sem náðu yfir hetjusögur, ættvísi og lögspeki. Þau héldu áfram að gegna sínu hlutverki enn um hríð þótt aðrir fræðimenn kæmu til skjalanna. Þau leituðu undir verndarvæng höfðingja sem kunnu vel að meta þjónustu slíkra sérfræðinga, fengu þeim viðurværi og launuðu með góðum gripum. Skáldið átti fyrir sitt leyti að gegna föstu embætti í þjónustu valdastéttarinnar. Þannig myndaðist skipulögð skáldastétt í keltneskum löndum sem hélst allar miðaldir. Lögfest voru réttindi skálda á ýmsum stigum og verðlaun fyrir ýmsar tegundir skáldskapar. Greinilegast er þetta á Írlandi, en kemur einnig fram að nokkru í Wales. Þessi skáldahefð og hin munnlegu fræði héldust best við á strjálbyggðum svæðum þar sem heildarstjórn landsins var veik og höfðingjar héldu hirðir hver um sig.

Kristin trú barst til Bretlands og kirkja var stofnsett þegar á 6. öld: trúboðar, prestar og biskupar störfuðu jafnframt veraldlegum fræðimönnum. Í Noregi var kristnin innleidd með harðri baráttu og vopnvaldi. Samt sem áður vildu Ólafur Tryggvason og Ólafur helgi ekki reka frá sér íslensku skáldin — þótt þeir vildu helst fá þau til að taka skírni. Sögnin um Norna-Gest hlýtur að vera dæmisaga: ætlunin virðist vera að sýna hversu heiðin fræði gátu þrífist við kristna hirð Ólafs Tryggvasonar. Gestur tjáði sín fornu fræði í óbundnu máli. En hann byrjaði með því að flytja kvæði um Gunnar, með hörpuslætti; og hann flutti líka Guðrúnarbrögð hin fornu.

Norna-Gestur hafði rétt fyrir sér er hann taldi að sagnir sínar væru þættir í mannkynssögu. Efni hetjukvæðisins tilheyrir sagnfræði. Auðvitað fjallar það um persónur og viðburði löngu liðins tíma, í fjarlægum löndum. Hlutverk skáldsins var að leiða í ljós fyrir áheyrendum sínum að slíkar frásagnir ættu erindi til þeirra, að þetta væri þeirra menningararfur.

Velsk hetjukvæði eru látin gerast í löndum Norður-Bretlands, sem voru hertekin af engilsaxneskum innflytjendum á síðara hluta 6. aldar og á öndverðri 7. öld. Bretar höfðu tekið sér bólfestu á víðum lendum Jórvíkurbyggða, Norðimbralands og Suður-Skotlands. Þeir börðust hraustlega við hina erlendu innrásarmenn, en lutu í lægra haldi.

Bretar í Norður-Wales sendu lið til að styðja landa sína; en þegar kom fram um miðja 7. öld urðu þeir einnig að hörfa undan. Hið forna Norðurland varð upp frá því sagnaland. Gamla höfðingjaættir liðu undir lok, en minningar um forfeðurna lifðu í ljóðum og ættartölum.

Svo vill þó til að nokkur sagnfræðileg vitneskja um velsku hetjuöldina komst á bókfell. Til er á latínu ritlingur sem nefnist *Historia Brittonum*, saminn af velskum munkum um 829. Rit þetta breyttist mjög í síðari gerðum, og var þar einkum að verki Nennius nokkur sem jók það stórlega um miðbik 12. aldar. Frumgerð hefur varðveist í handriti sem skráð er um 1100.¹ Þetta er stutt ágríp af Bretlandssögu, frá því að Brito nokkur stofnaði ríkið og allt fram á ofanverða 7. öld. Höfundur hefur verið lærður maður sem kunnir að nota sér tímatalarit á latínu. Að lokum er frásögn af hinni ensku hertöku Norðimbraland. Samkvæmt engilsaxnesku konungatali hófst þessi innrás árið 547. Hefur höfundur bæklingins haft eintak af konungatalinu undir höndum og notar það til að ákvarða tímatal í síðasta kafla verks síns. Á þessa beinagrind bætir hann síðan fræðum um Bretakonunga sem börðust gegn innrásarmönnum. Nefnir hann fjóra konunga sem vörðust hetjulega á síðustu áratugum 6. aldar. Allir eru þeir kunnir garpar í velskum fornkvæðum: Urien ásamt sonum sínum, og Rhydderch, Gwallog og Morgan. En höfundurinn hefur einnig nokkurn fróðleik um skáld þessa tímabils. Garpurinn Outgirn, sem er ókunnur ella, er hér talinn helsti mótspyrnumaður gegn innrásarmönnum, og rétt á eftir er þess getið að á þessum tíma (*tunc*) væru fimm skáld að yrkja: *simul uno tempore in poemate Brittanico claruerunt*. Þau eru nefnd með nöfnum, en aðeins tvö þeirra eru kunn af öðrum heimildum, Aneirin og Taliesin. Hvorumtveggja er eignaður dálítill kveðskapur sem varðveittur er í handritum frá 13. öld. Þessi skáldskapur er fornlegur að málfari, og hann fjallar einmitt um hetjur hins glataða Norðurlands.

Sá sem samdi *Historia Brittonum* var gráðugri safnari en Ari, og kunnir sér ekki alltaf hóf í mati heimilda. Hann notaði fornar sagnir frá Írlandi og Wales jafnt sem enskar sögur um Hengest og Horsa. Hann vissi að ættartölur voru mikilvæg undirstaða; og það sem hér skiptir máli: hann taldi kvæðin vera sögulegar heimildir og reyndi að fella þau inn í tímatalskerfi sitt.

Garpar þeir sem rómaðir eru í norrænum skáldskap voru aldrei teknir með í söguritum sem hafa ákveðið tímatal. En til er norræn heimild frá miðbiki 12. aldar þar sem taldir eru margir garpar. Ég á að sjálfsgöðu við Háttalykil sem eignaður er Rögnvaldi Kala Orkneyja-

¹ Sjá D. Dumville, 'The Corpus Christi "Nennius"', *Bulletin of the Board of Celtic Studies* xxv (1974), 369-79; 'Nennius and the *Historia Brittonum*', *Studia Celtica* 10-11 (1975-6), 78-95.

jarli og Halli Þórarinssyni. Kvæðið er fremur illa varðveitt og aðeins í ungum handritum, en þó má öruggt telja að það sé eldra en Háttatal Snorra Sturlusonar. Ætlunarverk skáldanna er að skýra ýmsa bragarháttu með dæmum. En efnið sjálft er merkilegt, því að hvert dæmi fjallar um einhverja fornhetju. Þarna kemur fram sérstakt álit á gangi sögunnar: hún streymir beint fram, frá fornaldargörpum allt til konunga þeirra sem Ari og eftirkomendur hans höfðu tímasett.

Röðin hefst á Sigurði Fáfnisbana, mestu hetju germanskra fornkvæða. Síðan koma nokkrir garpar sem fróðir menn höfðu fært til ættar eða mágsemda við Sigurð: Gjúkungarnir tveir, Gunnar og Högni, og einnig Helgi Hundingsbani og Ragnar loðbrók. Síðasti merkismaðurinn er Magnús berfættur Noregskonungur.

Höfundar þessarar garpaskrár fóru eftir nokkrum leiðarþráðum. Þeim var kunnugt um að Ragnar loðbrók var talinn ættfaðir konunga Dana og Svía, og því settu þeir Skjöldunga og nokkra konunga tengda Svíþjóð inn í miðja röðina. Þeir tóku Harald hárfagra og eftirkomendur hans í flokk með þjóðsagnahetjunum; þetta var allt samfelld sagnaarfleifi í augum tólftu aldar manna. Ég tel því óhætt að taka Háttalykil sem gildan vitnisbera um það efni sem talið var hæfa hetjukvæðum — og það á ritöld.

En þótt menn kynnu að skrifa var þeim ekki brátt að færa í letur skáldskap forn og nýjan. *Fyrsta málfraeðiritgerðin* nefnir ekkert slíkt meðal þess sem tíðkist að rita á íslensku. Þó vitum við að skömmu eftir að ritgerðin var samin voru íslenskir fræðimenn farnir að safna ýmsum hetjukvæðum og setja þau á bókfell.² Menn sem ekki voru sjálfir skáld vildu njóta þess fróðleiks og fegurðar sem fólgin var í kvæðum er varðveist höfðu í minni manna öldum saman.

Árangur þessara fræðiiðkana er vel kunnur. Þaðan lá bein leið til stórbrotinna ritverka Snorra Sturlusonar, og með næstu kynslóð á eftir var Konungsbók færð í letur. Snorri var sjálfur skáld, en þó lagði hann mesta stund á söguritun og sagnalist. Eins og allir miklir lærdómsmenn vildi hann umfram allt koma lagi á þá þekkingu sem hann hafði dregið saman. Hann vildi koma staðreyndunum í fast kerfi, jafnt í bragfræði sem tímatali. Ef Snorri hefði ekki fundið hjá sér hvöt og mátt til að setja saman sína *artem poeticam*, þá hefði framkvæmdin dregist úr hömlu þangað til aðstæður voru orðnar miður heppilegar. Þannig fór

² G. Lindblad, 'Centrala eddaproblem i 1970-talets forskningsläge', *Scripta Islandica* 28 (1977).

í Wales, þar sem engin skáldskaparfræði voru samin fyrr en á 14. öld.

Þá er komið að því að drepa á elstu menjar velsks skáldskapar. Það elsta sem varðveist hefur er að finna í þremur söfnum frá 13. öld:

Black Book of Carmarthen Priory, um 1230 (BBC)

Book of Aneirin, MS Cardiff 1, um 1250 (BA)

Book of Taliesin, MS Peniarth 2, National Library of Wales, um 1275 (BT)

Tvö handritin voru með vissu skrifuð í munkaklaustrum og sennilega einnig hið þriðja. Öll eru þau endurrit eftir gömlum skinnbókum.

BBC og BT geyma fjölbreytilegan skáldskap frá ýmsum tímabilum. BA fjallar eingöngu um hernaðinn í Norður-Bretlandi, að undanteknum þremur kvæðum annars efnis sem einhvern tíma hafa slæðst inn í safnið.

Því miður eru þessi fornu kvæði mjög torskilin. Ekki er þó við handritin að sakast; þau eru vel gerð og skriftin auðlæsileg. En skrifararnir skildu ekki vel hin eldri rit sem skrifuð voru með fornu letri og úreltri stafsetningu. Vera má að á undan hafi gengið forrit, hvert af öðru, í allt að 300 ár. Við vitum ekki hvenær kvæðin voru fyrst skrifuð upp, því að skarð er í heimildum skráðum á þjóðtungunni. Handrit á velsku eru varla til á tímabilinu frá miðri 10. öld til öndverðrar 12. aldar. Nokkrar smágreinar og brot eru til í velskum handritum frá 9. og öndverðri 10. öld. Stafsetning á þeim er mjög fornleg, en óvíst hve lengi hún hefur haldist, og því er torvelt að tímasetja þær minjar fornlegrar stafsetningar og skriftar sem reyndust riturum torráðnar á 13. öld; við getum aðeins sagt að þetta stafi frá frumritum sem skráð voru á 11. öld eða fyrr. Textarnir eru oft brenglaðir og stundum alveg óskiljanlegir. Skrifararnir reyndu að snúa orðunum í samtíðarbúning, en oft fóru þeir villir vegar og tókst miður vel að skilja úrelt orð og orðtæki — sem raunar gátu þegar hafa brenglast í forritum. Velskir vísindamenn hafa ráðið margar gátur síðustu 40 árin, en þó verða útgefendur enn í dag að gefast upp við margra torráðna staði.

Vandamál þau sem safnendur velskra fornkvæða áttu við að stríða á 13. öld koma greinilega fram í safninu BA. Þar má greina tvo mismunandi texta kvæðanna. Lengri textinn er skrifaður af svonefndum A-skrifara. Hann byrjaði á því að skrifa upp nokkur stutt kvæði, allt aftur á bls. 23. Þar lét hann tæpar tvær blaðsíður auðar, bætti síðan við

fjórum kvæðum lengri en hinum, tók þá aftur til að skrifa upp stutt kvæði, uns hann hætti skriftum sínum þegar átta blaðsíður lifðu handritsins. Þá kom annar til leiks, svonefndur B-skrifari. Rithönd hans er mjög lík hendi A. Hann fyllti auðu síðurnar í miðjunni og átta síðurnar að handritslokum. Uppskrift hans hefur glatast að nokkrum hluta, því að aftan af bókinni vantar að minnsta kosti þrjú blöð. En það sem varðar textakönnun mest er að B hafði fyrir sér forrit sem var töluvert frábrugðið því sem A hafði. Orðalag er oft mjög mismunandi hjá A og B. Sum kvæði verða samferða að nokkru leyti, en síðan fara þau hvort sína leið. Þótt B-textinn sé styttri, geymir hann samt nokkur kvæði sem vantar í A-textann, enda var forrit B miklu eldra en hitt sem A hafði. B hefur sumstaðar endurskrifað beint án þess að reyna að breyta stafsetningunni; mörg orð eru stafsett eftir venju manna á öndverðri 10. öld. Þannig voru tvær mismunandi gerðir af kveðskap Aneirins kunnar á 13. öld, báðar fornlegar og önnur þó meir en hin.

Safnið nefndist *Gododdin* eftir fyrirsögn í handritinu. Nafnið lýtur að ríki einu í Norður-Bretlandi, *Manau Gododdin*. Skáldskapur Aneirins er röð af harmljóðum um hetjur þessa ríkis. *Gododdin*, og einnig kveðskapur Taliesins sem var fjölbreyttari, var í miklum metum á 12. og 13. öld. Þetta voru engir forngripir, heldur nauðsynlegur þáttur af því sem hirðskáldin áttu að kunna og leggja rækt við. Þessi fornu kvæði voru mikilvæg í kappleikum sem skáldin háðu sín á milli. Vitnisburður er til um gildi kveðskapar Aneirins. Á einni blaðsíðu handritsins er svohljóðandi fyrirsögn: 'Sérhver vísa *Gododdins* er jafngild heilum flokki, vegna stöðu kvæðisins í skáldskaparkeppninni.' Síðan koma nokkrar tölur um nákvæmt gildi vísna, og loks segir svo: 'Ekkert skáld ætti að leggja í keppni án þessa ljóðs, fremur en maður skyldi fara í bardaga án vopna.' Tölur eru einnig settar við nokkur kvæði í BT.

Þessar tölur virðast vera mesti hégómi, en samt vitna þær um mikilvæga hluti. Ef skáldin á 12. og 13. öld hefðu einhverju sinni hætt að læra og flytja gamlan skáldskap, gæti vel verið að hann hefði glatast með öllu. Og tilviljun var það ekki að þessi kveðskapur var hátt metinn. Hann var að lifna við að nýju, þótt seint væri á skeiði hans. Hann var þáttur í menningarvakningu sem þá var á fullri ferð í velskum klaustrum og höfðingjasetrum — og raunar víða um Evrópu. Lærdómur stóð með miklum blóma, og skáldskapur var iðkaður með kostgæfni og tók miklum þroska. Samtímis tóku safnarar að endurrita gamla texta sem þeir gátu varla botnað í.

Blómatími velskra hirðkvæða hófst snemma á 12. öld og stóð allt fram á ofanverða 13. öld. Þrjátíu og eitt skáld eru kunn að nafni, og eitt eða fleiri kvæði varðveitt eftir hvern þeirra. Þessi skáld dvöldust við höfðingjahirðir í ýmsum héruðum Wales. Á 11. öld var enn mikil keppni milli ýmissa höfðingjaætta; ein ætt keppti við aðra um völd yfir öllu Wales. En í upphafi 12. aldar hlutu þessir smákonungar að fást við sameiginlegan óvin. Normannakonungar sem nú sátu á stóli Englands höfðu reynt að sigra Wales með því að setja stórhöfðingja niður á landamærum ríkisins, fá þeim miklar landeignir og víggirta kastala. Árið 1136 hófst uppreisn í landinu. Foringi var Owain frá Gwynedd, og ýmsir aðrir furstar studdu hann. Baráttan blossaði upp aftur og aftur, uns síðasti velski höfðinginn féll árið 1282.

Þessir höfðingjar voru bæði ríkir og framgjarnir. Sumir þeirra voru um stundar sakir í vináttu við enska konunga og mægðust jafnvel við þá. En þeir mátu sjálfstæði sitt mikils og lögðu ávallt rækt við innlendar venjur og menntir: einmitt þau efni sem skáldin höfðu í sinni vörslu.

Þetta var ný hetjuöld. 'Höfðingjaskáldin' sem svo eru nefnd ortu hersöngva og angurljóð, helgikvæði og mansöngva. En umfram allt horfðu þeir aftur til hinnar gömlu hetjualdar Norður-Bretlands. Þeir skírskotuðu til Uriens konungs og annarra fornra garpa sem þeir nefndu, ásamt skáldum þeirra. Aneirin og Taliesin koma þar við sögu og einnig aðrir sem við vitum engin deili á, því að kvæði þeirra eru glötuð. Höfðingjaskáldin notuðu orðaforða eldri skálda og stældu jafnvel efnisatriði og lýsingar.

Kveðskapur þessara tveggja fornskálda hefur verið gefinn út á prent af Ifor Williams: *Canu Taliesin* (Cardiff, 1960), ensk þýðing eftir J. E. Caerwyn Williams (Dublin, 1968); *Canu Aneirin* (Cardiff, 1938), ensk þýðing eftir K. H. Jackson í *The Gododdin* (Edinburgh University Press, 1969).

BT er safn af kvæðum ýmislegs efnis og frá ýmsum öldum. Sum kvæðin eru guðrækileg, sum fjalla um stjórn málaerjur á 10. öld. Inn á milli eru 12 kvæði með sérstöku sniði sem skilja má frá öðrum. Öll fjalla þau um hina bresku hetjuöld.

Garparnir Urien og sonur hans Owain koma fram í 9 kvæðum. Ríki þeirra hét Rheged, geysimikið land sem náði frá Glasgow í norðri og allt suður yfir Cumbriu og Lancashire. Feðgarnir vorðu land sitt vel gegn árásum Saxa, háðu miklar orrustur og höfðu lengi sigur.

Þrjú kvæði herma frá öðrum höfðingjum. Tvö eru lofsöngvar um

Gwallog þann sem nefndur er í *Historia Brittonum*. Eitt er um Cynan sem ríkti yfir Norðaustur-Wales á ofanverðri 6. öld. Að því er best verður vitað barðist hann þó ekki við Saxa, heldur varð hann frægur fyrir að gera innrásir í önnur velsk smáríki, og er talið að hann hafi herjað allt suður í Cornwall. Taliesin hrósar honum fyrir þessar hetju-dáðir.

Þessi 12 kvæði Taliesins eru að meðaltali 28 ljóðlínur. Þau lýsa hermennsku-samfélagi sem er í senn grimmúðugt og munaðargefið. Konungurinn fer í hernað ásamt sínum aðalbornu hermönnum, og spjót hans eru hvasseggjuð sem vængir dögunarinnar. Heróp óvinanna fyllir loftið eins og brimgnýr, en garpurinn hrekur þá á flótta eins og vargahópur eltir sauði. Skáldið hlýtur ríkuleg laun í höllu konungsins: gull og lendur, mjöð og bjór og skrautleg klæði. Eitt kvæði er fyrirgefn-ingarbæn (*dadolwch*); það er gert til að draga úr reiði höfðingja sem hafði móðgast. Þar segir skáldið að hann ætli ekki aftur að leita gjafa frá öðrum, heldur reiða sig á örlæti Uriens.

Kveðskapur Aneirins er aftur á móti ekki gerður til að hylla neinn tiltekinn velgerðarmann. Skáldið harmar fallna félaga í einsemd sinni og sorgum. Sjálfur var hann einn af þeim sem fóru til að vinna aftur virki nokkurt sem Saxar höfðu hertekið. Þrjú hundruð héldu af stað, en aðeins einn komst lífs af (eða 3 af 363 samkvæmt annarri gerð). Skáldið horfir aftur til þeirrar dýrðar sem nú er liðin undir lok. Hann lýsir konungsgarðinum þar sem hermenn glöddust við dýr vopn og frábæra hesta. Bardagalýsingar eru jafnvel enn grimmúðlegri en í kvæðum Taliesins.

Sögusviðið er vafalaust Norður-Bretland og óvinirnir þeir sömu og endranær. En hér sjást engin merki Uriens né bandamanna hans. Atburðir gerast í ríkinu Manau Gododdin, sem er hluti af Suður-Skotlandi með aðalstöð í Edinborg. Virkið sem á að endurheimta heitir Catraeth (þ. e. Catterick, skammt frá Richmond í Yorkshire). Fáein önnur örnefni er að finna í kveðskap Taliesins, en aðeins örfá nöfn garpanna koma annarsstaðar fram, og aðalpersónan er alveg ókunn. Hann nefnist Mynyddog hinn munaðargjarni og situr með hirð sinni í Edinborg. Þar hélt hann sínum 300 görpum veislu sem stóð í heilt ár, til að búa þá undir árásina.

Þessa fróðleiksmola má finna hér og hvar innan um harmatölur yfir föllnum köppum. Meir en hundruð hafa varðveist, og er hvert þeirra að meðaltali 10 línur. Nokkur eru til minningar um einstaka garpa,

önnur tala um ýmsa í senn, og sum eru almennar lýsingar á trylltum og vonlausum bardögum.

Garparnir eru að jafnaði ungir menn. Líf þeirra var stutt, segir skáldið, en löng var sorgin í hjörtum ættingja þeirra. Þeir guldu fullu verði mjöðinn sem þeir fengu í höllinni. Einn fórnaði lífi sínu til þess að frægð hans mætti lifa. Annar kaus að vera fæða handa úlfum og krákum fremur en að ganga í hjónaband fyrir altarinu. Einn var jafn sólginn í lík og hann hafði áður verið að drekka mjöð og vín. Nú er allt orðið hljótt, eftir teiti bardagans.

Mörg orð eru höfð til að tákna 'drottin' eða 'herforingja', og sýna þau vel anda þessa skáldskapar. Skulu nú talin nokkur hin algengustu:

arth, bjarndýr; *baedd coed*, villigöltur; *tarw*, graðungur; *blaidd*, úlfur; *llew* (< leo), ljón; *draig*, *dragon* (< draco, draconem), dreki; *eryr*, örn; *cyllaig*, hjörtur; *sarff* (< serpens), höggormur; *medel galon*, kornskurðarmaður óvinarins; *sychyn*, plóggjárn. Hermaðurinn er fóðrandi úlfa, kráka, arna og annarra ránfugla.

Íslensk skáld vissu ekkert um kveðskap Aneirins né Taliesins, né heldur eftirkomenda þeirra við hirðir velskra smákonunga. Óhugsanlegt er að velsk hirðskáld hafi þekkt norræn hirðkvæði. En hvorirtveggju sáu liðna hetjuöld í svipuðu ljósi. Það gátu þeir gert af því að lifnaðarhættir voru að mörgu leyti óbreyttir; hermannaveldi ríkti enn sem fyrr.

JÓN HELGASON

ATHUGANIR ÁRNA MAGNÚSSONAR UM FORNSÖGUR

Handritið Ny kgl. sml. 1836 4to er komið til konunglega bókasafnsins í Kaupmannahöfn meðal bóka P. F. Suhms (†1798) og er eflaust skrifað á hans vegum. Það er samsett af fjórum hlutum sem ekki eiga skylt hver við annan, enda hver með sínu blaðsíðutali. Augljóst er að annar hlutinn (80 bls.) er eftir Árna Magnússon. Titilblað að þessum hluta er þannig:

N° 2

Qvædam Excerpta de Monumentis et Historiis Islandicis et eorum Auctoritate.

Er udskrevet efter et Mst: fra Island, som var med Syssemand Erland Olsens (Jon den gamles broders) Haand

af MMagnusen

MMagnusen er Markús Magnússon. Hann sigldi 1771 og var síðan níu ár í Kaupmannahöfn en eftir það prestur að Görðum á Álftanesi til dauðadags 1825. Á Hafnarárunum skrifaði hann mikið fyrir Suhm en hefur ekki orð fyrir sérstaka vandvirkni á því sviði. Um forrit sitt segir hann að það var komið frá Íslandi og var með hendi Erlendar sýslumanns Ólafssonar. Erlendur dó 1772 og má geta sér þess til að þetta handrit hans hafi verið sent til Kaupmannahafnar að honum látnum og Suhm þá látið skrifa það upp; síðan hefur það glatazt.

Erlendur var, eins og sagt er í fyrirsögninni, bróðir gamla Jóns, þ. e. Grunnavíkur-Jóns, sem þá var enn á lífi (†1779) og kallaður gamli til greiningar frá alnafna sínum, Jóni Ólafssyni úr Svefneyjum. Erlendar er getið sumsstaðar í Safni Fræðafélagsins V. Hann kom fyrst til Kaupmannahafnar 1728 og var þar þangað til 1742. Eftir lát Árna Magnússonar naut hann árin 1734–42, ásamt bróður sínum, styrks af því fé sem Árni hafði látið eftir sig, og hefur þá skrifað hitt og annað upp (sjá einkum Safn Frf. V 339–40). Þar á meðal hafa verið þær athuganir sem hér eru prentaðar, en frumrit Árna sjálfs, sem ætti að vera varðveitt í safni hans ef allt væri með felldu, er týnt, hvernig sem það hefur atvikazt.

Árna Magnússyni hefur verið mjög tamt að tína saman fróðleik og athuganir á miða. Allar líkur eru til að sá partur af safni hans hafi beðið mikið afhroð í eldinum 1728, en drjúgur hluti er ennþá til, svo sem Chorographica

Islandica í AM 213 8vo, samtíningur um klaustur á Íslandi í AM 215 8vo, og Íslenzkt orðasafn í AM 226 8vo. Og ekki má gleyma fyrirferðarmiklum útdráttum sem hann hefur gert úr gömlum þýzkum kroníkum, prentuðum og óprentuðum, í AM 909 4to og AM 231 8vo; þeim hefur lítill gaumur verið gefinn, en ókunnugur spyr hvort vera megi að þar sé eitthvað athuga-vert að finna, ef sá kæmi til sem fróður væri um þessar bókmenntir og varð-veizlu einstakra rita þaðan. Enginn vafi er á að það rit eða réttara sagt þau drög sem hér birtast hafa verið á miðum, þó að Erlendur Ólafsson hafi skrifað þau upp í samfellu. Þeim til hægðarauka sem kynnu að vilja vitna til þeirra er hér aukið inn greinatölum, 1–135, og má ímynda sér að þær samsvari nokkurnvegin miðatölu í frumritinu.

Þessar athuganir Árna Magnússonar hafa áður ekki verið gaumgæfilega kannaðar í heild. Guðbrandur Vigfússon las handritið endur fyrir löngu og lét prenta úr því einstaka smákafli, og svo hafa aðrir gert síðar, en annars hefur því lítið verið sinnt. Í Árne Magnússons *Levned og Skrifter*, 1930, virðist þess hvergi getið.

Hlutverk útgefanda hefur einkum verið að leita uppi tilvitnanir, bæði hvaðan Árne hafi tekið þær og í annan stað hvar þær sé að finna á þeim prentuðum bókum sem nú tíðkast. Tölur utanmáls með smáletri eru blað-síðutölur handritsins. Skammstafanir eru þessar helztar:

Hkr: Heimskringla.

ÍF: Íslenzk fornrit.

ÍRSA: Íslenzk rit síðari alda.

LdnSk: Landnáma prentuð í Skálholti 1688.

LMIR: Late Medieval Icelandic Romances.

ÓT: Ólafs saga Tryggvasonar.

ÓTSk: Ólafs saga Tryggvasonar prentuð í Skálholti 1689.

StOH: Den store saga om Olav den hellige.

Útgefandanöfn skammstöfuð í bókattitlum: F(innur) J(ónsson), G(uð-brandur) V(igfússon), Kál(und).

³ 1. Lexicon Gudmundi Andreæ evolvatur

p. 14 b 20 a 22 a 24 b 30 b 33 b NB 35 b 42 b 45 a
46 b bis 57 a bis 74 a b 75 a 81 b 84 b 101 a 119 b
124 a 129 b 130 a 149 b 150 a NB. 151 b 154 a NB.
159 a 160 a 209 b 224 a 225 a 226 a 227 a 228 a NB.
229 a b NB. 230 a 231 b 237 b 242 b NB. 249 a

1. Tilvísanir til staða (blaðsíðu og dálks) í orðabók Guðmundar Andréssonar, *Lexicon Islandicum*, 1683, þar sem ÁM hefur þótt eitthvað sérstaklega

- ⁴ Vide præterea prolegomena in hoc Lexicon.
 p: 7. de Jóru i Jorukleif.
 p: 11. de Edda Sæmundi Runicis literis exarata.
 pag: 16. De Solarliód lectu non indigna. Ibidem de Edda latine reddita.
 p: 17. Carmina Gudmundi Andreae.
 p: 21. De Resenii Vaabenbog prælo destinata.
 p: 16.¹ de Atlante Danico cum tabulis æneis.
 p: 24. Narratio qvædam de interpretatione Gudmundi Illugasonii in vetera LL.² loca.

2. Gudmundr Andresson in Notis in Vóluspá hæc monumenta adducit.

- ⁵ Eddam Snorronis p: 8.
 Skalldu p: 14. 36.
 Rigspátt edr Rigsgöngu. p: 31. 35.
 Háttalíkil sub nomine Clavis Metricæ p: 45. 51.
 In eodem Commentario hæc opera promittere videtur
 Interpretationem Nominum Asianorum. p. 4.
 Onomasticon. p: 34.
 Commentarium in Eddam Snorronis. p: 9. 12. 13.

3. Clavis Rhythmica adhuc extans, allegatur in Vormii Literatura Runica. p: 181.

Codex LL. in Biblioth: Hafn: pag: 95.
 Legum Scanicarum codex pagg: 134. 154.

- ⁶ Codex Legum MSS: p: 134.
 Opus Oligeri Rosencrantzii de mixtura lingvarum Dani(c)æ et Tevtonicæ. p: 138.

¹ *Svo hdr., rétt 21.* ² *les legum.*

athylisvert. Ennfremur nefnd nokkur atriði sem á er drepíð í formála P.H. Resens að orðabókinni.

2. Talin rit og kvæði sem til sé vísað í bók Guðmundar Andréssonar, *Philosophia Antiquissima Norvego-Danica dicta Vóluspa*, 1673, og í annan stað rit sem Guðmundur gefi þar í skyn að hann hafi tekið eða ætli sér að taka saman.

3. Tilgreindir staðir sem ÁM hafa þótt athugaverðir í bók O. Worms, *Runer seu Danica literatura antiquissima*, Editio secunda, 1651.

4. Skiöldunga vísur citerast i Wormii monumentis. p: Stephanii Notis in Saxonem. pag:
5. Erreks saga citatur â Verelio notis ad cap: 7. Hist: Gotricii et Rolfi p: 53. et notis ad Hist: Herrodi et Bosi. p: 79.
- ⁷ 6. Catalogus monumentorum Islandicorum, qvibus usum esse in Crÿmogæa sua Arngrimum Jonæ apparet.
Annálar Islensker sæpius.
Bua saga Andridarsonar.
Bárdar saga Snæfellsaass.
Eigils saga Skallagrímssonar.
Eýrbýggia nomine suo citata.
Edda Vormii. vide p: 26. 30. 45. 46.
Flóamanna saga.
Grettis saga.
Gunnlaugs saga Ormstungu citatur suo nomine.
Gisla saga Surrsonar.
af Gor og Góe þattr.
Grágás.
Hákonar saga Gamla. citatur p: 112.
- ⁸ 7. Hænsaþoris Saga ut puto vid: p: 75.
Jons saga Hóla Biskups.

4. Nefndir tveir staðir, annar hjá O. Worm í Danicorum Monumentorum Libri Sex, 1653, hinn hjá St. J. Stephaniusi í Notæ Vberiores in Historiam Danicam Saxonis Grammatici, 1645, þar sem talað sé um Skjöldunga vísur; blaðsíðutölur standa in blanco. Í bók Worms munu þessar vísur aðeins nefndar í Appendix p. 7, en Stephanius vitnar til þeirra 11b—12a og 75b—76a. Sjá annars um 'Skjöldunga vísur' BiblArn VII tilvísanir í registri, Arne Magnussons hándskriftfortegnelser 87.

5. Nefndar tilvitnanir til Erex sögu úr tveimur bókum prentuðum í Svíþjóð 1664 og 1666. Erex saga var óvída til og líklegt að ÁM hafi af þeim sökum verið forvitinn um hana. ÁM átti hana einungis í AM 181b fol. (úr bók séra Þorsteins Björnssonar á Útskálum), en í Svíþjóð var hún á skinni í bók Orms Snorrasonar.

6. Talin í stafrófsröð 32 rit sem Arngrímur Jónsson hafi notað í Crymogæu, síðan er fleirum bætt við með fyrirsögninni 'Item'. Sbr. skrá Jakobs Benediktssonar, BiblArn XII 82 o. áfr., yfir handrit sem notuð sé í ritum Arn-

Járnsíða ut apparet, sed sine nomine.

Kristinrettur gamli.

Kristinrettur yngri.

Lilia.

Laxdælasaga citatur 102.

Níalssaga.

Olafs saga Trýggvasonar, non satis correcta ut apparet.

Olafs saga Helga.

Orms saga Stórolfssonar.

Páls saga Biskups ut existimo.

Stufs þáttur Kattarsonar.

Snorra Sturlusonar formáli p: 27. vide p: 46. 47.

Vatzdæla citatur suo nomine.

Vatzhýrna citatur p: 62. bis, item p: 113.

⁹ Þórdar saga Hreðu.

Þorsteins saga Uxafóts.

Þorsteins Skielks.

Item

Um Audun Islenska ur sögu Harallds Sigurdarsonar.

Um Brand Örfva (corrupte Bard:) ur Sögu Haralds Sigurdssonar.

Um Gisl Gíafallzbana ur Jonssögu Hóla Biskups eða Noregs Konga sögum.

Um Haldor Snorrason ur sögu Harallds Sigurdssonar.

Um Erfe Híaltasona, eg meina ur Landnámu.

Um Isleif Biskup ur Húngurvöku að eg hýgg.

Um Lagasóknir formál: p: 77 er úr Olafs sögu í Flatejarbók.

Um Una Gardarson er úr Landnámu.

¹⁰ 7. Catalogus monumentorum Islandicorum, quibus in Grønlandia sua usus est Arngrimus Jonæ.

Bárdar saga Snæfellsáss.

Einarsþáttur Sockasonar.

gríms. Crymogæa er prentuð í BiblArn X; þar standa utanmáls blaðsíðutölur frumútgáfunnar, sem ÁM vitnar til stöku sinnum. Formáli um lagasóknir, sem ÁM heldur vera úr Flateyjarbók (Flat. I 249), mun ekki þaðan, heldur úr Þórdar sögu hreðu (ÍF XIV 230–31), sjá BiblArn XII 296.

7. Talin rit sem Arngrímur Jónsson hafi notað í Grønlandiu. Sbr. ofan-

Flóamanna saga.

Hákonar saga Gamla.

Krókarefs saga.

Olafs saga Tryggvasonar.

Olafs saga Helga úr Flatejarbók cap: 3.

Samsonar saga fagra. anonyms.

Pormóðar saga Kolbrúnarskálds kann og vera úr Olafssögu i Flatejarbók.

Um Þorfinns Karlsefnis Vindlandsferd úr Flatejarbók.

¹¹ 8. S^{ra} Arngrímur i sínu Supplemento historiae Norvegicae segist hafa við hönd haft 26. volumina membranacea.

5. aut 6. Exemplaria, pugnam Svoldrensem describentia, se ad manus habuisse ait Arngrimus in Supplemento Historiae Norvegicae.

9. Sverris sögu ritadi fyrstur Karl ábóti Jonsson. Eptir hans bók ritadi Stýrmir Prestur hinn Fródi. Eptir þeirri ritadi þá sem er i Flatejarbók Magnus Prestur Þórhallason. Vide Prologum Sverrissögu in codice Flatejensi.

¹² 10. Sverris sögu authore Carolo | Johannis, Abbate, edere promittit Hvitfeldius ad ann. 1195. pag: mihi 49. Tom: II.

11. Ex Prologo in Historiam, vel potius fabulam, de Sigurdo Þögla, qvi qvibusdam Exemplaribus deest.

Er það og margra heimskra manna náttura, að þeir trua engu nema

nefnda skrá Jakobs Benediktssonar, BiblArn XII 82 o. áfr., svo og sama bindi 334. Tilvísun til Ólafs sögu helga kap. 3 er þannig að skilja að þessi saga sé notuð í Gronlandiu kap. 3.

8. BiblArn IX 154, 233.

9. Flat. II 533.

10. Arild Huitfeldt, Danmarckis Rigis Krønিকে, 1603, segir (II 49): 'Aar 1195. den 8. Martij til Bergen/ døde Kong Swerre / Hand vaar formedelst stor Besuering oc Krig kommen til Regimente vdi Norge / Om hans Krigsvesen haffuer Abbet Karl Joenssøn skreffuet en heel Bog / som vdi sin tid skal komme for Dagen / Huor vdi findis / huad hans Krigsfolck / de Birkerbene haffue bedreffuet.'

11. Formáli að Sigurðar sögu þögla er í AM 152 fol. (prentaður í LMIR

því sem þeir síá og heýra, einkanlega ef þeim þýckir fiærri sinni nátturu, so sem orðid hefur um vitra manna radagiörðer, og mikid afl eda frækleik fyrri manna, so og ei síður um konster og kuklaraskap og

¹³ mikla fiólkýn|gi, er þeir leiddu¹ ad sumum mómnum æfinliga ógæfu, enn sumum veraldar virðing fiár og metnadar, þeir æstu stundum vedur, enn kýrðu stundum so sem var Odin og adrir þeir sem af honum numu galldra listir. finnast og þar nóg dæmi til ad sumir líkamir hafa hræring haft af óhrens anda innblæstri, sva sem i Sögu Olafs Kongs Trýggvasonar, Eýnar Skarfur, og Freir i Svíariki er Gunnar Helmíngur drap.

¹⁴ 12. Ragnars Sögu in 4to óníta á Magnus Sigurdsson i Bræð(ra)|tungu 1703. endir er: Nu lýkur hier Sögu þeirra Budlúnga, Volsunga, Giúkunga, Ragnars Kongs Lodbrókar og sona hans.

Ragnar Kong(a) ríkra jafni
Ragnar bestu manna ad flestu
Ragnar hiarta redi mestu
Ragnars magt ei daudan agtar.

Author er Þordur Þorkelson. certum.

13. Hos her Peder Sýv, nu Justitz-Raad Rostgaard. hiá mer Niáls saga cum hac Inscriptione: Her býriar Niáls Sögu edur Islendinga sögu er

¹⁵ med hendi S^{ra} Páls Ketilsonar. sidst í er þetta: og lúk|um ver þar brennu-Niáls sögu.

14. Þórdar Hreðu sögu kalla margir af Þórde Hræðu, male, ut arbitror.

¹ *Svo, rétt mun seiddu.*

II 95-6) og samhljóða í AM 189 fol. (með hendi séra Jóns Erlendssonar), en hjá ÁM er nokkur orðamunur, svo að líklega hefur hann farið eftir handriti sem nú er glatað.

12. Ragnars saga, sem Gísli Bjarnason, síðar prestur, hefur lokið við að skrifa í Kalmanstungu 4ða marz 1733, er í Brit. Mus. Add. 24969; niðurlagsorð eru þar eins og í Bræðratunguhandritinu (nema bætt við 'Sigurdar Fofnersbana' á eftir 'Giúkunga') og sama vísa aftan við (bl. 24v).

13. Njáluhandrit það sem 'her' (þ. e. herr, danskur preststitill) Peder Syv og Rostgaard áttu á undan ÁM er AM 555a 4to.

15. Gudmundar Biskups saga og Islendinga sagan mikla, so vidt hún um Gudmund Biskup hefur, eru með sömu orðum, so að önnurhver er tekin úr annari. Eg skýldi þenkja Gudmundar saga væri innfærd í Islendinga söguna.
16. Fabula Ulýssis hiá Polyphemo er eins og Eigelssaga Einhendta. Nornagestz er Meleagri.
- ¹⁶ 17. Gunnars saga Keldugnups | fífls, Búa saga og Fimmboga Ramma hafa um Blámenn ítem forestilla fatuum resipiscentem.
18. Mag: Arngrim Vidalin í en Epistel til mig 1700 siger at hand nú læser Gotreks og Hrólfs sögu, trókt í Uppsal 64. siger at ham sýnes Argumentet fabulosum, mens οὐκ οὐκίτα historíæ, supra captum barbaræ nationis, og stilen saaledes at det tór confereres med Salustio.
19. Gaunguhrólfs Sögu á Jon Þorlaksson. er hun interpolerud um faderni Hrólfs, og úttekid alt það sem í þeim rettu Exemplaribus talast
- ¹⁷ um Sturlaug fódur Hrólfs. enn | þar í stadin innsett um Rógnvald Mæra Jarl: hvörn þes(s)e interpolator (sem óefad er síálfr Jon Þorláksson) lætur vera fódur Hrólfs. Þetta Exemplar er skrifad að Berufirdi 1688, og er það um alla Söguna, að ordatiltæki geipelega interpolerad, og verra enn ónítt.
- Hæc corrupendi libertas proxime ad imposturam accedit, essetqve reverâ castigatione digna.
20. Söguna af Armanni og Þorsteini Gála hefi eg fengid fra Joni Þorlákssýni Sýslumanni í Austfiórdum, og hana sídan | communicerad Magnusi Jonssýni í Wigur, svo at vonlegt er, að hún á Islandi dreifast muni. Nefndan Söguþátt hefur Jon Þorlaksson sealfur componerad í prosam efter Ármanns Rímum Jons lærda, og hefur Jon síálfur þetta fýrer mer medkent.

17. fatuus resipiscens, fífl sem heimtir (aftur) vit, þ. e. kolbítur.

18. Arngrímur Þorkelsson Vidalin var rektor í Nakskov; bréf hans til ÁM eru glötuð. — 64 er ártal bókarinnar, 1664.

19. Handrit það sem hér er sagt frá mun ekki lengur til og naumast heldur önnur sem frá því sé kynjuð.

20. Greinin áður prentuð í ÍRSA I, bls. xxvi.

21. Saga af Hrómundi Greipssýni er einskis verd. Þormóður Torfason in Epistola quadam mihi scripta, ad skilia sú sem eg hafdi sent honum. Et verum est, impostura enim est, Jons Eggertssonar.

¹⁹ 22. Af Starkadi gamla hefi eg séð Sögubátt á Islandi, var ei | annað enn tekid úr Hrolfs sögu Gautrekssonar, og skeitt þar aptan við úr þættinum af Þorsteini skelk i Olafssögu. refer ad interpolationem Codicum Islandicorum.

23. I Halla þætti i Noregs Konúnga Sögum talast um Hákon Jarl Ríka niddann af Þorleife Skáldi.

Um Fafni og Sigurd Fafnisbana. Um Þór og Geirraud Jótun.

24. Brandur prior hinn Fródi hefur mest skrifad Breidfyrdínga kynslód. Landnamabók impr: p: 51.

²⁰ 25. Þetta efterskrifad er Nidurlag Olafs Sögu Tryggvasonar in Membrana Bibliothecæ Resenianæ:

Sva segia brædur Gunnlögur og Oddur: ad þessir menn hafi þeim mest fyrrsagt, hvad er þeir hafi síðan samansett, oc í frasagnir fært af Olafi Konúngi Tryggvasýni: Gellir Þorgilsson, Asgrímur Vestlidason, Biarni Bergþorsson, Ingunn Arnórsdóttir, Herdís Dadadóttir, Þorgerdur Þorsteinsdóttir. oc síðan segiz Gunnlögur sýnt hafa Gizori Hallssýni, oc hafdi sagdur Gizor hiá ser þá bók xij mánuði. en síðan er hún komin aptur til bróður Gunnlaugs. emenderaði hann hana siálfr þar sem

²¹ Gizori þótti þurfa. | Vide Olafs sögu impress: Part: II: pag: 329.

21. Hrómundar saga, samin upp úr rímunum af Hrómundi (Griplum) er prentuð í Fornaldarsögum Norðrlanda II, 1829 (endurprentuð í síðari útgáfum).

22. Hér mun átt við þátt sem varðveittur er í AM 592a 4to (17da öld), bl. 121–4. Þar er fremst kafli um Starkað eftir Gautreks sögu (ekki Hrólf's sögu Gautrekssonar) og aftan við sagt frá Þorsteini skelk, samhljóða þættinum í Flat. I 416–18 að efni til, en mjög frábrugðið að orðum.

23. Sneglu-Halla þáttur er í Morkinskinnu, Huldu-Hrokkinskinnu og Flatleyjarbók; þeir staðir sem ÁM á við eru í ÍF IX 267–8 (tvær vísur, önnur um Þór og Geirröð, hin um Sigurð og Fáfni) og 285 (níð Þorleifs um Hákon jarl).

24. LdnSk, p. 51 [= ÍF I 137].

26. Það sem skrifast að Gunnlaugur múnkr hafi skrifad í latínu um Olaf Trýggvason, mun það ei kunnad hafa verid eitthvad in legendis vel breviariis. non puto, því Olafur Trýggvason hefur aldrei festum átt. til með stendur á Olafssögu sem er í Svíaríki að hún se snórud.

27. Þenna (*uppi yfir*: Þann) atburd (um miraculum Fridreks Biskups, og dauda tveggja Hauka Berserkia, Eponýmorum Haukagils) segir Gunnlaugur múnkr, að hann heirdi segia sannordann (*uppi yfir*: fróð-²²ann) mann Glúm Þorgilsson, enn Glúmur hafdi | numit at (*uppi yfir*: af) þeim manni er 'het Arnórr (*uppi yfir*: Arnorr het). oc var kalladr Arndísarson.

Olafssaga Trýggvasonar í Þorvaldsþætti Kodránssonar p: m: 455. Varie lectiones eru teknar úr Olafssögu Trýggvasonar in Bibliotheca Resen:

28. Þessa laxaveidi (undir Mánaforði) gaf hann (Máni) undir Kirkiuna at (*uppi yfir*: i) Holti (á Kólgumýrum) oc segir Gunnlögur Múnkur* at sú veidi (*uppi yfir*: veid') hafi þar jafnan 'sídan tillegit (*uppi yfir*: til-
lagiz síðann).

Olafssaga Trýggvasonar í Þorvalds þætti Kodránssonar pag: m: 465.

²³ Variæ lectiones eru teknar úr Olafssögu Trýggvasonar in Bib|liotheca Resen:

* Erlendr Múnk[r] codex Resenianus vitiosissimè.

29. Þat segia flestir menn, at Þorvaldur Spakbódvarson hafi skírdur verit af Fridreki biskupi, enn Gunnlaugr Múnkr getur þess at sumir menn ætla hann skírdann verit hafa á Englandi, oc hafa þaðan flutt vid til Kirkio þeirrar er hann let giòra á bæ sínum.

Olafs saga Trýggvasonar úr Flatejarbók impr: Tom: II. p: 232.

25, 27, 28. Sú Ólafs saga Tryggvasonar sem tekinn er kafli úr í §25 og orðamanur yfir línu í §27 og §28 var skinnbók í safni Resens og brann 1728, sjá BiblArn XXX 271, 272–3, Arne Magnussons handskriftfortegnelser, 1909, p. 108–9. Síðast í §25 tilvísun til ÓTSk II 329 [= Flat. I 517]. Í §27 og §28 tilvísanir til AM 59 fol., pp. 455 og 465 [= EdArn A I 290 og 296].

26. Ólafs saga í Svíaríki, þ. e. Bergsbók; þar stendur við upphaf sögunnar: 'er Bergr ábóti snaraði' (EdArn A I, p. 1).

29. ÓTSk II 232 [= Flat. I 436].

30. Gunnlogus Monachus Thýngeýrensis, multa de Olao Trýggvonio
²⁴ latino sermone in literas concessit: ut et, | qvod ê pugna Svoldrensi
 vivus evaserit: secutus in suis scriptis veracium virorum relationes, ut
 et Aronis Multiscii scripta. Olafssaga Trýggvasonar úr Flatejarbók p:
 1289. confer pag: 1305. et pag: 1084, editionis Skalholt: Part: II. pag:
 321. confer p: 327.28.

31. Gunnlogus Historiam Olavi Trýggvonii â se scriptam, Gizuro Halli
 filio revidendam misit, receptamqve ad Gizori placitum emendavit.
 Olafssaga Trýggvasonar úr Flatejarbók pag: 1307. edit. Schal: part: II.
 p. 329.

²⁵ 32. Oddus Monachus multa de | Olao Trýggvonio latine scripsisse
 dicitur. in Olafssogu Trýggvasonar úr Flateýarbók pag: 1303 edit:
 Schalholt: Part: II^{da} pag: 327.

Qvid de Grimkelo et Sigvarðo Episcopis scripserit vide ibid:

33. Oddi Monachi Genealogia habetur Landnámabók: pagg: 81. 88.

34. Anglici viri, Hierosolimis redeuntes, Adalrádo Regi suo Historias
 Olai Trýggvoni et septem aliorum sanctorum virorum ab ipso Olao ei
 missas tradiderunt.

Olafssaga Trýggvasonar úr Flatejarbók. pagg: m: 1261. 1304.

²⁶ 35. Jatvardus Rex Angliæ qvovis festo Paschatos aulicis suis Olai
 Trýggvonii historiam enarravit.

Olafssaga Trýggvasonar úr Flatejarbók pag: m: 1274. vide pag: 1304.

36. Viri et fæminæ, qvorum autoritate nixi Gunnlogus et Oddus
 monachi, historiam de Olao Trýggvonio contexerunt, recensentur in
 Olafs sógu Trýggvasonar úr Flatejarbók, edit: Schalh: Part: II. pag:
 329.

30. AM 57 fol., pp. 1289, 1305, 1084, ÓTSk II 321, 327, 328 [= Flat. I 511, 516, 436].

31. AM 57 fol., p. 1307, ÓTSk II 329 [= Flat. I 517].

32. AM 57 fol., p. 1303, ÓTSk II 327 [= Flat. I 516].

33. LdnSk, pp. 81 og 88 [= ÍF I 199 og 212].

34. AM 57 fol., pp. 1261, 1304 [= Flat. I 501-2, 516].

35. AM 57 fol., pp. 1274, 1304 [= Flat. I 506, 516].

36. ÓTSk II 329 [= Flat. I 517].

37. Her þrýtr nú Sögu Olafs Kongs Trýggvasonar, er at rettu má kallast Postuli Nordmanna | oc svo ritadi Oddr múncr er var at Þíngeyrum. oc prestr at vígslu, til dýrdar almáttigum gudi. enn þeim til minnis er síðar ero. þó at eige se giört med málsnild.

seqvuntur 3 Capita, et in calce tertii hæc seqventia.

Þessa sögu sagde mer: Asgrímur ábóti Westlidason. Biarni Prestr Bergþorsson. Gellir Þorgilsson. Herdís Dadadóttir. Þorgerdur Þorsteinsdóttir. Ingudur Arnorsdóttir. Þesser menn kendu mer sva sögu Olafs Kongs Trýggvasonar. sem nu er sögd. Ec sýnda oc bókina Gizori Hallssýni, oc retta ec hana efter hans ráde | oc hófum ver því halldit síðan.

seqvitur unicum caput, continens Carmen Hallfredi Poëtæ de Olao Trýggvonio.

38. Saga Jomsvíkínga citerast i Olafs sögu Trýggvasonar úr Flatejarbók. p: 186.

þat sem citerast er um Popo Biscup.

Cronica Brimensium citerast i sama stad.

39. Kolbeins Stallara Relation um burtkomu Olafs Trýggvasonar úr Svoldrar orustu, er at lesa i Olafs sögu Trýggvasonar úr Flatejarbók p: m: 1231.¹

Eýnars Þambaskelfis og Skúla Þorsteinssonar relationes um sama efni, eru at lesa i nefndri Olafssögu úr Flatejarboc p: m: 1241. Viri qvorum assertione nititur, recensentur in Olai Trýgg|vonii vita ex Cod: Flat: pag: m: 1273.

40. Sögu Hallbiarnar Hála hins fyrra og Steingríms Þorarinssonar, og frasögn Ara Prestz Fróða Þorgilssonar um Jomsvíkínga bardaga, citantur in Olafs sögu úr Flatejarbók p: m: 405.

Ejnars Skulasonar² og Þórdar Aurfhandar relationes um sama Jomsvíkínga bardaga citerast i nefndri Olafssögu p: m: 432.

¹ Svo hdr., rétt: 1235.

² Svo hdr., rétt: skálaglamms.

37. Heimildartilvitnun vantar; er úr ÓTOdds, FJ pp. 243–48.

38. AM 56 fol., p. 186 [= Flat. I 113].

39. AM 57 fol., pp. 1235, 1241, 1273 [= Flat. I 492–3, 495, 506].

40. AM 56 fol., pp. 405, 432 [= Flat. I 194, 203].

- ³⁰ 41. Porsteins Fróða relatio|nem um hýsing, vide in Olafs sögu Helga.
42. Er saga mikil af honum (∴ Úlfi Jarli Sprakaleggssýni) sögd Olafs saga Helga.
43. Saga Baldrs Edda p: m: 126. ∴: traditio vel relatio de Baldero. vide Eddam. p: 177.
44. Æfi Noregs Konunga citerast i Knýtlingasögu. p: m: 24.
45. Æfi Noregs Konunga citerast i Olafssögu úr Flatejarbók. p: m: 472. Þar hafa önnur Exemplaria, sem seger í æfisögu hans (Haralds Grænka).
46. Bók Noregs Konunga citerast í Olafssögu Trýggvasonar úr Flat-
³¹ejarbók. p: m: 288. (er ad vísu opus Snorra Stur|lusonar).
47. Sögur Noregs Konunga citantur i Eigils sögu. p: m: 331.
48. Saga Haralds Kongs Harfagra citerast i Olafs sögu Trýggvasonar úr Flatejarbók. p: m: 4.

41. StÓH 228, HkrFJ II 195 (hýsing ∴: Hising).

42. StÓH 443, HkrFJ II 371.

43. Þeir staðir í Snorra Eddu sem vísað er til munu vera Codex Wormianus, útg. FJ, bls. 42 ('Pat er upphaf þeirar sögu at Baldr hinn góða dreyndi drauma stóra') og 60 ('Úlfr Uggason hefir kveðit eptir sögu Baldrs'). Eintak ÁM er glatað, en hefur verið skrifað eftir Cod. Worm.; það sést af því að í greinum sínum um Hungurvöku (Byskupa sögur, 1. h., 1938, p. 42) vitnar ÁM um orðið 'bráðafangs' í 'Edda p. m. 237, l. 19', og er þá átt við málfræðiritgerðina fyrstu (Íslands gramm. litt. 15⁵), en hún er einungis varðveitt í Cod. Worm.

44. Mun eiga við AM 17 fol.; staðurinn sem vitnað er til (= Sögur Danakonunga 55⁴) er þar að vísu á bls. 23, en talan 24 stendur á næstu bls. í sömu opnu.

45. AM 56 fol., p. 472 [= Flat. I 217]. Um önnur exemplaria sjá EdArn A I 208⁴.

46. AM 56 fol., p. 288 [= Flat. I 152].

47. AM 461 4to, p. 331 [= Egils saga FJ 198 v.l.].

48. AM 56 fol., p. 4 [= Flat. I 40].

49. Saga Hákonar Adalsteinsfóstra et Carmina de Haqvino citantur i Egils Sogu. cap: 53.
50. Saga Eiríks Jarls Hákonarsonar citerast i Grettissögu p: m: 98.
51. Frá Sigurdi Hiört (móðurfóður Haralds Hárfagra) er laung Saga. Snorri Sturluson in vita Haldani Nigri.
- ³² 52. Úlfhiedins einhenta, Sig|urdarsonar, Gudmundarsonar á Glæsisvöllum getr i sögu Sigurdar Hríngs, faudr Ragnars Lodbrókar. Samsonar Fagra saga p: m: 69.
53. Saga Inga Kongs Bardarsonar citerast i Hákonarsögu Hákonarsonar ad Ann: 1214. p: m: 16.
54. Knúttssaga hins Helga Dana Kongs citerast i sumum Exemplaribus af Snorra Sturlusýni i vita Olafs Kýrra, og er það sem citerast, úr Knýtlingasögu tekid. getur so þetta ecki annat verid enn interpolatio, því Knýtlinga saga er at vísu ýngri enn Snorri. Þesse citatio Knúttssögu ³³ finnst og ecki in optimo codice Academico primo. I öllum þeim | ýngri Noregs Konunga sögum finst þessi citatio Knúttssögu. Item i þeim Svensku Konúnga sögum.
55. Æfi Orkneja Jarla citerast i Vatzdæla sögu. p: m: 29.
56. Jarlasögurnar nefnast i Olafs sögu Helga, i Orkneýinga þætti et eodem modo in Snorrone. An ergo Snorrone antiqviores?

49. AM 462 4to [= Egils saga FJ 279]. Tilvitnun til kap. 53 á við þessa bók, en í AM 461 4to, sem til var vísað í §47, eru ekki kapitulatölur.

50. AM 476 4to, p. 98 [= ÍF VII 62].

51. HkrFJ I 90.

52. AM 527 4to, p. 69 (útg. Wilsons, p. 41).

53. AM 89 fol., p. 16 (ártalið 1214 þar á spássíu) [= Flat. III 12].

54. HkrFJ III 494. Codex academicus primus, þ. e. Kringla (sjá t. d. HkrFJ I, pp. x, xiii); þær svensku konungasögur munu vera Norlandz Chrönika, 1670 (p. 296).

55. AM 559 4to, p. 29 [= Vatnsdæla saga FJ 23 nm].

56. StÓH 255, HkrFJ II 214.

57. Torf-Einars Saga citerast i Landnámabók. p: 139.

58. Hófuz deilur með þeim bræðrum i Skúfei, oc Hafgrimi sem seger i Færeýinga Sögu. Olafs saga Trýggvasonar i Færeýinga þætti. pag: vide Olafs sögu úr Flatejarbók. p: 218 seqvent:

³⁴ 59. af Hernadi Sigmundar [Brestissonar] segir i sögu hans Olafs saga Trýggvasonar. vide Olafssögu úr Flatejarboc p: 247. seqvent:

60. Þorgrímur Ille etc: mýrði Sigmund Brestisson til Hringsins Hákonarnauts i Sudrei, þar er Sandvík heitir, svo sem seger i Færeýinga sögu. Olafs saga Trýggvasonar úr Flatejarbók: p: m: 905. Hanc eandem relationem de morte Sigurdi,¹ sed paulo fusiozem, vide in eadem Olafs-sögu. pagg. 1410. seqv:

³⁵ 61. Relatio Hrafns Hlim reks sonar² citerast i Landnáma|bók. p: 64.

62. Þvíat þat er jafnan sagt at hann (Olafr Helgi) tók ríki af v. Konúngum á einum morgni, enn allz tæki hann ríki af ix Konúngum þar innan landz eptir sögu Stýrmis hins Fróða. Olafs saga Helga i Flatejarbók. p: m: 233. vide et de Stýrmeri Relationibus. p: 149.

63. Variæ lectiones breviores i Landnámabók munu óefad teknar vera úr skrifudum sögum, þótt vær þær nú ecki allar hófum.

¹ Svo hdr., rétt: Sigmundi.

² Svo hdr., rétt: fara (þannig í LdnSk).

57. LdnSk, p. 139 [= ÍF I 316].

58–59. Tvö dæmi þess að í Ólafs sögu Tryggvasonar sé vitnað til Færeýinga sögu eða sögu Sigmundar Brestissonar, en í Flat. sé lengri frásagnir. §58: Tilvitnun í hdr. með sama texta og EdArn A II 35, en Ólafs saga úr Flat., AM 56 fol., p. 218 [= Flat. I 369] segir nánara frá. §59: Tilvitnun í sama texta sem í EdArn A II 51³, en rækilegar sagt í Ólafs sögu helga úr Flat., AM 56 fol., p. 247 [= Flat. I 137].

60. AM 57 fol., pp. 905 [= Flat. I 369] og 1410 [= Flat. I 554].

61. LdnSk, p. 64 [= ÍF I 162].

62. AM 69 fol., pp. 233 og 149 [= Flat. II 118 og 67–8].

64. Bandamannasaga sýnist at vera fabula, dictud ad imitationem et methodum | Aulkofraþátts. þar í er öll aunnur Jurisdictio eda methodus Juris enn Grágásar lög fyrir skipa, og þó eru res gestæ manifestè um þá tíð, er Grágás var lög. verður þessu ecki vel saman komid.
65. Bárður Snæfellsás nefnist ecke í Landnámabók. þar af er ad ráða, ad líge sagan af honum er yngri.
66. Saga Biarnar (Hítðælakappa) citerast i Grettissögu. p: m: 327.
67. Saga Bödmóðar Gerpis og Grímólfs citerast í Landnámabók. pag: 80. vide et | Aunundar Trefóts þátt. Cap: 14. p: m: 50.
68. Eýrbýggja saga citerast i Landnámabók. p: 41.
69. Af Setstocka láni Eireks Rauda, giördust deilur og bardagar med þeim Þorgesti og Eireke Rauda sem seger i sögu Eireks. Olafssaga Trýggvasonar úr Flatejrabók p: m: 1065. vid: edition: Schalholt: part: 2. p: 224.
70. Esphólínga saga nefnist í Liósvetnínegasögu, Cap: m: 31. Það er Víga Glúms saga.
71. Flóamannasaga citerar Landnámabókina. Ergo er hún yngri enn Landnáma bókin. Imo: er hún miklu yngri, því hún nefnir allra | síðast Gizur galla faudr Hákonar, faudur Jons. Jon þessi Hákonarson fæddist 1350. Flóamannasaga er yngri enn Landnámabókin, því Landnámabókin citerast i henni. p: m: 7. so endast og Flóamannasaga med mentione Jons Hákonarsonar sem lifde 1380 og fyrr og síðar.

64. Greinin áður prentuð í Sturlunga sögu, GV, I, 1878, Prolegomena p. liii.

66. AM 476 4to, p. 327 [= ÍF VII 187].

67. LdnSk, p. 80 [= ÍF I 198] og AM 476 4to, p. 50 [= ÍF VII 33].

68. LdnSk, p. 41 [= ÍF I 115].

69. AM 57 fol., p. 1065, ÓTSk II 224 [= Flat. I 429].

70. AM 485 4to, p. 131, kap. 31 [= ÍF X 143]. Það er talið rangt að Esp-hælinga saga geti verið sama og Víga-Glúms saga, sjá ÍF I, p. lxxxix.

71. AM 517 4to, pp. 7 og 79 [= Flóamanna saga FJ, pp. 6 og 71].

72. Grettis saga gengur nær Fabulæ enn Historiæ, er full med Fabulas (og) parachronismos. er interpolerud úr einhvöriu opere Sturla Þórdarsonar, og hans ætla eg vísurnar se.
- ³⁹ Grettissaga sú er vær hófum er interpolerud úr þeir|ri er Sturla Þórdarson hefur ritad, og það kannske seint á tímum. Interpolator mun hafa sett fabulas þar inn. Eg minnst mig ad hafa sed gamalt fragment úr þessari Grettissögu. Annars er ei óvíst at Grettissaga Sturlu hafe og fabulosa verid, og líkara þike mer ad Sturla muni hafa komid við Visurnar er standa í þeirri sem vær nu hófum. Þessi saga er fabulis plena.
73. I Olafs sögu Helga talast um Þormód Kolbrúnar skálld, Biörn Hítðæla kappa etc: enn eckert um Grettir. | það skýllde vera merke ad Grettis saga væri ýngri enn Flatejarbók, því eckert talast um Grettir í Olafssögu i Flatejarbók.
74. Af Gríme fra Kroppi sem drap Hallmund er mikil saga. non additur an literis exarata. Grettissaga. p: 359.
75. Saga Hardar Grímkelssonar og Geirs citerast í Landnámabók. p: 25.
76. Af Landnámabókinni pag: 144. er audradid ad af Hróari Túngu goda hafi saga skrifud verid.
- ⁴¹ 77. Saga Vígabarda citerast | í Landnámabók Ms^{ta} med hendi S^{ra} Ketils Jörundssonar p: m: 19. at¹ in impresso deest.
78. Heidarvíga saga citerast í Ejrbýggia sögu. p: m: 239.

¹ Skrifad a:

-
72. Greinin áður prentuð í Sturlunga sögu G.V., Prolegomena bls. 1.
74. AM 476 4to, p. 359 [= ÍF VII 205].
75. LdnSk, p. 25 [= ÍF I 76].
76. LdnSk, p. 144 [= ÍF I 326].
77. Landnámabók með hendi séra Ketils Jörundssonar er glötuð; af tilvísun ÁM má ráða að textinn hafi verið úr Þórðarbók, sbr. Skarðsárabók, 1958, bls. 30 nm, og ÍF I 87 nm.
78. AM 499 4to, p. 239 [= ÍF IV 180].

79. *Vitam Sancti Johannis Episcopi Holensis latiné composuit Frater Gunnlogus. Jóns saga Biskups. 18. Ex petitione Gudmundi Episcopi Holensis. Gudmundarsaga.*

80. *Saga Þorbiarnar og Hávardar hins Hallta citerast í Landnámabók p: 62.*

81. *Isfýrdínga saga citerast í Landnámabók p. 76.*

⁴² 82. *Islendíngaskrá citerast í Ormsþætti Stórólfssonar in | Appendice ad posteriorem partem Olafssögu edit: Schalh: p: 12. Það sem þar citerast finst hvorki í Landnámabók ne annarstadar.*

Ego figmentum esse puto til ad conciliara þátttötrinu auctoritatem. Ormur (Stórólfsson) setti bú ad Stórólfsshooli, og bió þar lengi eptir það hann hafði hefnt fódur síns, sem segir í Islendíngaskrá. Olafssaga Trýggvasonar úr Flatejarbók. p: m: 1331.

⁴³ 83. *Thormodus Torfæus Króka-refi historiam pro fabulâ habet, non tamen infitarii audet, qvin ex vero originem | traxerit. scripsit alicubi in schedula vel Epistola.*

84. *Laxdæla saga citerast í þættinum af Aununde Trefót. Cap: XI. p: m: 38.*

85. *Laxdæla saga citerast í Eirbyggja sögu. p: m: 239.*

86. *Laxdæla citatur í Olafssögu Trýggvasonar úr Flatejarbók. p: m: 1134.*

79. Þeir staðir sem átt er við munu vera Biskupa sögur I, 1856–8, bls. 215–16 (Jóns saga) og II, 1878, bls. 31 (Guðmundar saga); hvað talan '18' tákni hefur ekki tekizt að ráða.

80. LdnSk, p. 62 [= ÍF I 159].

81. LdnSk, p. 76 [= ÍF I 190].

82. ÓTSk II, Appendix p. 12, AM 57 fol., p. 1331 [= Flat. I 526].

84. AM 476 4to, p. 38 [= ÍF VII 25].

85. AM 449 4to, p. 239 [= ÍF IV 180].

86. AM 57 fol., p. 1134 [= Flat. I 455].

87. Niálssögu meinar S^{ra} Jon Halldorsson skrifada vera uppí Arness sýslu, nidur á Skeidum, stendur þar. Item ad ríða austr ifir ár, et forte plura similia. þetta seger eckert. A Breidafirdi hefur Niálu Author ad |
⁴⁴ vísu ókunnugur verid.
88. Niardvíkinga saga citerast i Laxdæla sögu p: m: 274/358.
89. Nornagests saga er Meleagri fabula.
90. Olvesínga kyn nefniz í Landnámabóc. p: 147.
91. Reikdælasaga er sama og af Vemundi Kögur. hun höndlar öll um Reikdæli, citerast og med þessu nafni í sögu af Vígaskúta, er henni fylgir. Ek á og med hendi Biörns á Skardsá Excerpta Philologica úr Reikdælu. og eru þau öll tekin úr saugu Vemundar Kaugr.
- ⁴⁵ 92. Reikdælasaga á pappiir var til forna í eigu Sigrídar Magnusdóttur, kvinnu Jons Eggertssonar. hvarf í burt og spurðiz alldrei upp. Relatio Jons Eggertsonar.
 Herra Einar Þorsteinsson lofadi mer 1692. í brefi sínu Reikdælu med tíðinni sem væri innbundin í eina stóra bók. 1695 skrifar hann ad Reikdælu á Pappir illa skrifada hafi sín sál: kvinna burtlied, hann viti ei hvört.
93. Loford hefi eg fengid um Reikdælu í 2 pörtum (af Magnúsi Bene-
-
87. Greinin áður prentuð í Íslendinga sögum IV, 1889, bls. 786.
88. ÁM vísar í þremur greinum, þessari og tveimur öðrum, til blaðsíðna í Laxdælu: §88, vísað til bls. 274 og 358 (hvorttveggja sami staður) = Laxd-Kál 252. — §103, vísað til bls. 269 og 352 (hvorttveggja sami staður) = LaxdKál 248. — §125, vísað til bls. 409 = LaxdKál 289. Tölurnar 274 og 269 koma heim við ÍB 225 4to, handrit sem ÁM hefur forðum átt, en sú bók sem tölurnar 358, 352 og 409 eigi við hefur ekki fundizt.
89. Áður nefnt í §16.
90. LdnSk, p. 147 [= ÍF I 334].
91. 'citerast og med þessu nafni', sjá ÍF X 214. — Excerpta Björns á Skarðsá úr Reykdælu munu annars ókunnug.
92. Ingibjörg Gísladóttir, kona Einars biskups Þorsteinssonar, dó 8da jún. 1695.
93. Magnús Benediktsson, kenndur við Hóla í Eyjafirði (Smæ I 539 o. áfr.),

⁴⁶ dictssýni) hvar af sá eini skal höndla um | Reikiadal og Eyafíord, sá annar um Skagafíord.

Benedict Magnusson 1697.

94. Reikdælu hefeg bædi sed og lesid þá eg var úngur, hún var í láni hiá mínum sal: fódur, enn hvór hana átti man eg ei. Þess er og ad giæta ad sógurnar eru adskilianlega nefndar: so sem ein hiá oss sem nafnkend er Eirbýggia hefur og annad nafn, og er nefnd Vatzhýrna, so citerar S^{ra} Arngrímur hana í sinni Crýmogæa, og færir þar inn dæmi mörg sem ei finnaz í sógum nema Eýrbýggju. Þad hefi eg gaumgæfilega samanleidt, má so | vera um fleiri sógur. Halldor Þorbergsson 1696.

⁴⁷ Reikdælu segest Halldor Þorbergsson lesid hafa þá hann var úngur drengur, minni sig ad sál: Magnus Lógmadur hafi hana led sínum (Haldórs) fódur, sídan segist hann hana ei sed hafa, og ei vita hvar se. scripsit mihi 1696.

Um Reikdælu minnst eg ad í henne væru nefndir Askell Godi og Vermundur Kógur. Þad kann vel vera sem þer skrifid ad ódru nafni se nefnd. so sem Eýrbýggia, er vær svo nefnum, kallaz af S^{ra} Arngrími Vatzhýrna. Halldór Þorbergsson. 1699.

⁴⁸ NB. Eg skrifade honum til anno 1699. um inntak úr Reikdælu, so mikid sem hann tilmyndi, og feck þetta svar.¹

¹ *Hér á eftir hefur hdr. kólon, en orðin 'þetta svar' eiga við það sem á undan er komið.*

var sonur Benedikts Pálssonar klausturhaldara og Sigríðar Magnúsdóttur. Eftir lát Benedikts 1664 giftist Sigríður Jóni Eggertssyni. Þegar ÁM var að leita handrita að Reykdæla sögu hefur honum komið til hugar að spyrja son Sigríðar, sem átt hafði söguna (§92); sjálf dó Sigríður 1694 (Annálar II 309). Þetta erindi hefur Benedikt Magnússon, eflaust sá sem tók sér nafnið Bech, tekið að sér að reka. Hann kom til háskólans 1694 og hefur þá kynnt ÁM, en 1697 var hann á Íslandi (AM Brevveksling með Torfæus, bls. 198, 202, 205) og mun greinin tekin upp úr bréfi frá honum.

94. Kaflar úr bréfum frá Halldóri Þorbergssyni (um 1623–1711), svör við fyrirspurnum frá ÁM um Reykdæla sögu. Tveir kaflarnir eru frá árinu 1696 (að mestu samhljóða), einn 1699. Greinin áður prentuð mestöll í BiblARN XXX, 1970, bls. 281. Faðir Halldórs, Þorbergur Hrólfsson, dó 1656.

95. Liósvetninga edur Reikdæla Sögu býriar so:

Þorgeir godi bió at Liósvatni, höfðingi mikill. Forni het madur, er bió í Haga í Reikiadal, góður bondi. þá bió Arnór í Reykiahlíð. etc.

Communicavit Dñus Vigfusus Gudbrandi.

96. Skáldhelga sögu citerar Biörn á Skardsá í sinne Grónlandia. p: m:

⁴⁹ 53. hann hefur meint Rímurnar, og ætlad ad sagan hefði ádur | til verid.

97. Svarfdæla saga citatur í Landnámabóc. p: m: 109.

98. Svarfdæla sögu, ac multa ex ea citata vide Olafssögu Tryggvasonar úr Flatejrbóc. pag: m: 447.

99. Thomas saga Erchibiskups var lesin fyrir Þorgils Skarda 1258. Sturlúnga saga p: 895. hún mun hafa verid í Islendsku, og er hún þá gömul.

100. Af Vebirni (Sýgnakappa) er saga mikil. Landnamabóc p: 75. incertum an unqvam literis mandata.

101. Interiit Historia Vemundi Kaugr. Ejus genus vide in Bárðarsögu.

⁵⁰ Annotatio | Thormodi Torfæi in schedula qvadam.

Ætt Vemundar er ad vísu í Bárðarsögu, tekin úr Landnámabóc. imo það er Liósvetninga saga.

95. Upphaf Ljósvetninga sögu [= ÍF X 3] frá séra Vigfúsi Guðbrandssyni (†1707).

96. AM 768 4to, p. 53.

97. LdnSk, p. 109 [= ÍF I 254]; hér er farið eftir prentaðri bók og 'p: m:' villandi viðbót.

98. AM 56 fol., p. 447 [= Flat. I 208].

99. AM 118 fol., p. 895 [= SturlKál II 295].

100. LdnSk, p. 75 [= ÍF I 190].

101. Tilefni þessarar greinar er miði þar sem Þormóður Torfason hefur talið Vémundar sögu kögurs týnda, en ætt Vémundar sé rakin í Bárðar sögu (sbr. útgáfu Guðbrands Vigfússonar 1860, bls. 6-7). ÁM bætir því við að sú ættartala sé úr Landnámu, en sagan af Vémundi sé Ljósvetninga saga (með því nafni á hann við Reykdælu, sbr. §115).

102. Vopnfirdínga saga ac ex eâ citatum locum, vid: Olafs sögu Trýggvasonar úr Flatejarbók. p: m: 1104.¹ vide etiam Schalholt: Part: II. pag: 242.
103. Saga Þorgils Höllusonar citerast í Laxdæla sögu. p: m: 269 (352).
104. Saga Þórdar Gellis citerast í Landnámabók. p. 53.
105. Þorskfirdínga saga citerast í Landnámabók. p: 60.
- ⁵¹ 106. Flatejarbókin er með þeim lettvægustu Membranis. Fyrst er hún ædi rángt skrifud, enn þá í því sem á rídur, so sem einu árstali í Færeýinga þættinum, og víðar þvílíkt. Vísurnar eru úr máta rángar, so þar er eckert uppá ad býggia, eignast og stundum (si recte memini) audrum enn þær giört hafa. I annan máta eru í þessa bók innfærdar ónýtiu Relationes, so sem ⁵² margir þættirnir er í Olafs sögunum finnast, meir enn í óðrum Olafs sögum, sumer af þessum þáttum eru og með þvættíngs stíll skrifader, svo sem Þorgeirs saga Hávardssonar. Sumt sem í bókinni er, er einbær lýgi, so sem Eýreks saga Vídfórla, svo eru og her inni Impura, so sem Volsaþáttur, og nídid í Halla þætti, sem ecki finst annarstadar. Olafssögurnar. Item Sverris og Hákonar sögur eru her ritadar með miklum ordafiöldu frammar enn í óðrum Exemplaribus, er og þess á milli innsmeigt Fabulis so sem Genealogia framan í Sverris sögu, og ⁵³ fleiru | þvílíku þar og annarstadar. In Summa, svo sem vær kunnnum ecki án ad vera þessa Codicis vegna eins og annars, sem nú hvergi finst

¹ *Svo hdr., rétt 1107.*

102. AM 57 fol., p. 1107, ÓTSk II 242 [= Flat. I 444].

103. Sjá aths. við §88.

104. LdnSk, p. 53 [= ÍF I 140].

105. LdnSk, p. 60 [= ÍF I 154].

106. ÁM kveður víðar upp harðan dóm um Flateyjarbók (sjá m. a. Brevveksling með Torfæus, bls. 66, 317–18), en ekki hefur fundizt hvert það 'árstal í Færeyinga þættinum' muni vera sem hann eigi hér við. Í Flateyjarbók er stundum minnzt á aldur Sigmundar Brestissonar, og hafa þeir ÁM og Þormóður, einkum í bréfum 1690, borið saman við ártöl Þjóðhöfðingja

nema í honum, svo er hann þar á mót hinn lakasti og óþeirrettanlegasti í öllu því sem í öðrum Membranis kann að finnast, og á fyrir flestum öðrum Codicibus að víkia í slíkum tilferlum.

54 Compiler hujus Voluminis hefur verið plane ignarus Poetices artis, historię (imo historię nostrę), concinnitatis sermonis,¹ og annars því-
líks. hefur hann í þessa|ri collectione eckert annað viðhaft enn eina saman umhýggju á að safna her inn öllu því sem honum hefur að
55 höndum borist, og það sine Judicio et accuracione, og þar fyrir er bókin bæði so raung, sem fyrri seger, og full með nugas og fabulas.

107. Þátturinn af Geste Bardarsýni stendur ecki í Olafs sögu í Flatejarbók. Þar af kynni ráðast, að hann væri yngri enn Flatejarbókinn, því annars mundi hennar compiler af sinni diligentia hafa sett hann þar
55 inn. Responderi poterit: Þorsteins þáttur Bæarmagns stendur | eige helldur í Flatejarbók, og þó sýnist sem muni hann henni jafngamall vera: certe in membranibus habetur, licet non antiqvis.

108. Fagurskinnæ authorem Norvegum fuisse, et quod liber iste in Norvegia scriptus sit, ex genio lingvę, qvęm præferat, abunde patere, statuebat alicubi in serie sua auctiori Torfæus.
Ego locum illum, cum imprimeretur liber, omisi, cum ad rem non face-
ret. af literatura siest alleina að sá bókina ritad hefur, hefur Norskur
56 verið. Stíllin í henne er annars eins og | í öðrum Islenskum bókum. og Islenskur mun hennar Auctor ófæd vera.

109. Sverrerem Norvegię Regem de Historiis Norvegicis colligendis

¹ *Merkjasetning handritsins er Poetices, artis historię (imo historię nostrę) concinnitatis sermonis.*

í Noregi, en um mikilvęga villu sem sérstök sé fyrir Flatejarbók er ekki getið.

107. Elzt varðveitt handrit að Þorsteins þætti bæjarmagns, AM 343 4to, mun örugglega yngra en Flatejarbók.

108. Þormóður Torfason hafi í Series talið höfund Fagurskinnu norskan, en því kveðst ÁM hafa sleppt þegar bókin var prentuð, því að af stafsetningu verði það eitt ráðið að skrifari hafi verið norskur. — Í §§114–116 nefnir ÁM fleiri leiðréttingar er hann hafi gert í Series.

109. Tvær greinar, báðar sama efnis, hin síðari tekin eftir því sem Þor-

sollicitum fuisse Krínglæ (Snorríi Sturlæi Chronici) locus evincit, ubi mortis genus, quo sublatus est Rex Eisteinus, Haraldii Gillii filius, describitur, ibi enim habetur fuisse Sverrerem id aliter describi.

I sögu af Inga Eisteine og Sigurdi, sonum Harallds Gilla segir Kríngla í enda á Eýsteins þætti, ad Sverrir Kongr hafi ódrúvís látid skrifa um
⁵⁷ dauda Eisteins. Ergo | hefur Sverrir Kongur¹ látid skrifa sögur.
 Annotatio Thormodi Torfæi in schedula qvadam.

110. Sva s: (s: sagdi) Sverrir Konúngr at alldrei hefði hann heirt dómi til, at ne einn Konúngur hafi stadið í lýptíngu í þvílíkri atsocn (sem var í Svollðrar orrosto at Olafi Kongi Trýggvasyni) oc gerði sek sva audkendan at allir mættu síá hann í orrostu.

Oddus Monachus in vita Olai Trýggvonii membr: mea pag: 90.

⁵⁸ **111.** Vid Helgafells Klaustur voru í þann tíð er Vilkins Mál|dægi er skrifadur, hálfur fiórði tugur norrænuboca. Item nærri hundrat latinuboca annat enn tíðabækur.

112. 1395 átti Höskuldstada Kirkia í Húnavatnsþíngi.

Mariu sögu

Peturs sögu

Thomas sögu

Vide Consecrationem illius per Petrum Episcopum Holensem.

Úr Mariu sögu og Peturssögu er á einni bók hafa verid vid Höskuldstada Kirkiu, og ei alls fyrrer laungu í sundur rifin, á eg² nockur blöð í 4to fengin öll frá Videdalstúngu fólki. Þessi bók hefur án efa tvístraz um Húnavatnsþíng.

¹ Hér á eftir ofaukið hafe í hdr.

² Hér á eftir ofaukið á í hdr.

móður hafi hripað á miða. Tilvitnun á við HkrFJ III 396.

110. AM 310 4to, p. 90 [= ÓTOdds, FJ 226].

111. Dipl. Isl. IV, pp. 170–71.

112. Dipl. Isl. III nr. 505. Úr bók þeirri sem ÁM nefnir eru tvö blöð í AM 655 4to XII–XIII (Péturs saga).

- ⁵⁹ 113. Sva segia menn, at meðan hon (Þýri sýster Sveins Konúngs Tiugu-skeggs, hveria hann hafde nauduga sent til Vindlands til at giptast Burizlafi Vinda Konúngi heidnum) var í valldi Burizlafs Konúngs, at hvörki át hún ne drack, og fór sva framm ellifu daga. Enn á tólfta degi þá let Kóngr hana brott fara. oc seger Ruphus Prestur frá því er Konúngr leiddi hana á brott. oc ádr hann hvarf aptr. (þá mællti hann). se ek nú at gaufugleikur ýdar vill helldr velia ser þenna cost til handa, at deýia, enn neita samvelldis vid mik. Nú mun ec láta þec brot fara, oc fá þer | menn oc skip. fór hon þá heim í Falstr. oc var hon þar um hríd.

Oddus Monachus in Vita Olai Trýggvonii.

114. Thormodus Ser: Regum Dan: p: 46. lin: 2. inter: Vel gerentium auditores, et Retuli scriptores hæc sequentia in Ms^{to} suo interposuerat: Extat et Steinmodus quidam, cognomento Frodius; quid vero scripserit non liqvæt. Ego ista inter excudendum opus volens eliminavi.

- Eg ætla það ser corrumperad úr Stýrmis Fróða nomine, álfka og Glýms-
⁶¹ drápa kallast af Þormóði in Orcadibus | Glitneri oda.
Stýrmir deide 1245.

115. Thormodus Torfæus in sua serie Reg: Dan: ubi historias deperditas memorat (impressi P: 11.) in Manuscripto suo scripserat His (deperditis) annumerantur Vemundi Kaugurs vita^a), qvæ citatur in vita Bárðar Snæfellsás. Hallbiórni Halii, â codice Flatejensi memorata. Ego ista, dum liber imprimeretur, expunxi.

a) lapsus est memoriæ: Vemundus ibi saltim nominatur, de vita illius, ne verbum qvidem. A.M.

113. ÓTOdds, FJ 144-45.

114. Steinmóður fróði, sem Þormóður hafi nefnt í Series, muni villa fyrir Stýrmir, og hafi ÁM því sleppt honum (sbr. Brevveksling med Torfæus 234, 254). — 'Glitneri oda', sjá Orcades bls. 20.

115. Þormóður hafi í handriti sínu að Series nefnt glataða sögu af Vémundi kögur, er vitnað sé til í Bárðar sögu (sjá §101), en þetta kveðst ÁM hafa strikað út, því að ekki sé þar orð um sögu af Vémundi. Síðar hefur hann þó séð sig um hönd og bætir við: 'imo vero' (jú að vísu), Vémundar saga sé sama og Reykdæla saga 'eða Ljósvetninga saga' (hann hefur verið í vafa um nöfnin á þessum sögum). Í sagnatalinu framan við Series prentaða hefur

- ⁶² Vemundar (Saga) Kaugurs stóð í Sagna Registrinu sem Þormóður Torfason ætladi að láta standa framan í sinne Serie. Eg let það úti. Því engin veit að sú Saga hafe nockurn tíma til verid.
Imo vero það er sama og Reikdælasaga eða liósvetnínga saga. Hallbiörns Hála (intellige saga) stóð í Sagna registrinu sem Þormóður Torfason ætladi að láta standa framan í sinne serie. Eg let það úti, með því vissi að sú saga var alldrei til.
- ⁶³ Hallbiörn Háli citerast í | Flatejarbók p: 108. annot(at)io Asgeiri Jonæ in eadem schedula.
Þetta er misskilningur. Sögn Hallbiarnar Hála citerast í Olafs sögu Trýggvasonar í Flatejarbók impress: pag: 185 partis prioris ɔ: Relatio, hvórninn tilgeck í Jom(s)víkinga bardaga.

116. Thormodus Serie Regum Daniae Cap: 3. p: 29. ubi de Conradi Cæsarii Brandkrossii et reliqvīs fabulis agit, annectit fabulas de Armanno qvodam Islando, et Muliere Grønlandica (α) qvæ sub castula

- ⁶⁴ sev ventrali (β) navem onerariam velavit. Hæc ego expunxi (γ) | hellst epter því eg hafde hann til forna um þess authoritet spurt, og þetta svar fengid “De Armanno nihil scriptum vidi, qvædam audivi, qvæ con-
venerunt cum iis qvæ mihi retulit Gudmundur Gudmundsson. og að afi sinn Jon lærði, hefði giört Rímur af honum. Hann (δ) mokadi hellir í α) hún var eige Grænlensk helldur nordur af Noregi. Dala Drottning kallast hún

⁶⁵ | í Relatione af Armanni.

β) Undir Svuntunni var það eige helldur í barminum, sed parum refert.

γ) Þetta er misminni um Sólrúnu og Kolbiörn, það stendur í Bárdarsögu, enn ecki í Armanns Rímum, annars var hún og (minnir mig) frá Grænlandi, sem Þorsteinn eignadist hvar um her talast.

δ) Hann] Um Armann er það misminni. Þorsteinn mokadi Armanshellir, og eignadist síðan meýuna hiá Drottningunni í Dólum er hana geimdi á skipi í barmi ser.

‘Vemundar saga oc Vigaskutu’ verið látin standa (bls. 10). Í annan stað segir ÁM að Þormóður hafi talið Hallbjörn hála með rithöfundum, en það sé rangt: af ÓTSK II 185 [=Flat. I 194] sjáist að Hallbjörn sé aðeins nefndur sem heimildarmaður um tíðindi úr Jómsvíkingabardaga. Athugasemd Ásgeirs Jónssonar, að Hallbjörn háli sé einnig nefndur í Flatejrabók p. 108, mun eiga við Flat. I 214, sem í bókinni sjálfri stendur í þeim dálki sem töluasettur er 108.

116. Greinin áður prentuð ásamt skýringum í ÍRSA I, 1948, bls. xxix–xxx.

Armansfelli og hiálpadi Sólrúnu (ε), sem Kolbiörn Jótun hafði numid undan Sólarfiól(l)um frá Grænlandi. Enn eg man ecki hana, sem hafði Kaupskip under svuntunne (ζ) hún var í Grænlandi víst í ánaudum.”

ε) Það var Dala Drottningin ut supra, og bió hún fyrir nordan Noreg, enn eige
66 í | Grænlandi.

ζ) ego] Arnas Magnæus.

117. Þormóður Torfason seger í sinne Serie Regum Daniæ (pag: 302.) sig að hafa heirt sagða á Islandi Amlóða Sögu, skrifada hafde hann alldrei sied hana, fyrr enn hann feck mitt Exemplar. Ur þessari Amlóða sögu er hann hafde heirt sagða man hann nú næsta lítid. Um spíturnar var þar sagt álíka og í Saxone so vítt hann minnst kann. Fenge og
67 Horvendill voru og | nefndir, enn eige man hann neitt frekara um þá. Þetta man hann (sem Amlóði hefur vel átt að segja) Hefna Papa og ecki hefna papa. Item: taladi Amlóði eitt ord af viti. sem einhvör af áheirendum hefur vel átt að segja. Þessi Relatio (sem Þormóður heirt hefur) er eige eins og sú ver skrifada hófum. Mun hún alldrei hafa bókksett verid, helldur einhvör á Islandi hafa lesid Saxonem, og sagt so efnid einhvöríum é vulgo, sem það hefur ódrum aptur sagt, og so
68 smámsaman circumstantiæ | og Apopht(h)e(g)mata vidaukist, more fabularum et fabulatorum. Þegar nú þesse þvættíngur hefur medal margra verid kunnugur ordin, þá hafa menn byriad að spýriast efter Amlóða sögu (skrifadri) og á medal þeirra Þormóður Torfason.

118. Qvæcunqve in Thorsteini Víkingi(i) et Fridthiofi Vegeti vitis de Sogniâ habentur, Thormodus Torfæus Anno 1693. misit Ivaro Legangvio¹ Præposito Sognensium et Víkensium sacerdoti rogans, ut sibi
69 communica|ret, si qvædam relationum istarum vestigia apud indigenas, vel et locorum nomina adhuc ibi extarent.

¹ *Svo hdr., rétt: Legangrio.*

117. Greinin áður prentuð í ÍRSA VI, 1955, bls. cxxxiv–cxxxv.

118. Iver Leganger (1629–1702) var prestur í Vík í Sogni. Þormóður Torfason kveðst 1690 ætla að skrifa honum og spyrja um örnefni úr fornum sögum sem gerist í Sogni (Brevv. m. Torfæus bls. 47), en af þessu hefur ekki orðið fyrst um sinn. Bréf hans til Legangers, dagsett ‘pridie idus Julii’ 1693, var fært inn í bréfabók Þormóðs, AM 284 fol., bl. 86–8, en eftir að ÁM

Respondit Legangvius¹ omnia ista incolis ignota esse. Legangvius¹ adhuc in vivis fuit 1697.

119. I Flatejar Annálum ad ann: 1325. finnst: ad Bergur var kosin til Abóta, enn í þeim Annálum sem Herra Þorlákur hefur látid skrifa [efter forsögn edur Documentum Biörns á Skardsá] ad ann: 1334.

⁷⁰ Bergur Abóti at Þverá lagdi af | ábóta valld fyrir lítelætis saker.

Thormodus Torfæus in literis ad me datis. 1698.

[] falsa sunt. Þessir Hr: Þorláks Annálar, og Annálar Biörns á Skardsá, voru hiá Þormóði í sama bandi, og þar af er þessi villa edur óaðgætni komin.

120. Eýsteinum Archiepiscopum Nidrosiensem conscribendæ historiæ auctorem fuisse, non secus ac Absalonem Saxoni, conjectura est, â vero non absimilis.

⁷¹ 121. Ingemundur Prestur á | Reikhólum og Hrólfur undir Múla á Skálmarnesi voru Sagnamenn og ortu vísur.

Sturlúnga saga Part: 1. Cap: 6. vide et ejusdem Partis Cap: 13 de iisdem.

I Sturlúnga Sögu Part: 1 Cap: 13. seger, at veitslu einni voru sagdar:²

Saga af Hraungvide Berserk og Víkingi.

Af Olafi³ lidsmanna Kongi.

Af Haugbroti Þráins og Hrómundi Greipssýni.

Af Ormi Barejarskalldi.

¹ *Svo hdr., rétt: Legangrias. Leganger dó 1702.*

² *Misritað í hdr. sagder.*

³ *Misritað í hdr. Olafs.*

eignaðist þá bók hefur hann klippt þessi blöð úr og sett hjá svarbréfum Legangers frá sama ári, í AM 251 4to.

119. ÁM tekur upp grein úr bréfi frá Þormóði Torfasyni 1698 [= Brevv. m. Torfæus, bls. 234], en setur nokkur orð í hornklofa og telur þau viðbót er stafi af óaðgætni Þormóðs. 'Herra Þorláks annálar', sem hann kallar, er AM 410 4to, bók sem forðum var í sama bandi og annálar Björns á Skarðsá, en ÁM tók bækurnar sundur eftir það að þær komu honum í hendur 1712, sjá *Islandske Annaler*, útg. Storms, bls. xxxvii–xxxviii. Um Berg ábóta, sjá *Isl. Ann.* 346, 396, 349.

121. Tilvísanir [= *SturlKál* I 9, 22] eiga eflaust við AM 117 fol., fyrra bindi

⁷² Þeir sem Sögurnar sógdu, lógdu þar til síðast, vísur | og flocca er þeir ort höfdu. Sverris Kongs iudicium um slíkar lýgesögur, vide dicto loco.

122. Sturla (Sighvatsson) lagði mikin hug á, að láta rita sögubækurnar epter bókum þeim er Snorri (Sturluson fódurbróðer hans) sette saman Sturlunga saga. Part: V. Cap: XI.

123. Jon Halldorsson Skálhollts Biscup duodecimus electus 1321. ordinatus 1322. Cal. Aug. una cum Salomone Osloensi et Arnero Stavangrensi obiit 1328.

⁷³ Annotatio Thormodi Torfæi qvi Johannem huncce inter | historicos Islandicos refert, præeunte Biörnnone de Skardsá, heic ut sæpius cæco ductore.

124. Bardarsaga pag: 385. meminit Finnbogí Fródi, non item an quid scripserit.

annotatio Torfæi.

Hvada Bárðar saga getur þetta verid, sem hafi so margar paginas? Það verður að hafa verid í Volumine með fleirum óðrum sögum, enn mer occurerar eckert þvílíkt meðal Þormodar bóka.

Nota: Það kynnri vera úr Volumine Chartaceo Kongsins þar í er. 1°

þeirrar Sturlunga sögu (AM 118 fol.) sem vísað var til með blaðsíðutali í §99.

122. AM 117 fol. [= SturlKál I 421].

123. Vitnað til athugagreinar þar sem Þormóður telji Jón Halldórsson Skálholtsbiskup meðal íslenzkra sagnaritara; ÁM hyggur að Björn á Skarðsá hafi leitt hann í þessa villu (sjá formála Skarðsárannáls, Annálar 1400–1800 I 47). Í greininni er ranghermt að Jón biskup væri vígður um leið og Árni (Arnerus, rétt Eiríkur) biskup í Stafangri og að Jón biskup dæi 1328 (rétt 1339, þó talið 1338 IslAnn 272).

124. ÁM hefur fundið hjá Þormóði Torfasyni að vitnað var um Finnboga fróða til bls. 385 í Bárðar sögu (útg. Guðbr. Vigf. bls. 12), og undrast hvert handrit átt muni við, lætur sér helst detta í hug pappírsbók konungs, þ. e. Gl. kgl. sml. 1006 fol., en þar sé aðeins ein saga, Ragnars saga, framan við Bárðar sögu og sé þá talan 385 undarlega há. Tilgáta ÁM er hárrétt, en það hefur villt hann að framan við Bárðar sögu í bók konungs er ekki einungis Ragnars saga (þ. e. Völsunga saga og Ragnars saga), heldur einnig fimm sögur aðrar, sjá Kálund Katalog KB, bls. 16. ÁM getur þess að hann eigi

Ragnarsaga 2° Bárðarsaga. Ragnarsaga min med hendi S^{ra} Jons í |
⁷⁴ Villingaholte inniheldur pagg: 312. Nú kynni Kongsins vera stærra ritud. Annars er þetta um Fimboga Fróða svo snemma í Bárðarsögu, ad þessu verður þó bággt saman ad koma. Kannske Þormódr hafe mis-skrifad numerum og eige hann ad vera 325. eda 335. Endelega kynni eg hafa mislesit skrift Þormóðar. þó ætla eg það ei se so.

125. Þorkell Gellisson á Helgafelli, fódurbrodir Ara Fróða var manna fróðastur. Laxdæla saga. p: m: 409.

⁷⁵ **126.** Monumentorum, qvæ apud | Svecos reperiuntur, pleraqve Islandis deberi fatetur Reenhielmus Notis ad Thorsteni Víkingii Historiam. p: 4. sed qvæ Islandos è Norvegiâ in Islandiam secum antea vexisse, existimat.

127. S: Olavi Historia qvando scripta sit, vide Verelii notas ad Historiam. p: 4. sed qvæ Islandos è Norvegiâ in Islandiam secum antea Historiam Hervoræ p: 40. vid: p: 79. b.

⁷⁶ **128.** Sancti Olai Historiam Snorrone antiqviozem esse, Snorronemqve eam secu|tum esse ait Reenhielm Notis in Hist: Thorsteni Víkingii. p: 5. Interea dictam sancti Olavi vitam Thorsteni Historiæ recentiozem esse statuit p: 35.

129. Hervoræ Historiam â gentili scriptore compositam esse ait Vereliius. Notarum pag: 179.

Ragnars sögu með hendi séra Jóns í Villingaholti, og sé 312 bls. Þess er að gæta að fyrirsögnin nær bæði yfir Völsunga sögu og Ragnars sögu, en eigi að síður kemur talan á óvart; sömu sögur með sömu hendi eru ekki nema 120 bls. í Gl. kgl. sml. 1006 fol. Handrit þessara sagna sem AM átti (komið til hans frá Þormóði, sbr. AMs hândskriftfortegnelser, 1909, bls. 72) og er með hendi séra Jóns, er AM 6 fol., og á því gamalt blaðsíðutal, 133–314 (bls. 1–132 hafa verið teknar frá, af því að þar hafa verið aðrar sögur, ein eða fleiri). Það væri skiljanlegt að AM hefði orðið það á að gæta ekki að upphafstölu bókarinnar, en hins síður að vænta að hann hefði skrifað 312 fyrir 314; raunar gæti það verið villa í uppskriftinni.

125. LaxdKål 289. Handrit sem til er vísað er ófundið, sjá aths. við §88.

126–129, 131. Tilvitnanir til sagna prentaðra í Uppsölum (Gautreks sögu 1664, Hervarar sögu 1672, Þorsteins sögu Víkingssonar 1680) þar sem útgefendur minnast á aldur sagnanna.

130. Scriptorem Norvegicum, qui ante annos plus minus 250. vixerit, allegat Stiernhóök de jure Sveonum pag: 11. Qvæ adducuntur desumta sunt ex Snorrone in vita Sancti Olavi, vel S^{ti} Olavi Historia majori,
 77 qvam | Sveci possident. vixerit itaqve hic Scriptor circa 1420 ad mentem Stiernhookii.¹

131. Thorsteni Víkingii vitam antiqviozem esse vita Sancti Olai ait Reinhielm. Notis in dictam vitam p: 35.

132. Islandos prolixam illam mutuorum ictuum narrationem ex torneamentis² desumsisse verisimile est. Vide Fredegarium in rebus Clodovei II. Cap: 90.

133. Islensker Sóguskrifarar eru giarnan hlidhallari Nordmönnum
 78 enn Dönum, qvippe cognatis suis et amicis, cum qvibus commer|cia semper habuere.

134. Flestar af vorum Islensku sógum eru skrifadar af hominibus historices penitus ignaris et chronologiæ imperitis. eru þar í mesta part scitu indigna, amplificerud med ærnum ordafiölda, item res confusissime tracterader, og mart aukid og ósatt Islensker stulte eveherader, flestar eru og skrifadar so seint, ad authores kunnu ei vel vita veritatem gestorum. I Islenskum sógum eveherast stulte Islandi, og þeirra
 79 meriter, eins og þeir væri öllum Nationibus fremur. framar | ödrum

¹ Misritað í hdr. -bookii.

² Misritað í hdr. extorneamentis.

130. Joh. O. Stiernhöök, De jure Sveonum et Gothorum vetusto, 1672, bls. 11, ræðir um mismunandi lög (leges) Svía að fornu, 'inter quas dignitate provinciæ, antiquitate & autoritate, primæ sunt Uplandicæ, de quibus Scriptor Norvegicus ante annos plus minus 250. *Judex Upsaliensis*, inquit, *reliquis omnibus antistat, ubi inter reliquos de jure non convenit, ex judicis illius arbitrio, vel juxta Upsalense, decidendum est.* — ÁM bendir á að hér sé notuð Ólafs saga helga sem Svíar eigi, þ. e. Perg. 4:o nr 2, sbr. StÓH, pp. 159–60.

132. ÁM þykir líklegt að lýsingar íslenzkra sagna á vopnaviðskiptum í bardögum sé eftir útlendum fyrirmyndum og vitnar í Fredegarus (rit hans er síðast útgefið í Monumenta Germaniæ historica, Scriptores rerum Merovingicarum 2, 1888).

134. Greinin áður prentuð í Sturlunga sögu, útg. Guðbr. Vigf., Prolegomena p. cl, nokkuð af henni í Íslendinga sógum IV, 1889, p. 786.

hefur Níálssógu Author verid bligdunarlaus þar í, í mörgum stöðum, og er það eitt Argument til að Sæmundr Fródi se ei hennar Author, því af honum er að vænta meire greindar.

135. Magnam auctoritatem Islandorum scriptis conciliat, quod sæpe cum aliarum gentium historiis convenient, ubi eorum scripta seqvi non potuere. Ex: gr: De rebus Russicis, ubi vera dicunt. De bello Goloni í Eigelssógu. Briamssaga | accuratissime. De Rebus Byzantinis non absurdè.

135. Í þessari lokagrein skiptir svo um, að því er haldið fram að íslenskar sögur reynist sannfróðar um tíðindi úr öðrum löndum, Rússlandi, Englandi og Miklagarði. Ekki hefur fundizt, af hverju orðin 'de bello Goloni' eru dregin, en hlýtur að vera átt við orustuna á Vinheiði og aðdraganda hennar. Engin líkindi eru til, að ÁM sé höfundur þessarar greinar, heldur hefur einhver annar skeytt henni hér aftan við. Það kynni að vera Erlendur Ólafsson.

ER BEVERS SAGA OG OLIF & LANDRES OVERSAT FRA ENGELSK?

AF de riddersagaer der findes på islandsk og som er ældre end reformationen, er nogle oversat fra andre sprog (og ofte ændret af senere afskrivere), de andre forfattet på islandsk. De fleste af de oversatte sagaer stammer enten fra latin (fx *Trójumanna saga* og *Breta sögur*) eller fra oldfransk (fx *Tristrams saga* og de fleste dele af *Karlamagnús saga*). En enkelt menes at være oversat fra tysk, nemlig *Þiðreks saga*, hvis forlæg dog ikke kendes; det tør heller ikke udelukkes, at enkelte andre sagaer, der nu antages at være forfattet på islandsk, kunne være oversat fra tysk, skønt deres forlæg ikke er fundet, fx *Konráðs saga* eller *Bærings saga*.

Nogle, måske de fleste, af de håndskrifter på latin eller oldfransk der er brugt af oversætterne, er skrevet i England. Har nogle riddersagaer haft forlæg der ikke blot var skrevet i England, men også på engelsk?

Inden for andre genrer end riddersagaen er der meget få old-islandske tekster der er oversat fra engelsk. Så vidt vides, gælder det kun nogle tekster i to andre genrer. Et par homilier, der er bevaret i *Hauksbók*, synes at være oversat delvis efter Ælfric, omkring 1200 eller måske før. I det 15. årh. er en del islandske *ævintýri* oversat efter middelengelske *exempla*. Se herom Einar G. Pétursson, *Miðaldaævintýri þýdd úr ensku* (Reykjavík 1976), især kap. 3, "Ensk áhrif", med henvisninger. Hvis nogle riddersagaer er oversat fra engelsk, ligger både deres forlæg og oversættelserne kronologisk imellem de oversatte homilier og *exempla*.

Om to riddersagaer har det i nyere tid været antaget, at de var oversat fra engelsk, nemlig *Bevers saga* og *Olif & Landres*. Det skriver E. F. Halvorsen i artiklerne "Riddersagaer" (i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XIV*, 1969, 175–183) og "Norwegian Court Literature in the Middle Ages" (i *Orkney Miscellany* 5, 1973, 17–26, især s. 18), og efter ham Knud Tøgeby i "L'influence de la littérature

française sur les littératures scandinaves au moyen âge” (i samleværket *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, I, Heidelberg 1972, 333–395, heri s. 372). Det skal i det følgende diskuteres, om de to sagaer virkelig er oversat fra engelsk, eller om de snarere er oversat fra fransk ligesom de fleste andre oversatte riddersagaer.

BEVERS SAGA

B.s. er udgivet af Gustaf Cederschiöld i *Fornsögur Suðrlanda* (Lund 1884). Inden denne bog udkom samlet, var dens dele blevet offentliggjort over en årrække i *Acta Universitatis Lundensis*, *B.s.*s tekst i bind 15 (1878–79) og indledningens omtale af den i bind 19 (1882–83). Cederschiöld kendte så at sige ikke de nærmest beslægtede tekster, og hans udsagn (s. CCXVI f.) om sagaens forlæg bygger udelukkende på ord i sagaen. På den ene side fandt han fire engelske låneord som pegede mod et engelsk forlæg (jfr. nedenfor), på den anden side tydede brugen af ordet *Franzeisar* i betydningen ‘de kristne’ (s. 263) på et fransk forlæg. Herpå byggede han den hypotese, at sagaens direkte forlæg var fransk, men at dette franske forlæg igen var oversat fra engelsk.

På lignende måde formodede E. Mogk i sin anmeldelse af udgaven i *Zeitschrift für deutsche Philologie* 17 (1885) 465–486, at første del af sagaen var oversat fra engelsk, sidste del fra fransk.

Cederschiölds udgave foranledigede Eugen Kölbing til at skrive “Studien zu Bevis saga” (i *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* XIX, 1894, 1–130). I modsætning til Cederschiöld kendte Kölbing de tilsvarende versioner på anglo-normannisk, kymrisk (walisisk) og middelengelsk (den sidste havde han selv udgivet for Early English Text Society i 1885–86). Kölblings afhandling indeholder dels en kritik af sagaudgaven, som Cederschiöld besvarede i samme tidsskrift (XXIII, 1898, 257–287), dels en sammenligning med de tre andre ovennævnte versioner. Han konkluderede, at det oldfranske digt var sagaens eneste kilde, dog i et håndskrift der var fuldstændigere end de bevarede anglo-normanniske fragmenter.

Denne konklusion bifaldt A. Stimming i sin udgave, *Der anglo-normannische Boeve de Haumtone* (*Bibliotheca Normannica* 7, Halle 1899), heri s. CII–CXXX om sagaen, s. CXLIX–CLXXX om det indbyrdes forhold mellem de bevarede versioner på anglo-normannisk,

kymrisk, nordisk og engelsk. Han mente, at de tre sidste gik tilbage til anglo-normanniske versioner, der var forskellige fra den bevarede og ældre end denne. Dette fastholdt Stimming i *Der festländische Bueve de Hantone*, Fassung III, Band II (Dresden 1920), s. 228, 230 og 331.

Da var Stimmings opfattelse blevet modsagt af Christian Boje, *Über den altfranzösischen Roman von Beuve de Hamtone* (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, XIX. Heft, Halle a.S. 1909), s. 14–16. Han mente, at forlæggene for den kymriske og den nordiske oversættelse ikke var andre versioner end den bevarede anglo-normanniske, men blot andre håndskrifter af den samme version. Derimod gav han Stimming ret i, at den engelske gendigtning forudsatte en anden anglo-normannisk version, som kunne være ældre eller yngre end den bevarede.

Endnu videre gik Philipp August Becker, *Beuve de Hantone* (Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Klasse, 93.3, Leipzig 1941). Han mente, s. 64–66, at ikke blot den kymriske og den nordiske, men også den engelske oversættelse byggede på den samme anglo-normanniske version som den bevarede, blot i andre afskrifter.

De nævnte forskere er enige om, at de anglo-normanniske håndskrifter der var forlæg for de tre nævnte oversættelser havde tekster der ikke var fuldstændig identiske med de bevarede fragmenters tekst. Uenigheden gælder graden: om forskellene var så store, at man ville betegne teksterne som forskellige versioner. Det mente Stimming, men Boje og Becker har sikkert ret i at hans opfattelse ikke er bevist. Den kan ganske vist heller ikke siges at være modbevist, men når der ikke er positiv grund til at regne med flere anglo-normanniske versioner, er det enklest kun at regne med een, og mene at forskellene skyldes oversætterne eller gendigterne først og fremmest, desuden mere eller mindre mekanisk arbejdende afskriverer før og efter oversættelserne, måske også redaktører efter oversættelserne, men næppe redaktører før oversættelserne. (De nævnte forskere var navnlig uenige om forholdet mellem den eller de anglo-normanniske versioner og de kontinentale, og herom har også andre ytret sig, men det vedrører os ikke her.)

Kölbing, Stimming, Boje og Becker var enige om, at sagaens forlæg var anglo-normannisk, skønt de var uenige om dets forhold til den bevarede anglo-normanniske version. Deres argumentation er mig bekendt aldrig blevet gendrevet. Alligevel antager Halvorsen og Togeby

et engelsk forlæg for sagaen (dog synes Halvorsen at have opgivet det i sin artikel om *B.s.* i *KLNM XXI*, 1977, 109). De bygger øjensynlig udelukkende på låneord fra engelsk.

Togeby tilføjer, at hvis sagaen var oversat fra fransk, ville den være den eneste der var oversat fra fransk efter Håkon Håkonssons tid (*Les relations littéraires franco-scandinaves au moyen âge, Actes du Colloque de Liège* (avril 1972), Paris 1975, s. 186). Men på den ene side er *B.s.* ikke nødvendigvis yngre end H.H.s tid (Halvorsen 1977), på den anden side kan det ikke udelukkes, at enkelte af de utvivlsomme oversættelser fra fransk er yngre end 1263.

Som låneord havde Cederschiöld nævnt fire, og Halvorsen havde selv i *The Norse Version of the Chanson de Roland* (*Bibliotheca Arnsmagnæana XIX*, Kbh. 1959, s. 24) nævnt to af disse (*stívarðr*, *skviari*) samt et tredje (*lávarðr*), med den tilføjelse, at "such words may have been more current in late 13th century Norway than the admittedly scanty sources suggest, so it is best not to draw any conclusions from this kind of evidence" — hvad han altså alligevel senere gjorde i sine ovennævnte artikler. Togeby nævner de samme tre låneord som Halvorsen.

Lad os se på de tilsammen 5 engelske låneord, der er fremført til støtte for et engelsk forlæg for *B.s.*, først de 4 der anføres af Cederschiöld.

Stívarðr (215.22 var.) findes kun i håndskrift D, hverken i B eller i C, og er utvivlsomt tilføjet af en afskriver.

De tre andre ord er i engelsk lån fra fransk, og hvis deres forekomst i sagaen overhovedet skyldes mekanisk overførelse fra forlægget, kan dette lige så vel have været fransk som engelsk:

Skviari, i udgaven skrevet *skuiari*, kan lige så vel gengive fransk *escuier* direkte som det engelske lån *squire*. Det forekommer (mindst) 5 gange i sagaen. Intet af stederne har den bevarede middelengelske tekst ordet *squire*, men enten *chaumberlain* (udg. Kölbings v. 572/446, hvis det vers svarer til sagaen 215.25, men det svarer snarere til 215.21) eller *styarde* (kun ms. O, v. 2105 = sagaen 233.14) eller ingenting. På 4 af de 5 steder har den bevarede anglo-normanniske tekst ordet *esquier* (v. 1384 = 230.31; v. 1435 = 231.22; v. 1496 = 232.22; v. 1541 = 233.14); på det femte sted mangler det vers der formodentlig har indeholdt ordet (mellem v. 409 og 410 = 215.25).

I sagaen 244.31 kaldes hovedpersonens afdøde far *justis(us) yfir öllu*

Einglandi. På det tilsvarende sted i den bevarede middelengelske tekst, v. 3507/3243: *marchal*. Den anglo-normanniske tekst v. 2423 ff. har ingen tilsvarende titel. Hvis sagaen har ordet *justis* fra sit forlæg, kan dette lige så vel have været oldfransk som middelengelsk. I øvrigt findes ordet i flere norrøne tekster og kan lige så godt have været indsat af oversætteren eller en afskriver.

Det sidste ord, *parlament* (244.43 ms. C; *fiolmenni* B; A og D mangler her) står i en passage der sikkert kun er et resumé af forlægget, hvad enten forkortelsen skyldes oversætteren selv eller en senere afskriver, og ordet er næppe overtaget fra forlægget. Det findes i øvrigt også i *Partalopa saga*, hvis forlæg var fransk.

Til disse fire ord, der nævnes af Cederschiöld, føjer Halvorsen, fulgt af Togeby, ordet *lávardr*. Det beviser dog intet, bl.a. af den simple grund, at det overhovedet ikke forekommer i sagaen, hverken i udgavens tekst eller i dens variantapparat eller i Kölbing's tilføjelser til variantapparatet.

Omvendt har et sjette ord i sagaen været brugt som indicium for et fransk forlæg, nemlig *píkstafr*, der efter sammenhængen må betyde 'pilgrimsstav' (258.20, 259.13, 260.20, jfr. F. Fischer, *Die Lehnwörter des Altwestnordischen*, Palaestra 85, Berlin 1909, s. 177). Dette indicium er dog værdiløst. I oldfransk hedder 'pilgrimsstav' nemlig ikke *pic* eller lignende, men *bordon* eller *fust*, evt. med adjektivet *ferré*. Således er *píkstafi* i *Karlamagnús saga* 467.29 en oversættelse af *fustz ferrez* (*Pèlerinage/Voyage de Charlemagne*, vers 80). Der er intet grundlag for at tillægge ordet *píkstafr* en anden betydning i B.s. end i *Kms* (det gør Finn Hødnebo i supplements-bindet til Fritzner).

Det er utvivlsomt og ubestridt, at sagaens forlæg ikke er identisk med den middelengelske tekst der er bevaret i flere håndskrifter. De fem anførte engelske låneord kan ikke bære en hypotese om en derfra forskellig middelengelsk version, som der ikke ville være andre spor af end sagaen. Kölbing, Stimmings, Bojes og Beckers konklusion må stå ved magt: sagaen er — ligesom den middelengelske og den kymriske tekst — oversat fra den franske *chanson de geste*, i et anglo-normannisk håndskrift, hvis tekst stod den bevarede anglo-normanniske nær.

OLIF & LANDRES

O&L findes i håndskrifterne B og b af *Karlamagnús saga* og er aftrykt i C. R. Unger's udgave af denne (Christiania 1860, 50-75).

Foran selve teksten har begge håndskrifterne en indledning, der siger, at Bjarni Erlingsson fandt beretningen "ritaða ok sagða í ensku máli í Skotlandi, þá er hann sat þar um vetrinn eptir fráfall Alexandri konungs" (dvs vinteren 1286–87, ikke 1284), og at Bjarni lod den "snara/setja ór ensku máli í norrœnu". Disse rene ord er hovedargumentet for den almindelige antagelse, at tekstens forlæg var på engelsk.

Imidlertid kunne det tænkes, at indledningens udsagn om forlæggets sprog var forkert. Det kunne tænkes, at indledningen ikke var forfattet af oversætteren, og at dens forfatter nok vidste, at forlægget var fundet i Skotland, men ikke på hvilket sprog, og at han kun byggede sine ord om sproget på et — galt — gætterier ud fra findestedet.

Det kunne også tænkes, at indledningens oplysninger var det pure opspind. Det menes at gælde lignende oplysninger i indledningerne til to andre sagaer. I *Viktors saga ok Blávus* siges det, at kong Håkon Magnusson (d. 1319) lod oversætte riddersagaer ikke blot fra fransk, men også fra græsk, og det er sikkert galt. I *Blómstrvalla saga* fortælles det, at historien blev læst op på tysk ved en bryllupsfest i Spanien og ført hjem til kong Håkon (Håkonsson, d. 1263), og det er utvivlsomt opspind. Det samme kunne gælde indledningen til *O&L*.

Der er to forhold der gør det rimeligt at betvivle indledningens udsagn og søge andre argumenter for eller imod engelsk som forlæggets sprog: (1) Hvis *O&L* er oversat fra middelengelsk, er det den eneste riddersaga der er det (idet *Bevers saga* er oversat fra fransk, jfr. ovenfor), og også i andre genrer er oversættelser fra engelsk meget sjældne (jfr. ovenfor). — (2) Der findes intet andet spor efter en middelengelsk tekst med *O&L*'s indhold (J. B. Severs, *A Manual of the Writings in Middle English 1050–1500*, I, *Romances*, New Haven 1967, s. 81). Ganske vist er der gået mange old- og middelengelske tekster tabt, men det gælder tilsyneladende netop i mindre grad 'romances' med emner omkring Arthur eller Karl den Store eller fra antikken, iflg. specialisten R. M. Wilson (*The Lost Literature of Medieval England*, London 1952, kap. VI, især s. 114 og 132; *O&L* omtales s. 121). Derimod findes der på oldfransk en chanson de geste med beslægtet indhold, *Doon de la Roche* (udg. Paul Meyer & Gédéon Huet, *SATF*, Paris 1921), og også den tabte arketype for den norrøne og den franske tekst og den spanske *Historia de Enrrique, fi de Oliva* har været på oldfransk.

O&L er især blevet undersøgt af H. M. Smyser, "The Middle English

and Old Norse Story of Olive”, i *PMLA* LVI (1941) 69–84. Til denne artikel slutter sig Henning Larsen, “Olive and Landres”, i *The Journal of English and Germanic Philology* 40 (1941) 526–529, med Smyser svar, “Olive Again”, i *Modern Language Notes* LXI (1946) 535–538. Se også Constance B. Hieatt’s indledning til hendes engelske oversættelse af *O&L* i *Karlamagnús saga*, I (Toronto 1975) 163–175.

Smyser og Larsen fremdrager en række forhold der skal bevise, at den norrøne tekst følger sit tabte engelske forlæg nøje. Nogle af disse forhold synes virkelig at vise, at teksten følger sit forlæg ret nøje (og deraf kan der drages en slutning, jfr. nedenfor). Men de viser ikke, at det tabte forlæg var engelsk og ikke fransk (det hævdede Smyser og Larsen heller ikke, de forudsatte det). Snarere tværtimod: flere af de ord som sagaen kan formodes at have overtaget fra sit forlæg stammer fra fransk og er som låneord i engelsk først belagt et halvt til et helt århundrede efter 1286 (*tortis* ‘fakkel’ 52.2, *soppa af víni* ‘brød dypet i vin’ 56.24, *kamelet* ‘grov uld’ 60.26, *syrcot* ‘overkjortel’ 70.7). Hvis der har eksisteret en middelengelsk versroman om *O&L* inden 1286, kan den dog meget vel have indeholdt disse ord.

Forlæggets sprog vises dog af et af de fremdragne forhold, som Smyser tilføjede i en korrekturnote: “þá kom hon í höllina einsaman, (nú megi þér hlýða hvað ek segir yðr, hon kom vist einsaman inn, svá) sem hon væri sprungin út or steini” (*Kms* 60.25). Dette udtryk, ‘alene som sprunget ud af en sten’, findes tilsyneladende ikke i oldfransk, men det findes flere gange i middelengelsk, hvor det enten angiver “the absence of any known ancestry or kinsfolk” (den store Oxford-ordbog under *Stone*, 16e) eller hurtighed som en gnist der slås af en sten (G. M. McKnight i udg. af *King Horn*, EETS 14, 1901, s. 114). Hvis dette udtryk alligevel skulle vise sig belagt også i oldfransk (fx i den *Anglo-Norman Dictionary*, hvis første levering, A-Cyvere, er udkommet i 1977), må spørgsmålet tages op til ny overvejelse. Men indtil da må udtrykket betragtes som en kraftig støtte til indledningens ord om at forlægget var på engelsk.

Om et enkelt ord i *O&L* siger Smyser 1946, at “so far from indicating a close translation from English, it would suggest that the original of the *Landres þáttur* [= *O&L*] was not English at all, but French”. Det er ordet *linore* efter ms. B, *livore* efter ms. b, som findes i flg. sammenhæng:

(Landres har fundet sin moder indemuret i et stenhus ude i skoven og vil befri hende, men har hverken jernredskab eller hammer eller andet stenhuggerredskab.) Hann gengr þá út í skóginn ok leitast um, ef hann mætti finna þat tré er *linore/livore* kallast, en þat er svá hart sem hit harðasta járn (*ms. B*, sem stál *ms. b*). Gengr hann nú í einn myrkvan stað ok finnr skjótt þetta sama tré ok gerir þat til feginsamliga með sínum knífi, gengr síðan aptr til hússins er móðir hans sat í, ræðr þegar til ok þjakkar sem hann getr fastast vegginn, þar til er hann kemr or einum steini, og síðan hvern eptir annan, þar til at hann gat sét móður sína ok í nóg var ljóst í myrkvastofunni. (udg. Unger, side 69)

Ordet *linore/livore* afleder man af fransk *l'ivoire* 'elfenben', med artiklen, misforstået som navnet på en træart. Denne forklaring kan dog ikke være rigtig: Det er usandsynligt, at en fransk digter skulle tro, at *ivoire* var navnet på en træart, og at det var velegnet materiale til en mejsel. Det er også usandsynligt, at den englænder eller nordmand/islænder der oversatte fra fransk skulle tro, at *ivoire* var en træart, og overføre det franske ord uden at oversætte det, endda med den franske artikel, eller at han, hvis hans franske forlæg ikke omtalte *ivoire* som en træart, selv tildigtede eftersøgningen af en bestemt træart i skoven ud fra et fransk ord han ikke forstod. Det er derfor sandsynligt, at *linore/livore* ikke gengiver fransk *l'ivoire*, men enten et oldfransk eller et middelengelsk navn på en træart, hvorom man vidste, at dens ved var hårdt, og at den voksede i skygge. Imidlertid findes der hverken i oldfransk eller i middelengelsk et trænavn *linore* eller *livore*, så der må være sket en fejllæsning. Der findes næppe noget oldfransk trænavn der kan være fejllæst som *linore/livore* og som betegner et træ med de nævnte egenskaber. Da *linore/livore* således hverken kan gengive fransk *l'ivoire* eller et oldfransk trænavn, giver ordet intet fingerpeg i retning af et fransk forlæg for sagaen. Det gælder uanset om det fejllæste trænavn kan identificeres med et kendt middelengelsk trænavn eller ej.

Kan det det? Ordet kan minde om middeleng. *linde* 'lind'; men *-d-* har næppe kunnet fejllæses som *-or-*, og den norske eller islandske oversætter ville have genkendt sit eget sprogs *lind*. Hertil kommer, at lindens ved er meget blødt. — Egetræ er hårdt, men middeleng. *ok, oke, ook* har næppe kunnet fejllæses som *linore/livore*. — Ibenholt er også hårdt, men middeleng. *eben(us)* kunne næppe fejllæses som *linore/livore*, og træet vokser ikke

i Frankrig, hvor historien foregår. — Også kristtornen har hårdt ved, og den vokser gerne i skygge, men den er næppe kraftig nok til at kunne levere en mejsel. En fejllæsning af middeleng. *holin tre* forudsætter udeladelse af *ho-* og fejllæsning af *-t-* som *-o-*. — Den bedste hypotese er middeleng. *iw (tre)* 'taks' (ny-eng. *yew*). Taksens ved var kendt for sin hårdhed: "se hearda iw ond se fealwa holen" 'den hårde taks og den bleggule/visne/tørre/stive kristtorn' (*The Old English Riddles of the Exeter Book*, udg. C. Williamson, Chapel Hill 1977, s. 100, i gåde 53, i andre udgaver 55 eller 56). Taksen vokser gerne i skygge. Dens middeleng. navn er tilstrækkelig sjældent til at have kunnet være ukendt for oversætteren, og tilstrækkeligt forskelligt fra hans eget sprogs *y-r* til at han ikke har kunnet oversætte det ved gætning. En fejllæsning af *iw tre* som *linore/livore* synes ganske vist ikke at ligge lige for, men er dog tænkelig, for eksempel således: *i* eller snarere stort *I* kunne fejllæses som *l*; *w* kunne skrives enten med runen *wyn*, der ligner *y* og *þ*, eller med *w* = dobbelt *v* i ligatur, den sidste kunne fejllæses som *i* + enkelt *v*; og *tr* skrevet sammen kunne læses som *or*. — Hverken *iw tre* eller *holin tre* har indlysende let kunnet fejllæses som *linore/livore*, men disse to middeleng. trænavne er alligevel hver for sig mere sandsynlige som forlæggets læsemåde end oldfransk *livoire* — og af de to forekommer *iw tre* sandsynligst.

Konklusion: Indledningen til *O&L* angiver engelsk som forlæggets sprog. Dette bekræftes af udtrykket 'alene som sprunget ud af en sten' og modsiges ikke af *linore/livore*. Som påvist af Smyser og Larsen, har oversætteren fulgt sit forlæg ret nøje.

LIGHEDERNE MELLEM BEVERS SAGA OG OLIF & LANDRES

I sin udgave af bl. a. *Bevens saga* (*Fornsögur Suðrlanda*, side CCXXXVII) påviste Cederschiöld nogle ligheder mellem den og *O&L*. Af disse ligheder er nogle af sproglig-stilistisk art: *hverr* som relativ, *svá sem* og *sem* som temporale konjunktioner, vokativer med attribut (typen *góðr(-i) vin(r)!*), fælles stereotype udtryk. Andre gælder motiver: heltens færd og møde med en pilgrim, som hilser ham og byder ham mad; forræderen Milon, som søger med svig at finde heltinden, men det mislykkes, og han straffes hårdt (Milon i *Erex saga* kan have sit navn herfra); en hovedpersons syvårige fangenskab blandt "eitrvik-endi"; heltens vidunderlige hest, som bl.a. sparker en ondsindet prins ihjel. Cederschiöld sluttede heraf, at det ene skrift havde lånt fra det andet, uden at udtale sig om lånenes retning.

Kölbing påviste i sin ovennævnte artikel om *Bever's saga*, s. 128–9, at de nævnte motiver den har fælles med *O&L* allerede findes i den anglo-normanniske *Boeve de Haumtone*, og han sluttede deraf, at lånene var gået fra *Bever's saga* til *O&L*, og at *Bever's saga* derfor måtte være ældre end *O&L*. Denne konklusion er tiltrådt af Finnur Jónsson (*Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 2. udg., III, 1924, 959f.) og Knud Togeby (i *Grundriss*, 1972, 372).

Konklusionen holder imidlertid ikke, hvis Smyser og Larsen har ret i, at *O&L* følger sit forlæg ret nøje. I så fald har de fælles motiver forekommet allerede i de to norrøne teksters forlæg, uanset disses sprog, og de viser intet om en særlig nær forbindelse direkte mellem de to norrøne oversættelser og følgelig heller intet om *Bever's saga's* datering i forhold til *O&L*, der som nævnt er dateret til snart efter 1286.

De sproglig-stilistiske ligheder har de to tekster fælles med andre norrøne tekster, måske med undtagelse af nogle af de stereotype udtryk, som imidlertid kan stamme fra forlæggene. De viser derfor heller ikke en nærmere forbindelse mellem just disse to norrøne tekster.

Smysers og Larsens antagelse forudsætter, at de nævnte motivers fravær i de to tekster som den norrøne *O&L* er nærmest beslægtet med, nemlig den franske *Doon de la Roche* og den spanske *Historia de Enrrique*, ikke viser, at motiverne også manglede i *O&L's* forlæg. Denne forudsætning holder stik: De to vesteuropæiske tekster forudsætter den samme omarbejdelse af de tre teksters arketype (J. Ignacio Chicoy-Dabán, "La Historia de Enrrique fi de Oliua y la chanson de geste *Doon de La Roche*", foredrag på Rencesvals-selskabets 8. kongres i Pamplona og Santiago de Compostela i august 1978); de viser derfor ikke, at motiverne ikke fandtes i arketypen. Om dette er tilfældet, skal der ikke tages stilling til her. Her skal det blot refereres, at G. Huet (i udgaven af *Doon de la Roche*) og Smyser (i den nævnte artikel fra 1941) ud fra forskellige præmisser er enige om, at handlingsgangen i arketypen har ligget nærmere ved *O&L* end ved de to andre tekster.

KONKLUSION

Bever's saga er utvivlsomt oversat fra fransk (anglo-normannisk). Der er derfor ingen grund til at antage eksistensen af en middelengelsk version af *Sir Bevis* forskellig fra den bevarede.

Olif & Landres er derimod snarere oversat fra engelsk, skønt der

ikke er andre spor af en middelengelsk 'romance' med dette indhold, og skønt der ikke er andre riddersagaer der må antages at være oversat fra middelengelsk.

De to norrøne tekster er ikke nærmere beslægtet indbyrdes end med andre norrøne tekster, idet deres fælles træk enten også findes i andre norrøne tekster eller er overtaget fra deres to forlæg. Mens *O&L's* datering til 1286-7 eller snart derefter kan være rigtig, er spørgsmålet om *Bevens saga's* relative og absolutte datering åbent.

Nú er í undirbúningi ný vísindaleg útgáfa *Beverssögu* á vegum Stofnunar Árna Magnússonar á Íslandi. Christopher Sanders býr söguna til prentunar, og mun hann í inngangi sínum fjalla ítarlega um ýmis þau vandamál sem hér hefur verið dregið á.

Ritstj.

POVL SKÅRUP

FORUDSÆTTER RÉMUNDAR SAGA EN NORRØN LANCELOTS SAGA KERRUMANNNS?

DER er ikke bevaret rester af en norrøn saga om kærre-ridderen Lancelot. Det eneste indicium for at en sådan saga har eksisteret, er et motiv i den islandske *Rémundar saga keisarasonar*. Spørgsmålet i det følgende er, hvad der kan sluttes af dette motiv.

I *Rémundar saga* dræber helten en fjende, men er blevet såret af ham forinden. Han kan kun helbredes af en kvinde han har set i drømme, og rejser ud i en kærre for at finde hende, og bliver kaldt "hinn kranki kerrumaðr". Dette motiv må stamme fra *Tristrams saga*, hvor helten også er såret af en fjende (Mórold), som han derefter har dræbt; kun Ísodd kan helbrede ham, og han sejler ud alene i en båd. Forskellen består i, at Tristram sejler i en båd, mens Rémundr kører i en kærre. Denne afvigelse i *R.s.* fra fortællingen i *T.s.* har E. F. Halvorsen forklaret ved påvirkning fra en tabt norrøn oversættelse af Chrestiens versroman om Lancelot, *Le Chevalier de la Charrette* (Halvorsen 1959, s. 25; 1969; 1973). Lancelot kører jo også i en kærre, ganske vist uden at være syg, og bliver kaldt "le chevalier de la charrette". Imod denne forklaring kan man indvende følgende.

Selv om der har eksisteret en saga om Lancelot, er det tvivlsomt, om den har bygget på Chrestiens roman. Chrestiens 5 store romaner lader sig opstille i en rækkefølge efter antallet af sprog de er gendigtet på:

	tysk	kymrisk	norrønt	svensk	engelsk	nederlandsk
<i>Perceval</i>	+	+?	+	-	?	+
<i>Yvain</i>	+	+?	+	?	+	-
<i>Erec</i>	+	+?	+	-	-	-
<i>Cligés</i>	+	-	-	-	-	-
<i>Lancelot</i>	-	-	-	-	-	-

Om den tyske *Cligés*, se Vizkelety 1969. — Der er ikke enighed om forholdet mellem de tre kymriske (walisiske) tekster, som findes i Mabinogion-sam-

lingen, og Chrestiens romaner, men de synes i det mindste at have elementer fra Chrestien. — Om den svenske Eufemia-verse *Ivan Lejonridderen* synes de fleste at mene, at den bygger både på Chrestiens franske tekst og på den norrøne *Ívents saga*, mens andre mener at den kun bygger på sagaen i en fuldstændigere skikkelse end den bevarede: det afhænger bl.a. af hvor meget den bevarede sagatekst afviger fra den oprindelige norrøne oversættelse.¹ — Det er også uvist, om den engelske *Sir Perceval of Gales* har haft Chrestiens roman blandt sine forlæg. — I øvrigt kan henvises til R. S. Loomis 1959 og til *Grundriss* 1972.

Det er påfaldende, at Chrestiens *Lancelot* ikke er gendigtet på noget andet sprog. Forholdet mellem Chrestiens roman og forlægget for Ulrich von Zatzikhoven's *Lanzelet* er omstridt, men de har ikke været identiske, hvis man tør tro Ulrichs oplysning om kun at haft en enkelt, vælsk bog som kilde (*Lanzelet* har i øvrigt ikke kærre-motivet). Hvis Chrestiens *Lancelot* har været gendigtet på norrønt, er denne saga altså den eneste udenlandske gendigtning af denne tekst. Det er naturligvis muligt, men i sig selv ikke særlig sandsynligt. Er motivet i *Rémundar saga* tilstrækkeligt til at gøre det sandsynligt?

Lancelot som kærre-ridder er velkendt i andre litteraturer end den franske, blot ikke direkte fra Chrestiens versroman, men fra den franske prosaroman der bygger på den, og som kaldes *Lancelot propre*, tredje del af den store Lancelot-Graal-cyklus (Woledge nr. 96). *Lancelot propre* findes enten alene eller sammen med andre dele af denne cyklus oversat eller genfortalt på flere sprog, bl.a. nederlandsk og tysk. Hvis der har eksisteret en norrøn *Lancelots saga kerrumanns*, er det mere sandsynligt, at den har bygget på prosaromanen (eller en af dennes aflæggere) end på Chrestiens versroman, dels fordi prosaromanen i modsætning til versromanen er blevet oversat til andre

¹ Det stærkeste argument for den første af disse to hypoteser er iflg. Tony Hunt (1975, 171) fremført af Erik Noreen (1929, 51 f.). Det franske "deus cuirs de novel escorchiez" (v. 312) er rigtigt oversat i sagaen: "II nýflegnar ... húðir" (udg. Kölbing 1898, II.16). Det samme franske udtryk ligger iflg. Noreen bag visens "skurna alla i rema", ved en forveksling af *escorchiez* 'flået' med *escorgiee* 'rem'. Hvis Noreens håndskriftstemma er rigtigt, har han ret i, at "skurna alla i rema" har stået i det oprindelige svenske digt, skønt det ikke findes i alle håndskrifterne. Men udtrykket er snarere en tilføjelse end en misforstået gengivelse af *escorchiez* (oldfransk *escorgiee* betyder i øvrigt ikke 'rem' men 'pisk'). — At dette argument ikke er holdbart, svækker den antagelse, at den svenske digter foruden sagaen også brugte den franske original, men udelukker den naturligvis ingenlunde. Selve antagelsen tages der ikke stilling til her.

sprog, dels fordi kærren ikke er vanærende i *Rémundar saga* ligesom heller ikke i prosaromanen, men modsat Chrestien. Men denne norrøne oversættelse af *Lancelot propre* er i sig selv ikke særlig sandsynlig, da ingen andre sagaer er oversat efter lignende forlæg. Er motivet i *Rémundar saga* tilstrækkeligt til at gøre den sandsynlig?

Motivet i *Rémundar saga* er kun tilstrækkeligt til at sandsynliggøre eksistensen af en norrøn saga om Lancelot hvis det ikke kan forklares plausibelt på anden måde. En tilfældig lighed er nok mindre sandsynlig. Der går formodentlig en linje fra Lancelot til Rémundr. Men denne linje behøver ikke at gå gennem en norrøn saga om Lancelot. Det er meget vel tænkeligt, at forfatteren til *Rémundar saga* har læst om Lancelot på et fremmed sprog, eller at historien har nået ham gennem et eller flere mundtlige mellemlid. Dette forekommer langt mere sandsynligt end antagelsen af en *Lancelots saga kerrumanns*. Denne antagelse forudsætter den præmis, at en islandsk forfatter i det 14. årh. ikke kunne kende et motiv fra kontinental litteratur uden gennem en norrøn saga, og den præmis er ganske usandsynlig.

Det er andet forfatteren til *Rémundar saga* må kende fra ikke-norrøne tekster, som han enten selv har læst på et fremmed sprog eller hørt genfortalt, nemlig handlingsgangen. Som påvist af udgiveren S. G. Broberg og senere understreget af Margaret Schlauch (1929; 1934 s. 65), findes der lignende historier på orientalske sprog, på græsk og på irsk, men den tekst der ligner sagaen mest er den oldfranske prosaroman der går under flere navne, bl. a. (*Le petit*) *Artus de Bretagne* (se om denne Woledge nr. 116 og Spilsbury). Broberg ville endda have antaget at sagaen var direkte påvirket af den oldfranske prosaroman, hvis ikke denne var blevet anset for at være yngre end sagaen, og slutter i stedet, at begge kan have øst af samme kilde. Dette følger M. Schlauch 1934, som identificerer denne fælles kilde med en tabt versroman som prosaromanen skulle gengive, på samme måde som andre prosaromaner gengiver bevarede versromaner, fx *Lancelot*, jfr. ovenfor. Imidlertid er denne versromans eksistens ubevist. For nylig har den også vist sig at være overflødig for at antage nært slægtskab mellem den franske og den islandske tekst: Sarah V. Spilsbury har i 1973 sandsynliggjort, at den franske prosaroman er skrevet allerede i begyndelsen af det 14. årh. og dermed ældre end sagaen, som sandsynligvis er fra omkring midten af det 14. årh. (Einar Ól. Sveinsson 1964, s. CCIV). (Dermed er den måske også ældre end den udvidede *Rauðúlfs þáttr*,

som er fra årtierne omkring 1300, iflg. Ole Widding 1968, og som også har elementer fælles med *Artus de Bretagne*, iflg. M. Schlauch 1934, s. 159–163.) Indtil nøjere undersøgelser, som bl. a. forudsætter en ny udgave af *Artus de Bretagne*, må det stå åbent, om det netop er denne udenlandske tekst forfatteren af *Rémundar saga* (og måske forfatteren af den udvidede *Rauðúlfs þáttur*) har læst eller hørt genfortalt. Men det er sandsynligt, at han har kendt — direkte eller indirekte — en udenlandsk fortælling med en lignende handlingsgang, uden at denne var oversat til norrønt. På lignende måde må han have kendt motivet med kærrevideren, uden at hverken Chrestiens versroman eller den senere prosaroman om Lancelot har været oversat til norrønt.

Der kan ikke være tvivl om, at islandske forfattere middelalderen igennem kendte udenlandske litterære motiver også uden om skriftlige oversættelser. Men hvilke kendte de? og ad hvilke veje kendte de dem? Hvilke udenlandske tekster læste de selv, og hvilke hørte de omtale mundtligt af andre? Her er et stort forskningsområde, hvor der endnu er meget at gøre, og hvis opdyrkning vanskeliggøres af, at det forudsætter kendskab til både den islandske litteratur, især de originale riddersagaer, og de kontinentale litteraturer.

CITERET LITTERATUR

- Broberg, Sven Grén (udg.), *Rémundar saga keisarasonar*, Kbh. 1909–12.
- , “*Artus de Bretagne: structure and unity*”, i: *Romania* 97, 1976, 63–76.
- Einar Ól. Sveinsson, “Viktors saga ok Blávus: Sources and characteristics”, i: Jónas Kristjánsson’s udgave *Viktors saga ok Blávus*, Reykjavík 1964, s. CIX–CCXII.
- Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, I, *Généralités*, Heidelberg 1972.
- Halvorsen, E. F., *The Norse Version of the Chanson de Roland*, *Bibliotheca Arnemagnæana* XIX, Kbh. 1959.
- , “Riddersagaer”, i: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, XIV, 1969, 175–183.
- , “Norwegian Court Literature in the Middle Ages”, i: *Orkney Miscellany*, 5, Kirkwall 1973, 17–26.
- Hunt, Tony, “Herr Ivan Lejonriddaren”, i: *Mediaeval Scandinavia* 8, 1975, 168–186.
- Loomis, R. S. (red.), *Arthurian Literature in the Middle Ages*, Oxford 1959 og senere optryk.
- Noreen, Erik, *Studier rörande Eufemiavisorna, III, Textkritiska studier över Herr Ivan*, Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, 26:1, Uppsala-Leipzig 1929.

- Schlauch, Margaret, "The 'Rémundar Saga Keisarasonar' as an Analogue of 'Arthur of Little Britain'", i: *Scandinavian Studies and Notes*, X, 7, 1929, 189-202.
- , *Romance in Iceland*, Princeton 1934.
- Spilsbury, Sarah V., "On the date and authorship of *Artus de Bretagne*", i: *Romania* 94, 1973, 505-522.
- Vizkelety, András, "Neue Fragmente des mittelhochdeutschen *Cligés*-Epos aus *Kalocsa* (Ungarn)", i: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 88, 1969, 409-432.
- Widding, Ole, "Dating *Rauðúlfs þáttur*", i: *Mediaeval Scandinavia*, I, 1968, 115-121.
- Woledge, Brian, *Bibliographie des romans et nouvelles en prose française antérieurs à 1500*, Genève 1954, optrykt 1975, med *Supplément 1954-1973*, Genève 1975.

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

ÆTT EIRÍKS RAUÐA

Í 89. kapítula Sturlubókar og 77. kapítula Hauksbókar Landnámu er föðurættar Eiríks rauða getið á þessa leið:

Þorvaldur son Ásvalds Úlfssonar, Yxna-Þórissonar, og Eiríkur rauði son hans fóru af Jaðri fyrir víga sakir og námu land á Hornströndum og bjuggu að Dröngum.¹

Texti sömu ættar er í upphafi 2. kapítula Eiríks sögu rauða:

Þorvaldur hét maður; hann var son Ásvalds Úlfssonar, Yxna-Þórissonar. Eiríkur rauði hét son hans. Þeir feðgar fóru af Jaðri til Íslands fyrir víga sakir og námu land á Hornströndum og bjuggu að Dröngum.²

Ennfremur er sama ættartala í 158. kapítula Sturlubókar:

Þorvaldur Ásvaldsson, Úlfssonar, Yxna-Þórissonar nam Drangaland og Drangavík til Enginess og bjó að Dröngum alla ævi. Hans son var Eiríkur rauði er byggði Grænland, sem fyrir segir.³

Í Landnámu eru víðar raktar ættir til Öxna-Þóris,⁴ svo og í Laxdælu,⁵ Þorsteins sögu hvíta,⁶ Vopnfirðinga sögu⁷ og Njálu.⁸ Ættartölur þessar eru hér á eftir settar upp í töflu og raðað eftir heimildum:

¹ *Íslensk fornrit* I, 130.

² *Ísl. forn.* IV, 197; Sven B. F. Jansson, *Sagorna om Vinland*, Lund 1944, bls. 28.

³ *Ísl. forn.* I, 197.

⁴ *Ísl. forn.* I, 232, 233, 259, 290 og 291.

⁵ *Ísl. forn.* V, 85.

⁶ *Ísl. forn.* XI, 3.

⁷ Sama rit, 23.

⁸ *Ísl. forn.* XII, 352.

Tafla I

Rauðúlfur, sem getið er í 227. kapitula Sturlubókar, er nefndur Ráðúlfur í 193. kapitula Hauksbókar. Ósvaldur er sagður sonur Öxna-Þóris í Landnámu, Vopnfirðinga sögu og Njálu, en sonur Göngu-Hrólfs Öxna-Þórissonar í Þorsteins sögu hvíta. Kaðlín er í 84. kapitula Sturlubókar og 72. kapitula Hauksbókar sögð dóttir Göngu-Hrólfs,⁹ eins og í Laxdælu, en í Landnámu (309. kapitula Sturlubókar, 270. kapitula Hauksbókar), Historia Norwegiæ, Fagurskinnu, Orkneyinga sögu, Ólafs sögu helga hinni sérstöku, Heimskringlu og Knýtlinga sögu er Göngu-Hrólfur sagður sonur Rögnvalds Mærajarls.¹⁰ Í Historia Norwegiæ er Göngu-Hrólfur nefndur Rodulfus, 'a sociis Gongurolfr cognominatus' (þ. e. auknefndur Göngu-Hrólfur af félögum sínum).¹¹ Nú er engin leið að vita hvernig á því stendur, að Göngu-Hrólfur er talinn sonur Öxna-Þóris í Laxdælu og Þorsteins sögu hvíta, en líklegt er að Úlfur í Eiríks sögu og Landnámu, Rauðúlfur eða Ráðúlfur í Landnámu og Göngu-Hrólfur í Laxdælu og Þorsteins sögu hvíta séu komnir af einu og sama nafni. Ásvaldur í Eiríks sögu rauða og Landnámu og Ósvaldur í Þorsteins sögu hvíta, Vopnfirðinga sögu, Njálu (þar er nafnið afbakað á ýmsa vegu í handritum) og Landnámu er að sjálfsögðu sama nafnið, og er þá augljóst, ef Ósvaldur (Ásvaldur) sonur eða sonarsonur Öxna-

⁹ *Ísl. forn.* I, 123.

¹⁰ Sbr. Svend Ellehøj, Studier over den ældste norrøne historieskrivning, *Bibliotheca Arnamagnæana* XXVI, Hafnæ 1965, 161–71 og Tillæg; *Ísl. forn.* I, 314.

¹¹ *Monumenta Historica Norwegiæ*, udg. ved Dr. Gustav Storm, Kristiania 1880, bls. 90.

Þóris hefur verið til, að Ölvir hvíti í Álmdölum og Þorvaldur landnámsmaður á Dröngum hafa verið bræður, ef þeir hafa verið til annars staðar en á bókum. Sömu leiðis verður að gera ráð fyrir að Ósvaldur og Eysteinn, landnámsmaður í Hörgárdal, hafi verið bræður, ef Úlfur, Göngu-Hrólfur og Rauðúlfur (Ráðúlfur) er allt upphaflega sama nafnið (Hróðúlfur?). Þá yrði ættskrá frá Öxna-Þóri á þessa leið:

Tafla II

Landnámsmenn sem nöfn þeirra eru á þessari skrá eru sem hér segir: Þorvaldur á Dröngum, talinn þriðji maður frá Öxna-Þóri; Þorsteinn hvíti, talinn þriðji eða fjórði maður frá Öxna-Þóri; Eysteinn á Lóni (Skipalóni), talinn annar maður frá Öxna-Þóri; Ófeigur lafskeggur og Kráku-Hreiðar sonur hans, taldir fyrsti og annar maður frá Öxna-Þóri. Niðbjörg, talin þriðji maður frá Öxna-Þóri, er í Laxdælu og Landnámu sögð kona Helga Óttarssonar, en hann var samkvæmt Laxdælu, Eyrbyggju og Landnámu sonarsonur Bjarnar hins austræna og annar maður frá landnámsmanni.¹²

Öxna-Þórir er í heimildum talinn samtímamaður Haralds hárfagra. Af honum hefur verið stutt frásögn í Hauksbók og er varðveitt í eftiritum, best í svonefndum viðauka Skarðsárþókar:

Yxna-Þórir hét maður ágætur á Ögðum og auðigur; hann átti þar þær þrjár eyjar er átta tigur yxna var í hverri. En er Haraldur konungur hárfagri bað hann strandhöggs, þá gaf hann honum eina eyna og alla yxnina með. Af því var hann kallaður Yxna-Þórir, og er frá honum komið margt stórmenni á Íslandi og Noregi. Son Þóris

¹² Ísl. forn. V, 85, IV, 12, I, 122-23.

var Ósvaldur faðir Ölvis hins hvíta, föður Þorsteins hins hvíta, föður Þorgils, föður Brodd-Helga, föður Víga-Bjarna.¹³

Samkynja frásögn, ugglaut runnin frá sömu heimild, er í Laxdælu:

... hann (*p. e. Öxna-Þórir*) var hersir ágætur austur í Vík. Því var hann svo kallaður, að hann átti eyjar þrjár og átta tigu yxna í hverri. Hann gaf eina eyna og yxnina með Hákonni konungi, og varð sú gjöf allfræg.¹⁴

Í þessari klauðu er 'Hákonni' ugglaut villa fyrir Harald, væntanlega til komin vegna þess að nafnið hafi verið skammstafað í handriti, og bendir það til að þessi frásögn hafi verið í einhverri gamalli heimild um Harald hárfagra, þar sem augljóst hefur verið við hvern var átt, enda þótt nafnið hafi verið skammstafað.

Í heimildum sem gera ráð fyrir að Öxna-Þórir hafi verið samtíma- maður Haralds hárfagra er eðlilegt að ætla að börn hans eða barnabörn hafi verið meðal landnámsmanna á Íslandi. Samkvæmt því hefðu Kráku-Hreiðar, Eysteinn á Lóni og Ölvir hvíti verið samtímamenn, ef fylgt er ættartölum í Landnámu, Vopnfirðinga sögu og Njálu, en Göngu-Hrólfri í ættartölunni í Þorsteins sögu hvíta hafnað og gert ráð fyrir að Ósvaldur hafi verið sonur Öxna-Þóris. Sömu leiðis hefur Þorvaldur á Dröngum verið þessum landnámsmönnum samtíða, ef gert er ráð fyrir að Ásvaldur og Ósvaldur hafi verið einn og sami maður. Þá yrði ættskrá frá Öxna-Þóri á þessa leið:

Tafla III

¹³ *Skarðsárabók* . . ., Jakob Benediktsson gaf út, Reykjavík 1958, bls. 192–93.

¹⁴ *Ísl. fornrr.* V, 85.

Tungu-Steins er getið í Grettis sögu, en varla er sú saga tækur vitnisburður um hvenær hann hafi verið uppi. Samkvæmt 209. kapítula Sturlubókar og 176. kapítula Hauksbókar Landnámu var Tungu-Steinn þriðji maður frá landnámsmanni í móðurætt.¹⁵ Það er því líklegt að Brodd-Helgi, Guðrún Ósvífursdóttir, Vigfús Víga-Glúmsson og Tungu-Steinn hafi verið samtímamenn, en Guðrún Ósvífursdóttir líklega yngst þeirra, að því er ætla má af ættartölum; Gellir sonur hennar var fæddur um 1009. Þessum mönnum hefur Eiríkur rauði einnig verið samtíða, og kemur þá ekki til mála að hann hafi verið þriðji maður frá Öxna-Þóri. Ef ættartala Eiríks rauða í sögu hans og Landnámu er tekin trúanleg verður að gera ráð fyrir að Öxna-Þórir hafi átt son sem Úlfur hét og að hann hafi látið son sinn heita eftir Ósvaldi bróður sínum; mætti þá gera ráð fyrir að Úlfur hafi verið yngstur þeirra sona Öxna-Þóris sem heimildir nefna, og væri tímatal þá ekki eindregið því til fyrirstöðu, að ættartalan fengi staðist. En ættartala Eiríks rauða er af öðrum ástæðum heldur ósennileg.

Í 158. kapítula Sturlubókar segir að Þorvaldur Ásvaldsson hafi numið Drangaland og Drangavík til Enginess, en í 156. kapítula Sturlubókar og 126. kapítula Hauksbókar, að Skjalda-Björn hafi numið land frá Straumnesi til Dranga, og verður þá ekki betur séð en að landnám þeirra Þorvaldar og Skjalda-Bjarnar hafi skarast.¹⁶ Líklegt er að Hornstrandir hafi byggst síðar en flest önnur héruð landsins, og er þó ekki víst að miklu hafi munað, því að trúlegt er að rekaviðurinn og önnur hlunnindi á Ströndum hafi freistað manna til búsetu. Ef rétt er sagt frá landnámi Þorvalds á Dröngum er þess að vænta, að hann hafi komið í síðara lagi þeirra landnámsmanna sem settust að á Ströndum og hafi orðið að setta sig við kostarýrt land. Á þetta hefur verið bent til skýringar því, að Eiríkur rauði hafi flust suður til Breiðafjarðar.¹⁷

Líklegt er að Eiríkur rauði hafi andast um 1015, og má þá gera ráð fyrir að hann hafi verið fæddur um eða skömmu fyrir 950.¹⁸ Í Eiríks sögu rauða og Landnámu segir að Þorvaldur og Eiríkur rauði 'fóru af Jaðri fyrir víga sakir.' Eftir þessu verður að gera ráð fyrir að Eiríkur

¹⁵ *Ísl. fornrr.* I, 242.

¹⁶ Sama rit, 197 og nmgr. 10.

¹⁷ Gwyn Jones, *The Norse Atlantic Saga*, London 1964, bls. 45.

¹⁸ *Grænland í miðaldaritum*, Ólafur Halldórsson bjó til prentunar, Reykjavík 1978, bls. 381–82.

hafi verið uppkominn maður, vopnfær og farinn að vega menn, þegar hann kom til Íslands, væntanlega ekki yngri en tvítugur. Þeir feðgar hefðu þá átt að koma til Íslands um eða skömmu fyrir 970.

Elsta rituð heimild sem getur Eiríks rauða er Íslendingabók Ara fróða væntanlega rituð fyrir 1133. Þar er Eiríks getið á þessa leið: 'Eiríkur hinn rauði hét maður breiðfirskur . . .'¹⁹ Ef texti Eiríks sögu rauða og Landnámu er tekinn trúanlegur verður að gera ráð fyrir að Eiríkur hafi verið fáein ár á Dröngum á Hornströndum. Þá verða ekki eftir handa honum nema rétt um tíu ár til búsetu við Breiðafjörð, og væri þá líklegra að Ari fróði hefði nefnt hann mann norrænan, þ. e. norskan. Ari notar 'maður norrænn' um landnámsmennina Ingólf í Reykjavík og Ketilbjörn á Mosfelli; Helgi magri segir hann að hafi verið norrænn og Ketill flatnefur hersir norrænn, en um Úlfjót segir hann, að hann var 'maður austrænn'. Tungu-Oddur og Þórarinn Ragabróðir segir Ari að hafi verið borgfirskir, en Þorsteinn surtur og Eiríkur rauði breiðfirskir. Tungu-Oddur, Þórarinn Ragabróðir og Þorsteinn surtur voru barnfæddir í þeim héruðum sem Ari kennir þá við; líklegt væri að sama máli gegndi um Eirík rauða. Að sjálfsögðu verða orð Ara þó ekki tekin sem bjargföst sönnun þess að Eiríkur rauði hafi verið borinn og barnfæddur Breiðfirðingur, en þó verður að leggja áherslu á, að vitnisburður Ara er mikilvægur, bæði vegna þess að Íslendingabók er langelst allra heimilda sem geta Eiríks rauða og vegna þess að hún er skrifuð af manni sem var nákunnugur við Breiðafjörð.

Í Eiríks sögu rauða og Landnámu er sagt frá deilum Eiríks við Þorgest á Breiðabólstað, sem í Eyrbyggju er nefndur hinn gamli.²⁰ Í þessum deilum hafa breiðfirskir höfðingjar skipst í tvo flokka, með og á móti Eiríki, og verður ekki betur séð en að sú skipting hafi farið eftir ættum og mægðum. Þorgesti fylgdu að málum Þorgeir úr Hítardal bróðursonur hans, synir Þórðar gellis, væntanlega Eyjólfur grái, Þorkell kuggi og Þórarinn fylsenni, en Þorgestur átti Arnóru systur þeirra; einnig fylgdu Þorgesti svili hans, Áslákur úr Langadal og Illugi sonur hans. Eiríki fylgdu að málum synir Þorbrands Þorfinnssonar í Álftafirði, Þorbjörn Vífilsson, Eyjólfur úr Svíney og Víga-Styrr. Eyjólfur úr Svíney og Víga-Styrr voru systkinasynir, að því er sagt hefur verið í Melabók Landnámu, en engar heimildir geta þess, að þeir hafi verið vandabundnir sonum Þorbrands úr Álftafirði eða Þorbirni Vífilssyni,

¹⁹ *Ísl. forn.* I, xvii-xviii og 13.

²⁰ *Ísl. forn.* IV, 59.

né heldur að neinn þessara manna hafi verið skyldur eða venslaður Eiríki rauða, enda eru heimildir um ættir þessara manna af skornum skammti.

Móðir Eiríks rauða er hvergi nefnd, og engra móðurfrænda hans er getið í heimildum, nema Þorkels farsersks sem er sagður systrungur Eiríks rauða í 93. kapítula Sturlubókar og 80. kapítula Hauksbókar.²¹ Engar heimildir nefna föður Eyjólfis í Svíney; hann er nefndur Æsuson í Eyrbyggju, sem bendir til að hann hafi ungur misst föður sinn. Kona hans er heldur ekki nefnd í heimildum. Þorbjörn Vífilsson er sagður sonur Vífils leysingja Auðar djúpúðgu í 100. kapítula Sturlubókar og 27. kapítula Melabókar, svo og í Eiríks sögu rauða,²² en sú ættfærsla fær alls ekki staðist; Þorbjörn hefur verið miklu yngri maður en svo, að hann gæti verið sonur manns sem kom út með Auði djúpúðgu. Af þessu er það tvennt ljóst, að hvorki eru til heimildir sem gætu gefið bendingu um skyldleika eða vensl Eiríks rauða og stuðningsmanna hans, né heldur neinar heimildir sem gætu afsannað að hann hafi verið skyldur þeim eða venslaður.

Ef orð Ara fróða í Íslendingabók, þar sem segir að Eiríkur rauði hafi verið 'maður breiðfirskur', eru skilin á þann veg, að Eiríkur hafi verið borinn og barnfæddur í Breiðafirði er augljóst að þar hefur hann átt frændur og venslamenn. Leit í heimildum að þessum ættmönnum Eiríks getur aldrei orðið annað en leikur. Þó má telja öruggt að bandamenn hans í Breiðafirði hafi verið í einhverjum ættartengslum við hann, en engin leið er að ráða í þau tengsl af varðveittum heimildum. Þó skal hér aðeins brugðið á leik.

Í 89. kapítula Sturlubókar, 77. kapítula Hauksbókar og 2. kapítula Eiríks sögu rauða segir að Eiríkur var með Ingólfi á Hólmslátri veturinn áður en hann fór að byggja Grænland.²³ Ingólfur þessi er ekki ættfærður fremur en aðrir Breiðfirðingar sem eru nefndir í frásögnum af deilum Eiríks rauða og Þorgestlinga, en vitanlega er ekki átt við landnámsmanninn Ingólf Ánason á Hólmslátri, sem er nefndur í 94. kapítula Sturlubókar og 81. kapítula Hauksbókar,²⁴ heldur væntanlega afkomanda hans, eða öllu fremur Þorvalds bróður hans, í þriðja eða fjórða lið. Þá má spyrja á hvern hátt Ingólfur á Hólmslátri hafi verið svo

²¹ *Ísl. forn.* I, 134–35.

²² *Ísl. forn.* I, 141; IV, 196–97.

²³ *Ísl. forn.* I, 132; IV, 201.

²⁴ *Ísl. forn.* I, 134–37.

vandabundinn Eiríki rauða, að hann hafi tekið hann til sín, og verður þá að hafa í huga, að Eiríkur hafði þremur árum áður orðið sekur á Þórsnessþingi, en raunar er ekki tekið fram hvort hann hafi verið dæmdur sekur skógarmaður eða í þriggja ára útleigð, og má vera að þeir sem þessar frásagnir skráðu hafi gert ráð fyrir að hann hafi verið þrjá vetur á Grænlandi í sekt sinni og laus úr sekt þegar hann kom heim til Íslands aftur. En allt um það höfðu engar sættir tekist með honum og Þorgestlingum, og mátti sá maður sem tók við honum til vetursetu þess vegna búast við fjandskap þeirra sem áttu harma sinna að hefna á Eiríki.

Í Landnámu eru ekki raktar ættir frá Ingólfi hinum sterka Ánasyni á Hólmslátri, en getið er um afkomendur Þorvalds bróður hans, og er texti Hauksbókar þar fyllri en Sturlubókar og e. t. v. aukinn eftir ættar-töluriti Brands priors hins fróða. Í Hauksbók segir að son 'Þorvalds var Þorleifur, faðir Halldórs ...' Þorleifur Þorvaldsson er einnig nefndur í Sturlubók, og segir þar að hann hafi búið á Hólmslátri.²⁵

Ingólfur hinn sterki, sonur 'Ána Ávaldssonar öngt í brjósti', er hálfgerður vandræðagemlingur. Í Sturlubók segir að hann 'nam land inn frá Laxá til Skraumuhlaupsár og bjó á Hólmslátri; hans bróðir var Þorvaldur, faðir Þorleifs er þar (*p. e. á Hólmslátri*) bjó síðan.' Í Hauksbók segir hinsvegar að 'Ingólfur hinn sterki og Þorvaldur, synir Ána Ávaldssonar öngt í brjósti, námu land inn frá Laxá til Skráumuhlaupsár og bjó á Hólmslátri.' Þar er hins vegar ekki tekið fram hvar Þorleifur Þorvaldsson hafi búið, og ekki verður ráðið af textanum hvort eintölumyndin 'bjó' eigi fremur við Ingólf en Þorvald. Jón Jóhannesson og Jakob Benediktsson eru sammála um að eintölumyndin 'bjó' sýni, að Þorvaldi hafi verið skotið inn í texta Hauksbókar.²⁶ En hugsanleg skýring væri einnig að nafn hafi fallið niður á eftir 'bjó' í texta Hauksbókar: og bjó Ingólfur (eða Þorvaldur) á Hólmslátri. Ýmsir hafa látið sér detta í hug, að Ingólfur á Hólmslátri væri sami maður og Ingólfur hinn sterki sonur Þórólfs sparrar, landnámsmanns að Hvallátrum, sem er getið í 131. kapítula Sturlubókar, 103. kapítula Hauksbókar og 44. kapítula Melabókar.²⁷ Ef Ingólfur Þórólfsson hefur verið til annars staðar en á bókum hefði Eiríkur rauði tímans vegna getað verið samtímamaður barnabarna

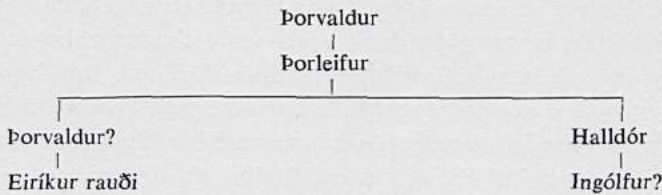
²⁵ *Ísl. forn.* I, 135–37.

²⁶ Jón Jóhannesson, *Gerðir Landnámabókar*, Reykjavík 1941, bls. 192–93; *Ísl. forn.* I, 135, nmgr. 5.

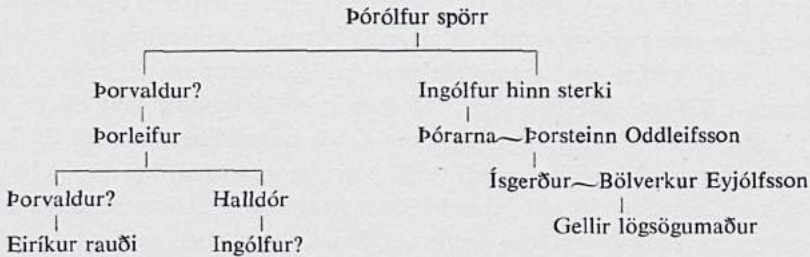
²⁷ *Gerðir Landnámabókar*, 193; *Ísl. forn.* I, 136, nmgr. 1.

hans. En þetta skiptir litlu máli. Ef Ingólfur á Hólmslátri, sá sem tók við Eiríki rauða til vetursetu, hefur verið til annars staðar en í frásögnunum af Eiríki, er líklegt að hann hafi verið sonur Halldórs Þorleifssonar, þriðji maður frá landnámsmanni, ef farið er eftir 94. kapítula Sturlubókar og 81. kapítula Hauksbókar, og þá væntanlega samtímamaður Eiríks rauða. Synir Eiríks rauða eru taldir Leifur, Þorsteinn og Þorvaldur. Leifur er stuttnefni, og er líklegt að hann hafi raunar heitið fullu nafni Þorleifur, ef Eiríkur faðir hans hefur farið að fornum venjum og haft sama nafnlið í nöfnum allra sona sinna.²⁸ Þá má leika sér að þeirri hugmynd, að Eiríkur rauði og Ingólfur á Hólmslátri hafi verið bræðrasynir og Eiríkur rauði hafi látið elsta son sinn heita eftir afa sínum, en yngri son eftir föður sínum, og kæmu þá tvenns konar ættarskrár til greina, eftir því hvort maður vill hafa Ingólf hinn sterka að Hvallátrum og á Hólmslátri einn mann eða tvo:

Tafla IV

Tafla V

Tafla V kemur naumast til greina; samkvæmt henni hefði Eiríkur rauði verið jafnlangt kominn frá landnámsmanni og Gellir Bölverksson, sem var lögsögumaður 1054–62 og 1072–74 og gæti verið faðdur um svipað leyti og Eiríkur rauði dó, en óhugsandi er að ættleggur Gellis hafi

²⁸ Assar Janzén, De fornvästnordiska personnamnen, *Nordisk kultur* VII, bls. 32–34.

gengið síðar fram en hinn, vegna þess að Gellir er kominn í kvenlegg af Ingólfi sterka. Hins vegar rekst tafla IV ekki á tímatal.

Ef leiknum er haldið áfram mætti ímynda sér að móðir Eiríks rauða hafi verið dóttir Þorsteins hreggnasa, systir Þorbjargar fyrri konu Víga-Styrs og að Þorsteinn sonur Eiríks rauða hafi verið látinn heita eftir móðurföður sínum. Þar væri þá skýring þess, að Víga-Styrr er í heimildum talinn einn helsti stuðningsmaður Eiríks.

Ef gert er ráð fyrir að það sé missögn í heimildum, að Eiríkur rauði hafi verið sonur Þorvalds landnámsmanns á Dröngum á Hornströndum verður einnig að gera ráð fyrir missögn, að hann hafi ráðist norðan og rutt lönd í Haukadal. Missögn af þessu tagi gæti verið komin upp vegna þess, að Eiríkur hafi raunar verið frá Dröngum á Skógarströnd. Í sjálfu sér er ekki ástæða til að rengja að Eiríkur hafi rutt lönd í Haukadal, eftir að hann gekk að eiga Þjóðhildi; hann hefur þá fengið land hjá stjúpföður hennar, Þorbirni að Vatni. Hins vegar getur naumast verið rétt, að Eiríkur hafi numið Brokey og Öxney, eftir að hann var gerður úr Haukadal; þessar eyjar hafa varla verið ónumdar kringum 980; líklegra er að þær hafi tilheyrt landnámsjörðinni Breiðabólstað á Skógarströnd, eins og Drangar hafa ugglaut gert, og hefur Eiríkur þá leitað aftur heim í áthagana, þegar hann varð héraðssekur úr Haukadal.

Kaflinn um deilur Eiríks rauða í Breiðafirði í sögu hans og Landnámu er á ýmsan hátt merkilegur. Hann virðist vera skrifaður af kunnugum manni, og er augljóst að sá sem fyrst færði hann í letur hefur gert ráð fyrir að ekki þyrfti að ættfæra eða gera nána grein fyrir mönnum þeim sem þar eru nefndir. Best gæti ég trúað, að Eiríkur rauði hafi ekki verið ættfærður í frumgerð þessa kafla, fremur en aðrir sem þar koma við sögu, en síðar meir hafi Landnámuhöfundur, væntanlega á 13. öld, ráðið bót þar á, en hafi enga ritaða heimild haft um ætt Eiríks rauða aðra en þá, að hann hafi verið Þorvaldsson frá Dröngum, og hafi talið að þar væri átt við Þorvald landnámsmann á Dröngum á Hornströndum, sem væntanlega hefur verið nefndur í elstu gerðum Landnámu og e. t. v. talinn afkomandi Öxna-Þóris. En önnur skýring kemur einnig til greina. Hugsanlegt er að það sé sjálfur höfundur Eiríks sögu rauða sem hefur gert söguhetju sína að syni landnámsmanns og hafi þá farið eins að og þegar hann ættfærði Þorbjörn Vífilsson. Ef svo er mætti ætla, að hann hafi fengið kaflann um vígaferli Eiríks rauða í Haukadal og deilur hans við Þorgestlinga frá kunnugum manni við Breiðafjörð þegar hann var að draga að sér efni sögunnar.

Orð Ara fróða í Íslendingabók, að Eiríkur rauði hafi verið maður breiðfirskur, koma fullkomlega heim við frásagnir Eiríks sögu og Landnámu, að Eiríkur hafi haft fylgi breiðfirskra stórbænda í deilu sinni við Þorgestlinga, og styður hvort tveggja þá ályktun, að hann hafi verið borinn og barnfæddur Breiðfirðingur. Ættartala frá Öxna-Þóri, væntanlega færð í letur öld síðar en Íslendingabók og á ýmsan hátt tortryggileg, dugir ekki til að hnekkja þeirri ályktun.

HERMANN PÁLSSON

UNDE VENIT UNDA?

Í SEXTUGASTA kafla Laxdælu eru glögglega rakin orðaskipti þeirra Guðrúnar Ósvífursdóttur og Þorgils Höllusonar, er hann lofast til að koma fram hefndum fyrir víg Bolla Þorleikssonar og hún heitir honum að launum 'at giptask engum manni qðrum samlendum en honum; en ek ætla ekki at giptask í önnur lönd.' Þorgils þykir nú þetta vel mega fyrir bíta og gengur í gildruna, en eftir víg Helga Harðbeinssonar áttar hann sig loks á ginningunni, þegar Guðrún gefur skýringu á tvíraðu orðalagi í loforðinu: 'Þykkjumk ek enda við þik öll ákveðin orð, þó at ek giptumk Þorkatli Eyjólfssyni, því at hann er nú eigi hér á landi.' Þá mælti Þorgils og roðnaði mjög: 'Görla skil ek, *hvaðan alda sjá rennr undir*; hafa mér þaðan jafnan köld ráð komit; veit ek, at þetta eru ráð Snorra goða.' (65. kap.) Síðar í sögunni (68. kap.) segir Þorkell: 'Djúpt standa ráð þín, Snorri.'

Svipað orðtak er í Ölkofra þætti. Svo hagar til að sex höfðingjar og eigendur Goðaskógar, sem Ölkofri brenndi óviljandi að köldum kolum, koma sér saman um að hagnast af slysinu, og fellur í hlut Skapta lög-sögumanns að stefna Ölkofra um skógarbrennuna og 'lét varða skóg-gang.' Eins og þeir Sámur og Þorbjörn í Hrafnkels sögu leitar Ölkofri hjálpar á Alþingi, en enginn maður vill heita honum liði. Að lokum sér Broddi Bjarnason aumur á honum og gefur ráð sem duga. Málið fer þannig að Skapti og Guðmundur ríki ætla að kveða upp dóm og ákveða skaðabætur, eftir að Ölkofri virðist hafa samþykkt að hlíta úrskurði þeirra, en þá bregður svo undarlega við að Ölkofri segir: 'Því neitaða ek allan tíma, at þeir skyldu gera, en svá var skilit í handlagi, at ek skylda kjósa tvá menn til, þá er ek vilda.' Þegar leitað er um handsalavætti og mönnum kemur ekki saman um hversu skilið var, segir Skapti: '*Hvaðan rann sjá alda undir*, Ölkofri? Sé ek at þú heldr nokkuru rakkara halanum en fyrir stundu áðan, eða hverja menn muntu kjósa til görðar?' Ölkofri kys þá Brodda og Þorstein mág hans, og þeir gera einar sex álnir hverjum eiganda skógarins í skaðabætur.

Í hvorutveggju frásögn glepur lögkænn og djúpvitur maður annan eða aðra með tvíræðu orðalagi. Orðtakið 'hvaðan rennr (rann) alda sjá undir' hlýtur að minna nútímalesanda á orðið *undiralda*, en eftir orðabókum að dæma virðist það ekki koma fyrir í fornum ritum. Náttúru-myndin í orðtakinu gegnir ákveðnu hlutverki: upptök ráðagerða eru fyrst dulin fyrir mönnum, á svipaðan hátt og undiralda í logni verður ekki skýrð á einfaldan hátt. Hér hefur verið lagzt djúpt til ráða, en djúpt vatn leynir á sér. (Innan sviga langar mig til að minna á einhverja skemmtilegustu og sérstæðustu spurninguna í fornritunum, þótt hún sé ætluð í öðrum tilgangi: 'Hvaðan er logn úti?' er spurt í Áns sögu bog-sveigis.)

Eins og ég hef bent á hingað og þangað í pistlum um fornsögurnar, þá geyma þær ýmsar setningar sem komnar eru úr latneskum ritum, enda eru lærdómsáhrif á sögurnar miklum mun meiri en menn hafa yfirleitt gert sér grein fyrir. Þegar ég var að rannsaka Hugsvinnsmál um árið, kom mér til hugar að orð þeirra Þorgils og Skapta kunni að vera runnin þaðan, eða öllu heldur þó frá latnesku fyrirmyndinni, *Disticha Catonis* IV 31:

Demissos animo ac tacitos vitare memento:
quod flumen placidum est, forsan latet altius unda.

Lausleg þýðing hljóðar svo: 'Mundu að forðast þögla og þunglynda menn, því að aldan (þ. e. vatnið) kann að leynast dýpri þar sem fljótið er lygnt.' Viturlegt þótti að varast þá sem leggjast djúpt til ráða.

Hér eins og víðar þegar verið er að kanna áhrif Hugsvinnsmála á íslenzkar fornþókmenntir, nægir ekki að hlíta íslenzka textanum einum saman. Því má gera skóna að Hugsvinnsmál hafi verið til í sundurleitum myndum og tekið ýmiss konar breytingum frá því að latínukennsla hófst hérlandis á síðara hluta elleftu aldar og fram yfir siðaskipti, og munu ýmis spakmæli úr *Disticha Catonis* hafa komizt á kreik án þess að Hugsvinnsmála nyti við. Orðtakið 'hvaðan rennr (rann) alda sjá undir?' er auðsæilega frá annarri þýðingu en 134. erindi Hugsvinnsmála:

Mikit vatn
gerir mörqum skaða,
þótt falli eigi straumar strítt.
Svá er seggr,
slægr ok langþögull;
þorfr er við þeim at sjá.¹

Að minnsta kosti varðveitir orðtakið í Laxdælu og Ölkofra þætti hugmyndina um 'öldu'. Hvað sem því líður er skemmtilegt til þess að vita að alda (*unda*) er þar ekki einungis til staðar og einnig orðið 'hvaðan' sem á latínu hljómar býsna líkt (*unde*), heldur er eins og smáorðið *undir* sé eins konar bergmál frá þessum tveim latnesku orðum.

Hylur djúpur hylur, segja menn. Enski málshátturinn 'Still waters run deep', sem tíðkaðist í ýmsum myndum fyrr á öldum, virðist vera runninn frá sama versinu í *Disticha Catonis* og sú ófróðlega spurning 'hvaðan er alda sjá runnin'. En elztu dæmin á ensku eru í þýðingu á *Disticha* frá lokum fjórtándu aldar.² Þó mun best að ljúka þessum pistli með latneskum málshætti sem varar menn bæði við þegjandi hundi og þöglu vatni: 'Cave tibi a cano muto et aqua silenti.'³

¹ Um sundurleita leshætti sjá Birgitta Tuvestrand, *Hugsvinnsmál. Handskrifur och kritisk text* (Lund 1977), 144.

² Bartlett Jere Whiting & Helen Wescott Whiting, *Proverbs, Sentences Proverbial Phrases from English Writings Mainly Before 1500* (Cambridge, Mass. og London 1968), 628. — William Georg Smith, *The Oxford Dictionary of English Proverbs*. Third Edition (Oxford, 1970), 774.

³ *Stevenson's Book of Quotations*. Tenth Edition (London 1974), 2126.

HERMANN PÁLSSON

GLÁMSÝNI Í GRETTLU

Varla sýnist allt sem er
ýtum þeim sem bægir drer.

Málsháttakvæði

ÞEGAR við rannsökum hugmyndaheim Íslendingasagna á skipulegan hátt, sjáum við glöggt hve tamt höfundum þeirra er að beita andstæðum, svo sem góðmennsku og illsku, ást og hatri, vizku og heimsku, réttlæti og ójafnaði, hugrekki og hugleysi, frelsi og ófrelsi, styrk og veikleika, sannleika og lygi. Stundum hagar svo til að einstakar persónur verða nokkurs konar tákn fyrir tiltekna eiginleika, en hitt er þó aðal sumra beztu sagnanna að átökin milli sundurleitra afla og tilhneinginga verða ekki einungis í baráttu við andstæðing heldur einnig í huga hetjunnar sjálftrar. Hugmyndir sagnanna um mannlegt eðli og hegðun má einkum kanna frá tvenns konar viðhorfum: Í fyrsta lagi sem hluta af heildarmerkingu listaverksins sjálfs, hvort sem um er að ræða persónulýsingar, frásagnarhátt eða atburðakeðju, og í öðru lagi sem vitnisburð um lífs- skoðanir menntaðra Íslendinga um það leyti sem sögurnar voru skráðar, og þá hljótum við að bera þær saman við önnur varðveitt rit á móður- málinu, þýdd og frumsamin, frá því tímabili. Sumar hugmyndir sagnanna eru vafalaust af fornum innlendum rótum runnar, en aðrar eru þegar úr útlendum ritum; um ýmsar verður ekki staðhæft hvaðan komu: heimanfengin og aðflutt efni hafa runnið saman í eitt.

Raunsæi og hugsýni eru eitt af mörgum andstæðum tvínum í sögunum. Margar lýsingar þeirra eru eins og ljósmyndir af veruleika, en á hinn bóginn kinoka höfundar sér ekki við að beita draugum, forynjum og öðrum annarlegum fyrirbærum sem liggja handan við raunveruleikann. Höfundur Grettlu lætur sér sem sagt ekki nægja að lýsa því sem eitt sinn hafði gerzt eða hefði getað gerzt, heldur sækir hann ýmsar lýsingar í heim hugarburðar eins og skáldum er títt. Hitt væri þó mis- skilningur að telja höfund lélegri sagnfræðing þegar hann lýsir tröllkonu í Bárðardal en þegar hann bregður upp raunsærri mynd af hrossageymslu á Miðfjarðarhálsi. Hér er um tvenns konar frásagnarhátt að ræða en hvorug lýsingin þarf að lúta að raunverulegum atburðum. Hins

vegar er sá munur á að við getum tekið hrossabáttinn bókstaflega sem lýsingu á íslenzku þjóðlífi, en skessubátturinn gegnir táknrænu hlutverki einvörðungu, og báðum þáttum er það sameiginlegt að þeir eru hluti af ævi Grettis í skáldverkinu. Höfundur virðist hafa gert sér ljósa grein fyrir því að tröll og draugar áttu ekki síður þegnrétt í listaverkinu en húnvetniskir bændur og vinnufólk, enda var honum sjálfrátt að skapa þann heim sem söguhetjunni samdi. Sagnfræðingur lýtur öðrum aga og nýtur annars konar frelsis.

Veruleiki og hugarburður eru ekki einungis andstæður í Grettlu sjálfri, heldur togast á heilskyggni og glámsýni í aðalhetju sögunnar. Ýmis spakmæli Grettis lúta beinlínis að reynslu: "Fleira veit sá er fleira reynir"; "Lengi skal manninn reyna"; "Þá veit það er reynt er"; "Gott er það jafnan að gefa betri raun en margir ætla." Í fljótu bragði mætti virðast sem hér sé um almenn og alþýðleg orðtök að ræða, en þó koma þau býsna vel heim við hugmyndir í húmanistaritum frá tólftu öld, þar sem mikil áherzla var lögð á að beita skynsemi og reynd til að kynnast sjálfum sér og öðrum.¹ Hér má taka smáglegs úr einu af þessum ritum, og var það íslenzkað á þrettánda öld að öllum líkindum: "Hversu reynast berserkir og kappar ef enginn býður þeim hólmgöngu? Nær reynir jarðlegur konungur hirð sína utan þá er óvinir ganga á ríki hans? . . . Raun skal vin prófa. Sá er sannur vin er í nauðsynjum hans er búinn til hjálpar eftir megni . . . Með falsi er vinar nafn nema raun fylgi með sannri vingan."² Reynsla er nátengd hugtökunum mannþekking og sjálfsþekking, og þegar menn eru ekki heilskyggnir í bókstaflegri og óeiginlegri merkingu er þeim fyrirmunað að öðlast raunsanna mynd af sjálfum sér og öðrum. Ævi Grettis er mikil eldraun, allt frá því er hann þolir vinnuhörku og vosbúð í æsku unz hann er veginn dauðvona norður í Drangey í köldu skammdegi. Mér hefur stundum komið til hugar að lýsingin á hinztu dögum Grettis og þjáningu, sem er ekki alls kostar óskyld píslarvættisdauða, gæti fólgið í sér bergmál frá öðru tólftu aldar riti: "Eigi má í því einu reyna manninn, hversu harður hann er í annmarka eða hraustur í bardaga; eigi reynir síður manninn sótt en orrusta:

¹ Sjá t. a. m. ritgerð mína 'Icelandic Sagas and Medieval Ethics', *Medieval Scandinavia* vii (1974), 61–75.

² *Viðræða sálar og líkama* (þ. e. *Soliloquium de arrhâ animæ*, eins og titillinn hljóðar á latínu) eftir Hugo a Sancto Victore, prentað í *Hauksbók*, útgáfu Finns Jónssonar (1892–96), 315.

þrek manns reyna bæði vopn og rekkja.”³ Grettir þolir ekki einungis miklar raunir í bardögum, heldur einnig í veikindum sínum fyrir andlátíð. En nú er það einkum tvennt, sem Gretti skortir til að standast eldraunina. Í fyrsta lagi er hann lítil skapdeildarmaður og bregzt illa við, er á hann er leitað; einkum hlaut illt af því að hann skorti þolinmæði í kirkjunni við skírslu, þegar hann átti að hreinsa sig af áburði um morðið á Þórissonum. Og í öðru lagi þolir hann þau álög að geta ekki ávallt séð hlutina eins og þeir eru í raun og veru.

Viðureignin við Glám veldur tímamótum í ævi Grettis. Hann er þá á hátindi frægðar sinnar: sigur hans á berserkjunum tólf og önnur framaverk í Noregi hafa ekki einungis gert hann að mikilmenni í annarra manna augum, heldur finnst honum sjálfum að ekkert sé sér ofvaxið. Hér kemur því skýrlega fram skortur á raunsæi og sjálfsþekkingu, og eiga nú raunar við orð Snorra, þótt hann beiti þeim í öðru sambandi: “Margur er dulinn að sér.” Fyrir fundinn við Glám er Grettir varaður við að freista hamingjunnar. “Sitt er hvort gæfa eða gjörvicleikur”, segir Jökull frændi hans, en Grettir er einráðinn að reyna afl sitt til hlítar og gengur ótrauður á vit hættunnar. Lokaorðin í ræðu draugsins í Forsæludal hljóða á þessa lund: “Þú munt verða útlægur ger og hljóta jafnan úti að búa einn samt. Þá legg ég það á þig, að þessi augu séu þér jafnan fyrir sjónum, sem ég ber eftir, og mun þér þá erfitt þykja einum að vera, og það mun þér til dauða draga.” Illspáin á brátt eftir að rætast: Grettir er gerður útlægur fyrir glæp sem hann hafði ekki unnið,⁴ hann erlendist frá öðru fólki og á ördugt með að þola einveruna. Draugurinn kveður að vísu ekki skýrt að orði, en eftir fundinn gerir höfundur merkinguna ljósari: “Á því fann hann mikla muni að hann var orðinn maður svo myrkfælinn að hann þorði hvergi að fara einn saman þegar myrkva tók. *Sýndist honum þá hvers kyns skrípi*, og það er haft síðan fyrir orðtæki að þeim ljái Glámur augna eða *gefi glámsýni* er mjög *sýnist annan veg en er.*” Einsætt er því að Grettir er

³ *Viðræða æðru og hugrekki* (hluti af ritinu *Moralium dogma*, sem eignað var Philippus Gualterus, höfundur *Alexanders sögu*), *Hauksbók*, 305.

⁴ Eitthvert ískyggilegasta atriðið í álögum Gláms er: ‘... en héðan af munu falla til þín sektir og vígaferli, en flest öll verk þín snúast þér til ógæfu og hamingjuleysis.’ Þegar Grettir syndir yfir ískalt sund eftir veturnætur til að sækja eld handa kölnum félögum sínum, snýst góðverkið honum til bölvunar; honum er kennt um húsbunann, sem varð um leið. Hér er því misræmi á milli hvata Grettis og afleiðinga af gerðum hans.

sviptur þeim mikilvæga eiginleika að sjá hlutina eins og þeir eru, og um leið er hugrekki hans skert: hann verður hræddur við myrkrið. Sigur hans yfir myrkravöldum er að því leyti fullkominn að honum auðnast að ráða niðurlögum Gláms, en á hinn bóginn verður myrkrið sjálft óvinur Grettis og ógnvaldur til æviloka.

Glámi er lýst sem afturgöngumanni og óhreinum anda og var hann gæddur meiri ófagnaðarkrafti en flestir aðrir afturgöngumenn, svo að hann gat lagt bölvun á Gretti. Yfirleitt virðist sú skoðun vera ríkjandi, að Glámur sé eingetíð afkvæmi íslenzkrar hjátrúar, en þó mun uppruna hans að rekja til útlendra lærdómsrita. Hér má tilfæra nokkur dæmi til stuðnings og skýringar. Í Marthe sögu og Marie Magdalene er vitnað í tólfstu aldar lærdómsmann: "Commestor segir að galdramenn reisa upp dauða menn svo, að þeir binda undir armleggi þeim blóð þau er galdurlegar figúrur eru á ritaðar; þeir *ganga* og *tala* og mega eigi snæða."⁵ Í Díalógum Gregoríusar mikla segir af því hve vel ágengt Benedikt varð um trúboð. "En hinn forni fjandi öfundaði það og gekk oft í berhögg við hann og leitaði við að *skelfa hann í hræðilegum sjónhverfingum og ógurlegum röddum*."⁶ Víðar kemur fram sú hugmynd, að missýni sé runnið frá djöflum eða óhreinum öndum. Í Antóníus sögu er mætti djöfla lýst á þessa lund: "Sumir af þeim hafa *hið mesta afl allt illt að gera* (sbr. ófagnaðarkraft Gláms) . . . Þá leita þeir að skelfa með ýmissum ógnum, stundum bregða þeir á sig kvenna mynd, dýra eða höggormna, stundum *sýnast þeir með svo stórum líkómum, að höfuð ber herbergjum hærra* (sbr. Glám, sem gnæfði ofarlega við rjáfrinu . . . og lagði handleggina upp á þvertréd og gnapti inn yfir skálann), og ótallegar ásjónur taka þeir á sig, svo sem stórar sveitir riddara hafa þeir enn sýnzt. Því skulum vér þó með sterkri trú treystast, að allar þeirra *sjónhverfingar* eyðast þegar í fyrstu fyrir marki hins helga kross og í braut hverfa. Þá er þeir eru kenndir og sigraðir í sínum þessum svikum, taka þeir fyrir að *segja atburði óorðinna hluta*."⁷ Glámur spáir þó ekki einungis um ókomna ævi Grettis, heldur leggur hann einnig bölvun á hann; hér eins og víðar fara saman forspá og formæling. Á öðrum stað í Antóníus sögu er rætt um ógnir fjandans. "En ef vér blekkjumst og *sýnist oss eigi slíkt sem er*, fyrir hverja sök veitir þú umsát eða áhlaup

⁵ *Heilagra manna sögur* I (1877) útg. C. R. Unger, 525.

⁶ *Sama rit*, 209.

⁷ *Sama rit*, 66-7. Ófagnaðarkraftur Gláms er sambærilegur við *illskumegn* djöfla í Antóníus sögu (66. bls.)

vorri trú með skröksamlegum ógnum eða með mikilleik líkama *ýmislegra skrímsla*?"⁸ Um glámsýni og hræðslu sem djöflar gera mönnum segir enn fremur: "Þeir eru og vanir á sig að bregða eða sína limu ýmislegu skröklegu yfirbragði og ganga svo í sýn við oss, að hugurinn vor *óttist* en líkaminn hristist af *hræðslu*."⁹ Í Elúcidarius er einnig varað við sjónhverfingum djöfla: "Sjá megu þeir í hugrenningu skrímsl þau er þeir kasta í hug mönnum, því að þegar skyggva nokkur synda myrkur andarljós, en þeir sjá eigi ásjónar krafta þ(á) er guð sendir í hug mönnum."¹⁰ Við þessi dæmi um sjónhverfingar mætti bæta ýmsum öðrum, en hér verður þó látið staðar numið. Nú er það athyglisvert, að sjónhverfing og sannleikur eru stundum andstæður í þýddum ritum,¹¹ enda fara myrkur, missýni og lygi saman, en birta, glöggsýni og sannleikur eru skyld hugtök að tali lærðra manna fyrr á öldum.

Í Íslendingasögum eru ýmis dæmi um fjölkunnuga menn eða konur sem villa mönnum sýn. Hér má nefna frásögnina af Svan í Njálu, þegar hann verndar Þjóstólf fyrir eftirsókn Ósvífurs: "Svanur tók geitskinn eitt og veifði um höfuð sér og mælti:

Verði þoka
og verði skrípi
og undur öllum þeim
er eftir þér sækja."

Orðalagið minnir nokkuð á einn stað í inngangi Trójumanna sögu: "Apolló . . . var mjög fjölkunnugur og gerði mörg *skrípi* og *undur*,"¹² og má vel vera, að höfundur Njálu hafi þegið þetta þaðan. Hugmyndir manna um galdur, hjátrú og önnur skyld fyrirbæri á Íslandi fyrir kristnitöku eru býsna vafasamar, og veldur því einkum tregða til að kanna sögurnar í ljósi íslenzkrar menningar á þrettánda öld. Grettir er ekki eini maðurinn sem glámsýni er gefin.

Þeir útlagarnir Gísli Súrsson og Grettir eru að því leyti líkir, að báðir eru þeir myrkræddir, en þriðju útlagahetjunni í fornsögum okkar er öðruvísi farið. Um Hörð Grímkelsson segir: "Honum mátti engar sjón-

⁸ *Sama rit*, 70.

⁹ *Sama rit*, 74.

¹⁰ *Hauksbók*, 475.

¹¹ 'Sjónhverfing er þetta en eigi sannleikr', *Postula sögur*, útg. Ungers, 87: '... vissi eigi til fulls hvort það var sýn eða sannleikur er fyrir hann bar.' *Sama rit*, 73.

¹² *Hauksbók*, 197. — Þessi inngangur er aðeins í Hauksbókargerð sögunnar, sbr. *Trójumanna sögu* (1963), útg. Jonna Louis-Jensen, 4–5.

hverfingar gera í augum, því að hann sá allt eftir því sem var,” enda varar hann menn sína við sjónhverfingum Skroppu, “því að eigi er hér allt sem sýnist.”¹³ Þessi þáttur í mannlýsingu Harðar gæti ef til vill bent til þess að höfundur Harðar sögu hafi af ásettu ráði valið atriði í því skyni að skerpa muninn á honum og öðrum köppum, sem létu glepjust af sjónhverfingum. Í Orkneyinga sögu kemur fyrir spakmælið “Fár er svo vitur að sjái allt sem er”, enda er hugmyndin um missýni manna svo algeng í sögunum, að óþarfi er að telja upp alla þá staði.¹⁴ En hvergi í Íslendingasögum er missýni beitt á svo magnaðan hátt sem í Grettlu.

Orðið *glámsýni* er notað á nokkrum stöðum í fornritum okkar, en þó gegnir það hvergi sama hlutverki og í Grettlu. Í Guðmundar sögu dýra (23. kap.) lýtur orðið að raunverulegu missýni í þoku: “En þá er ljóst var orðið, *gaf glámsýni þeim* er til voru komnir. Þeim sýndist sem menn færi alla vega nær að þeim. En þar sáu þeir torfhrauka og stakkgarða, en þoka var um mýrarnar, og komu upp úr kollarnir.” Í Stjórn (Dóm-arabókinni, ix 36) hagar svo til að Abimelech er á leið til Sicchem með lið sitt, en þar eru við staddir þeir Zebul, sem vill greiða götu hans, og Gaal, sem ætlar að veita Abimelech mótspyrnu. “Þá kallaði Gaal á Zebul og mælti: ‘Sé nú hvar mikill fjöldi manna skundar til borgarinnar frá fjöllum ofan.’ Zebul svaraði: ‘*Þér gefur glámsýni*, svo að þú veizt eigi hvað þú segir, ætlar það manna höfuð sem þú sér skugga fjallanna.’”¹⁵ Allt um það lætur Gaal ekki blekkjast. Höfundur Þorsteins sögu Síðu-Hallssonar beitir orðinu *glámsýni* í einni af draumaskýringum Steins: “Þórhaddur mælti: ‘Sá er hinn níundi draumur minn, að ég þóttist vera á fjalli því er Gergir heitir . . . og þaðan sá ég um mörg lönd en hvergi í nánd mér, því að myrkvi lá yfir allt.’ Steinn mælti: ‘Þar er þú varst á fjalli því er Gergir heitir, það sýnist í því að ráð þitt var gerpilegt, þá er þú fórst með goðorð Þorsteins og veittir mörgum bæði í fjártillögum og málafylgjum, en nú *gefur þér glámsýni*, er þú hefur illt ráð upp tekið og þú sérð eigi satt um það er hjá þér er, en það sérð þú glögg er fjarri

¹³ *Harðar saga* (1950), útg. Sture Hast, 138 og 159.

¹⁴ Hér má þó nefna dæmi úr *Ljósvetninga sögu* (Ísl. fornrit x, 9): ‘Þórður . . . kvað Þorgeiri mjög missýnast, er hann gekk í mót sonum sínum í orrustu;’ og *Fóstbræðra sögu* (Ísl. fornrit vi, 141): ‘Sýnist oss að þeir Þorgeir og Þormóður hafi það unnið er þér skylduð gert hafa eða láta gera, og mun yður svo sýnast sem ég segi, ef yður gefur eigi missýni í þessu máli.’

¹⁵ *Stjórn*, útg. Ungers, 401. Svar Zebuls í Vúlgötu hljóðar svo: ‘Umbras montium vides quasi capita hominum, et hoc errore deciperis.’

þér er.'” (Ísl. fornrit. xi, 312). Missýnin hér er því siðræns eðlis. Í Ölkofra þætti kemur glögglega í ljós að glámsýni var alvarlegra eðlis en missýni, og er þó þar um háð og illmæli að ræða: “Þá mælti Þorkell trefill: ‘Allmjög missýnist slíkum manni sem Broddi er. Hann vill hafa vináttu Ölkofra eða nokkurar mútugjafir og kaupa svo að gera sér að óvinum slíka menn sem hann hefur í fangi.’ Broddi segir: ‘Ekki er það missýni að halda einurð sinni, þótt mannamunur sé með yður Ölkofra, en hitt var *glámsýni* í vor, er þú reiðst til vorþings, að þú varaðist eigi það er Steingrímur hafði stóðhest selfeitan, og lagðist hann upp að baki þér, en merin sú er þú reiðst var mögur, og féll hún undir þér, og hefi ég eigi spurt til sanns hverjum þá slauðraði, en hitt sáu menn að þú varst lengi fastur, því að hesturinn lagði fæturna fram yfir kápuna.’” (Ísl. fornrit xi, 91). Um kynvillubrigzlin er ástæðulaust að ræða hér, en af samhenginu má glögglega ráða í hverju glámsýni Þorkels er fólgin.

Um uppruna orðsins glámsýni og skyldleika þess við önnur orð hefur Guðni Jónsson ritað skilmerkilega neðanmálsgrein í útgáfu sinni af Grettlu. (Ísl. fornrit vii, 123–4). Eins og hann bendir á, mun orðið glámur vera komið af germanskri rót sem merkti að skína með daufri eða fölri birtu, og var það furðu frjósöm rót. Höfundur Grettlu þurfti ekki að sækja orðið glámsýni til annarra þjóða, en hugmyndin sem fólgin er í frásögninni af Glámi og áhrifum hans á Gretti á sér annan uppruna. Kenningar guðfræðinga um vélar djöfulsins, sem villir mönnum sýnir og vekur þeim ugg í brjósti, eru færðar í þjóðlegan íslenzkan búning, svo að frásögnin er næsta veraldleg á yfirborði. En um leið og við förum að hyggja að táknrænum merkingum í sögunni, hlýtur okkur að verða ljóst hvers konar hlutverkum myrkur, myrkfælni, glámsýni og Glámur sjálfur gegna í listaverkinu í heild.

BJARNI EINARSSON

UM SPÁKONUARF

SKRÁ sú sem prentuð er hér á eftir er meðal annarra heimilda um eignir og ítök Þingeyraklausturs í svo nefndri Þingeyrabók í Árnasafni í Kaupmannahöfn, en væntanleg hingað til lands til varðveislu í Stofnun Árna Magnússonar.¹ Stafsetning og orðmyndir skrárinnar benda til síðara helmings þrettánda aldar, og hefur textinn verið prentaður stafréttur í Íslenzku fornbréfasafni, fyrsta bindi.² Textinn í Íslenzku fornbréfasafni hefur nú verið borinn saman við ljósmynd af skránni og varð ekki séð ástæða til að rengja að rétt væri lesið, þó að prentað sé fullum stöfum í útgáfunni sumt það sem ekki verður lesið á ljósmyndinni.

Hér hefur sá kostur verið valinn að samræma stafsetningu skrárinnar að mestu leyti.

Til eru gömul eftirrit eftir skránni, annað skrifað af Birni Jónssyni á Skarðsá á fyrra helmingi sautjándu aldar, og hitt hefur Árni prófessor Magnússon skrifað seint á sautjándu eða snemma á átjándu öld. Útgefandi fyrsta bindis af fornbréfasafni, Jón forseti Sigurðsson, kveðst hafa stuðst við þessi eftirrit til að fylla á milli hornklofa ólæsilega staði í handritinu.

Spákonuarfr

Svá skal skipta Spákonuarfi at hluti skal gøra fimm ok skal hverfa enn sétti hlutr af enum fyrsta í Hvamm í Vatnsdal, en þat er eptir er skal hel[mingr] á Hq[skulls]staði, en annarr helmingr á Gunnsteinsstaði. Nú eru fiórir hlutir eptir, þar [skal taka] einn [hlut] ok draga ofan á þriá. Nú eru þar hlutir þrír, þar skal hve[rfa sét]tungr af enum fyrsta til Þingeyra. En þat er eptir er þess hlutar skal á Hqskullsstaði. Þá eru eptir hlutir tveir. Af qðrum þeira skal hverfa séttungr á Gunnsteinsstaði [.] ok þá skal því er eptir

¹ AM 279a 4to (Þingeyrabók).

² Stuðst við álit Stefáns Karlssonar um aldur skjalsins; *Ísl. fbrs.* I, bls. 305–306.

er skipta í fióra staði ok skal hverfa einn hlutr á Gunnsteinsstaði, annarr á Høskullsstaði, enum þriðia [skulu] skipta með sér munkar ok Þórar[inn í] helmi[nga, en] fiórða skulu taka Mýramenn ok skipta í helminga með sér. Nú er eptir einn hlutr ok skal þeim skipta í fióra staði, ok skal hverfa einn hlutr á Másstaði, annarr til Svínavatns, þriðri til Spákonufells. Enum fiórða skulu skipta með sér í helminga munkar ok Þórarinn. Sögn er sá hluti he[lfði fylgt Eyiunni syðri. Munkar eigu nú Gunnsteinsstaða hlut ok þann er Þórarinn hafði átt [.] eiga þeir nú Eyyar hluta.

Spákonuarfr er á milli Varar ennar fornu ok Deildarhamars, ok eigu spákonuarfar ef út festir, en norðanmenn ef inn rekr í hóp. En þat er nú samit at at helmingi skulu hafa hvárir. Þá er næst milli Laxár ok Forsár. Þá er frá Rauðaskriðu til Hrafnsár. Þá er frá Hellisvík til móts við Finnsstaði. Fyr Finnsstöðum er fimmdeilt ok hverfa þrír hlutir til Spákonuarfs, en tveir til lands. Þess minnti Karl ábóta at svá væri skipt, þá er hvalr kom þar. Eigi létsk Eyiúlfr Einarsson glöggv vita hver [þar] váru skipti. Vera kvað hann þá er þat sögðu at þriðjungr reka fylgði landi, en tveir hlutir Spákonuarfi. Fyr Árbakka er Spákonuarfr at öllum hluta, en engi milli Finnsstaða ok Árbakka. Þá er næst inn frá Þórlausgardys til Selvíkr. Þórlausgardys stendr fyrir Lækiardal á lækiarbakkanum fyrir sunnan. Svá kvað Eyiúlfr Einarsson segia sér Þórarin Þorfinnsson um Spákonuarf.

Af þeim þrem mönnum sem nefndir eru í skránni er ekki nema einn kunnur af öðrum ritum eða skjölum, og er það Karl ábóti. Karl Jónsson var vígður til ábóta í Þingeyraklaustri árið 1169. Hann sagði af sér 1181 og fór fjórum árum seinna til Noregs og var með Sverri konungi nokkur misseri og byrjaði að skrifa sögu hans. Hann fór aftur út til Íslands og tók á ný við ábótadæmi á Þingeyrum og hélt því til 1207, en dó árið 1212 eða 1213. Á árum Karls ábóta stóð hagur klaustursins með miklum blóma bæði í veraldlegum og andlegum eignum, og þá eru þar að minnsta kosti tveir merkir rithöfundar auk Karls, þeir munkarnir Gunnlaugur Leifsson og Oddur Snorrason.³

³ Karl vígður ábóti 1169 samkv. Konungsannál og Flateyjarbókarannál, *Isl. annaler* bls. 117, *Flateyjarbók* III 517. Karl mun hafa lagt niður ábótaembætti 1181, sökum þess að það ár er Kári vígður ábóti (til Þingeyra) samkv. annálum. Utanfór Karls 1185 sést af frásögn Guðmundar sögu góða, Sturlungu (1946) I 133. Árið 1187 deyr Kári ábóti samkv. flestum annálum (einn segir 1188), en

Svo er að sjá sem Eyjólfur Einarsson hafi verið heimildarmaður þess sem upphaflega skrifaði upp þessa lýsingu á skiptum Spákonuarfs og á rekamörkum. En Eyjólfur hefur hins vegar borið fyrir þessu Þórarin Þorfinnsson, líklega sama Þórarin og er einn spákonuarfa. Svo er að skilja sem Þórarinn sé þá látinn, enda er fyrr í skjalinu sagt að munkar, þ. e. Þingeyraklaustur, eigi nú hlut þann sem Þórarinn hafði átt. Í einu tilfelli er ágreiningur um hve mikill hluti reka á tilteknum stað teljist Spákonuarfur, og er þá vitnað til þess sem Karl ábóta minnti um skiptin, en Eyjólfur kvaðst þá ekki vita glöggt um þau skipti, en gat þess að sumir segði annað. Þar er um að ræða reka fyrir Finnsstaðalandi, og er það eini staðurinn þar sem spákonuarfar eiga að deila hval með landeiganda. Ekki munar nú miklu, því að ágreiningurinn er um það hvort spákonuarfar eigi þarna þrjá fimmtu hluta hvals eða tvo þriðju hluta.

Eins og áður segir benda orðmyndir og stafsetning skjalsins til síðara helmings þrettándu aldar, en tilvitnunin til Karls ábóta gæti þýtt að þessi texti hefði upphaflega verið skráður um hans daga og þá borinn undir hann. En þó þarf það ekki að vera, heldur kunna gamlir menn að hafa minnst þess hvað Karl ábóti hafði sagt sig minna um þennan tiltekna hlut einhvern tíma þegar rætt var um hvalskipti samkvæmt Spákonuarfi. Hitt sýnist efalaust að ákvæði Spákonuarfs hafi fram að þessu ekki verið til skráð, heldur hafi varðveitst í minni manna. Þetta kann vissulega að þykja ótrúlegt nútímamönnum, svo flókin sem skiptin eru, en víst er að fornmenn lögðu meira á minnið en nú hefur lengi tíðkast.

Rekamörk þurfa nokkurrar athugunar við. 1. Fyrst er talinn Spákonuarfur milli Varar ennar fornu og Deildarhamars. Fornavör er í Hraunsvík, og nefnt hóp er á milli Fornuvarar og Deildarhamars. Nafn þessa hamars er ekki á Uppdrætti Íslands (1972, 1:250.000), en hann er auðfundinn á uppdraettinum, því að sýslumörkin liggja yfir hann. Þessi rekafjara er ekki víðáttumikil, en er sögð ein hin rekasælasta á öllum Skaga.

2. Næst er bilið milli Laxár og Fossár. Innan þessara takmarka voru

Karl hefði ekki getað komist út til Íslands fyrr en í fyrsta lagi 1189 sökum siglingateppu. Karls er getið sem ábóta á Þingeyrum 1201 í Guðmundar sögu góða, Sturlungu (1946) I 145. Árið 1207 er Þórarinn ábóti vígður til Þingeyra samkv. annálum, og hefur Karl þá afsalað sér embættinu. Dánarár Karls er 1213 í Konungsannál o. fl., en 1212 í Höyersannál og 1211 í Flateyjarannál.

fjórar jarðir í byggð, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var skráð (kaflinn um Vindhælishrepp dagsettur 23. október 1708): Saurar í Nesjum, Kálfshamar í Nesjum, Sviðningur í Nesjum og Björg (Bjargir). Segir þar um Saura að rekavon sé lítil, 'og á jörðin allan viðreka, en hvalreki er Spákonuurfur og hefur ei jörðunni fylgt um langan aldur'. Um Kálfshamar er sagt að rekavon sé sémileg, en 'hvalrekinn er kallaður Spákonuurfur og heyrir ekki jörðunni til'. Síðan er bætt við: 'Hvalrekann eiga Höskuldsstaðir og aðrar kirkjur, vide ut supra Höskuldsstöðum'. Um næstu tvær jarðir er ekki annars getið en að þær eigi sjálfar allan reka, en hann er að vísu sagður mjög torsóttur niður há björg.⁴

3. Næsta rekamark 'frá Rauðaskriðu til Hrafnsár' hefur verið endurtekið athugasemdalaust í máldögum Höskuldsstaðakirkju og víðar uns kemur að dómi frá árinu 1634. Guðmundur Hákonarson lögsótti Bjarna Ólafsson, bónda á Bakka undir Brekkum, fyrir að hafa hirt hvalspart, sem Guðmundur taldi eign Þingeyrakirkju og Hvammskirkju. Hvalinn hafi rekið á Bakkafjöru, og hafi bæði Höskuldsstaðamenn og Spákonufellsmenn tekið hlut sinna kirkna af þessum hval í samræmi við máldaga. Því næst bar Guðmundur fram gamlan kirknanna máldaga er tíðlega almennilega kallast Spákonuurfur, hann svo hljóðandi: Spákonuurfur er frá milli Fornuvör og vestur til Deildarhamars, þar næst vestur til Laxár og Fossár, þá frá Rauðaskriðu til Rafnsár, þá í Hellirsvík til marks við Finnsstaði; fyrir Finnsstöðum fimmdeildur, hverfa þrír hlutir til Spákonuarfs en tveir til lands; fyrir Árbakka er Spákonuurfur að öllum hluta, þá næst inn frá Þórlausgardys og í miðja Selvík. Heldur nú áðurskrifaður Guðmundur að hvalinn hafi á fjöru rekið í því takmarki sem máldaginn tilvísar og ákveður (frá Rauðaskriðu til Rafnsár).'

Bjarni bóndi hefur lagt fram bréf frá 1568, þar sem eigandi Bakka lýsir rekaeign jarðarinnar svo að 'Bakki eigi land og reka í Stóruþúfu fyrir innan Rafnsá og hálfá Þrætuvík í reka, og hennar land og reki sé úti Rauðasuntu (svo) eð neðra og þar réttsýnis uppá Sinubrún og svo gagnvart inn í Rafnsá eð efra . . .'.⁴

Í dómsforsendum segja dómáram m. a.: 'með því vér vitum að Spákonuurfur eður máldagi er að nokkru leyti fyrir jarðarinnar Bakka landi út frá Rafnsá, er bréf Páls (eiganda jarðarinnar 1568) vill allan frá sneyða, en fáum nú ei fullkomlega að vita hvört hann er að öllu

⁴ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII 468–472.

leyti fyrir þessarar jarðar landi, sakir ókunnugleika þess örnefnis Rauðaskriðu (er í áður skrifuðum máldaga stendur) hvört hún er utar fyrir Bakkalandi en hvalinn rak upp, eður kann sunnar vera . . .' Dómarar biðja Guðmund Hákonarson segja hvar Rauðaskriða sé á þessu svæði, og reynist satt að hún sé 'út frá því plássi sem oftgreindan hval á rak, þann Bjarni að sér tók, þá dæmum vér þann hvalpart eigu Guðmundar Hákonarsonar Þingeyra og Hvamms kirkna vegna, slíkt sem kirkjunum til heyrir eftir máldaganum, og Bjarna Ólafsson skyldugan fullum gjöldum Guðmundi H. syni svara fyrir hvalinn . . . en geti Guðmundur ekki votta leitt um Rauðaskriðu (sem fyrr er téð) þá list oss lögmaður með skynsömum mönnum verði það landspláss yfir sjá og álykti hvar líklegast og réttast sé sú oftnefnd Rauðaskriða vera muni sem máldaginn vísar til, því hún er óbrigðanlega eftir því hann greinir einhvörs staðar um það pláss . . .'⁵

Örnefni Rauðaskriða og Hrafnsá eru bæði ókunn nú á dögum, og kemur brátt aftur að því máli, en hér er vert að líta á ummæli frá 1708 í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns um reka fyrir heimalandi á Bakka (þar nefndur Litli-Bakki): 'Rekavon lítil af trjávið fyrir heimalandi, en um hvalreka vita menn ógjörla að undirretta, en þykjast heyrt hafa áður hafi hjer hval rekið, og þann hafi eigandi að sjer tekið og síðan hafi dómur á gengið og dæmt þennan hval frá jörðinni til Höskuldsstaðakirkju og annara kirkna, sem eiga ítak í Spákonuurf, og kunna nálægir hjer um ei framar að undirretta.'⁶

Hér er svo að sjá sem menn hafi rámað eitthvað í nefndan 74 ára gamla dóm um hvalinn á Bakkafjöru, og af ummælunum mun mega ráða að Guðmundur Hákonarson hafi haft sitt mál fram og fengið rétt hlut Þingeyrakirkju og Hvamms. Höskuldsstaðamenn og Spákonufellsmenn höfðu þegar fengið sinn skerf, en hvað um þá á Svinavatni og á Holtastöðum og Mástöðum? (Sbr. síðari skrá bls. 112.)

Hafi Guðmundur Hákonarson haft betur í skiptum sínum við Bjarna bónda á Bakka, verður og að gjöra ráð fyrir að honum hafi tekist að færa viðunandi sönnur á hvar örnefnið Rauðaskriðu væri að finna, og

⁵ Hún. V. Dóma- og þingbækur. 1. Dóma- og þingbók Guðmundar Hákonarsonar og Jóns Sigurðssonar 1621–1648. Þjóðskjalasafni. Í bráðabirgðaskrá safnsins segir að bókin sé eftirrit frá því um 1670. Jón Samsonarson benti mér á þennan dóm.

⁶ *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 461–2.

þá á þá leið að hún væri 'utar fyrir Bakkalandi en hvalinn rak upp' eins og segir í dómnum.

Rauðaskriða er þó aftur gleymd í upphafi átjándu aldar, sem sjá má nokkru fyrr í kafla Jarðabókarinnar um Vindhælishrepp; segir þar í greininni um Höskuldsstaði að rekamörkin Rauðaskriða og Þórlausgardys séu óljós 'á þessum dögum hvar vera muni; hefur og ei um þessi rekamörk (sem óviss sýnast) neinn lagaprocess gjörst svo menn viti'.⁷ Þó er varla loku fyrir skotið að Bakkamenn og nágðannar 'undir Brekkum' hafi verið fróðari en Höskuldsstaðamenn um örnefni þar ytra, og víst er að þeir vissu meira en Höskuldsstaðamenn um hinn gamla dóm um hvalreka fyrir Bakkalandi.

Áttatíu árum eftir að skrifari Jarðabókarinnar, Þorsteinn Sigurðsson, 'almúgann hafði saman kallað' til að veita svör um jarðir í Vindhælishreppi, kemur til sögunnar maður sem þykist vita með vissu hvar örnefnunum Rauðaskriðu og Hrafnsá verði fundinn staður. Jónas Benediktsson, prestur á Höskuldsstöðum 1785–1817, lögfestir 12. júní 1788 'Höskuldstar Beneficium med sierhvóriu tilheyrande'. Í lögfestunni segir m. a.: 'Eiðnið lögfeste eg so miked af Spákonu Arfe, sem bæde þeir eldre og nýrre Máldagar, sem og skrar, Höskuldstar kyrkiu tileinka, hvór Rettugheit henne eru ad nju med Háyfervaldsens Resolution af 12. Martii 1753 afdrattarlaust tilskilen. Eñ Spákonu Arfur er fyrst á Hraune, fra Fornu Vor og allt til Deyldar Hamars. Þar nærst vestur mille Laxaar og Fossár, þá frá Raudu Skridu (under Kroksbiarge) til Hrafnsaar, er fellur skamt innnañ Litla backa,⁸ þa frá Hellirs- wyk (er liggur nærst fyrer iñnañ Hvalbwðar Tánga) til markz vid Fiñstade, nf. i Gullhnóttswyk). Fyrer Fiñstodum er fiñdeildt, hverfa 3 hlutir til Spákonu Arfs, eñ 2 til lands, Eñ Rekatakmark millum Fiñstada og Hóla, er Sandlækiar Ós. Fyrer Aarbacka er Spákonu Arfur ad óllum hluta, millum Hrafndals aar og Selatánga. Þá frá Þorlausgardis, sem stendur fyrer Lækiardal, a backanum, sunnan framñ, og i midia Selvyk'.⁹

Samkvæmt ummælum séra Jónasar hefði Hofsland átt að vera innan

⁷ *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 438.

⁸ *skamt innnañ* er skrifað ofan línu, en í línu er strikað yfir: *millum Skeggjastada og*. Sá bær er næst fyrir norðan Bakka (Litla-Bakka). Króksbjarg er kennt við nyrsta bæ undir Brekkum.

⁹ Á undan *suñnañ* stendur *fyrer* yfirstrikað, en *framñ* er skrifað ofan línu á eftir *suñnañ*. Kirknaskjöl Húnavatnssýslu. K.XX2. Þjóðskjalasafni. Nánara um lögfestuna hér á eftir á bls. 128.

marka Spákonuarfs. Í máldaga Hofskirkju 1318 segir að kirkjan eigi hálfa heimajörð, og meðal tekna telst 'skurdr af hual huorium er þar kemr'. En í tveimur síðari máldögum frá fjórtándu öld er nánar til tekið um þetta: 'hualtollar fra fossa (skr. fossar) og til deylldar hamars hualvætt og syngia Lof messu' (máldagi 1360), og 'skurdur af hual huorium er þar kiemur j millum forssär og deylldar hamars' (máldagi 1394).¹⁰ Árið 1829 rak hval fyrir Hofslandi, og töldu Spákonuarfar sig eiga þann hval, en skömmtuðu Hofskirkju hálfa vætt.¹¹

Örnefnin Rauðaskriða og Hrafnás finnast ekki á örnefnaskrá af þessu svæði, og Sigurður hreppstjóri Björnsson á Örlygsstöðum, sem er borinn og barnfæddur á næsta bæ við Króksbjarg árið 1901 og hefur alið allan sinn aldur á þessum slóðum, hefur staðfest að enginn kannist við Rauðuskriðu undir Króksbjargi.¹² En að því er ánni viðvíkur segir hann: 'Hafsvallaá (Hrafnsvallaá) fellur til sjávar skammt fyrir sunnan Bakka'. Í örnefnaskrá Bakka er áin einnig nefnd Hafsvallaá og kemur það heiti heim við nafn eyðibýlis þar skammt undan, sem hefur og verið kallað Hafursvellir og Hrafnsvellir. (Páll Kolka, Föðurtún, 1950, bls. 33. 'Hofsvellir' á Uppdrætti Íslands, bls. 41 og 42, er annað hvort prentvilla eða lagfæringartilraun. Í Jarðabók Á.M. og P.V. stendur Hafsvellir). Nafnmyndin Hrafnsvallaá hlýtur að styrkja þann grun að þetta sé sú á sem nefnd er Hrafnás í hinum fornu heimildum. Hins vegar má það ekki villa neinn að sú á sem kemur ofan úr Hrafnadal fyrir sunnan Spákonufellsborg og fellur í sjó spölkorn fyrir sunnan Höfðakaupstað, heitir Hrafná (og Hrafnalsá). Hún kemur rekamörkum Spákonuarfs ekki við.

4. 'Þá er frá Hellisvík til móts við Finnsstaði', segir í skránni um næsta rekamark. Hellisvík er nær beint vestur af bænum á Harastöðum að sögn kunnugra.¹⁴ En 'til móts við Finnsstaði' merkir að landamerkjum Harastaða og Finnsstaða.¹⁵ Þetta rekamark nær því ekki yfir

¹⁰ *Íslenzkt fornbréfasafn* II 469 og III 172 og 551. Eftirrit frá 17. öld í Biskupsskjalasafni nr. 3 4to.

¹¹ *Saga Skagstrendinga og Skagamanna* eftir Gísla Konráðsson. Reykjavík 1941. Bls. 105–107. Sjá nánar hér á eftir á bls. 129.

¹² Sbr. örnefnaskrár Bakka og Harrastaða. Örnefnastofnun Þjóðminjasafns Íslands.

¹³ Bréf dagsett 3. september 1978.

¹⁴ Reynir bóndi Davíðsson á Neðri-Harastöðum og Sigfús Haukur Andrésson.

¹⁵ Hér bætir sr. Jónas við: nf. í Gullhnóttswyk. — Kemur það heim við landamerkjalyfsingu í svo nefndu Finnsstaðabréfi frá 1387 (nema örnefnið er afbakað

nema hluta af Harastaðafjöru, varla meira en eins og einn km að lengd.

5. 'Fyr Finnsstöðum er fimmdeilt ok hverfa þrír hlutir til Spákonu- arfs, en tveir til lands.' Hér er bætt við að heimildarmönnum beri ekki saman um þessi skipti, og segðu sumir að þar væri þrískipt og fylgdi þriðjungur landi. Í síðari heimildum er ekki minnst á þennan ágreining, en eingöngu talað um skiptingu í fimm hluti og þar af tvo til lands. Þetta staðfestir og Þorgils Ólafsson, þá er hann selur Finnsstaði 1387: Sagði Þorgils fimmdeildan hvalreka fyrir Finnsstöðum ok hyrfi tveir hlutir til lands en þrír til kirkna.¹⁶

6. Næst segir: 'Fyrir Árbakka er Spákonuarfr at öllum hluta, en engi milli Finnsstaða ok Árbakka.' Hér er tekið fram, og hvergi annars staðar, að Spákonuarfur sé hér að öllum hluta; ekki af því að það sé óvenjulegt, heldur aðeins sökum þess að næst á undan er sagt frá skertri rekæign.

Árbakki er næsta jörð fyrir sunnan Spákonufell, og þau ummæli skrárinnar að enginn Spákonuarfur sé milli Finnsstaða og Árbakka merkja að Spákonufellsfjörur eru undanskildar Spákonuarfi.

7. Sjöunda og síðasta rekamark Spákonuarfs er frá Þórlaugardys til Selvíkur. Tekið er fram að Þórlaugardys standi fyrir Lækjardal á lækjarbakkanum fyrir sunnan. Dysin er löngu týnd, en Lækjardalur er skammt fyrir sunnan Laxá í Refasveit og fellur lækurinn til sjávar rétt fyrir sunnan ós Laxár. Dysin hlýtur að hafa verið skammt frá sjó úr því að við hana er miðað um rekamark. Selvík er fyrir neðan Svan- grund, sem sést á uppdrætti.¹⁷

Fara mun nærri að samanlagt hafi Spákonuarfur náð yfir um tuttugu kílómetra af fjörum fyrir landi nær jafnmargra jarða að nokkru eða öllu leyti. Jarðirnar eru þessar taldar norðan frá Hrauni:

hjá sr. Jónasi): Item landamerki millum finnzstada ok harrastaða. rettsyni or fuglstapa þeim er stenör j midri gullhellis vik og wpp i klettinn ok or klettinum rettsyni i klofua steina. ok or klofua stæinum rettsyni j mosakellduna firir sunnan höl . . . *Islandske originaldiplomer indil 1450*, udg. af Stefán Karlsson, Kbh. 1963, App. 13, bls. 426–7. Í örnefnaskrá Harrastaða og Harrastaðakots segir um landamerki Harrastaða og Háagerðis, sem upphaflega hefur verið afbýli í Finnsstaðalandi: Syðst þar sem landamerki Harrastaða og Háagerðis liggja að sjó er hamar, sem sjór fellur að. Í þenna hamar er helliskúti nefndur 'Gullhellir'. Næsta vik að norðan er Gullhellisvík . . .

¹⁶ Finnsstaðabréf, sama og næst á undan.

¹⁷ Uppdráttur Íslands. Aðalkort, bl. 4. Mið-Norðurland. 1:250.000.

1. rekamark: Hraun (að nokkru leyti);
2. rekamark: Saurar (að öllu leyti), Kálfshamar (að öllu leyti), Sviðningur (að öllu leyti), Björg (að öllu leyti);
3. rekamark: Krókur (að nokkru leyti?), Hróarsstaðir (að öllu leyti), Kurfur (að öllu leyti), Örylgsstaðir (að öllu leyti), Hof (að öllu leyti), Skeggjastaðir (að öllu leyti), Bakki (að nokkru leyti). Hér er gjört ráð fyrir að nyrðra takmarkið, Rauðaskriða, sé í (eða undir) Króksbjargi eins og séra Jónas Benediktsson þóttist vita, og að Hrafnsá hafi að fornu verið nafn þeirrar litlu ár 'skammt innan' Bakka, sem nú nefnist Hafsvallaá og Hrafnsvallaá.
4. rekamark: Harastaðir (að nokkru leyti);
5. rekamark: Finnsstaðir (fjörur að öllu leyti, en hlutur í hval að nokkru);
6. rekamark: Árbakki ('að öllum hluta');
7. rekamark: Neðri-Lækjardalur (að nokkru leyti?), Sölvabakki (að öllu leyti), Svangrund (að nokkru leyti?).

Nú skal gjörð nokkur grein fyrir Spákonuörfum skrárinnar:

1. Hvammur í Vatnsdal. Kirkja var þar að fornu og átti hún 'þrjá hluti í heimajörðu' samkvæmt máldaga 1318. Í máldaganum er Spákonuarfs ekki getið.¹⁸ (Hins vegar eru Hvammverjar einnig meðal erfingja samkvæmt seinni skrá, og kemur nánar að henni hér á eftir).
2. Höskuldsstaðir. Kirkjustaður og kirkjueign (beneficium). Í máldaga frá 1318 og síðar er rekamörkum lýst á sömu leið sem í hinni fornu skrá, en staðurinn er sagður eiga fimmtungi minna en helming í Spákonuarfi, og sama segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í byrjun 18. aldar.¹⁹ Þetta er talsvert meira en vera ætti samkvæmt þessari skrá og miklu meira en segir í síðari skrá, og virðist ekki hafa verið virt síðar á öldum og e. t. v. aldrei (sjá hér á eftir á 127.–8. bls.).
3. Gunnsteinsstaðir í Langadal. Bóndakirkja. Spákonuarfs er ekki getið annars staðar en í þessari skrá, enda væri þess ekki að vænta, þar sem hlutur Gunnsteinsstaða er að lokum sagður kominn í eigu munkna (Þingeyraklausturs).
4. Þórarinn Þorfinnsson er eins og fyrr segir ókunnur maður, og eru

¹⁸ *Íslenzkt fornbréfasafn* II, bls. 476.

¹⁹ *Íslenzkt fornbréfasafn* II, bls. 470–471, III, bls. 170–172, 532–3, 599–601, og í rekaskrá Höskuldsstaða *Ísl. fbrs.* III 601 (1395), og í skrá Holtastaðakirkju *Ísl. fbrs.* III, bls. 654; hefur og verið nefnt í Registri Egils biskups, sbr. *Ísl. fbrs.* IV, bls. 12; *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 436–8.

engar aðrar heimildir um hann eða eign hans í Spákonuarfi, og hlutur hans kominn í eigu munkna eins og hlutur Gunnsteinsstaða, þegar skjalið var skrifað.

5. Mýramenn eru og ókunnir. Þrír bæir í Húnavatnsþingi koma til greina: 1. Mýrar í Hrútafirði (Miðfjarðarhreppi), 2. Efri-Mýrar og 3. Neðri-Mýrar í Engihlíðarhreppi. Úr því að Mýramenn eiga að skipta í helminga með sér, er eðlilegt að líta svo á að um sé að ræða tvo bæi, og þá Efri- og Neðri-Mýrar.

6. Másstaðir í Neðra-Vatnsdalshreppi. Bóndakirkja. Aðrar heimildir um ítak í Spákonuarfi eru síðari skrá (sjá hér á eftir) og máldagar 1318 og 1360, og segir í báðum máldögum að kirkjan eigi sextánda hlut í Spákonuarfi.²⁰ Er það í samræmi við síðari skrána, ef reiknað er samkvæmt ummælum hennar.

7. Svínavatn í Svínavatnshreppi. Bóndakirkja. Ítaks í Spákonuarfi er ekki getið í máldaganum 1318, en hins vegar í síðari skrá (sjá hér á eftir), Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, og í lýsingu Auðkúluprestakalls frá 1873. Segir í sóknarlýsingunni að Svínavatn eigi sextánda hlut úr Spákonuarfi, og kemur það heim við reikning samkvæmt síðari skránni. En í Jarðabókinni er sagt að kirkjunni sé eignað rekaítak í Spákonuarfi; menn viti ekki hve mikið, en þó hafi það verið brúkað í manna minni.²¹

8. Spákonufell. Bóndakirkja, og á kirkjan hálf heimaland og reka hálfa segir í máldaga 1318, en ekki er þar nefndur Spákonuarfur, og ekki heldur í máldaga 1394, sem telur þó upp ýmisa viðreka, og segir að lokum: slíkt í öðrum rekum sem skrár og skilríki ganga til.²² Þess er og ekki getið í Jarðabók Árna og Páls að Spákonufell eigi í Spákonuarfi, og ekki í lýsingu Hofsprestakalls frá 1840.²³ Spákonufellsmenn eru hins vegar meðal Spákonuarfa í síðari skránni, og þá með stórauðinn hlut, og kemur það heim við máldagaeftirrit frá 1724 (sjá bls. 129).

9. Ey en syðri (Syðri-Ey) í Vindhælishreppi. Í Jarðabókinni segir að þar hafi verið bænhús til skamms tíma.²⁴ Aðrar heimildir um ítak í

²⁰ Íslenzkt fornbréfasafn II, bls. 475–6, III 161.

²¹ Íslenzkt fornbréfasafn II, bls. 474; Jarðabók Á.M. og P.V. VIII 335–6; Sýslu- og sóknalýsingar Hins ísl. bókmf. 1839–73, I (1950) bls. 98.

²² Íslenzkt fornbréfasafn II 469–470 og III 551–2.

²³ Jarðabók Á.M. og P.V. VIII 451–2; Sýslu- og sóknalýsingar Hins ísl. bókmf. I (1950) bls. 166; sbr. og máldaga frá 1724, sjá bls. 128 hér á eftir.

²⁴ Jarðabók Á.M. og P.V. VIII 439–440.

Spákonuarfi eru engar. Í eldri skránni segir undir lokin að munkar eigi nú Eyjar hluta.

10. Þingeyraklaustur (munkar). Aðrar heimildir um hluta þess í Spákonuarfi eru seinni skráin og Sigurðarregistur frá 1525. Í registrinu segir að klaustrið eigi svo mikið í Spákonuarfi sem finnist í máldögum klaustursins og þeirra kirkna er eigi þar í móts við.²⁵

Í títt nefndri síðari skrá um skipti Spákonuarfs í AM 278b 4to eru skiptin orðin mun einfaldari og þar hefur orðið nokkur breyting á eigendum og eignarhlutum. Aldur þeirrar skrár er reyndar óviss, þó að hún sé augljóslega yngri en hin forna skrá. Líklegt má samt þykja að hún sé ekki yngri að uppruna en frá fyrsta fjórðungi fjórtándu aldar. Til þess benda lokaorð hennar um helmingaskipti tiltekins hluta milli munka og Hvammverja (þeir ór Hvammi). Þingeyraklaustur eignaðist alla jörðina í Hvammi árið 1326, og eftir það er varla um að ræða að munkar deili hval með þeim úr Hvammi.²⁶ Í sömu átt bendir að samkvæmt máldaga 1318 átti Másstaðakirkja, eins og áður er getið, ¹/₁₆ hlut í Spákonuarfi, og er það í samræmi við skiptingu síðari skrárinnar.

Síðari skrá um skipti Spákonuarfs hljóðar svo:

Í helming skal skipta Spákonuarf. Eigu þar annan hlut Höskullstaðamenn ok Spákonufellsmenn. Þá skal enn skipta í tvá staði, eigu þá munkar annan hlut, en þá skal enn skipta í tvá staði, eigu þeir frá Svínavatni ok af Holtastöðum annan hlut at helmingi hvárir, en annan eigu Másstaðamenn hálfan, en munkar ok þeir ór Hvammi hálfan at helmingi hvárir.²⁷

Til hefur verið heldur yngri skrá um þessi skipti Spákonuarfs og fylgir þar lýsing rekamarka. Sjálf skiptin eru samhljóða þeim í AM 278b 4to, nema hlutur Másstaðamanna er óljóst orðaður: 'En eiga þá Márstaðamenn annan hlut'. Rekamörkin eru og hin sömu og í fyrri skránni í AM 279a 4to, en felld eru niður ummæli um eigendur reka í fyrsta rekamarki eftir því hvort *út festir eða inn rekr í hóp*, og sömu-leiðis tilvitnunum til Karls ábóta og Eyiúlfs Einarssonar og ekki sagt neitt um hvar Þórlaugardys sé að finna. En að lokum er þess getið að í Spákonuarfi eigi Höskuldsstaðakirkja fimmtungi minna en helming. Kemur nánar að því síðar.

²⁵ Íslenzkt fornbréfasafn IX 315–316.

²⁶ Íslenzkt fornbréfasafn II, bls. 580–581.

²⁷ Íslenzkt fornbréfasafn II 248–251. Rekaskrá um Skagaströnd (AM 278b 4to, brot).

Þessi skrá var skrifuð upp í Skálholti 1711 og aftur 1712 eftir 'gamalli kálfskinnskrá', og votta Árni Magnússon og Þórður Þórðarson og þrír menn aðrir í fyrri skiptið og Árni og Þórður einir í síðara sinnið að rétt sé skrifað. Árni bætir við í fyrri skiptið: 'Skrána sem hier er uppskrifud, atte Anno 1711. Biarne Sigurdzson ä Heynese, eigande Holltastada, og hefur sögd skrä leingi fylgt Holltastada skiölum'.

En í síðara sinnið bætir Árni við m. a.: 'Schedula pergamena Biarna Sigurdzsonar um Spakonu arf, er ritud med sömu hende sem önnur Schedula pergamena um Spakonu arf, hver fyrrum hefur tilheyrnt Höskuldstada kirkiu'. Í vottorði sínu láta þeir Árni og Þórður það álit í ljós að kálfskinnskráin sé eftir 'skriftarforminu' að dæma skrifuð 'hier um Anno Christi 1400 eda nockru sidar'.

Uppskriftirnar eru nú merktar AM Dipl. Isl. Apogr. nr. 504.

Eins og áður er getið hefur orðið breyting á arfþegum í síðari skránni, hafa nokkrir fallið niður og einn bætst við. Horfnir eru þeir arfþegar sem getið er um í fyrri skránni að munkar (þ. e. klaustrið) hafi tekið við af. En ekki verður nú séð hvernig stendur á hvarfi Mýramanna. Holtastaðamenn eru hins vegar nýir hér meðal Spákonuarfa. Á Holtastöðum var bóndakirkja. Ekki er getið Spákonuarfs í máldaga kirkjunnar frá 1318, en í máldögum hennar frá 1360 og 1394 og 1461 er lýst mörkum Spákonuarfs, án þess að hlutur kirkjunnar sé til tekinn. Hins vegar segir í sóknarlýsingu frá 1839 að Holtastaðakirkja eigi sextánda hlut í Spákonuarfi.²⁸ Kemur sá eignarhluti heim við síðari skrána ef reiknað er samkvæmt skiptingu hennar. Í grein Jarðabókarinnar um Holtastaði er Spákonuarfs aftur á móti alls ekki getið.²⁹

Auk þeirra níu eigenda Spákonuarfs sem taldir eru í fyrri skránni og þeirra sjö sem síðari skráin nefnir, og eru að mestu leyti hinir sömu, geta aðrar heimildir um tvo. Í grein Jarðabókar Árna og Páls um Giljá í Vatnsdalshreppi fremra er sagt að það séu munnmæli að 'hálfkirkjan eigi rekahlut í Spákonuarfi; enginn man að þess hafi ábúendur nje eigendur notið'.³⁰ Í svo kölluðu Registri Egils biskups á Hólum 1331–41, eins og það er skráð í Sópuði og Dægrastyttingu Gottskálks prests Jónssonar í Glaumbæ einhvern tíma á árunum 1543–93, er lýst rekamörkum Spákonuarfs á sömu leið og annars staðar (fyrri skrá og máldögum), og þar sagt að kirkjan á Tjörn á Vatnsnesi eigi 'fjórðung

²⁸ *Sýslu- og sóknalýsingar Hins ísl. bókmf.* I (1950) bls. 110–111.

²⁹ *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 402–403.

³⁰ *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 295.

í hvalreka og viðreka í Spákonuarfi, enn sextánda hlut af hverju'.³¹ Hins vegar er þar getið kirkna á Másstöðum og í Hvammi án þess að minnst sé á Spákonuarf.

Í fyrri skránni er þess getið, eins og áður segir, hvers Karl ábóta hafi minnt um skipti, þá er hvalur kom á Finnsstaða fjöru. Annars er í hvorugri skránni nefnt hverskonar reka sé um að ræða. Skiptareglurnar sýnast þó eingöngu miðaðar við hval, og svo virðist og skilið af flestum Skagstrendingum og Skagamönnum á átjándu og nítjándu öld. Í munnmælasögu sem getið verður hér á eftir, er þó gjört ráð fyrir hvorutveggja, hvalreka og viðreka.

Eitt höfuðeinkenni Spákonuarfs er að hér er um að ræða tilkall tiltekins hóps eigenda til rekis hvals, hvar sem hann kemur á tilgreindar fjörur. Fjörurnar eru alls sjö, fimm á Skagaströnd, og ein norður við Skagatá og önnur í Refasveit, næst fyrir sunnan Skagaströnd. En skiptin gjöra ráð fyrir mjög misjöfnum eignarhlutum, og sjálf skiptaaðferðin er margbrotin.

Þrátt fyrir flóknar skiptareglur er vandalítið að reikna hlut hvers miðað við hundrað (120) vatta, og er þá vattinni skipt í þriðjunga, þegar svo ber undir. Fyrri menn skiptu vattinni reyndar öðruvísi og skal það sýnt hér á eftir.

Fyrri skrá. Byrjað er á að skipta í fimm hluti og koma þá 24 vættir í hlut. Af fyrsta hlut fá Hvamsmenn $\frac{1}{6}$, þ. e. fjórar vættir. Afgangurinn, tuttugu vættir, skiptist jafnt á milli Höskuldsstaða og Gunnsteinsstaða. Af þeim fjórum hlutum sem eftir eru er tekinn einn hlutur og lagður við hina og síðan er summunni skipt í þrjá hluta, 32 vættir hver. Af fyrsta hlut þessara þriggja rennur $\frac{1}{6}$ til Þingeyra, þ. e. $5\frac{1}{3}$ vætt, og afgangurinn, $26\frac{2}{3}$ vættar, til Höskuldsstaða. Af öðrum hluta fá Gunnsteinsstaðamenn $\frac{1}{6}$, þ. e. $5\frac{1}{3}$ vættar, og afgangurinn, $26\frac{2}{3}$ vættar, skiptist í fjóra staði: $6\frac{2}{3}$ til Gunnsteinsstaða, $6\frac{2}{3}$ til Höskuldsstaða, $6\frac{2}{3}$ til munka og Þórarins (sinn helminginn hvorir, þ. e. $3\frac{1}{3}$ vættar), og $6\frac{2}{3}$ vættar skiptast jafnt milli Mýramanna. Þriðji hlutur skiptist í fjóra staði: 8 vættir til Másstaða, 8 vættir til Svínavatns, 8 vættir til Spákonufells, og 8 vættir skiptast jafnt milli munka og Þórarins.

Til glegggra yfirlits skal nú talið saman hvað kemur í hlut hvers eiganda:

³¹ Íslenzkt fornbréfasafn IV 11.

1. Hvammur	4 vættir
2. Höskuldsstaðir $10 + 26\frac{2}{3} + 6\frac{2}{3} =$	$43\frac{1}{3} -$
3. Gunnsteinsstaðir $10 + 5\frac{1}{3} + 6\frac{2}{3} =$	22 -
4. Þingeyrar $5\frac{1}{3} + 3\frac{1}{3} + 4 =$	$12\frac{2}{3} -$
5. Þórarinn $3\frac{1}{3} + 4 =$	$7\frac{1}{3} -$
6. Mýramenn	$6\frac{2}{3} -$
7. Másstaðir	8 -
8. Svínavatn	8 -
9. Spákonufell	8 -

Samtals 120 vættir

Í lok fyrri skrár segir að munkar eigi nú Gunnsteinsstaða hlut og þann er Þórarinn hafði átt og nemur þá hlutur Þingeyraklausturs samtals 42 vættum af hverju hundraði vætta (120 vættum),

Síðari skrá. Fyrst er skipt í helminga og skipta Höskuldsstaðamenn og Spákonufellsmenn öðrum helmingnum á milli sín, fá 30 vættir hvorir. Þá er hinum helmingnum skipt í tvennt og fá munkar annan helming hans, 30 vættir, en hinum er aftur skipt í tvennt og skipta þeir frá Svínavatni og af Holtastöðum öðrum hlutanum jafnt á milli sín, $7\frac{1}{2}$ vætt hvorir, en hinum hlutanum skipta með sér Másstaðamenn annars vegar og munkar og þeir úr Hvammi hins vegar, $7\frac{1}{2}$ vætt hvorir. Loks skipta munkar og Hvammsmenn sínum hluta jafnt á milli sín, $3\frac{3}{4}$ vættar hvorir. Útkoman verður þá þessi:

1. Höskuldsstaðamenn	30 vættir
2. Spákonufellsmenn	30 -
3. Þingeyrar (munkar) . $30 + 3\frac{3}{4} =$	$33\frac{3}{4} -$
4. Svínvatnsmenn	$7\frac{1}{2} -$
5. Holtastaðamenn	$7\frac{1}{2} -$
6. Másstaðamenn	$7\frac{1}{2} -$
7. Hvammsmenn	$3\frac{3}{4} -$

Samtals 120 vættir

Laurentius biskup gaf Þingeyraklaustri alla jörðina Hvamm í Vatnsdal árið 1326.³² Hafa Þingeyramunkar eftir það getað eignað sér hlut

³² Ísl. fbrs. II 579-581.

Hvamms í Spákonuarfi, svo að hlutur munka af hverju hundraði (120) vætta hefur þá komist upp í 37½ vætt.

Nokkru eftir að eg hafði reiknað hvalskiptin á mína vísu samkvæmt hvorri skránni fyrir sig barst hingað ljósrít af eiginhandarriti Björns á Skarðsá sem er varðveitt í AM 912 4to.³³ Eru þar fyrst skipti Spákonuarfs 'eptir þingeyra skrá' og síðan rekamörk, og er hvorttveggja í samræmi við texta fyrri skrárinnar (sjá bls. 102–103). Framhaldið er á þessa leið: 'Þetta er nú skrifad eptir þingeyra skrá, hvar Spákonu arfur er, edur er ecki. Og þetta ber saman við kirkna Registur Eigils Biskups sem hier skal með fylgia. vm Spákonu arf hvar hann er: Hitt finnur sig sialft þar hann er eigi'. Síðan eru enn rakin rekamörk Spákonuarfs og er orðalag að sumu leyti líkt því sem er í Skálholtsuppskriftunum og sömuleiðis er sleppt nefndri viðbót um fyrsta rekamark og auk þess tilvitnunum til heimildarmanna og ekki nefnt hvar Þórlausgardys sé að finna. En hér er þess einnig getið að lokum að Höskuldsstaðir eigi fimmtungi minna en helming í Spákonuarfi. Björn bætir þá við á milli sviga: 'ber ecki vel saman við skrána'.

Þessi lýsing rekamarka og viðbót um rekæign Höskuldsstaða eru nær orðréttar eins og prentað er í Íslenzku fornbréfasafni IV 11 eftir Sópuði og Dægrastyttingu séra Gottskálks Jónssonar í Glaumbæ og sagt er vera úr 'Registrum Eigils biskups. Datum M. ccc. xl. iiij.'

Síðar vitnar Björn aftur í registur Egils biskups um þessa rekæign Höskuldsstaða og bætir þá við: 'ad skilia þetta hefur mörqum bagt veitt. Ecki vill þessu og bera samañ við Þingeyra Rekaskrá, j hvorugu þessu, sem äður er skipt, fá Höskulldzstader xl og viij vættir ür c vættum, sem eru fiörer hluter wr fimtünginum helmingsens, og monnum skilst nær komist Höskulldzstader eigi en xij af hundradi'.

Áður en þar er komið hefur Björn reiknað eignarhlut Höskuldsstaða í Spákonuarfi og komist að þeirri niðurstöðu að hann sé rúmar 43 vættir samkvæmt fyrri skrá og sléttar 30 vættir eftir þeirri síðari. (Sjá hér á eftir.)

Björn rekur og hver lönd (eða fjörur) séu þarna utan rekamarka Spákonuarfs, og er það í samræmi við lýsingu rekamarka. Þá kemur: 'En vætta tal af hvoriu einu hundradi Eptir því sem ec skiniadi ad hvor kirkia eyga mætti eptir þessare skrá, sendi eg ydur i haust, með skráni, hvad ec hugsa þier munud hafa, En þö sialfir x fallt betur reykná, En

³³ Handritið er nú komið til landsins og er varðveitt í Stofnun Árna Magnússonar.

se það glatað skal hier að fäst, B. J.s.' Eftir þetta endurtekur Björn skiptakaflann og reiknar jafnharðan eignarhluti í vættum, fjórðungum, mörkum, aurum og örtugum. Að lokum telur Björn upp eignarhlut hvers eins og hefur þá lagt saman hluta þeirra sem áttu tvo eða fleiri.

Skipti Björns á Skarðsá samkvæmt fyrri skrá Spákonuarfs:

»Latum hval ný vera 1 c vættir: þá er í hvorum xxiii vættir« (þ. e. í hvern hlut af fimm, sem skiptin byrja á. — Dreifðum hlutum hvers arfþega verður hér safnað saman):

1. Hvammur 4 vættir.
2. Höskuldsstaðir 10 vættir,

–	26½ v, 1 f, 6½ m, ½ eyrir, 2½ ört.,
–	6½ v, 1 f, 6½ m, 1 eyrir, 1 örtug.
Samtals	43 v, 2½ f, 2½ m, 2 aurar, ½ örtug.
3. Gunnsteinsstaðir 10 vættir,

–	5 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
–	6½ v, 1 f, 6½ m, 1 eyrir, 1 örtug.
Samtals	22 vættir
4. Þingeyrar

5 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
– 3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
– 4 vættir
Samtals 12½ v, 1 f, 6 m, 2½ eyrir, 1 ört.
5. Þórarinn

3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
– 4 vættir.
Samtals 7 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug.
6. 1. Mýramenn 3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
2. Mýramenn 3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug.
7. Måsstaðir 8 vættir.
8. Svínavatn 8 vættir.
9. Spákonufell 8 vættir.

Að lokum segir Björn: 'Eigi Þingeyrar allan Gunnsteinsstada lut og Þórarins lut, þá fá þeir, með þeim áður átti úr Spákonu arfe eptir þessum skiptum, úr hvorium c. vættum. xliij vættir og örtug: og að auki Hvams lut iiij vættir.'

Leggjum nú saman niðurstöðutölur Björns:

1. Hvammur	4 vættir
2. Höskuldsstaðir	43 vættir, $2\frac{1}{2}$ f, $2\frac{1}{2}$ m, 2 aurar, $\frac{1}{2}$ örtug
3. Gunnsteinsst.	22 vættir
4. Þingeyrar	$12\frac{1}{2}$ v, 1 f, 6 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, 1 örtug
5. Þórarinn	7 v, $2\frac{1}{2}$ f, 3 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, $\frac{1}{2}$ örtug
6. 1. Mýramenn	3 v, $2\frac{1}{2}$ f, 3 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, $\frac{1}{2}$ örtug
2. Mýramenn	3 v, $2\frac{1}{2}$ f, 3 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, $\frac{1}{2}$ örtug
7. Másstaðir	8 vættir
8. Svínavatn	8 vættir
9. Spákonufell	8 vættir
Samtals	<hr/> 119 $\frac{1}{2}$ vætt, 3 $\frac{3}{4}$ f, 4 m, 1 eyrir

Hér skortir hálfra mörk og þrjá aura á rétta útkomu, 120 vættir. Skiptum Björns hlýtur því að vera áfátt að einhverju leyti. Skulu þau nú athuguð nánar. Samkvæmt mínum skiptum nemur annar eignarhlutur Höskuldsstaða 26 vættum og $\frac{2}{3}$ vættar. Eins og sjá má hér á undan hefur Björn byrjað á að skrifa $\frac{2}{3}$ vættar skakkt að því er tekur til tveggja öftustu liðanna. Þar ætti að standa: 1 eyrir, 1 örtug, en ekki $\frac{1}{2}$ eyrir, $2\frac{1}{2}$ ört. Er raunar furðuleg yfirsjón að skrifa $2\frac{1}{2}$ ört., því að $1\frac{1}{2}$ ört. er sama og hálfur eyrir og bæri að leggja við hálfu eyrinn á undan, og yrði þetta þá rétt skrifað: 1 eyrir, 1 ört. Þriðja eignarhlut Höskuldsstaða hefur Björn og skrifað svo með réttu. En úr því að áður nefnd villa er þess eðlis sem þegar er frá greint, ætti hún ekki að koma að sök þegar lagðir eru saman arfahlutar Höskuldsstaða, en Björn hefur engu að síður lagt skakkt saman. Réttu útkoman er: 43 v, $2\frac{1}{2}$ f, 3 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, $\frac{1}{2}$ örtug.

Eignarhlutir Gunnsteinsstaða eru rétt skrifaðir og rétt lagðir saman.

Eignarhlutir Þingeyra eru rétt reiknaðir og skrifaðir, en skakkt er lagt saman. Hefur Björn fengið út 6 m og $2\frac{1}{2}$ eyrir í stað $6\frac{1}{2}$ m og 1 eyr. (Frumvillan er fölginn í því að hann fær út $2\frac{1}{2}$ eyri, þar sem hann leggur saman $2\frac{1}{2}$ eyri og $2\frac{1}{2}$ eyri).

Eftirfarandi eignarhlutir eru allir rétt reiknaðir og rétt skrifaðir.

Nú skal prófa hvort samlagning allra eignarhluta, leiðréttra samkvæmt ofan skrifuðu, gjörir rétta útkomu, þ. e. eitt hundrað vætta (120 vættir).

1. Hvammur	4 vættir
2. Höskuldsstaðir	43 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug
3. Gunnsteinsstaðir	22 vættir
4. Þingeyrar	12½ v, 1 f, 6½ m, 1 eyrir, 1 örtug
5. Þórarinn	7 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyr., ½ örtug
6. 1. Mýramenn	3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyr., ½ örtug
2. Mýramenn	3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyr., ½ örtug
7. Másstaðir	8 vættir
8. Svínavatn	8 vættir
9. Spákonufell	8 vættir
<hr/>	
Samanlagt	120 vættir

Svipuðu máli gegnir um niðurstöðu Björns um eign Þingeyra í Spákonuarfi, 'eigi Þingeyrar allañ Guñsteinstada lut og Þóraríns lut', að þá eigi Þingeyrar 'med þeim ädur ätti ür Spákonu arfe eptir þessum skiptum, ür hvorium c. vættum. xlij vættir og örtug'.

Þessi tala er ekki rétt, hvort sem reiknað er með hinni skökku útkomu Björns á samanlögðum upphaflegum hlutum Þingeyra eða með réttu.

Leggjum nú saman upphaflegan eignarhlut Þingeyra samkvæmt reikningi Björns og Gunnsteinsstaða hlut og Þóraríns hlut:

Þingeyrar	12½ v, 1 f, 6 m, 2½ eyrir, 1 örtug
Gunnsteinsstaðir	22 vættir
Þórarinn	7 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug
Samtals	41½ v, 3¾ f, 4½ m, 1½ eyrir.

Nú skulum við enn leggja saman og hafa þá upphaflegan Þingeyra hlut réttan:

Þingeyrar	12½ v, 1 f, 6½ m, 1 eyrir, 1 örtug
Gunnsteinsstaðir	22 vættir
Þórarinn	7 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug
Samtals	42 vættir

Björn heldur nú áfram að reikna skipti og fer þá eftir síðari skránni:

»J̄ ɔdru lægi skipar so ad skipta Späkonu arfi: i helminga skal skipta Späkonu arfe: eiga þar añañ lut. vættir

høskulldzstada m̄	xxx.
og späkonufells m̄	xxx.
Þä skal eñ skipta i tvø stadi	
Eýga þä Müñkar añañ lut	xxx.
Eñ þä skal eñ skipta i tvø stadi	
Eýga þeir fra Svijnavatni	– viij.
og af Holltast añañ lut	– viij.
ad helmingi hvørir. Eñ añan	
eýgu Märstada m̄ hálfan	– viij.
Eñ müñkar og þeir ür	– iiij. ij fi.
Hvañi hálfañ ad helmingi	– iiij. ij fi.

hvorer.«

Þessum reikningi Björns ber algjörlega saman við minn (sjá bls. 115), nema hvað hann skrifar j (= hálfa) vætt og ij (= tvo) fjórðunga í stað ¾ vættar, sem og er rétt.

Á spássíu hefur Björn skrifað: »lätum hval vera 1 c vætter. lx vætter i hvorn helming: Eptir þessum skiptum fá Þingeyrar af hvorium c væ[ttum] xxxvij vætter og j (= hálfri) vætt betur, med Hvams parti: Þessum skiptum vill ekki bera saman vid hin.« Reikningur Björns um hlut Þingeyra, ef Hvamms hlut er bætt við, kemur og heim við minn reikning.

Rekapáttur Grágásar hefst á þessum orðum: »Hverr maðr á reka fyrir landi sínu viðar ok hvala ok sela, fiska ok fugla ok þara, nema þar sé solum selt frá landi eða gefit eða goldit öðrum manni, ok á þá þat hverr sem heimild hefir til.«³⁴ Sá sem átti reka einhverrar jarðar, en ekki jörðina sjálfa, kallaðist rekamaður. Landeigandi þar sem hval hafði rekið, var nefndur landmaður í því sambandi.

Einstakir efnamenn og forráðamenn kirkna og klaustra munu snemma hafa farið að kaupa rekaítök undan jörðum annarra, jafnvel í fjarlægum héröðum. Einnig kom fyrir að jarðeigendur undanskildu reka þeirra jarða sem þeir seldu. Rekaítök hafa síðan gengið kaupum og solum, verið gefin eða hafa erfst margvíslega, og þannig hafa skipti getað orðið margbrotin.

³⁴ Staðarhólsbók. Kbh. 1879. Bls. 510; svipað í Konungsbók, Grágás II, 1852, bls. 123.

Vert er að bera hér saman Spákonuarf og tvö forn skjöl um hvalskipti í sinni sveit hvort, annars vegar austur í Hornafirði og hins vegar suður á Rosmhvalanesi (Miðnesi). Hið fyrra er kallað Skipan Sæmundar Ormssonar eftir fyrstu orðum skjalsins, og er frá árabílinu 1242–1251.³⁵ Hitt nefnist Hvalskipti Rosmhvelinga, og hefur Magnús Már Lárússon leitt líkur að því að það sé frá því um 1300.³⁶

Efni hornfirska skjalsins er það í stuttu máli að fjörur eða leirur utan 30 faðma frá meðalflæðum skuli vera almenningur að því er tekur til hvalreka, en tekið er fram að sá maður sem 'annan leirnareka á þar er hvalr er kominn', skuli 'eiga af honum óskiptum enn fimmta hlut'. Síðan segir orðrétt: »Þaðan af skal honum skipta at iafnaði með þeim mönnum er eru í Hornafirði; skal hverr bóndi sá er þingfararkaupi gegnir, hvárt sem hann er landeigandi eða leiglendingur, til telia alla þá menn er þeir gefa matgiöf fyrir, svá ok þá menn er þeir færa fram at öllu, svá at þeir eru til þess skyldir, ef þeir eru þeira heimamenn, svá ok þá menn er þeir veita fyr guðs sakir tólf mánaðr, ok hafa iafn-mikit af hverr maðr at vætta tali, þeira manna er til eru talðir í þessu takmarki. Enn tíunda hlut skal gefa af í fyrstu af óskiptu fátökum mönnum. Skulu hreppstíórar ráða hverir þat skulu hafa. Þeir skulu ok skipta öllum hval ok með eið, ef þeir verða eigi á sáttir ella. Tvítugr hvalr ok meiri er til þessa nefndr, en eigi ef minni er.«

Auðsætt er að staðhættir í Hornafirði hafa valdið því að þessi skipan var gerð, líklega hreppssamþykkt, enda segir í lokin: Allir búendr þeir er lönd áttu í Hornafirði handsöluðu Sæmundar skipan á þessu máli við samþykki allrar alþýðu.³⁷

Allt öðru máli gegnir um hvalskipti Rosmhvelinga, þó að þar virðist einnig um að ræða hreppssamþykkt. Skjalið hefst með þessum orðum: »Þetta er hvalskipti Rosthvelinga, at þann hval sem meiri er en 12 vættir ok hálf vætt ok rekr millum Æsubergs ok Kefluvíkur til móts við Niarðvíkinga, skal skipta í níu staði.« Síðan eru taldir 23 bæir sem eiga ýmist jafnt eða misjafnlega mikið í hverjum þessara níu hluta.

³⁵ AM Dipl. Isl. LXV, 1; *Ísl. fbrs.* I 536–537. Hér á eftir leiðrétt lítið eitt eftir ljósmynd í Palæografisk Atlas. Norsk-isl. Afd. Nr. 47.

³⁶ *Ísl. fbrs.* II, bls. 78–80; *Skirnir* 1963, bls. 149–162.

³⁷ 'Oft rekur hvali í Hornafirði; þeir elta síli inn um ósinn, komast þá stundum eigi út aftur, ef fallið er mjög hart á móti, og stranda svo á grynningum. Hornafjörður er víðast mjög grunnur og útfiri mikið . . .' Þorvaldur Thoroddsen, *Ferðabók*, 1959, III 216–217. Sjá og um veiðiskap og aflabrögð í Hornafirði eftir Stefán Guðnason, *Skirnir* 1963, einkum bls. 108.

Undantekning eru Útskálar sem eiga í þremur hlutum. Ekki er algjörlega ljóst hvar Æsuberg (eða Esjuberg) er, en Árni Magnússon hefur eftir einhverjum mönnum að sumir telji það vera sama og Hestaklettur í Ósum, en bætir við að Æsuberg heiti nú 'hnúkur eður klettur upp í hrauninu fyrir ofan Hvalvík, sem er þvert yfir frá Kirkjuvogi vestar nokkuð en Hestaklettur.'³⁸ En í stuttu máli segir Árni að 'Rosthvalanes' sé 'á milli Keflavíkur og Hafnavogs, það sem menn nú kalla Suðurnes eða distinctius (nánar tiltekið): Hólmsleiru, Garð, Miðnes, Stafnes.'³⁹

Það er líkt með hvalskipti Rosmhvelinga og Spákonuarfi að tiltekna fjörur eru gjörðar að einni skiptaheild að því er snertir rekinn hval. Í báðum tilfellum er um að ræða einskona sameignarfélag, og í báðum er gjört ráð fyrir misjöfnum skiptum á milli sameignarmanna.

Í hvorugu skjalinu er sagt við hvað þessi misjöfnu skipti eru miðuð. Magnús Már Lárusson hefur í grein í Skírni 1963, Um hvalskipti Rosmhvelinga, komist að þeirri niðurstöðu að þessi skipti hafi verið grundvölluð á stærð þeirra jarða sem hlut áttu í þessum hvalskiptum, eða með öðrum orðum að skiptahlutur hverrar jarðar hafi ráðist af dýrleika hennar að hundraðatali. Þetta má vera, en verður ekki sannað sökum þess hve lítið er vitað um dýrleika þessara jarða að fornu.⁴⁰ Hafi eigendur þessara jarða gjört með sér sameignarfélag um reka fyrir jörðum sínum, virtist ekki óeðlilegt að hlutur hvers eins miðaðist við lengd þeirrar fjöru, sem sá hinn sami hefði lagt fram. Hins vegar kunna fornmennt að hafa lítið svo á að meiri jöfnuður væri að miða við hundraðatölu hverrar rekajarðar.

Spákonuarfur ber ekki með sér að hann hafi upphaflega orðið til sem sameignarfélag jarðeigenda um hvalreka á fjörum sínum. Arfurinn er safn meiri og minni rekaítaka fyrir allmörgum jörðum á Skaga og tveimur í Refasveit (næst fyrir sunnan), líklega alls 18 (sbr. hér á undan bls. 109–110). Rekaítök gátu menn átt hér og þar án þess að eiga hlutaðeigandi rekajarðir. Það litla sem Jarðabók Árna og Páls hefur til þessa máls að leggja, sýnir að hvalreki hefur verið skilinn frá þrem jörðum á Skaga sökum Spákonuarfs, þá er sú bók var skrifuð. Tvær

³⁸ Chorographica Islandica. Útg. Ólafur Lárusson. *Safn til sögu Íslands, annar flokkur*, I. 2. Bls. 58.

³⁹ Sama rit bls. 57.

⁴⁰ Ekki er neitt vitað um dýrleika þessara jarða á líklegum tíma skiptanna, þ. e. á þrettánda öld.

Þessara jarða eru innan rekamarksins milli Laxár og Fossár, en auk þess er sögð nokkur óvissa um hval fyrir Litla-Bakka (þ. e. Bakka), sem hefur verið a. m. k. að nokkru leyti milli Rauðaskriðu og Hrafnárs. En vissulega hefði mátt vænta þess að þetta væri tekið fram um fleiri jarðir á þessum slóðum, þegar þess er gætt að rekamörk Spákonuarfs eru rakin í samræmi við fornar heimildir í greininni um Höskuldsstaði í sömu Jarðabók.

Í lýsingu á rekamörkum Spákonuarfs er eins og áður er getið einu sinni tekið fram að landmaður eigi hlut í reka fyrir landi sínu á mótis við Spákonuarfa, og er það fyrir Finnsstöðum, en heimildarmönnum hefur hins vegar ekki borið saman um skiptahlutföllin. Hvergi annars staðar er vikið að hlut landmanns. Rekaeign Spákonuarfa virðist því vera í frekasta lagi borið saman við svipuð ítök annarra rekaeigenda. Næst er sagt að fyrir Árbakka sé Spákonuarfur að öllum hluta, en enginn milli Finnsstaða og Árbakka. Nú er Spákonufells land og fjara á milli Finnsstaða og Árbakka, og merkja því þessi ummæli að enginn Spákonuarfur sé fyrir Spákonufellslandi. Þetta er þó ekki eins dæmi því að sunnan Árbakka tekur við langt svæði án Spákonuarfs og eru þar nokkrar jarðir og sumar stórbýli áður fyrr, einkum prestsetrið Höskuldsstaðir, en auk þess Syðri-Hóll fyrir sunnan Höskuldsstaði, en fyrir norðan eru Ytri-Hóll, Syðri-Ey, Ytri-Ey, Hafsstaðir, Kjalarland og Vindhæli. Spákonufell og Höskuldsstaðir áttu hlut í Spákonuarfi samkvæmt fyrri skránni, og sennilega Syðri-Ey áður fyrr eftir því sem segir í sömu skrá.

Það hefur löngum vakið furðu athugulla lesenda Landnámabókar að þar er ekki nefndur landnámsmaður á meginhluta Skagastrandar eða á milli Holta sem nam Langadal og Mána sem nam norðanverðan Skaga og suður að Fossá. Óvíst er hversu langt norður landnám Holta náði, en ekki hefur það tekið yfir Skagaströnd og líklega alls ekki lengra norður en um Refasveit að Laxá. Á milli landnáms Holta (þ. e. norður frá Laxá í Refasveit) og landnáms Mána eru nálægt því að vera 30 km með sjó fram, og hefur Spákonuarfur verið á fjórum stöðum samtals, fyrir hér um bil helmingi þessa lands. En utan þessa svæðis er Spákonuarfur á þremur stöðum, sem eru nokkru minni samtals að víðáttu.

Þögn Landnámabókar um landnám á Skagaströnd merkir auðvitað ekki að þar hafi verið ónumið land eða almenningur þá er fyrst var skrifað um landnám á þessum slóðum. Bæði á ströndinni og upp til

dala hefur verið byggt frá fornu fari. Sá sem ritaði um landnám á Skaga hefur að líkindum ekki átt kost sögumanns um Skagaströnd, og mun það vera einstakt tilfelli í Landnámabók að skilin sé eftir svo mikil eyða. En ekki eru auðfundin tengsl milli þess og Spákonu- arfs.

Fyrri skáin sýnir skipti eins og þeim var háttað, er skráin var gerð, og er reyndar sagt frá breytingum sem virðast nýorðnar, þar sem munkar hafa þá eignast hlut Gunnsteinsstaða og hlut 'þann er Þórarinn hafði átt'. Lokaorðin um að munkar eigi nú Eyjar hluta koma undarlega fyrir sjónir, þar sem þess er á undan aðeins getið sem sagnar að Eyjunni syðri hafi fylgt tiltekinn hluti, en raunar vantar hér eitt orð eða tvö í textann.

Skiptin hafa síðan haldið áfram að breytast eins og sést af síðari skránni, en ekki verður þess vart að þau hafi tekið breytingum eftir það, nema hvað Hvammshlutur hefur bætst við hlut Þingeyraklausturs eftir að munkar eignuðust þá jörð. Þetta sanna hvalskiptin 1857 (sjá hér á eftir bls. 131). Reyndar er svo að sjá samkvæmt máldaga Höskuldssstaðakirkju 1318 og síðar sem sú kirkja eigi miklu stærra hlut í Spákonuarfi en skrárnar sýna, en óvíst er hvort nokkurn tíma hefur verið skipt í samræmi við það (sbr. áður nefnd hvalskipti árið 1857 og bls. 127–8 hér á eftir).

Eitt er það sem hefur ekki breytst frá fyrri skrá til yngstu heimilda, og er það sjálfur arfurinn, þar eð rekamörk eru ævinlega hin sömu.

Upphafleg skipti Spákonuvarfs hljóta að hafa verið miklu einfaldari en þau eru samkvæmt fyrri skránni og að því leyti svipaðri síðari skránni. Hin flóknu skipti fyrri skrárinnar virðast afleiðing dreifingar, en aftur á móti bera skipti síðari skrárinnar vott um gagngjöra umbyltingu og einföldun, hvernig sem það hefur gjörst.

Skipti fyrri skrárinnar byrja á skiptingu í fimm jafna hluta, og sé miðað við hvalskipti, eins og virðist eðlilegast, koma 24 vættir í hlut af hverju hundraði (þ. e. 120) vætta. Að vísu mætti meta viðreka til hundraða álna og skipta andvirði eftir sömu reglu, en dæmi um slíka aðferð hefur sá er þetta ritar ekki rekist á.

Stefán Karlsson hefur skotið að mér þeirri hugmynd að hinir upphaflegu erfingjar hafi verið fimm og allir jafnréttáir, en arfahlutar þeirra hafi smám saman skiptst margvíslega milli erfingja þeirra og einnig við sölu eða gjöf vissra ítaka, einkum til klaustursins á Þingeyrum og til ýmissa kirkna í Húnavatnspingi eins og fyrri skráin sýnir.

Stefán hefur einnig lagt til skipurit sem veitir yfirlit yfir skiptin eins og þeim er lýst í fyrri skránni (sjá bls. 126).

Samkvæmt þessu hefðu fimm upphaflegir Spákonuarfar átt jafna hlutdeild í hverjum reknum hval á þessum fjörum, 24 vættir hver. Fyrsti hluti skiptist síðan í þrjá staði í tvo tíu vætta hluta og einn fjögurra vætta. En annar hluti skiptist jafnt á milli þriðja og fjórða og fimmta erfingja. Þetta kann að hafa gerst með ýmsu móti, og skal ekki leitt getum að því hér. Þriðji og fjórði og fimmti hluti skiptast síðan ýmislega eins og skipuritið sýnir glögg.

Nú verður ekki neitt vitað um sjálf upptök þessarar miklu rekasameignar. En ætla má að einhvern tíma ekki seinna en á fyrra hluta tólftu aldar hafi auðmaður í Húnavatnsþingi náð undir sig öllum þessum hvalrekaítökum. Tímenn má helst marka af því að á dögum Karls ábóta (d. 1212 eða 1213) eru skiptin farin að fýrnast. Rekamörkin (þ. e. rekafjörurnar) eru alls sjö og mynda eina heild, rekaeign, sem skiptist ekki hversu margir sem eignast hluta í henni. Eignarhlutur í Spákonuarfi merkir því tiltekna hlutdeild í hverjum hval sem rekur einhversstaðar á þessar tilgreindu rekafjörur.

Nafn þessarar rekasameignar, Spákonuarfur, er einstakt. Það hlýtur að leiða hugann að Spákonufelli, sem verið hefur með meira háttar jörðum á Skaga. En ekki benda skiptin fremur til Spákonufells en til ýmissa annarra jarða.

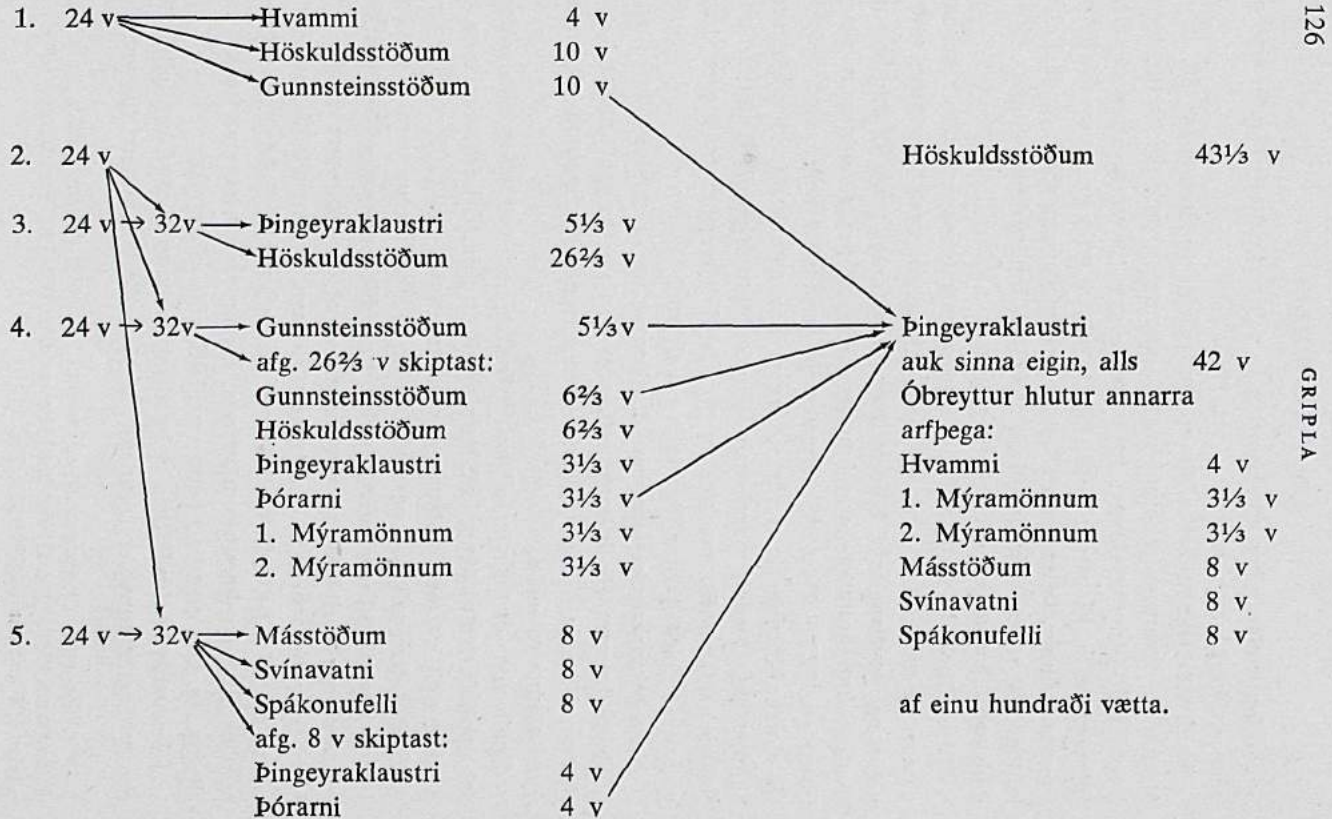
Engin víska er fyrir því að heitið *Spákonuarfr* hafi fylgt rekaeigninni frá upphafi. Nafnið kynni að hafa orðið til eftir að Þórdís spákona að Spákonufelli var orðin alkunn af rituðum sögum um 1200 eða snemma á 13. öld. Svo mikið er víst að Þórdís spákona hefur verið Húnavetningum hugleikin í upphafi 13. aldar. En sjálft bæjarnafnið Spákonufell hlaut að verða til þess að upp kæmu sagnir um spákonu á þeim bæ. Væri þetta bæjarnafn ekki á þessum slóðum, hefði mátt láta sér detta í hug að nafnið á arfinum ætti rót sína að rekja til Þorlaugardysjar, sem er eitt af rekamörkum arfsins. Engar sagnir hafa varðveitst um dysina, en ætla mætti að þetta væri leiði völu eða spákonu.

Í Þorvalds þætti víðförla er Þórdísar spákonu að Spákonufelli getið sem göfugar konu, er lætur gott af sér leiða.⁴¹ Í annarri húnavetskri

⁴¹ *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta*. Editiones Arnam. Series A, vol. 1. København 1958. Útg. Ólafur Halldórsson. Bls. 280–300. Enn fremur í *Biskupa sögum I*, Kaupmannahöfn 1858. Bls. 35–50.

⁴² *Íslensk fornrit VIII*, bls. 119–122.

Skipurit um fyrri skipti Spákonuarfs.

sögu, Vatnsdælu, er og talað um Þórdísi spákonu með virðingu, þó að ekki séu dregnar dulur á töfrabrögð hennar.⁴² Í þriðju húnvetnsku sögunni, Kormáks sögu, kveður við annan tón í garð Þórdísar. Er hún fyrst sögð 'illa lynd', og síðan er hún í vísum Kormáks í sögunni kölluð *hás völva, fordæða og örg vættur*.⁴³ Engin þessara sagna getur Spákonuarfs.

Þórdís spákona ætti samkvæmt nefndum fornsögum að hafa verið uppi á síðara helmingi tíundu aldar. Hún hefði átt að geta lifað fram á öndverða elleftu öld og tekið kristni. Í elsta máldaga Spákonufellskirkju (1318) er nefnd Þórdís nokkur sem 'gaf kú'. Meira verður ekki vitað um þá konu.

Í þjóðsagna og ævintýrasafni Jóns Árnasonar er saga af Þórdísi spákonu á Spákonufelli og er að mestu leyti um erjur hennar við nágranna sinn, prestinn á Hofi, út af einni á prests sem sótti mjög í Spákonufellsland.⁴⁴ Svo vill til að Jón hefur sjálfur skrifað upp þessa sögn, enda hafði hann alist upp á prestssetrinu að Hofi á Skagaströnd, sonur Árna prests Illugasonar. En um sögnina hefur Jón skrifað: 'munnl. sögn föður míns, ég þá á 6. eða 7. ári.' Á lausu blaði í handriti Jóns eru enn fremur þessi ummæli sem virðast eiga við sömu sögn: 'Þessa sögu heyrði ég ungur, heldur á 6. en 7. árinu, en maður sá sem mér sagði dó þegar ég var á 7. ári. Engan hef ég síðan getað hitt sem kunnað hafi söguna og sannast því hér "að lítið er betra en ekki"'.⁴⁵

Jón Árnason var fæddur árið 1819, en faðir hans andaðist 1825. Séra Árni Illugason var fæddur að Borg á Mýrum 1756, en var ungur sendur í fóstur norður að Þingeyrum og dvaldist síðan alla tíð hér og þar í Húnavatnssýslu, nema skólaár sín í Skálholti, m. a. bóndi á Harastöðum og víðar á Skagaströnd áður en hann varð prestur að Hofi.

Í þessari sögn segir að Þórdís gæfi 'ýmsum kirkjum eftir sinn dag hlut í rekum, bæði hvalrekum og viðrekum, í fyrrnefndu takmarki (þ. e. 'norðan af Skagatá og inn að Laxá ytri'), og heitir sá hlutur enn Spákonuarfur í máldögum kirknanna á Höskuldsstöðum, Holtastöðum og

⁴³ *Íslenzk fornrit VIII*, bls. 233, 282–3, 289, 290. Í ágrípi Jóns Ólafssonar úr Grunnavík (eftir minni) um hinn týnda hluta Heiðarvíga sögu segir: 'Þar getur og um mann nokkurn, son Þórdísar að Spákonufelli (að mig minnir), heldur en um hana sjálfa.' Sjá *Íslenzk fornrit III*, bls. 263.

⁴⁴ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*, safnað hefur Jón Árnason. Ný útgáfa, Reykjavík 1966. II 93–95.

⁴⁵ Sama rit, Skýringar og athugasemdir, 570. bls.

Mársstöðum, því þar hafa þá setið vinir hennar'.⁴⁶ Því er bætt við að hún léti Hofskirkju gjalda prests þess er hún hafði deilt við 'í því að hún gaf henni enga reka eftir sig; á því sú kirkja engan reka nema fyrir sínu landi og 'hvalvætt' eða 'skurð' í hval hverjum sem kemur millum Fossár og Deildarhamars', en ekki er það spákonuafur.'⁴⁷

Þá er Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var skrifuð, á fyrstu árum 18du aldar, var Spákonuafur farinn að fynast eins og fyrr er getið, og eru ekki nefndir þar nema tveir gamlir spákonuafur, Höskuldsstaðakirkja og Svinavatns, en bætt við hálfkirkju að Marðargnúpi, sem engin forn heimild styður. Auk þess getur Jarðabók eins og áður er á minnst þriggja jarða á Skagaströnd, þar sem hvalreki tilheyrir Spákonuafri. Sú fyrsta er Litli-Bakki (Bakki í Hofssókn), og hafa heimildarmenn verið í nokkrum vafa. Önnur er Kálfshamar og þriðja Saurar (í Nesjum). Saurar eru rétt fyrir norðan Kálfshamarsvík, en Kálfshamar fyrir sunnan, og eru þessar tvær jarðir í nyrsta rekamarki Spákonuafis á Skagaströnd (milli Laxár og Fossár).

Skömmu eftir miðja 18du öld hefur Höskuldsstaðaprestur farið á stúfana og útvegað sér staðfestingu yfirvalda á þessari rekæign kirkju sinnar, því að í áður nefndri lögfestu Jónasar prests Benediktssonar frá 12ta júní 1788 er vitnað til úrskurðar yfirvalda á þessa leið: 'Einninn lögfesti eg so mikið af Spákonuafri, sem bæði þeir eldri og nýrri máldagar, sem og skrár, Höskuldsstaðar kirkju tileinka, hvör Réttugheit henni eru að nýju með Háýfirvaldsins Resolution af 12. Martii 1753 afdráttarlaust tilskilin.'⁴⁸

Resolution þessa hef eg ekki getað fundið, en ekki er ástæða til að efa vitnisburð sr. Jónasar um hana. Því má bæta við að sökum húsburna á Möðruvöllum á 19du öld er sama og ekki neitt til af skjölum amtsins frá því fyrir 1874.

Samkvæmt vitnisburði séra Jónasar má ætla að 'Háýfirvaldið' hafi úrskurðað að Höskuldsstaðakirkja ætti fimmtungi minna en helming í Spákonuafri, eða 48 vættir af hverju hundraði (120). Enda þótt nú verði ekki vitað hverjar skrár það eru sem hann vitnar til um leið og

⁴⁶ Holtastaðamenn eru sem kunnugt er meðal spákonuafra á síðari skránni, og mörkum Spákonuafis er lýst í flestum máldögum kirkjunnar. Laxá ytri er sama sem Laxá í Refasveit.

⁴⁷ Sbr. máldaga Hofskirkju, sjá hér á undan á bls. 108.

⁴⁸ Sjá bls. 107 hér að framan.

máldaga kirkjunnar, ber auðvitað að skilja svo að skrárnar hafi verið samhljóða máldögum um þetta. Hins vegar má bæta við að eftirrit eftir máldaga Spákonufellskirkju frá 1724 endar svo: 'Í helminga skal skipta Spákonuarfi, eiga þá annan hluta Höskuldsstaðamenn og Spákonufellsmenn.' Er þetta nær orðrétt eins og í síðari skrá um skipti Spákonuarfs. Þetta eftirrit hefur hlotið staðfestingu Steins biskups Jónssonar og Þorsteins dómkirkjuprests Jónssonar á þessa leið: »Rétt eftir Hóladómkirkjumáldögum framanskrifað að vera vitna að Hólum í Hjaltadal þann 17da desemberis anno 1724. Steinn Jónsson. Þorsteinn Jónsson.«⁴⁹

Ljóst er og af hvalskiptum árið 1857, sem nánar greinir frá hér á eftir, að ekki hefur verið tekið mark á ummælum í máldögum Höskuldsstaðakirkju um eignarhluta hennar í Spákonuarfi, því að þá hefur verið skipt nákvæmlega í samræmi við síðari skrá Þingeyraklausturs (sjá hér á eftir bls. 131).

Gísli Konráðsson segir í Sögu Skagstrendinga og Skagamanna frá hvalreka á Hofslandi vorið 1829: »Varð það þá fyrir Hallvarðsmessu, að hval rak fertugan á Hofslandi á Skagaströnd, og var kallað, að sex kirkjur ættu, Spákonufellskirkja hálfan, en annan helming þessar allar: Þingeyrakirkja, Másstaða- í Vatnsdal, Svínavatns-, Höskuldsstaða- og Holtastaðakirkjur, en Hofskirkja hálfvætt. Var sá reki kallaður Þórdísararfur og mælt, að Þórdís spákona hafi gefið, er bjó á Spákonufelli, og það er við kennt, og hugði að seiða að Kormáki Ögmundarsyni, að hann biti eigi járn, sem segir í sögu hans. Kom þá til hvalsins Björn Ólsen á Þingeyrum og stóð fyrir honum og Jón prestur Pétursson á Höskuldsstöðum.«⁵⁰

Hætt er við að Gísli misminni um skiptareglurnar, þó að hann fari rétt með nöfn eigenda samkvæmt síðari skránni, þegar Hvammskirkja er frá skilin, en hennar hlutur er þá sem fyrr segir löngu kominn undir Þingeyrakirkju (upphaflega klaustur). Víst er að skiptareglur samkvæmt síðari skránni eru taldar í fullu gildi 28 árum síðar, eins og nánar kemur að hér á eftir.

Gísli segist svo frá að Hofsprestur hafi viljað hafa meira en hálfvætt hvalsins fyrir Hofskirkju, 'en þeir Björn kváðu eigi lög til þess', en þó fór svo að þeir Spákonuarfar sömdu um bætur til handa presti fyrir

⁴⁹ Eftirrit í Ny kgl. saml. 2010 fol. Ábending Jóns Samsonarsonar.

⁵⁰ Gísli Konráðsson, *Saga Skagstrendinga og Skagamanna*. Reykjavík 1941. Bls. 105–106.

átroðning.⁵¹ Þessi hálfá vætt Hofskirkju var og ekki Spákonuarfur eins og fyrr segir.

Í *Norðanfara* nr. 24–25, október 1864, er grein um Spákonuarf eftir einhvern sem kallar sig R. X. Andar þar köldu í garð Spákonuarfa. Hann getur fyrst um fjóra hvalreka, einn fyrir Kálfshamars landi á næstliðinni öld og annan skömmu eftir aldamótin fyrir Hróastaða landi, þriðja nálægt 1807 undir Króksbjargi og hinn fjórða nokkru seinna undan Björgum. Kálfshamar og Björg eru í 2. rekamarki, milli Laxár og Fossár, ásamt Saurum og Sviðningi. Króksbjarg eða hluti af því og Hróa- eða Hróarsstaðir kunna að hafa verið í 3. rekamarki, frá Rauðaskriðu til Hrafnárs. Greinarhöfundur segir landeigendur hafa notið þessara reka átúlulaust.

R. X. heldur síðan áfram á þessa leið: »Vorið 1817, hygg jeg fyrst hafa stofnast flokk, Spákonuarfa, í þeirri mynd sem hann hefir síðan byrzt, enda fengu þeir foringjann hygginn og áræðismikinn, þetta vor rákust að Sviðningslandi, undan hafis þjett upp að fjöru 2 reyðarhvalir, voru þeir lagðir banasárum, og strax sent eptir klausturhaldaranum á Þingeyrum, sem kom fljótt sem kunní svo pati fór nú að ganga frá manni til manns, að þetta happ kæmi ekkert klausturjörðinni við, það væri Spákonuarfur tilheyrandi áðurnefndum kirkjum, alþýðu þótti nafnið nístarlegt, enda var það henni óþekkt, enn Spákonuarfar voru bæði fúsir og fallnir til að leiða mönnum fyrir sjónir, að þessi rjettindi kirknanna væru byggð á máldögum þeim sem hefðu jafnt gildi og konunglegrar hátignar lagaboð, þeim er fundu jarðir sínar sviptar allri hvalreka von 'fór ekki að verða um sel', enn allir gáfu sig fangna undir hlýðni þessarar trúar.«

Greinarhöfundur getur síðan um alls fimm hvalreka á Skagaströnd frá 1826 til 1863, þar sem Spákonuarfar hafi dregið undir sig alls sjö hvali, en hafi í eitt skipti orðið að láta í minna pokann. Undantekningin var er þrír hvalir voru veiddir fyrir Höfðahóla landi. Var þar raunar ekki um hvalreka að ræða í venjulegri merkingu, heldur hvalveiði, en auk þess er þessi jörð á milli Finnsstaða og Árbakka (eins og Spákonufell) og því utan rekamarka Spákonuarfs samkvæmt hinum fornu skrá. Greinarhöfundur segir að 'stjórinn' hafi verið beðin úrskurðar um eiganda þessara hvala og hafi hún fallist á að jarðeigendur ættu þá.⁵²

⁵¹ Sama rit bls. 106.

⁵² *Norðanfari* nr. 24–25, október 1864.

Undarlegt er að greinarhöfundur virðist ekki hafa verið kunnugt um sátt landeiganda og Spákonuarfa út af einum þeirra reka sem hann segir frá. Hreppstjórar Vindhælishrepps, þeir Jón Guðmundsson og Árni Sigurðsson, höfðu þó fjórum árum áður birt auglýsingu í Norðra um þetta mál, og er hún á þessa leið:

Vorið 1857 rak 3 reiðarhvali á grunn fyrir Harastaðalandi á Skagaströnd. Fyrir jörðu þessari er kallað, að nokkrar kirkjur í Húnavatns-sýslu eigi allan hvalreka, eins og víðar í Vindhælis-, Skefilstaða og Engihlíðarhreppum, undir nafninu „Spákonuarfur.“

Eigandi jarðarinnar Jón bóndi Jónsson í Háagerði mátti því þetta happ „sjá og ekkert af fá“ en fann sig bæði gamlan og efnalítinn til að láta dómstólana leysa þann hnút upp, hvort hvalrekinn væri með lögum kominn frá jörð sinni og öðrum, er kúra undir slíkum ókjörum; einkum þar etja var, við „ofjarla“ þá, er vísa áttu gjafvörn í málinu.

Það er nú samt ekki víst, hvort Jón bóndi hefði látið þetta kyrrt ef kirknahaldararnir ekki hefði sjeð það ráðlegra, að „slá til heys og haga“ og greitt honum sámilega fyrir þann átroðning af fólki og usla af hrossum sem hann þola hlaut meðan á hvalskurðinum stóð.

Af þessu gjaldi hefir nú Jón bóndi Jónsson fríviljuglega gefið Vindhælishrepps fátækra sjóði 50 rd. næstliðið haust, hvefrrar rausnargjafar okkur undirskrifuðum, þykir vert að minnast opinberlega honum til verðskuldaðs heiðurs, undir eins og við vottum hinum veglynda gjafara þakklæti vort, þeirrar okkur (um stund) fyrir trúuðu fátæku sveitar vegna.

Höfnum 16. marzmánaðar. 1860.

Árni Sigurðsson. Jón Guðmundsson.
hreppstjórar.⁵³

Hér er um að ræða fjórða rekamark Spákonuarfs talið norðan frá, eða eins og þar segir: 'Þá er frá Hellisvík til móts við Finnsstaði.' Þetta rekamark tekur yfir nokkurn hluta af Harastaðafjörum, og hafi hvalirnir komið þar hafa Spákonuarfar átt þá, svo framarlega sem Spákonuarfur hefði enn talist vera í fullu gildi að lögum. Þó er þess að gæta að Jón bóndi, eigandi Harastaða, hefur samkvæmt Hvalbók Runólfs M. Ólsens (sjá hér á eftir) haldið því fram að hann og Harastaðamenn hefðu rekið hvalina á land, og mætti vera að dómáram hefðu fallist á að þetta hefði verið hvalveiði en ekki hvalreki.

Í svo nefndri *Hvalbók*, Lbs. 3498 4to, eiginhandarriti Runólfs M.

⁵³ *Norðri* 8. ár, 1860, 9.-10., 39. bls.

Ólsens umboðsmanns á Þingeyrum, er fyrst 'Reikningur yfir þá þrjá hvali er ráku fyrir Harastaðalandi . . . 1857.' Er þar lýst skiptum milli Spákonuarfa, og koma þau heim við síðari skrána, þegar Hvammshlut hefur verið bætt við hlut Þingeyra (munka).

Rúmu ári síðar hefur Runólfur skrifað svo látandi eftirmála í bókina:

»Sumarið 1858, hóf Jón bóndi Jónsson í Háagerði, eigandi Harastaða torfunnar fyrir alvöru tilkall til áður umgetinna 3gja hvala, þóktist hann hafa rekið þá á land með Harastaða mönnum og hafði hann og þeir, 14 tals, lagt þá og fest þeim. Jón fékk því امتيð til að setja sr. J. Blöndal á Hofi og Jón umboðsmann fyrir sáttamenn, milli hans og sr. Björns á Höskuldsst. og Jósephs sáttasemjara að Spákonufelli, eptir tvær forgefins sáttatilaunir, komst loks á þeirri 3ðju að Höskuldsst. 9. Aug. 1858, svofeldr privatsamningr á milli Jóns á eina hlið, en á hina sr. Björns, Jósephs og R. M. Olsens, hvörn hlutað-eigendr höfðu þangað fengið. Um sættina hljóðar samningrin svo: Án hliðsjónar af verulegum eða meintum réttindum hverra okkar fyrir sig til áminstra hvala, þá skuldbindum við þrír, jeg Björn pr. Þorláksson, jeg student R. M. Olsen og jeg sáttasemjari Jóseph Jólsson okkur til að greiða hinum fyrst nefnda, Jóni bónda Jónssyni í Háagerði, fyrir allan þann usla, ómök, átroðning og meinta rétt, er hann álitur sig að hafa heimting á í tilliti til þeirra þriggja hvala, þá summu 122rd silfurs; segjum eitt hundrað tuttugu og tvo ríkisdali silfurs; en svo hann fái, ef mögulegt er, 150rd alls í þessu skyni, lofum við að eiga góðan og kröptugan þátt í, að þeir hlutaðeigendr hvalanna, sem hér eru ekki viðstaddir, greiði honum sameginlega 28rd /: tuttugu og átta ríkisdali /: í viðbót við hina áður nefndu 122rd; þessari greiðslu skal af oss vera lokið innan næstkomandi Mikaelsmessu í silfurmynt; en það ætlumst við til, að Jón einn njóti þessa, þar við álitum, að þeir sem með honum unnu að drápi hvalanna, hafi frá okkar hendi fengið sanngjarnt endurgjald fyrir starfa sinn. —

Jeg Jón bóndi Jónsson geng að þessum skilmálum, og sleppi öllu frekara tilkalli til hvalanna, eða frekari ómaks og usla-gjalda, og skal ábyrgjast að liðsmenn mínir í drápi hvalanna, og landsetar Harastaða gjöri ekkert tilkall frammar meir til annars, en þeir þegar hafa meðtekið.

Þessum okkar heimuglega samnáingi til gildis, fullrar vissu og staðfestingar, eru okkar allra undirskrifaðra egin handa nöfn, og meðdeilum við hinni settu sáttanefnd í þessu máli, skjal þetta til áteiknunar

sem vitundarvotta, hvar við regluleg og ákveðin sáttatilraun nú í dag má niður falla.

Stað ári og degi, sem fyr greinir

J. Jónsson, B. Þorláksson, J. Jólsson, R. M. Olsen

Til staðfestu undirskrifar hin setta sáttanefnd sem vitundar vottar.

J. A. Blöndal J. Jónsson. «

Samkvæmt reikningi Runólfs komu 1354 ríkisdalir og 48 skildingar til skipta milli Spákonuarfa, þegar kostnaður við hvalskurðinn hafði verið dreginn frá.

EFTIRMÁLI

ARFURINN — KONAN — FJALLIÐ

Undanfarin athugun Spákonuarfs hefur ekki leitt til neinnar niðurstöðu um þá gátu, sem sumum mönnum mun leika mest forvitni á að fá svar við, þá er minnst er á Spákonuarf: Hvernig stendur á því að þetta rekasameignarfélag hefur verið kennt við spákonu eða á að líta á það sem sjálfsagðan hlut að upptök þess hafi verið arfur eftir Þórdísi spákonu? Vera má að Þingeyramunkar hafi trúað því, a. m. k. eftir að komið var fram á ofanverða tólftu öld. Þá hefur vitneskja um rekamörk og skiptingu arfsins enn verið óskráð og varðveitt í minni fróðra manna. Hitt er óvissara hvað þeir hafa vitað um Þórdísi spákonu.

Þó að Þórdís spákona að Spákonufelli væri mér allhugstæð um það leyti sem eg setti saman bókina *Skáldasögur* (pr. 1961), og þó enn frekar á meðan eg skrifaði *To skjaldesagaer* (pr. 1976) 'of et sama far', verður varla sagt að þangað megi rekja upptök áhuga míns á Spákonuarfi. Svo mikið er víst að það var ekki fyrir en síðla sumars 1975 að mér kom í hug að athuga heimildir um Spákonuarf, og olli því heldur sérstætt atvik.

Það var seint í ágústmánuði undir kveld að eg stýrði bíl norður Skagaströnd og var ætlunin að leita náttstaðar í Höfnum. Með mér var kona mín, Sigrún Hermannsdóttir, og systir hennar, Björg. Farið var að skyggja, og fram undan bar hátt dimmt fjall við bláan himin. Við vorum ókunnug, en vissum að leið okkar myndi innan skamms liggja með fram Spákonufelli, og gátum okkur til að þetta væri fjallið.

Allt í einu hrópar Björg: 'Sjáið þið konuna!', og bendir upp á fjallið. Við kona mín sáum jafnskjótt að á endilangri fjallshlíðinni virtist liggja

konu líkneski, efst var andlit með skýrum dráttum, reglulegum og virðulegum, og niður eftir mótaði fyrir öðrum líkamshlutum allt niður á tær. Virtist okkur þessi sýn taka af allan efa um fjallið.

Við héldum áfram ferðinni í hægðum okkar og gáfum konunni auga, leið nokkur stund áður en hún hvarf með öllu.

Okkur hafði strax flogið í hug að þarna lægi konan sem fjallið drægi nafn af. En hvers vegna spákona? Hefði ekki fremur mátt vænta þess að slík konumynd, svo risastór, væri kölluð tröllkona eða skessa, herkona, kerling, gýgur eða stórkona, jafnvel að fjallið hefði verið kennt við Þóreyju, Þórdísi eða Þóru, sem allar má finna í fjallaheitum og kunna að hafa verið nöfn tröllkvenna?

Í fornsögum merkja orðin spákona og völva hið sama, en frummerking sagnorðsins að spá er að sjá og horfa á, og spákona þá sú sem sér fram í tímann og segir fyrir örlög manna og líf, eins og stendur í Ólafs sögu helga í Flateyjarbók. Skyldi frummerkingin *sjáandi kona* hafa verið til í máli manna á landnámsöld?

Ekki skal eg hætta mér lengra út á hálán ís, en þarna liggur konan á fjallinu og horfir útnorður í haf eins og hún vænti einhvers — eða er hún að gá til veðurs?

Eftir að þetta var skrifað átti eg tal við Þórhall Vilmundarson um nafnið Spákonufell, og kom þá upp að hann hafði minnst á þetta efni í fyrirlestri fyrir nokkrum árum. Hann hafði þá getið þess til að *spá* væri í frummerkingu sinni, að sjá (langt frá sér) og horfa á, sbr. þýska sagnorðið *spähen* og danska *spejde*, sem eru af sömu rót, — í ýmisum örnefnum sem byrja á *spá*: Spátind á Upplöndum í Noregi og Spáarklettur í Færeyjum, — og auk þess annað Spákonufell milli Kollafjarðar og Steingrímsfjarðar. Spáfell* taldi Þórhallur hafa getað breytst í Spákonufell þá er frummerking fyrra liðs hefði verið farin að fyrnast og fólk þá leitað skýringar á nafninu eða bætt um af ímyndunarafli sínu. Hitt hefði og getað stuðlað að þeirri þróun, að menn hefðu þótt sjá konumynd á fjallinu.

Eftirtaldir menn hafa allir komið eitthvað við sögu ritsmíðarinnar, og á eg þeim að þakka merkilegan fróðleik og margvíslegar ábendingar: Jón Helgason, Jón Samsonarson, Lúðvík Kristjánsson, Reynir Davíðsson, Sigfús Haukur Andrésson, Sigurður Björnsson, Stefán Karlsson, Steindór Árnason, Sveinbjörn Rafnsson og Þórhallur Vilmundarson.

STEFÁN KARLSSON

ÖGN OG HÁLS Í HÓMILÍU

Í SIÐAPRÉDIKUN í íslensku hómilíubókinni í Stokkhólmi er eftirfarandi texta að finna:

Réiþe ranga. ólund oc hatr scolom vér firasc afþui at réiþe bróþ oc staþvof. es hugscote manz sem aogn árga. en ef hon fópesc í scape manz lenge. þa snýsc hon í háls. oc meiþer athygle manz ens. enda felr han síþan í ó þolenméoþe. eþa í hatr. oc í mandróp. enda minesc han eige þolenmóþenar es vaorþr es allra góþra hluta. Enge es góþr ne verþr eilífs lífs nema han se þolenmóþr.¹

Hér er ein setning torskilin, 'þá snýsk hon í háls', og lítið virðist bæta úr skák þó að orðinu 'háls' sé léð merkingin "hnakki", eins og Fritzner gerir í orðabók sinni, þar sem hann tilfærir setninguna.²

Sú hugmynd vaknar að í textanum hér fyrir ofan sé skírskotað til biblíuversanna Matth. 7.3–5 og Lúk. 6.41–42, þar sem talað er um flísina og bjálkann, þannig að merkingin sé þessi:

Við skulum forðast ranga reiði, ólund og hatur, því að bráð reiði og stöðvuð (sem búið er að stilla) er hug manns eins og flís auganu, en ef hún nærast (er alin) lengi í skapi manns þá breytist hún í (verður hún að)³ bjálka og meiðir athygli (dregur úr aðgát) mannsins . . .

En hvaða líkur eru á því að orðin 'ogn' og 'háls' í hómilíunni samsvari latnesku orðunum 'festuca' og 'trabs' í Vulgata-texta Matth. 7.3–5 og Lúk. 6.41–42?

¹ *Homilíu-bók*, útg. Th. Wisén (Lundi 1872), 211.29–35. — Stafsetningu er breytt ofurlítið í samræmi við óprentaða doktorsritgerð Andreu van Arkel (Utrecht 1977), en upplausnir banda ekki auðkenndar.

² *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, 2. útg. (Kria 1883–96), I, 711. — Vafasamt er að 'háls' hafi merkinguna "hnakki" í öðrum dæmum sem Fritzner nefnir undir þeirri merkingu.

³ Sbr. dæmi um 'snúa' í merkingunni "breyta" í *Ordbog over Det gamle norske Sprog* III, 465: . . . þar er þat [þ. e. vatn] snerist í feiti ok þurku; . . . ok snýr hrjúfa grásteina upp í fagra gimsteina.

Í biblíutilvitnanasafni Kirbys⁴ er engar þýðingar að finna á versunum Matth. 7.3–5 eða Lúk. 6.41–42, en í Nýjatestamentis-þýðingu Odds Gottskálkssonar (1540) er þýðing fyrrnefndu versanna á þessa leið:

enn huad sier þu augn i auga brodr þins/ og at þeim vagli sem er i sialfs þins auga gair þu ecki/ eda huernen dirfirst þu at seigia brodr þinum/ broder leyf at eg dragi vt augnina af auga þino/ og Sia! at vagl er þo i sialfs þins auga/ þu hræsnare/ drag fyrst vt vaglinn af þinu auga/ og gef þa gætr at/ at þu faer vt dregit augnina af þins brodurs auga.

Texti Lúk. 6.41–42 í þýðingu Odds er svipaður að orðalagi, og í honum eru orðin 'ögn' og 'vagl' einnig einhöfð um það sem nefnt er 'festuca' og 'trabs' í Vulgata-þýðingunni.⁵

Enda þótt íslensk þýðing umræddra biblíuversa verði ekki rakin lengra aftur en til Odds Gottskálkssonar, hlýtur líkingamálið um flísina og bjálkann að hafa verið notað á Íslandi fyrir daga Odds, og því er ekki ósennilegt að hann hafi haft orðin 'ögn' og 'vagl' — annaðhvort eða hvorttveggja — úr eldra kirkjumáli eins og svo margt annað í þýðingunni.⁶

Fritzner hefur aðeins eina þýðingu á 'ögn' í orðabók sinni, "Avne", þ. e. a. s. "hismi á korni", og í öllum dæmum hans er glöggt að orðið hefur þessa merkingu, sem er mun þrengri og afmarkaðri en algengasta nútímamerking orðsins, enda er trúlegt að víðtækari nútímamerking, "lítið af einhverju", sé upp komin vegna táknrænnar notkunar orðsins í umræddum biblíuversum. Eldri og þrengri merking orðsins 'ögn' er í fyllsta samræmi við merkingu latneska orðsins 'festuca'.

Aðalmerking latneska orðsins 'trabs' er "bjálki", og 'vagl' er því

⁴ Ian J. Kirby, *Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature I* (Rv. 1976).

⁵ Sama orðanotkun er bæði í Matth. 7.3–5 og Lúk. 6.41–42 í Guðbrandsbiblíu (1584), en Nýja testamenti 1609 og biblíuútgáfur 1644–1813 hafa 'ögn' og 'bjálki' að því fráskildu að Steinsbiblía (1728) hefur 'fis' í stað 'ögn' í Matth. 7.3–5. Reyndar er 'bjálki' fyrir 'vagl' ekki nýlunda 1609, því að Guðbrandur biskup Þorláksson notar fyrrnefnda orðið 1589 (*Summaria Yfer Þad Nyia Testamentid*, F iv verso ("i Tegstanum/ vt af bialkanum i augantu") og Q i verso ("einn læst vilia taka Ögnena vr annars auga/ enn heill og stor Bialke er i sialfs hans Auga"). Loks er komin 'flís' fyrir 'ögn' í Nýja testamenti 1827 og í biblíuútgáfum frá 1841.

⁶ Sbr. Jón Helgason, *Málið á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar* (Safn Fræðafelagsins um Ísland og Íslendinga VII, Kh. 1929), 192–200.

fullgöð þýðing þess á norrænu.⁷ En nú stendur *háls* í hómilíutexta þeim sem hér er leitast við að skýra, og hæpið er að gera ráð fyrir því að *háls* sé hér misritun á orðinu 'vagl';⁸ ef textaspjöll væru svo mikil, gæti *háls* nærri því verið misritun á hverju sem er.

Meðal afleiddra merkinga orðsins 'trabs' er "hátt og beint tré", og sé hugað að norrænum orðum sem merkja "tré" og líkjast orðinu *háls*, verður 'hasl' fyrst fyrir. Í hómilíutextanum þyrfti *háls* ekki einu sinni að vera misritun fyrir *hasl*, heldur kynni ritmyndin *háls* að vera í samræmi við framburð skrifara, því að í hómilíubókinni eru fimm dæmi um ritháttinn *píls* (*píls*) fyrir 'písl',⁹ og til hins sama bendir *á* í *háls*, ef sama orð er og 'hasl'; þá væri *á* vitnisburður um lengingu á undan hljóðasambandinu 'ls', sem hefði komið upp við víxlun hljóðanna 'sl', en ekki misritun umfram víxlun stafanna *sl* og *ls*.

Ef *háls* stendur hér fyrir 'hasl' verður textinn skiljanlegur, einkum ef gert er ráð fyrir að samlíkingin um snögga og stöðvaða reiði sem er eins og ögn auganu en verður eins og hasl, ef menn ala hana með sér, skírskoti til samlíkingarinnar í Matth. 7.3–5 og Lúk. 6.41–42.

Að lokum má benda á að Snorri Sturluson lætur Harald hárfagra fylgja þeim hollráðum sem gefin eru í umræddum prédikunarpósti:

en þó mintisk hann þess, sem hans háttr var, at hvert sinn er skjót æði eða reiði hljóp á hann, at hann stillti sik fyrst ok lét svá renna af sér reiðina ok leit á sakar óreiðr.¹⁰

⁷ Ekki virðist ótrúlegt að notkun orðsins 'vagl' um augnsjúkdóm, sbr. 'vagleigr', þegar á miðöldum sé sprottin af notkun orðsins í yfirfærðri merkingu í umræddum biblíuversum. Sé svo, er sú notkun eldri en frá Oddi Gottskálkssyni.

⁸ Ef svo ólíklega vildi til að *háls* væri misritun fyrir 'vagl', yrði að gera ráð fyrir breytingum í a. m. k. tveimur áföngum: 1) *vagl* hefði verið mislesið *hasl* vegna þess að *v* hefði verið óskýrt vinstra megin og *g* líkst hásteflings-*s-i*; 2) *hasl* með háu *s-i*, líku *l-i*, hefði verið mislesið *hals* og ritað *háls*.

⁹ Ludvíg Larsson, *Ordförráðet i de älsta isländska handskrifterna* (Lundi 1891), 256. — Í hómilíubókinni kemur orðmyndin 'písl'/'píls' fyrir 31 sinni, og fjeður dæmi um *píls* eru í þeim hluta bókarinnar sem að öllum líkindum er með sömu hendi og sú hómilía sem hér er til umræðu — hvað sem handafjölda hómilíubókar líður.

¹⁰ *Heimskringla*, útg. Finnur Jónsson, I (Kh. 1893–1900), 157.

EINAR G. PÉTURSSON

EINN ATBURÐUR OG LEIÐSLA UM ÓDÁINSAKUR

leiðsla Drycthelms eða CI. æventýri í safni Gerings

I

FYRIR heilli öld eða þar um bil var mikill áhugi á fornum norrænum kirkjulegum bókmenntum. Síðan var þeim um hríð lítið sinnt, en nú síðustu tvo áratugina hefur áhugi á þeim aftur farið vaxandi, enda virðast menn hafa gert sér ljósari grein fyrir því en áður, að kirkjan var sterkt afl í þjóðlífi fyrri tíma. Ein grein þessara fornu bókmennta, sem verulega var sinnt á öldinni sem leið, eru svokölluð æventýri. Það ber að hafa í huga, að orðið er ekki notað í nútímamerkingu, sem er frá því um 1860, heldur í hinni fornu merkingu, sem var saga með siðbætandi innihaldi og trúarlegum boðskap, oft ásamt útlekkingu; en er boðskapurinn bliknar er lítill munur á þessum sögum og öðrum smásögum.

Grundvallarútgáfa þessara sagna er nærri heillar aldar gömul,¹ en á seinustu árum hafa verið gefnar út allmargar viðbætur og leiðréttingar.²

¹ *Íslendzk æventýri. Isländische legenden, novellen und märchen.* Herausgegeben von Hugo Gering. Halle a. S. 1882–1883. I–II. Skrá um ritdóma er að finna í *Arkiv for nordisk filologi*. 1. 1883. 358 og 3. 1886. 262, 265.

² Af útgáfum eru þessar helstar: *Leit og suður til landa. Æventýri og helgisögur frá miðöldum.* Einar Ól. Sveinsson tók saman. Rv. 1944. xxiv, 304 s. Þetta er alþýðuútgáfa og endurprentun úr æventýrum Gerings og fleiri ritum af líku tæi. Hér er Jónatas æventýri prentað í fyrsta sinn. Einnig er bætt inn í C. æventýri broti, sem Pálmi Pálsson lét prenta í ritdómi í *Nordisk tidskrift for filologi*. Ny række. VII. Kbh. 1885–1887. 60–61. *Alkuin de virtutibus et vitiis i norsk-isländsk overlevering og udvidelser til Jonsbogens kapitel om domme.* Udgivet ved Ole Widding. Kbh. 1960. (2), 154 s. (Ed. Arn. A. 4.) Á s. 146–147 eru prentuð þrjú æventýri í fyrsta sinn, en 1. er 5. í Miðaldaæventýrum. Alfred Jakobsen. Er kap. 1–5 i del X av *Karlamagnus saga* lánt fra en samling *æfintyr? (Maal og Minne.* 1959. 103–116.) Alfred Jakobsen. Noen tillegg til 'Íslendzk æventýri'. (*Maal og Minne.* 1960. 27–47.) Alfred Jakobsen. Et bruddstykke av en Marialegende. (*Opuscula. I. Bibl. Arn. XX.* Kbh. 1960. 267–270.) Þessar þrjár greinar Jakobsens eru prentun á 7 æventýrum á torlæsilegum síðum í AM 657 a–b, 4to. Jonna Louis-Jensen. Nogle æventýri. (*Opuscula. V. Bibl. Arn. XXXI.* Kbh. 1975. 263–277.) Betri prentun á þremur seinustu sögunum í útgáfu Jakobsens í Maal og

Þótt þau skrif bæti allmiklu við þekkingu vora á þessari bókmennta-grein, er meira verk óunnið en þegar er unnið. Sögur af þessu tæi eru mjög víða í handritum, og fyrir kemur að gamlar sögur leynast í ungum handritum. Nánari athugun á handritum á eftir að leiða ýmislegt í ljós, en sú könnun er erfið, því að skráning þessara ævintýra er víða ófullkomin. Einnig var haldið áfram að þýða slíkar sögur langt fram yfir siðaskipti, en það efni er mjög lítið kannað.³ Út af þessum sögum ortu menn rímur og kvæði og væri ærið örðugt að hafa upp á öllu slíku.

Hér verður gerð grein fyrir handritinu AM 200, 8vo og eftir því prentað CI. ævintýri í safni Gerings, svo langt sem handritið nær, en það hefur ekki verið notað fyrr. Einnig verður gerð stutt grein fyrir AM 657 a–b, 4to og endurprentað niðurlag sama ævintýris eftir því, en Gering þekkti aðeins það handrit. Síðan verður gerð grein fyrir latneskum heimildum þessa ævintýris og latneskur texti prentaður neðanmáls við íslensku textana. Á eftir prentuninni er í stuttu máli fjallað um leiðslubókmenntir, og að lokum er rætt um orðið ódánsakur og staði með því nafni.

II. AM 200, 8vo

Í handritinu AM 200, 8vo er á bl. 125r15–127v meginhluti CI. ævintýris í útgáfu Gerings, en þó vantar sem svarar 14 línur aftan af

Minne. 1960. Peter A. Jorgensen. Ten Icelandic exempla and their Middle English source. (*Opuscula. IV. Bibl. Arn. XXX. Kbh. 1970. 177–207.*) Þessar sögur voru áður óprentaðar. *Miðaldaævintýri þýdd úr ensku.* Einar G. Pétursson bjó til prentunar. Rv. 1976. cxx, 110 s. Hér eru alls prentuð 34 ensk ævintýri, voru 13 þar af áður óprentuð og 3 að auki áður aðeins kunn í brotum. Peter Springborg. Von einem Bauernsohn am Königshofe. (*Opuscula. IV. Bibl. Arn. XXX. Kbh. 1970. 67–79.*) Brot af áður óprentuðu ævintýri. Peter A. Jorgensen. Four ævintýri. (*Opuscula. V. Bibl. Arn. XXXI. Kbh. 1975. 295–328.*) Nýir textar af LXXXV. og XLII. ævintýri hjá Gering, heill texti af sögunni um ábótann og fóstura hans, sem Jakobsen gaf út 1960 og eitt áður óprentað ævintýri. Davíð Erlingsson. Saga um Callinius sýslumann. Lausamálstexti og rímur. (*Grippla. II. Rv. 1977. 79–120.*) Hér er XLVIII. saga í útgáfu Gerings prentuð eftir öðru og stundum betra handriti. Hér verður ekki reynt að gera grein fyrir ritgerðum um íslensk ævintýri.

³ Einar Ól. Sveinsson. *Verzeichnis isländischer Märchenvarianten.* Helsinki 1929. Ixviii. (FF Communications 83.) Hér eru nefnd fáein handrit af slíkum sögum. Sjá einnig: Vésteinn Ólason. Alvara í gamni og íslensk fornkvæði. (*Opuscula. V. Bibl. Arn. XXXI. Kbh. 1975. 278–290.*) Jón Helgason. Stigamannskvæði. (Sama rit. 329–334.) *Gamall kveðskapur.* Jón Helgason bjó til prentunar. Kbh. 1979.

textanum ef miðað er við útgáfu hans. Verður nú gerð grein fyrir þessu handriti, fyrst uppruna og skrifara, en síðan innihaldi og stafsetningu. Fremst í handritið er festur miði (seðill a) með hendi Árna Magnússonar, er á stendur: 'Magnusar Einarssonar á Reykium i Òlvese.' Þar aftan við er seðill b, sem á stendur: 'Libri possessor Haldan Jonson eghd volente deo, humilis levabor.' Stafirnir 'eghd' merkja ugglaust eigin hendi. Á öftustu blaðsíðu handritsins standa nöfnin Anna Einarsdóttir og Magnús Einarsson, en framan á sama blaði er: 'Tíundagiörð til Reikia kyrkiu', skrifuð með rithendi sem er ekki annars staðar á bókinni; þetta blað er greinilega límt við bókina eftir að hún var bundin. Innan á fremra spjaldi stendur með hendi Kálunds: '186 bl. (+ sedlerne a-c)'. Seðlarnir a-b eru límdir fremst, en seðill c er fyrrnefnd tíundagjörð, sem hefur sennilegast legið lengi laus með handritinu, því að á alla þrjá seðlana er skrifað númer handritsins. Þetta fólk sem nefnt er hér að ofan er allt saman vel kunnugt. Hálfðan Jónsson er örugglega Hálfðan lögréttumaður Jónsson á Reykjum í Ölfusi (1659-1707). Kona hans hét Anna Einarsdóttir og giftist hún síðar Magnúsi Einarssyni á Reykjum.

Handritið er nú í bandi frá því seint á 19. öld, en til er eldra band sem hefur verið utan um handritið í upphafi. Hefur það verið með tveimur koparspennum, en neðri spennuna vantar nú. Á efri spennuna er grafið nafnið Haldan. Á aftara spjaldi handritsins eru tvær koparplötur til að festa spennurnar á. Á neðri plötuna er grafið 16, en á þá efri 92, og hefur handritið því líklegast upphaflega verið bundið árið 1692.

Tíundagjörðin nefnir tólf bæi og jafnmarga menn. Þegar hún er borin saman við Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns sést, að af þessum tólf mönnum eru allir nefndir sem ábúendur í Jarðabókinni nema einn, Snorri í Reykjakoti, sem ekki er heldur nefndur á þeim bæ í Manntalinu 1703. Jarðabókin yfir Ölves er ekki öll frá sama tíma, heldur er hluti af henni frá 1706 og annar frá 1708. Fimm jarðir í tíundagjörðinni eru skráðar í Jarðabókina fyrra árið, en hinar sjö seinna árið, og er Reykjakot í fyrri flokknum. Snorri þessi hefur því sennilega flust að Reykjakoti eftir að Jarðabókin var gerð. Það styrkist einnig við það, að hinu megin á blaðinu, sem skráin er á, eru nöfn Önnu og seinni manns hennar Magnúsar, sem hún hefur gift eftir lát Hálfðanar 1707. Af þessu er ljóst, að Árni hefur fengið handritið eftir 1707 og e. t. v. fáeinum árum síðar.

Handritið er með tveimur rithöndum og er hönd Hálfðanar á eftirtöldum síðum: 1r–48r, 77v–78r, 102r16–102v, 112v–129v, 135r–186r. Hina rithöndina þekki ég ekki og hef ekki reynt að finna skrifarann. Á 171r er dagsetningin 14. nóv. 1689 og er það í samræmi við ártalið 1692, sem var á bandi handritsins eins og fyrr gat. Rithönd Hálfðanar er mér kunn af Lýsingu Ölvshrepps¹ í AM 767, 4to og dómasyrpu í ÍB. 531, 8vo, og er sama rithönd á þessum þremur handritum.

Í AM 200, 8vo er margs konar efni, og verður nú stuttlega gerð grein fyrir því. Fremst er uppskrift úr latnesku riti,² sem er öll með hendi Hálfðanar eins og fyrr gat. Í framhaldi af því riti er meginhluti Tíðfordrifs Jóns lærða, en í vantar bæði upphaf og endi og auk þess eru eyður á tveimur stöðum. Eftir Kirknaránsþáttum í Tíðfordrifi, sem eru prentaðir sem XVI. og XVII. æventýri hjá Gering, er í beinu framhaldi: 'Eirn atburdur og Leidsla vmm Ódajnz akur', en það er CI. æventýri hjá Gering og verður gert hér að umtalsefni, en endi vantar sem fyrr gat. Á næsta blaði 128r–v og 129r er XXVII. saga hjá Gering: 'Af ábóta er kvalðiz í brunni.' Hefst textinn í 17. línu útgáfunnar *formanni* og nær til loka. Aftur á móti virðast aðrir lærdómar dregnir af sögunni, en ætla má að til hafi verið ætlast í upphafi, því að sagan er börnuð svo: 'Þesse liet skóllann narra sig fra ábóta dæmenu.'

Aftan af CI. æventýri vantar 14 línur og 16 línur framan af XXVII. sögu. Á bl. 127r–128v er skrifaður texti sem svarar til 10–12 prentlína á blaðsíðu miðað við útgáfu Gerings. Eftir því eru líkur á að meira en eitt blað hafi týnst úr handritinu, nema textinn á þessum pörtum ævintýranna hafi verið styttr verulega hér. Í framhaldi af seinna sögu-brotinu er á bl. 129r 'Vmm fingalpnid', sem er kafli úr Tíðfordrifi, en

¹ Þorkell Jóhannesson gaf þessa lýsingu út í *Andvara*. 61. 1936. 57–78. Einnig er hún prentuð í *Landnám Ingólfs*. III. Rv. 1937–39. 1–20 og *Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmennafélags 1839–1843 og Lýsing Ölfushrepps anno 1703* eftir Hálfðan Jónsson. Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Rv. 1979. 234–250.

² Titill ritsins í handritinu er: 'COMPENDIUM | PHYSIOLOGIÆ ELEM-entorum | Iohannis Monhemij.' Hér er sennilega átt við Johann Monhem lækni, sem gaf út í Köln 1542 *Elementorum Physiologiae* . . . Sjá um hann: C. G. Jöcher. *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. III. Leipzig 1751. (Nachdruck Hildesheim 1961.) 615 og *Fortsetzung und Ergänzungen zu C. G. Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexico*. Angefangen von J. C. Adelung . . . fortgesetzt von Heinrich Wilhelm Rotermund. IV. Bremen 1813. (Nachdruck Hildesheim 1961.) 1990.

Samkvæmt handritaskrá Landsbókasafnsins er víska um steina eftir þennan höfund í ÍB. 438, 8vo, en mikill hluti rits þess er hér um ræðir er um það efni.

mikið vantar inn á milli. Þessi tvö ævintýri hafa í þessu handriti verið talin til Tíðfordrifs, sem ekki er gert í öðrum handritum þess. Af öðru efni í 200 er helst að nefna útdrátt úr Annálum Björns Jónssonar á Skarðsá og sagnatíning, auk smærri hluta. Sagnatíningurinn virðist vera þýðingar frá því eftir siðaskipti.

Handritið er á þessum hluta yfirleitt sémilega ljóst, en þó eru á nokkrum stöðum óljósir drættir og broddar, og punktar yfir stöfum eru ekki alltaf ljósir. Um þá er þetta helst að segja (Talan vísar í línu hér).

Sérhljóðið *á* er vanalega táknað með tveimur broddum yfir, t. d.: *á* 2, *lá* 7, *sá* 17, 37, *nálega* 23, en tvisvar koma fyrir *á* sem nú tíðkast: *á* 13, *áttar* 13. Einnig er algengt, einkum í smáorðum, að ritað sé *a*, t. d.: *sa* 12, 23, 48, *hia* 49. Einu sinni kemur fyrir *á* þar sem ekki er von á því: *fágrann* 39.

Sérhljóðið *ó* er oftast táknað með tveimur broddum yfir, t. d.: *óþolannlegur* 22, *ógurlega* 24, *ódaun* 32, *óttá* 35, *liós* 45. Einnig er til, að ritað sé *ó* á nútímavísu, *fór* 7. Einu sinni er *o* tvíritað: *blooma* 40, og einnig er líka aðeins ritað *o*: *þottest* 19, *odaun* 22, *hliodandi* 41. Fimm sinnum koma fyrir tveir broddar yfir *ö*, þar sem við gætum búist við *o*: *fróst* 15, *fróstenu* 16, *frósted* 17 — en aftur á móti *frosti* 53 — *lögandi* 21, *löga* 32.

Yfir *u* er alloft sett sérhljóðsmerki og virðist sums staðar, einkum í *u* í *Hustru* 8 og *ur* 16, að sérhljóðsmerkið nálgist mjög brodd yfir staf, þótt ekki sé það aðgreint hér í prentun.

Yfir *y* eru á fjórum stöðum settir punktar, en ekki er það greint hér í prentuninni. Þetta virðist oftast gert til að gera leiðréttingu skrifara gleggri, og er þess því getið í athugasemdum við textann. Þó á það ekki við *eýsur* 22.

Sérhljóðið *ö* er vanalega táknað *ø*, en einnig er til myndin *ó*, t. d.: *mióg* 19, *hórmulega* 30. Líklegast er, að hér sé strikið, sums staðar að minnsta kosti, dregið misjafnlega langt niður.

Í enda orðs er oft erfitt að sjá, hvort *i* eða *j* er skrifað, en vanalega er lesið *i*.

Nefhljóðsmerki er töluvert notað bæði sem stytting fyrir nefhljóða-samstöfur og önnur sambönd: *kirkju* 6, *monnum* 9.

Rétt er að taka fram, að greinamerki, punktar og kommur, eru mjög misgreinileg í handritinu og ekki alltaf ljós.

Ekki eru í handritinu sett strik er orðum er skipt milli lína, og eru þau orð hér í útgáfunni sameinuð að nútíðarvenju, en þessi þrjú dæmi

eru um, að samsett orð lendi á línuskilum, sem gætu annars verið eitt orð: *brad daudur 2, nordur áttar 13, vpp vnder 38.*

Sérlegar orðmyndir eru helst: *fiöndunnar 30, odaun (nf.) 22, sbr. ödaun (þgf.) 32.*

III. AM 657 a–b, 4to

Um handritið hefur margt verið skrifað, og er ekki ástæða til að tíunda það hér, en vísað skal til þess, sem þessu máli kemur helst við í nýlegri grein, sem Jonna Louis-Jensen hefur skrifað.¹ Um feril handritsins er það helst vitað, að Árni Magnússon segist hafa fengið það hjá Páli lögmanni Vídalín, en Páll aftur á móti hjá Halldóru Erlendsdóttur (1659–1742); hún var gift Þorsteini Benediktssyni sýslumanni (d. 1697), sem seinast bjó í Bólstaðahlíð. Síðan segir Árni: 'Mun fyrrum hafa vered kirkiubok þar: því þar er Michaels kirkia.'² Af þessu er ljóst, að handritið hefur að öllum líkindum verið í Húnavatnssýslu og því fjarri Hálfðani er hann skrifaði sitt handrit.

Texti niðurlags þessa ævintýris verður hér prentaður stafrétt eftir bl. 40r í 657, en Gering samræmir stafsetningu í útgáfu sinni. Um bönd og skammstafanir og fleira þess háttar er þetta helst að segja (talan vísar í línu í þessari útgáfu):

er-bandið er alltaf leyst upp *er*, enda er endingin skrifuð svo fullum stöfum í *aller* 6. Þetta band er líka leyst upp *yrr* í orðinu *fyrer* 14, 15, 23, 24, 25. Fullum stöfum er ritað *fyr* 21. Þó er rétt að nefna, að í *giorizst* 27 er þetta merki leyst upp *or*, enda er svo skrifað í orðinu *algiorfer* 31.

Orðið *ei* með striki yfir er leyst upp *eigi* 10, 25, 34. Orðmyndirnar *þeir*, *þeire*, *þeira* eru aldrei ritaðar fullum stöfum, heldur er *ei* alltaf bundið og leyst svo upp, en aldrei *eir*.

Í orðinu *þess* og beygingarmyndum af því er hér ritað *þers*. Hér er vanalega ritað *er*-band, en þó er *r* fullum stöfum í *þersum* 26.

Yfir *y* er vanalega punktur, sem sleppt er í prentun.

Orðið *madr* 33 er skrifað *m* og *ar*-merki yfir línu.

Orðið *med* er skrifað *mz* 4.

¹ Jonna Louis-Jensen. Nogle ævintýri. (*Opuscula*. V. *Bibl. Arn.* XXXI. Kbh. 1975. 263–264 og þar tilvitnuð rit.)

² Arne Magnussons i AM. 435 A–B, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser. Kbh. 1909. 14.

Orðið *himinríki* er ekki skrifað fullum stöfum, heldur er seinni hlutinn ritaður með *r* og *i* yfir 12, 13, sbr. 32.

Fremri spássía hefur skerst, og hafa hlutar af stöfum og jafnvel heilir stafir fallið burt neðan til á blaðinu. Þetta er það helsta: *uissa* 22, fyrri leggur *u* hefur fallið burt; *re[in]sazst* 26, *i* er alveg horfið, en lítið eitt sést af aftari legg af *n*; *li[f]dogum* 35, *f* er nær alveg horfið. Helle Jensen hefur góðfúslega athugað fyrir mig þessa staði í handritinu ásamt fleirum.

Í orðunum *beartarre* 14 og *linarri* 29 er skrifað *r* með punkti yfir. Það er leyst upp *rr*.

Rétt er að nefna, að vafi getur sums staðar leikið á um brodd yfir staf, þ. e. hvort lesa skuli *i* eða *í*.

IV. SKYLDLEIKI HANDRITANNA

Ekki er auðvelt að greina skyldleika þessara handrita, því að sameiginlegur texti er mjög stuttur eða aðeins rúmar 24 línur. Þess vegna eru minni líkur til að komist verði að ótvíræðum niðurstöðum.

Athyglisvert er að finna í 657 myndina *hugðe* 8, þar sem 200 hefur *hugda* 37. Sama er einnig að segja um *lofsaung* 12 og *lofsøng* 41. Í þessum dæmum er yngra handritið með eldri orðmyndir en gamla handritið. Þótt ekki séu þetta mikilvæg atriði benda þau fremur til, að 200 hafi ekki notað 657 sem beint forrit. Í sömu átt bendir einnig *a* 7, sem í 200 er *af* 36, sem er tvímælalaust betri lesháttur. Vissulega eru einnig dæmi um að 200 hafi örugglega verri leshátt, má þar einkum til nefna *sagdi* 42, þar sem *suaraðe* 13 er óbundið í 657.

Þetta bendir heldur til, að 200 sé ekki skrifað eftir 657, enda var það handrit á Norðurlandi á þessum tíma eins og fyrr sagði. Samband handritanna er að líkindum á þá leið, að 200 sé skrifað eftir handriti, sem hefur um sumt verið upphaflegra en 657. Forrit beggja varðveittra handrita hefur örugglega verið sameiginlegt eftir textanum að dæma, þótt óvíst sé um milliliði milli þess og 200, en þeir gætu verið nokkrir.

Handritið 657 er af Kálund og öðrum talið til miðrar 14. aldar eða seinni hluta aldarinnar, en forrit þess hefur þá verið nokkru eldra. Ekki er hægt að fullyrða neitt um, hvenær þessi saga var þýdd en freistandi er að telja þýðinguna talsvert eldri eða frá því fyrir eða um 1200 eins og þýðingar annarra rita sama höfundar, sjá hér á eftir.

V. HEIMILDIR OG RIT HÖFUNDAR

Fyrstur til að nefna heimildir þessarar sögu var H. Gering, sem í síðara bindi æventýra sinna getur — eftir því sem honum var kunnugt — hliðstæðna og heimilda og þýðir sögurnar oftast einnig á þýsku. Gering telur söguna þýdda úr *Speculum historiale*,¹ en Vincentius Bellovacensis, höfundur þess rits, tók hana úr kirkjusögu Bedu prests.² Eftir Bedu þýddi Gering fyrri part ævintýrisins. Þar nefnist aðalpersónan Drythelm og þess vegna er sagan oft kölluð leiðsla Drythelms. Á nánari heimild benti síðar Karel Vrátný,³ sem taldi söguna þýdda beint úr ritinu *Speculum ecclesiae* eftir Honorius Augustodunensis. Vrátný bar saman texta Bedu og Honoriusar og telur síðarnefnda textann samsvara íslensku sögunni.

Honorius þessi er talinn fæddur um 1080 í Augsburg í Þýskalandi. Hann var nemandi Anselms í Canterbury í Englandi frá því fyrir 1097, en fyrir 1115 fer hann aftur til Þýskalands, þar sem hann lést skömmu eftir 1137.⁴ Rit Honoriusar voru kunn í Noregi og á Íslandi. Svo hefur verið talið, að ein homilía í íslensku hómilíubókinni byggist á riti eftir Honorius, sem nefnist *Gemma animæ*.⁵ I. Kirby telur í riti sínu um biblíuþýðingar, að þetta rit sé notað í Stjórn.⁶ Í norsku hómilíubókinni er eyða, en inn hefur verið skotið í staðinn brotum úr þýðingu úr þessu riti. Einnig eru til úr því brot í öðru handriti.⁷ Ritið *Elucidarius*, sem

¹ H. Gering. *Íslendzk æventýri*. II. 249–252.

² Vincentius Bellovacensis. *Speculum historiale*. Lib. XXIII. cap. cxx–cxxi. Sjá útgáfu í Graz 1965. (Ljósprent af útgáfu frá 1624.) 941. Beda. *Historia ecclesiastica*. Lib. V. cap. xii. Sjá útgáfu í Oxford 1896. (Ljósprent 1969.) I. 303 og II. 294.

³ Karel Vrátný. Zu 'Íslendzk æventyri'. (*Arkiv för nordisk filologi*. 38. 1922. 186–189.)

⁴ Hermann Menhardt. Der Nachlass des Honorius Augustodunensis. (*Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. 89. 1958/1959. 67–69.)

⁵ Karel Vrátný. Enthält das Stockholmer Homilienbuch durchweg Übersetzungen? (*Arkiv för nordisk filologi*. 32. 1916. 41.)

⁶ Ian J. Kirby. *Biblical quotation in Old Icelandic-Norwegian religious literature*. II. Rv. 1980. 85.

⁷ *Gamla norsk homilieboek*. Cod. AM 619 4°. Utgjevi . . . ved Gustav Indrebø. Oslo 1931. 160–168. *Messuskýringar*. Utgjevne . . . ved Oluf Kolsrud. Oslo 1952. 1–26. Þar eru bæði handritin prentuð ásamt latneska textanum.

oft hefur verið eignað Honoriusi, var þýtt á norrænt mál fyrir 1200.⁸ Í IV. kafla af Heimslýsingu og helgifræði í Hauksbók hefur verið álitid, að *Imago mundi* eftir Honorius hafi verið notuð ásamt öðru riti.⁹ Í Hauksbók er einnig Elucidarius, sem fyrr var nefndur og í formála er sagt, að við III. kafla af Heimspeki og helgifræði sé hliðstæða m. a. í öðru riti Honoriusar, *Philosophia mundi*.¹⁰ Í elsta hluta Stjórnar er vitnað til *Imago mundi* og *Speculum ecclesiae* (sjá neðar). Storm prentar brot úr sköpunarsögunni eftir AM 238 XIX, fol., sem hann telur úr sömu þýðingu og elsta hluta Stjórnar, en í brotinu er einnig tilvísun í *Imago mundi*.¹¹ Þessi tilvísun í brotinu er sama klausan og sú fyrri af tveimur tilvísunum í Alfræði III til *Imago mundi*.¹² Seinni klausan þar er einnig í syrpu Gottskálks í Glaumbæ, þ. e. Add. 11.242 í British Museum.¹³ Útgefandi Alfræði II getur hliðstæðna hjá Honoriusi í at-hugagreinum við textann og er þar oftast átt við títtnefnt rit.¹⁴ Í Kirjalax sögu er á tveimur stöðum vitnað í *Imago mundi*, en sú tilvísun hefur ekki fundist. Ef þetta er uppspuni frá rótum, kemur hér að minnsta kosti fram það orð, sem farið hefur af ritinu.¹⁵ Eiríkur Magnússon segir í lýsingu sinni á handriti sem þá var í einkaeign á Englandi, að þar hafi verið útdráttur úr *Sacramentarium* eftir Honorius. Þar segir einnig, að í sama handriti sé *Imago mundi* notuð, en þó varla beint.¹⁶

⁸ *Manuscripta Islandica*. Edited by Jón Helgason. Vol. 4. AM 674 a, 4to. Kbh. 1957. v–xxxiii.

⁹ *Hauksbók*. [Um útgáfuna sáu Finnur Jónsson og Eiríkur Jónsson.] Kbh. 1892–96. cxvi, 153.

¹⁰ Sama rit. cxxiii, 180.

¹¹ Gustav Storm. De norsk-islandske Bibeloversættelser fra 13de og 14de Aarhundrede og Biskop Brandr Jónsson. (*Arkiv for nordisk filologi*. 3. 1886. 248–49.) Í 7. línu á s. 249 eru þessar prentvillur: (S. 348 og 385) lesist (S. 384 . . .); (S. 385) lesist (S. 585).

¹² *Alfræði íslenzk*. III. Udgivet . . . ved Kr. Kålund. Kbh. 1917–18. 75, 98.

¹³ Jón Þorkelsson. Islandske håndskrifter i England og Skotland. (*Arkiv for nordisk filologi*. 8. 1892. 226.)

¹⁴ *Alfræði íslenzk*. II. Udgivet . . . ved N. Beckman og Kr. Kålund. Kbh. 1914–16. 33, 39, 60, 62, 75, 86, 119, 181.

¹⁵ *Kirjalax saga*. Udg. . . ved Kr. Kålund. Kbh. 1917. 13, 63. Kr. Kålund. Kirjalax sagas kilder. (*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1917. 9–10.)

¹⁶ Eiríkur Magnússon. Codex Lindesianus. (*Arkiv for nordisk filologi*. 13. 1897. 8–9.) Þetta handrit er nú Icelandic MS. No. 1 í Manchester, en var áður AM 469, 12mo.

Í Ólafs sögu Tryggvasonar enni mestu er vitnað í *Imago mundi*,¹⁷ en er í raun og veru annað rit Honoriusar, *Summa totius de omnimodo historia*. Ekki hef ég annars staðar en í Ólafs sögu gert samanburð á ritum á norrænu máli og ritum Honoriusar í leit að þýðingum, heldur farið eftir eldri rannsóknum. Leit gæti trúlega leitt eitt og annað í ljós, enda hafa þessi rit eflaust verið notuð víðar en þau eru nefnd. Predikanasafnið *Speculum ecclesiae*, sem er heimild þessa ævintýris, var þekkt í Noregi. Brot á latínu úr því riti skrifuð á 12. öld eru í norska ríkisskjalasafninu, og eru þau komin úr nágrenni Stafangurs.¹⁸ Í norsku hómilíubókinni var þetta rit Honoriusar notað en ekki sem bein heimild: 'Men de to skriftene er nær beslektet, og den felles kilden for de to kan ikke være langt unna. Se nr. 14, 18, 23, 26 o. fl.'¹⁹

Af þessari upptalningu, sem fráleitt er tæmandi, er ljóst, að Honorius og rit hans hafa verið vel þekkt hér á landi og í Noregi.

Í fyrstnefndri grein eftir Vrátný telur hann, fyrir utan CI. sögu, XLVI. æventýri vera þýtt beint eftir sama riti Honoriusar og XLV. æventýri þýtt eftir náskyldum texta, en þó varla beint eftir Honoriusi.

Hér verður ekki farið út í nákvæman samanburð á íslenska og latneska textanum af CI. sögu, en þó verða taldir upp þeir staðir, sem annar textinn hefur fram yfir hinn og fyrst gerð grein fyrir aukaefni latneska textans: 7 *fratribus*; 10–11 *infinಿತe longitudinis*; 14–16 *de cujus—esse.*; 36–37 *de cujus—relatum.*; 51–53 *Cujus—veniunt.*; 54–55 *Cujus—lucidus.*; 57–60 *Igitur—vidit (I Cor. II)*. Eins og sjá má eru þessar úrfellingar fremur litlar og sú síðasta, niðurlagið, þarf ekki að hafa verið í forriti þýðingarinnar.

Hér verða á sama máta taldir upp þeir staðir, sem íslenski textinn virðist hafa fram yfir þann latneska. Í fyrstu fjórum dæmunum er eðlilega miðað við 200, en í þremur næstu dæmunum er fyrst textinn eftir 657, en seinni textinn er eftir 200, og seinasta dæmið er auðvitað úr 657: 11 *allann—tyma.*; 11 *þa—andadur*; 24 *eg—seigia*; 27–28 og *ei—J fara*; 33–34 og *J þeirre minne hrædslu* 4–5 *Enn ek—*

¹⁷ *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta*. I. Udgivet af Ólafur Halldórsson. Kbh. 1958. 158. (Ed. Arn. A. 1.). J.-P. Migne. *Patrologia latina*. Tomus CLXXII. Paris 1854. 193 C.

¹⁸ Lilli Gjerløw. *Adoratio crucis*. Oslo 1961. 106. Höfundur hefur tjáð mér bréflaga, að dálkatal sé þar rangt í stað 958 skuli standa 938.

¹⁹ *Gammelnorsk homilieboek*. Innledning og kommentarer ved Erik Gunnes. Oslo 1971. 15, sjá einnig 169, 170, 171, 173, 177, 179.

suipan; 46–47 ad mig—fagnad 17 at mik—fagnaðe; 54 er—kvol 23 ÷; 35 ok—atburdr. Ekki er heldur hægt að segja, að þessar breytingar séu stórvægilegar. Önnur frávik í texta verða ekki rakin hér, en þar af er helst að nefna að röð orða og setninga er oft dálítið frábrugðin sem vænta má, enda fylgir þýðingin frumtextanum ekki mjög nákvæmlega. Vrátný nefnir rangar þýðingar á þremur stöðum í þessari sögu, og til viðbótar er rétt að nefna, að í 27. línu latneska textans stendur *immergebant*, þar sem merking krefst *emergabant*. Rétt er að minnast þess, að hér er ekki prentaður sá texti, sem þýtt var eftir. Vísindaleg útgáfa með orðamun er ekki til á *Speculum ecclesiae* og útgáfan í *Patrologia latina* notar óheilt handrit eftir vondan skrifara.²⁰

Nú verða allir þrír textarnir prentaðir. Um latneska textann er það að segja, að hann er stafréttur eftir prentuninni,²¹ nema sleppt er blaðsíðutali í handriti.

²⁰ Johann Kelle. Untersuchungen über das *Speculum ecclesiae* des Honorius und die *Libri deflorationum* des Abtes Werner. (*Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. 145. Band. VIII. Abhandlung. Wien 1903. 1.)

²¹ J.-P. Migne. *Patrologia latina*. Tomus CLXXII. Paris 1854. 897–898.

Eirn atburdur og Leidsla vmm Ódajnz akur

Eirn audugur madur miog syndugur, vard brad daudur á einum aftne |
 til hanz Salusöngva, safnadest margur madur þangad, og vöktu alla |
 nottena yfer hönun, með bænum og otta. Snemma vmm morgunenn |
 5 h(v)erfur sálenn afttur til syns lykama, aller þeir er vjd voru, undrud- |
 ust miög, hann rann þegar sem skiotast til kirkju og fiell til bænar, og |
 lá framm vmm midjann dag, eftter fór hann heim, og skiftti allre eygu |
 sinne J þria stadi, eirn partenn fieck hann sinne Hustru, annann fieck

200
125r

125v

7 eygu] eý leiðr. úr e-u öðru. 20 styga] ý leiðr. úr e-u öðru. 25 leiddoge] g

Quidam genere et opibus præditus obiit, cujus exequiis frequens propinquorum turba et lugens familia tota nocte interfuit, sed primo diluculo defunctus ad corpus rediit. Cuncti qui affuerunt in stuporem et admirationem conversi fugerunt. Ille vero concitus ad ecclesiam
 5 cucurrit, usque ad mediam fere diem in oratione procubuit. Ille reversus cunctam substantiam in tria divisit, unam partem uxori et filiis dedit,

hann fatækum monnum, þann þridja gaf hann til Clausturs, og þar varð 200
 10 hann sialfur Mukur. Brædurner spurdu eftter huar hann hefði vered
 allann þann tuma. hann svaradi þeim. þa eg var andadur kom ad mier
 hvitklæddur madur og sa leiddi mig, og so sem vid höfðum leinge farid,
 til nordur áttar, varð á vinstre hönd | fyrer ockur dalur so breidur ad 126r
 varla gat yfer sied, enn dyftt hannz vissa eg ei, øðru meigenn var elldur
 15 brennandi, enn øðru meigenn reigennlegt frófst, enn J huorutveggia part
 voru ander Syndugra manna, huorjar Jmest voru sendar ur fróstenu J
 Ell denn eda ur Elldenu(m) J frósted, sem eg sá þessa hluti. þa hugda
 eg ecki annat enn það være, sialft helviti, og er hann leiddi mig leingra
 tok, ad sortna vegurenn of mióg, þottest eg vita, ad vid mundum nidur
 20 styga, til hinna hrædilegustu hluta, og framm fyrer ockur syndest eirn
 hrædilegur pittur, af huorjum og hannz lógandi munnum vppgusu
 ofurlegar eysur, enn adra stund svaladi þeim nidur, óþolannlegur odaun,
 varp vpp af þessum ofne sa sem | allar alfur fyllti nálega og sem eg sa 126v
 þessa ógurlega syn varð eg hræddare enn fra meigi seigia, og þa hvarf
 25 mier minn leitdage enn eg stod eftter á backanum eirnsamann, þa varð
 eg ógurlega hræddur, og vissa eg ei huad eg skyldi til gióra, edur huórt

leiðr. úr l. 33 svipan] í griporðinu eða öðru nafni boða á 126v er s tvíritað.

unam pauperibus distribuit, unam fratribus in monasterio contulit in
 quo se monachum fecit. Sciscitantibus quid viderit hoc retulit: « Veste
 et facie lucidus erat qui me ducebat. Euntibus nobis ad plagam aqui-
 10 lonis erat a læva vallis immensæ profunditatis, nimie latitudinis, in-
 finitæ longitudinis, cujus unum latus maximo incendio æstuabat, aliud
 horribili frigore congelabat. In utraque parte animæ pœnis deficiebant,
 quæ nunc de igne in frigus, nunc de gelu in flammam resiliebant. Hoc
 viso cogitare cœpi hoc infernum esse, de cujus ineffabilibus pœnis me
 15 sæpius contigit audire. Ductor autem meus respondit cogitationi meæ
 dicens hoc infernum non esse. Ultra nobis progredientibus cœperunt
 omnia ante nos obscurari, et nos per tetras tenebras quasi descendendo
 ad ulteriora dilabi. Et ecce magnus puteus ante nos apparuit qui sul-
 phurea volumina de flammivomo ore evomuit et rursus eadem retracta
 20 absorbuat. Intolerabilis etiam fetor de illa fornace ascendebat qui omnia
 in circuitu replebat. Tunc repente ductor meus disparuit et me in hoc
 horrido spectaculo solum statuit. Cumque ibi pavidus ac tremens
 stare, et quo gressum verterem vel quis finis expectaret ignorarem,

eg skyldi vykja minne gøngu, edur huorn enda þetta skyldi hafa, og
 ei huxadi eg annad enn eg mundi þar ofann J fara, heyrda eg nærre
 mier hörnulegt kall andanna edur salnanna, huorjar þar voru so
 30 hörnulega dregnar af Diöflunum enn fiöndunnar spottandi hrundu
 þeim ofann J Viti, Enn þeir ohrejnu andar köpfudu vpp af vnderdiupenu
 vtblasandi af nósum og munne brennanda elldi óðaun og lóga og ætludu
 ad samre | svipan mig ad taka med elldlegum *tøngum, og J þeirre 127r
 minne hrædslu kom leidtogi minn, enn þeir hrucku aller nidur J pittenn
 35 undann, med grimmre röddu, og þegar tok af mier allann ótta, og af
 þeim hinum vesta stad, var eg leiddur og grimmum myrkrum af
 þeirre nordur alfu, til þess er eg sá liós og so hafann mur ad eg hugda
 hann mundi taka vpp vnder himenenn, og þa sá eg vydann vøll og

tøngum] leiðr. fyrir tønnum, sbr. latneska textann. 38 taka] t leiðr. úr h. 40

[hor]molega dregnar af dioflunum. En fiandrner spottande hrundu
 þeim nidr i heluítí. Enn hiner suortuzstu andar. kofuðu vpp af vnder-
 diupinu. vtblásande af nosum ok munní daun brennanda elldz ok
 5 étluðu at taka mik med elldlegum tonnum. Enn ek vard reddarre en
 fra megí segia. J þersarre suipan kom mínnt leidtogi. enn þeir rukku
 aller níðr i pyttinn med grimmri rautan. ok þegar tok af mer allan ótta.
 ok af þeim hinum versta stað ok grimmum myrkrum var ek leiddr. a
 þeire nordrhælfu. þar til er ek sa lios ok sua hæfan mur at ek hugðe vpp
 10 mundu taka vnder himín. ok þa sa ek fagran voll sua mikinn ok viðan
 at ek maetti eigi vt yfer sea. hlaðinn med allrí vnaðsemd. bíart(an) af

4 tonnum svo í báðum hdr., réttara væri tongum, sbr. hina textana.

subito post me miserabilis clamor exoritur, ubi turba animarum trahitur
 25 a dæmonibus; animæ scilicet flebiliter ejulantes, dæmones crudeliter
 insultantes, et eas in illud baratrum cum chachinno præcipitantes.
 Interea teterrimi spiritus ab illo abyssu inmergebant, putidum ignem
 de ore et naribus efflantes, igneis forcipibus me capere quærebant; sed
 mox, ductore meo adveniente, in eundem puteum cum diro mugitu se
 30 præcipites dabant. Qui statim me timore et tenebris exemptum in
 serenam lucem orientalis plagæ duxit, ubi ante nos alius murus nullum
 introitum habens ad cælum usque surrexit. Quo cum pervenissemus,
 erat campus lætissimus, omni amœnitate conspicuus, præ diei luce

fágrann so mikenn, ad eg matti ei vtyfer síá, hladenn med alla vnað- 200
 40 semnd, af sætleik JImandi blooma J huorre er gløddust skynandi
 sveiter hliodandi sætann lofsøng so ad eg huxadi ad þetta mundi vera
 sialft himnarijke sagdi hann leidtoge minn huxun minne, ecke er þetta |
 himnaryke svaradi hann. Enn ad vmmlydnum þeim hinum føgru stød- 127v
 um birstest fyrer ockur micklu biartare stadur, enn fra meigi seigia
 45 þeirre dyrd er þar var og so miked liós vard fyrer ockur, ad það sigradi
 alla þa byrtu, er vid hófdum ádur sied, so mikell sætleikur var þar ad
 mig fillte allann med sætleik og fagnad, þar sungu Helgar sveiter, med
 allskyns streingleikum, og sem lydenn var þesse dyrd, og allur sa
 fagnadur er eg sa þotti mier hann litell hia þessum, enn er eg hugdi
 50 best til ad ganga Jnn J þennann háleitann føgnaud veik leidtogi minn
 afttur, til þeirra fagra stada mig ad spirjandi. veistu huad þeir hluter

er] leiðr. úr ey. 44 fyrer] legg vantar niður úr ý. 50 leidtogi] g leiðr. úr h.

sætleik ilmberande bloma i huerium er glodduz skinande sueiter. liod- 657
 annde sètan lofsaung. ok þat hugsade ek at þetta vère hímínriki. Leid-
 togi minn suaraðe hugsan minni. Ekki er þetta himinriki. sua sem við
 vmlidum. þa hina fogru staðe. birtízt fyrer okkr mycklu beartarre staðr
 15 enn fra megi segia þeire dyrd er þar var. ok sua mikít liós vard fyrer
 okkr at þat sigrade alla þa birti er ek hafde ádr set. sua mikill setleikr
 var þar at mik fullde allan af fagnaðe. þar sungu helgar sueiter med
 allzkyns strengleik. ok þuilik var þerse dyrd ok allr sa fagnaðr er ek sa
 aðr þotti mer litill hea þersum. Enn er ek hugde bezst til at vid mundím
 20 inn ganga i þenna haleita fagnat. veik leidtogí minn aftr till þers fagra

splendidus, odoriferis floribus consitus, suavi odore plenus, in quo
 35 lætabantur albatorum agmina, dulcem ymnum resonantia. Cœpi autem
 cogitare hoc esse regnum cœlorum, de cuius inenarrabilibus gaudiis
 sæpius est mihi relatum. Ille vero cordi meo respondit hoc regnum
 cœlorum non esse. Prætergredientes autem illa beatorum loca, apparue-
 runt ante nos splendidiora, et ecce immensa lux ante nos maximo
 40 jubare radiabat, de qua miri odoris suavitas flagrabat, insuper dulcis-
 simi concentus armonya resonabat. Et talis erat hæc gloria ut omnia
 quæ prius videram conspicua viderentur esse permodica. Quo cum nos
 sperarem intraturos, ductor meus reflexit et ad locum lætantium per-
 veniens, mihi dixit: *Scis quod significant quæ vidisti? Cui cum respon-*

merkja er þu hefur sied nu vmm stund? Jeg sagdi ad eg vyssa það ei, hann svaradi. Dalur sa er þu sast er allur var med bruna og frosti og er su fyrsta kvöl

200

stadar er fyrr sa víd efter spyriande. veitzþu huat þeir luter merkia er þu sætt vm stund. Ek sagðe at ek uissa eigi. hann s(eger). Dalr sæ er þu sætt er fullr var af bruna ok frosti er þeim fyrer buinn er allt til enda duelia at idrazst sinna lasta fyrer daudann ok iata sinar synder. 25 þa fordazst þeir heluítí. ok þat er þeir endudu eigi fyrer fulla yferbot. skulu þeir i þersum pinum ref[in]sazst. Ma þeim ok stoda allt þat gott er giorizst i heilagre kristni þeim til miskunnar sua sem er heilogh messa. ok helgar bæner ok olmosu giorder at þeira pinur verðe skemrí ok linarri. Enn þeim er æan idran e(da) nokkorum vidbunade deyía. þeim 30 er drekt i heluítí *þadan er þeir skulu alldrei leysazst. Enn þeir er algiorfer eru i sinum lifnade eru þegar i stadinn leidder i himneskt riki. Nu mantþu aftr huerfa til þíns likama. Ok ef þu lifer uel hedan af mantþu med þersum dueliazst. syndi sea madr siðan sua lengi sem hann lifðe at hann var eigi vminnigr huat hann hafðe sed ok lauk vel 35 sinum li[f]dogum ok lykzt sua þerse atburdr.

657

30 þadan leiðr. fyrir hadan. 33 sua lengi tvírtað, í seinna skiptið ritað leingi, en fyrri legg af n vantar.

45 *derem me ignorare, dixit: Vallis ardore et algore horrida est locus ibi præparatus qui usque ad finem vitæ differunt pænitere sua crimina. Hii quia in morte ad pænitentiam confugiunt, inferni supplicia evadunt. Sed quia hic ad satisfactionem non emendantur, in his pænis purgantur et inde per missas et elemosinas et orationes fidelium liberantur et his 50 quos vides associantur. Qui autem sine pænitentia moriuntur, mox in infernum dimerguntur, unde numquam in æternum liberantur. Cujus introitus erat ille puteus flammivomus. Porro qui in bona conversatione vitam ducunt, post obitum huc veniunt. Qui vero perfecti inveniuntur 55 vidisti locus lucidus. Nam ad corpus reverteris. Si bene vixeris, his associaberis.* » Protinus ad hanc vitam rediit, tam sanctam vitam deinceps duxit ut lingua tacente vita loqueretur quid viderit. Igitur, karissimi si hic sobrie, juste et pie vivendo vixeritis (*Tit. 11*), ad illa gaudia quandoque pervenietis ubi licet in æternum exultare, et Deo placebit 60 in vobis habitare, quem oculus non vidit (*I Cor. 11*).

VI. LEIÐSLUR

Lærdómsmenn munu fljótlega sjá, að ævintýrið, sem prentað er hér að framan heyrir til þeirri grein bókmenntanna, sem kallast leiðslur. Ekki er hér ætlunin að reyna að gera fullkomið yfirlit um leiðslur á norrænu máli að fornu, — það væri meira en nóg efni í heila bók — heldur ræða örlítið fáein atriði. Útgáfa þessa ævintýris ætti einnig að festa í sessi fyrrum óljósa hugmynd um tilvist þessarar leiðslu á norrænu máli.¹

Leiðslur voru allútbreiddar á kaþólskum tíma, og er Draumkvæðið norska einna þekktast á Norðurlöndum. Vaxandi áhugi er nú á kristilegum bókmenntum og leiðslum þar af leiðandi líka. Nýlega kom Draumkvæðið í vandaðri útgáfu.² Gömul leiðsla hefur verið gefin út nýlega og útgáfa á annarri í undirbúningi.³

Rétt er að geta skilnings 17. aldar mannsins, Jóns Guðmundssonar lærða, á leiðslum. Hann telur í Edduriti sínu til þeirra m. a. Kötludraum og Skíðarímu.⁴ Um Kötludraum, sem Jón segir alkunnugt kvæði, er það að segja, að þar er kona, Katla, leidd til álfa og verður þar þunguð. Hún snýr aftur til mannheima og eignast son, sem fær nafnið Már að ráði Kárs föður síns og verður afbragð annarra manna.⁵ — Skíðaríma segir aftur á móti frá förumanni, Skíða, sem gistir í Hítardal. Þar dreymir hann, að Ásaþór bjóði sér til Valhallar. Þar fagnar Óðinn honum, gefur honum gjafir og vill gifta hann, en þá gerir hann krossmark, sem goðin standast auðvitað ekki. Hefst þá mikill bardagi, sem

¹ Dag Strömbäck. *Visionsdiktning. (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. XX. 1976. 174.)* Sjá og s. 145 hér að framan.

² Michael Barnes. *Draumkvæde. An edition and study.* Oslo 1974.

³ En norrøn versjon av Visio Pauli. Av Mattias Tveitane. Bergen 1965. (*Årb. univ. Bergen. 1964. Hum. serie. No 3.*) Frá Árnastofnun er væntanleg ný útgáfa af Duggalsleiðslu, sem áður var prentuð: *Heilagra manna sögur.* I. Chria 1877. 329–358.

⁴ Samantektir um skilning á Eddu. Papp. fol. nr 38. bl. 96v–97r. Póstur þessi er prentaður ónákvæmt: Theo Homan. *Skíðaríma.* Amsterdam 1975. 93. Jón Þorkelsson. *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede.* Kbh. 1888. 211. Jón notar handritið Ny kgl. sml. 1885 b, 4to.

⁵ Prentanir Kötludraums eru: Ólafur Davíðsson. *Íslenzkar gátur, skemtanir, vikivakar og þulur.* IV. Kbh. 1898–1903. 4–29. Kvæðabók séra Gissurar Sveinsonar. AM 147, 8vo. Ljósprentaður texti. 50v–56v. Inngangur eftir Jón Helgason. 31–32. (*Íslenzk rit síðari alda.* 2. flokkur. 2. bindi. Kbh. 1960.)

Skíði sleppur sár frá. Þegar hann vaknar í Hítardal ber hann menjar bardagans og er með gjafirnar.⁶

Ekki er mér kunnugt um, að aðrir en Jón lærði hafi talið Skíðarímu til leiðslubókmennta. Þó er fyllsta ástæða til að taka undir þann skilning hans. Í rímunni er maður að vísu ekki leiddur til himnaríkis eða helvítis kristinna manna, heldur til Valhallar eða himnaríkis samkvæmt skilningi heiðinna manna. Þótt Jón lærði taki rímuna trúanlega, þá er hún skopstæling á leiðslum, sem virðist hafa verið vel þekkt fyrirbæri.⁷ Vitanlega er þar einnig skopast að ýkjusögum, en það kemur ekki málinu við hér.

Leiðslur blómstruðu á 12. og 13. öld í Evrópu og á Íslandi eðlilega líka. Í Dialogum Gregoriusar eru leiðslur, en það rit var þýtt á 12. öld.⁸ Árið 1149 var Duggal (Tundal eða Tnugdali) leiddur,⁹ sem fyrrnefnd Duggalsleiðsla er við kennd. Árið 1189 var Gottskalk leiddur og 1206 var Thurkill leiddur, en þær leiðslur voru lengi taldar fyrirmynd Draumkvæðisins.¹⁰ Ekki er kunnugt um, að þær hafi verið þekktar á Íslandi. Í þremur sögum Guðmundar biskups Arasonar er Rannveigarleiðsla, sem á að hafa átt sér stað 7. febr. 1198.¹¹ Loks má nefna, að í Cecíliu sögu eru tvær jarteiknasögur og er sú fyrri leiðsla, sem átti að gerast á Húsafelli í Borgarfirði fyrir 1178.¹² Fleiri þýddar leiðslur eru til, þótt ekki verði taldar hér.

Þetta hlýtur óneitanlega að koma í hugann, þegar við lesum í Gott-

⁶ Helstu útgáfur eru: Die Skíða-ríma. Von Konrad Maurer. München 1869. (*Abhandlungen d. k. bayer. Akademie d. W. I. Cl. XII. Bd.*) *Corpus poeticum boreale*. II. Ed. by Gudbrand Vigfusson and F. York Powell. Oxford 1888. 396–407. *Rímnasafn*. I. Udgivet . . . ved Finnur Jónsson. Kbh. 1905–1912. 10–42. *Kvæðasafn eftir nafngreinda íslenska menn frá miðöld*. Rv. 1922–1927. 161–215. Theo Homan. *Skíðaríma*.

⁷ Moltke Moes *samlede skrifter*. III. Oslo 1927. 219. D. D. R. Owen. *The vision of hell*. Edinburgh 1970. 200–213.

⁸ *Heilagra manna sögur*. I. 199, 243, 245–246, 249–250. The Arna-Magnæan manuscript 677, 4to. With an introduction by Didrik Arup Seip. Kbh. 1949. 38. (*Corpus codicum Islandicorum medii aevi*. XVIII.)

⁹ Herrad Spilling. *Die Visio Tnugdali*. München 1975. 24.

¹⁰ Moltke Moes *samlede skrifter*. III. 235–244. Knut Liestøl. *Draumkvæde*. Oslo 1946. 79–101. Liestøl taldi einnig, að Duggalsleiðsla og leiðsla Gundelíns (*Maríu saga*. 534–541 og 1162–1168) hefðu haft áhrif á Draumkvæðið, en Gottskálksleiðsla hefði þar engin áhrif haft.

¹¹ *Biskupa sögur*. Kbh. 1858–1878. I. 451–454 og II. 9–11.

¹² *Heilagra manna sögur*. I. 294–296.

skálksannál við árið 1195: 'dreyndi Skíða.' Annálsgreinin er í þeim hluta Gottskálksannáls, sem er skrifaður eftir glötuðu handriti, sem hefur náð yfir árin 636–1394 og verið sameiginlegt forrit allra varðveittra handrita annálsins.¹³ Fyrrgreindum orðum hefur verið bætt inn í aðalhandritið, en eru ekki í hinum. Þess vegna er ekki hægt að verjast þeirri hugmynd, að þessi orð séu þannig til komin, að þeim hafi verið bætt inn í handritið um 1600 af manni, sem þekkti Skíðarímu og ályktaði, að atburðir hennar hefðu átt sér stað um þetta leyti. Það er með öðrum orðum ljóst, að klausan er mjög varasöm heimild. Trúlega er hér verið að vísa til leiðslu, og væri freistandi að telja þetta vera Skíða göngumann, en fyrir því er vitanlega engin vissa. Ef þessi klausa er gömul — sem þó er ólíklegt — þá er svo að sjá, að af draumi Skíða hafi farið einhverjum sögum, fyrst svo kunnuglega er um hann talað í annálnum, og hefði hann þá líklega verið til skráður.

Útgefendur Skíðarímu hafa reynt að tengja Skíða þennan við ónefndan mann, sem getið er um í 24. kafla Sturlu sögu og fór milli óvinanna Sturlu Þórðarsonar í Hvammi og Þorleifs beiskalda í Hítardal einhvern tímann á árunum eftir 1172, sennilega 1181.¹⁴ Í rímuni er Þorgils Oddasyni á Staðarhóli bætt við, en hafi þeir einhvern tímann búið allir samtímis á fyrrgreindum jörðum, hefur það verið um 1150, því að 1151 deyr Þorgils Oddason. Mjög tæpt er þó að það geti staðist, því að Þorleifur beiskaldi deyr árið 1200. Sturla í Hvammi deyr 1183 svo að hann er dauður árið 1195, en þá tímasetur Gottskálksannáll draum Skíða. Niðurstaðan af þessu er sú, að ríman sjálf og aðrar sögulegar heimildir tímasetja persónur rímunnar ótvírætt til seinni hluta 12. aldar, og er ekki hægt að gera það nánar.

Skíðaríma er vanalega talin ort á 15. öld, og væri fýsilegt að láta sér detta í hug, að þar hafi verið notuð og jafnvel skrumskæld einhver heimild um draum Skíða, sem hefði þá átt að vera leiddur seint á 12. öld; ef svo væri, þá er efni Skíðarímu að stofni til frá blómatíma leiðslubókmenntanna. Þetta verður vitanlega ekki sannað, heldur er það aðeins líkleg tilgáta.

¹³ *Islandske Annaler indtil 1578*. Udg. . . . ved Gustav Storm. Chria 1888. xxxi, 324.

¹⁴ Finnur Jónsson. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. Anden udg. Kbh. 1923–1924. II. 550 og III. 40–41.

VII. ÓDÁINSAKUR

Eins og getið var á s. 141 eru sögur sem þar er um rætt ekki í öðrum handritum Tíðfordrifs en 200, og þá hlýtur sú spurning að vakna, hvers vegna þessar sögur hafi verið settar inn í þetta handrit. Á seinni sögunni kann ég enga skýringu, því að ekkert er sameiginlegt með henni og Tíðfordrífi. Í fyrri sögunni er orðið ódáinsakur, sem aftur á móti gæti bent til Tíðfordrifs, en fyrr í því riti er minnst á hann og talinn vera paradís og vitnað í sögu krosstrésins, og er þessi kafli prentaður í útgáfu hennar.¹ Skrifarinn hefur e. t. v. viljað setja inn í handritið meiri vitneskju um ódáinsakur, en þá er undarlegt að koma með söguna löngu síðar í handritinu.

Jón lærði er að svara Brynjólfi biskupi Sveinssyni með Tíðfordrífi og er svo að sjá, að biskup hafi sent honum í bréfi spurningar um eitt og annað.² Setningin: 'Eigi hef eg af odrum Odainz akri lesid. enn paradýz sem Adám var j settur' í upphafi áður nefnds kafla bendir mjög til þess, að Brynjólfur hafi verið að leita vitneskju hjá Jóni um orðið ódáinsakur. Áður hafði Jón lærði minnst á ódáinsakur í riti sem hann sendi Brynjólfi biskupi. Það rit er Samantektir um skilning á Eddu, sem Jón sendi Brynjólfi 1641 og er að efni til uppskrift Snorra-Eddu með ýmsum innskotum ritara (sbr. VI). Á eftir 16. kafla um ask Yggdrasils talar Jón um ýmsa fagra staði og segir síðan: 'þa kemr saman við þær historiur sem talat er um Odains akr eðr lifandi manna jorð til austr ættar sem nu eru fra oc þat þar at hnigr etc.'³ Þessi setning hefur e. t. v. komið Brynjólfi til að spyrja Jón nánar um ódáinsakur síðar.

Annars staðar fæst full víska fyrir því, að Brynjólfur biskup var að hugsa um orðið ódáinsakur á þessum árum. Í Sórey í Danmörku var Stephen Hansen Stephanius að gefa út Danasögu Saxa og fylgdu útgáfunni skýringar sem komu út sérstaklega.⁴ Þar eru á s. 104 hugleiðingar um orðið Undensakre, sem kemur fyrir í IV. bók II, 1 hjá Saxa. Eftir

¹ *History of the cross-tree down to Christ's passion*. Edited by Mariane Overgaard. Kbh. 1968. cxix, 59–85. (Ed. Arn. B. 26.)

² *Míðaldaævintýri þýdd úr ensku*. Einar G. Pétursson bjó til prentunar. Rv. 1976. lxxxí.

³ Papp. fol. nr 38. bl. 64v.

⁴ Stephani Johannis Stephanii. *Notæ uberiores in Historiam Danicam Saxonis Grammatici*. Soræ 1645.

Brynjólfi er haft, að líklega hafi Saxi skrifað Odaenbakur, en síðan er útskýring á orðinu. Ekkert er þar þó sem Brynjólfur gat ekki haft úr bókum. Síðar er minnst á fleiri örnefni og reynt að finna Ódáinsakri stað, að því er virðist eftir H- eða U-texta Heiðreks sögu fremur en eftir Eiríks sögu víðförla, eins og Jakob Benediktsson hélt fram.⁵ Þetta er ljóst af því, að minnst er á Jötunheima og Gandvík, sem eru nefnd í Heiðreks sögu en ekki í Eiríks sögu víðförla, en ekki er Ódáinsakurs getið beint nema í þessum sögum.⁶ Vitað er að Brynjólfur Sveinsson sendi Stephaniusi athugasemdir og skýringar við tvær fyrstu bækurnar í sögu Saxa 1641 og síðar hefur Stephanius fengið skýringar frá Brynjólfi til loka 5. bókar.⁷ Þessar skýringar eru nú allar glataðar. Ekki er vitað, hvenær Stephanius fékk skýringar frá Brynjólfi við 3.–5. bók, en það væri hugsanlegt, að það hefði verið eftir að Brynjólfur fékk Tíðfordrif frá Jóni lærða, sem er dagsett 8. maí 1644. Samsumars hefði Brynjólfur getað sent Stephaniusi vitneskju úr Tíðfordrífi, en fremur ólíklegt er, að honum hafi getað komið nokkuð að notum, sem Brynjólfur hefur hugsanlega sent honum. Sjálf útgáfan á Saxa ber ártalið 1644, en tileinkun til konungs fremst í henni er dagsett 4. jan. 1645 og sama ártal, 1645, er á skýringunum, þ. e. Notæ uberiores. Ekki hefur þó frásögn Jóns lærða um Ódáinsakur komið þar að gagni, þótt vitneskja frá honum hafi e. t. v. verið notuð annars staðar í heimildum Stephaniusar komnum frá Brynjólfi, en það er meira mál en svo, að út í þá sálma verði farið nú. Einnig hefur Brynjólfur örugglega ritstýrt slíku efni, svo að uppruni verður þar fyrir óljós. Rétt er að taka fram, að þær skýringar, sem Brynjólfur samdi síðar um sama efni og varðveittar eru í AM 856, 4to, innihalda ekkert um ódáinsakur.

⁵ Jakob Benediktsson. Íslenzkar heimildir í Saxo-skýringum Stephaniusar. (*Landsbókasafn Íslands. Árbók.* 1946–1947. III.–IV. ár. 111.) Um Ódáinsakur í Eiríks sögu víðförla má vísa til inngangs eftir Helle Jensen í útgáfu hennar af sögunni í *Editiones Arnarnagæðæ* (í vendum).

⁶ *Heiðreks saga. Hervarar saga ok Heiðreks konungs.* Udgivet ... ved Jón Helgason. Kbh. 1924. 1, 89. *Fornaldar sögur Norðrlanda.* III. Útgefnar af C. C. Rafn. Kbh. 1830. 661, 665, 666, 670. *Flateyjarbók.* I. Chria 1860. 29, 31, 34. Hjálpar hef ég notið frá starfsmönnum Orðabókar Árnaneðndar í Kaupmannahöfn við að finna þessa staði. Í Hálfðanar sögu Eysteinnssonar er aðeins sagt, að Eiríkur víðförla hafi verið bróðir Eysteins og fundið Ódáinsakur. Sjá *Hálfðanar sögu Eysteinnssonar.* Herausgegeben von Franz Rolf Schröder. (Altnordische Saga-Bibliothek. 15.) Halle 1917. 90.

⁷ Jakob Benediktsson. Tilvitnað rit. 106.

Norður í Hvanndölum milli Héðinsfjarðar og Ólafsfjarðar er staður með þessu nafni, og þar áttu menn ekki að geta dáið. Elsta heimild um þennan stað og þjóðtrú honum tengda er frá 17. öld í riti eftir Thomas Bartholin.⁸ Þótt Hvanndalir séu ekki nefndir beinlínis, er vafalítið átt við Ódáinsakur þar, enda ekki kunnugt um slíkan stað í Héðinsfirðinum sjálfum. Árni Magnússon handritasafnari var aðstoðarmaður Bartholins, og gæti þessi vitneskja verið komin frá honum með einhverjum hætti, en ekki hef ég fundið þetta í ritum Árna. Hugsanlegt er, að meira gæti verið um þetta í uppskriftasöfnum Bartholins í Konunglega bókasafninu í Kaupmannahöfn.⁹ Ekki er hægt að útiloka þann möguleika, að Árni Magnússon hafi notað glötuðu handritin að Saxaskýringum Brynjólfs biskups og þar hafi verið sagnir um Ódáinsakur í Hvanndölum. Orð Jóns lærða sem tilfærð voru hér að framan: 'Eigi hef eg . . . lesið', gætu bent til að Brynjólfur hafi þekkt einhverjar sagnir um Ódáinsakur, en þetta verður þó ekki annað en tilgáta, nema fleiri heimildir komi í leitirnar. Í bókinni Íslenzkir Hafnarstúdentar eftir Bjarna Jónsson frá Unnarholti er stúdentum raðað í tímaröð eftir innritunardegi, en enginn er þar finnanlegur á þessum árum, sem er líklegur til að vera kunnugur á þessum slóðum, en fleiri hafa verið í Höfn en stúdentar einir, og frá slíkum mönnum gæti þessi vitneskja verið komin.

Í dagbók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar í ÍB. 8, fol. s. 137 er ekkert um þjóðtrú á Hvanndölum aðeins minnst á jurtir, en svo segir við 18. september 1755:

Østen for Hiedensfiorden paa udpynkten af Næsset imellem den og Olafsiorden ligger Hvandalene, hvilke til forns har været beboet:

⁸ Thomas Bartholin. *Antiquitatum Danicarum de causis contemptæ a Danis adhuc gentilibus mortis libri tres*. Hafniæ 1689. 587. Þessi póstur hljóðar svo í íslenskri þýðingu doktors Jakobs Benediktssonar: 'Til er líka staður á Íslandi norðanverðu í Vöðlupingi, í sveitinni Héðinsfirði, sem enn er kallaður Ódáinsakur; um hann höfðu margir nágrannanna þá hégómlegu trú, að þar gæti enginn gefið upp andann, jafnvel þótt hann væri haldinn banvænum sjúkdómi, heldur yrði að flytja hann út fyrir endimörk þessa staðar. Sagnir bæta því við að áður fyrr hafi þessi staður verið fjölbyggður, en íbúarnir hafi allir yfirgefið hann, þar sem hörmulegt hafi verið að þeir sem komnir voru í helstríð gátu ekki öðlast þau ævilok sem þeir óskuðu sér.' Þennan stað hef ég fundið eftir tilvísun í Orðabók Grunnavíkur-Jóns í AM 433, fol.

⁹ [Kristian Kålund]. *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det store kongelige bibliotek og i universitetsbiblioteket*. Kbh. 1900. 417–21.

Her siges at være en skjøn Urteplatz; men siden man skal til Søes der hen eller og besværligen til fods, da maatte vi lade det forsæt fare; tillige var nu den beste Urter tid over.

Í prentuðu útgáfunni er ekki eins nákvæmlega og hér í dagbókinni sagt frá ferðalögum þeirra Eggerts og Bjarna.

Ólafur Olavius kom í Ódáinsakur 27. eða 28. júlí 1777 og segir svo:

Der har staaet en Gaard [þ. e. í Hvanndöllum] tilforn, som nu ligger øde: kort fra samme ligger en liden jævn og Græsrig mark, som har faaet navn af Ódains-Ager, fordi man har troet at paa samme skulde voxte de Urter, som Døden havde Afskÿe for; men hverken disse eller mange andre rare Urter vare der at finde.

Síðan eru taldar upp ýmsar jurtir, sem Olavius sá þar.¹⁰ Hér er að því leyti nánari vitneskja en hjá Bartholin, að Olavius nefnir jurtir, sem eiga að valda þessum eiginleikum staðarins, enda kom hann þar sjálfur. Eftir frásögn Olavíusar fara svo Jón Árnason og Kristian Kálund síðar.¹¹

Í júlí sumarið 1890 kom Stefán Stefánsson síðar skólameistari á Akureyri í Hvanndali. Hann segir:

Í Hjeðinsfirðinum var mjer sagt, að Hvanndalabærinn hefði fyrrum staðið austan árinna, þar sem nú er nefndur Ódáinsakur, enda sjást þar rústir, en svo hefði bærinn verið færður vestur fyrir ána, vegna þess að enginn gat skilið við austan árinna, og varð því að flytja menn, sem voru aðfram komnir og ekki áttu annað eptir

¹⁰ Hér eru notuð handrit ferðabókarinnar, sem eru fyllri en prentaða útgáfan: Þjskjs. Rtk. (= Þjóðskjalasafn Íslands, Rentukammer). 492. s. 112 og Ny kgl. sml. 1092, fol. s. 112. Bæði handritin eru á þessum stað orðrétt samhljóða að öðru leyti en því, að Rtk. 492 hefur *mange* skrifað milli lína, e. t. v. með annarri hendi, en það orð vantar í hitt. Titill handritsins í Rtk. 492 er: *Reise-Journal over Nordlandet fra Huusevig til Steingrimsfiorden Aar 1777 ved Olaus Olavius*. Sbr. Olaus Olavius. *Oeconomisk Reise igiennem de nordvestlige, nordlige, og nordostlige Kanter af Island*. Kbh. 1780. 288; íslenska þýðingin. II. 9.

Rtk. 492 er númer í dönsku sendingunni frá 1928, en hefur nú (1980) merkinguna: Skjalasafn rentukammersins 19.1. (!)

¹¹ Jón Árnason. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Ný útgáfa. II. Rv. 1954. 37. Þar sem í skýringum og athugasemdum er vitnað í handritið Lbs. 533, 4to. s. 74, er um uppkast þýðingar á frásögn Olavíusar að ræða. Jón hefur misskilið danska textann og talið Ódáinsakur vera í Sýrdal. Kristian Kálund. *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island*. II. Kbh. 1879–82. 91.

en gefa upp öndina, vestur fyrir ána, svo þeir gætu sálazt, annars hefði dauðastríð þeirra orðið endalaust, en ekki var þess getið, að þetta hefði verið af völdum grasa þeirra, er þar uxu, og sá, sem sagði mjer frá þessu, hafði ekki heyrt neitt um það, af hverju þessi ódáinskraftur hefði stafað.

Stefán nefnir á undan og eftir þessum pósti frásögn Olavíusar,¹² en hér að ofan er eingöngu farið eftir ónefndum sögumanni, og er þessi sögn mjög lík sögninni hjá Bartholin, en fremur lítil von er til þess að samband sé á milli. Hér gætir ekki heldur áhrifa frá Jóni Árnasyni, því að þar er fylgt Olavíusi, að grös valdi þessum eiginleikum staðarins og að auki er Ódáinsakur á röngum stað. Sumarið 1941 var Steindór Steindórsson þarna á ferð, en fann ekki fremur en Stefán þær plöntur, sem Olavíus fann þar, og telur Steindór, að eftir staðháttum að dæma sé óhætt að fullyrða, að þær hafi aldrei vaxið þarna. Steindór fylgir alltaf þeirri sögn Olavíusar, að grös valdi þessum 'ódáinskrafti'.¹³ Þorsteinn Jóseppson getur Ódáinsakurs í Hvanndölum og fer þar að líkindum eftir Steindóri, en þó gæti vitneskja hans verið runnin frá einhverjum heimildarmanni bókarinnar.¹⁴

Í sagnasafni, sem Jóhannes Örn Jónsson, öðru nafni Örn á Steðja, gaf út, er sagt frá Ódáinsakri í landi Engidals í Úlfsdölum vestan við Siglufjörð. Þar er lík trú og á Ódáinsakri í Hvanndölum, enginn átti að geta dáíð þar og sögð saga því til staðfestingar. Þessum krafti áttu lífgrös að valda. Frásögn þessi er komin frá Jóni Jóhannessyni fræðimanni á Siglufirði (d. 1953).¹⁵ Um þennan Ódáinsakur í Engidal segir Sigurjón Sigtryggsson á Siglufirði í bréfi til mín 9. nóv. 1978: 'Auk þess sem þar gat ekkert gefið upp öndina, hafði hann einnig lækningamátt. Munnmælin herma, að þegar skepnur urðu veikar, var það þrautaráð að koma þeim í Ódáinsakur, og batnaði þeim þá skjótt. Enginn hefur þó getað sagt mér bein atvik, eða að nokkur hafi reynt þetta á seinustu búskaparárum þar.' Hér verður ekki meira um þennan stað fjallað, enda eru kunnar eldri og meiri heimildir um Ódáinsakur

¹² Stefán Stefánsson. För til Hjeðinsfjarðar og Hvanndala sumarið 1890. (*Andvari*. 1893. 24–25.)

¹³ Steindór Steindórsson frá Hlöðum. Um eyfirska útskaga. Ferðasögubrot frá sumrinu 1941. (*Lesbók Morgunblaðsins*. 1942. 23–24.) Sami. *Lýsing Eyjafjarðar*. Akureyri 1949. 187.

¹⁴ Þorsteinn Jóseppson. *Landið þitt*. Rv. 1966. 176.

¹⁵ Jóh[annes] Örn Jónsson. *Sagnablöð hin nýju*. Rv. 1956. 197–198.

í Hvanndöllum. Hugsanlegt er að trú á, að skepnur yrðu heilbrigðar í Ódáinsakri í Hvanndöllum, hafi líka verið til, þótt ekki séu kunnar heimildir fyrir því, enda hefur jörðin verið í eyði frá því fyrir síðustu aldamót eins og síðar segir.

Ég hef ekki gert leit að örnefninu Ódáinsakur víðar á Íslandi, enda vonlítið að finna gamlar heimildir um þjóðtrú á fleiri stöðum með því nafni. Rétt er þó að geta, að í Noregi kemur fyrir orðmyndin *Vdadens-akr* í jarðabók frá um 1400. Þetta orð hefur verið skýrt sem misritun fyrir 'Údáinsakr',¹⁶ en raunar eru engar heimildir kunnar um þjóðtrú á þessum stað.

Um Ódáinsakur í Hvanndöllum þykir mér líklegast, að sögnin sem getur um kraft jurtanna hafi ekki verið eins almenn og sú gerð, sem fyrst er getið hjá Bartholin og seinna hjá Stefáni. Það styrkist við nýlegar frásagnir tveggja kunnugra manna um þennan stað, en þar er grasanna ekki getið. Þessar lýsingar sem eru efnislega samhljóða fara hér á eftir. Helgi Guðmundsson fræðimaður á Siglufirði segir svo í örnefnalýsingu Hvanndala skráðri um 1940:

Skammt inn frá bæ, fellur Hvanndalaá áðurnefnd; innan hennar er og túnvöllur fagur, framhald þess itra, nefnist þar nú Akur. Þar eru tóftir og talin þar hafi verið hjáleigan; aðrir segja þó bæinn hafa þar first verið, en fluttan því enginn gat þar dáið! Mun hér áður hafa nefnst: Ódáinsakur (24) og munnmæli þessi af því komið.¹⁷

Í bréfi til mín frá Sigurjóni Sigtryggssyni á Siglufirði dagsettu 26. ágúst 1978 segir:

Í gær átti ég símtal við þann mann sem ég veit kunnugastan á Hvanndöllum nú, Jón Árnason bónda á Syðri-Á í Ólafsfirði, en hann er eigandi Hvanndala. Ekki hafði Jón neina sögu á takteinum sem tengd væri ákveðnum mönnum eða atburðum, en sagði mér að faðir sinn hefði sagt sér að um eitt skeið hefði verið byggð

¹⁶ O. Rygh. *Norske Gaardnavne*. Tredie Bind. Kria 1900. 43.

¹⁷ Helgi Guðmundsson. Örnefnalýsing úr Hvanndöllum. Handrit í Bókasafni Siglufjarðar. (Notað var ljósrít í Örnefnastofnun Þjóðminjasafns.) Þessi klausa er birt með leyfi frá Óla J. Blöndal forstöðumanni Bókasafns Siglufjarðar í bréfi dagsettu 27. nóv. 1978. Helgi þessi var fæddur 1881, en dó 1944. Sjá: J[óhann] Þ[orvaldsson]. Helgi Guðmundsson ættfræðingur. (*Einherji. Blað framsóknarmanna á Siglufirði*. 11. tbl. 26. maí 1944.)

hjáleiga frá Hvanndölum sunnan við Hvanndalaá, í Ódáinsakri. Frá þeim tíma væri sú munnmælasaga að í þessu hjábýli hefði enginn getað dáið. Hefði þurft að flytja alla þá sem að dauða voru komnir út fyrir ána til þess að þeir gætu fengið hina himnesku vist. Þetta hjábýli mun hafa verið í byggð 1730–1750, eða þar um bil.

Jón þessi Árnason er sonarsonur Jóns Guðmundssonar á Syðri-Á, sem keypti Hvanndali á fyrsta áratug þessarar aldar, svo að varla er nokkur maður þar kunnugri núna. Hvanneyrarhreppur keypti jörðina árið 1896.¹⁸ Að sögn Bjarna Þorsteinssonar var orsökina: 'með fram eða eingöngu til þess að geta girt fyrir það, að mannabyggð hjeldist lengur á þessum afskekktu, ófýsilega bústað.'¹⁹ Það sem segir um hjábýlið í Hvanndölum er komið úr Byggðasögu Siglufjarðar, sem Helgi Guðmundsson skráði og varðveitt er í Bókasafni Siglufjarðar. Sama heimild er einnig notuð af Gunnari Rafni Sigurbjörnssyni er hann lýsir Hvanndölum.²⁰

Niðurstaðan af þessum samtíningi er sú, að heimild um þjóðtrú á Ódáinsakri er kunn frá 17. öld og sögn um hann hefur einnig lifað óháð bókum til vorra daga.

Þeir Ódáinsakrar, sem sagt er frá í Heiðreks sögu og Eiríks sögu víðförla, eru ekki á sérlega aðgengilegum stöðum og í þann síðarnefnda fóru menn gegnum dreka. Hér hefur áður komið fram, hve Hvanndalir þóttu ófýsilegur bústaður. Þess vegna vekur það mikla furðu, að í Landnámu er sagt, að deilur um Hvanndali hafi kostað 16 eða 17 menn lífið.²¹ Vilji menn nota hugarflugið er skýringin sú, að mönnum hafi þá þegar verið kunn þau hlunnindi, sem voru af Ódáinsakri.

¹⁸ Ingólfur Kristjánsson. *Siglufjörður*. Siglufirði 1968. 59.

¹⁹ Bjarni Þorsteinsson. *Siglufjarðarverzlunarstaður*. *Aldarminning*. Rv. 1918. 9.

²⁰ *Byggðir Eyjafjarðar*. I. Akureyri 1973. 113.

²¹ *Landnáma*. Rv. 1968. 244–247. (Íslensk fornrit. I.) Eiríkur Sigurðsson. Héðinsfjörður og Hvanndalir. (*Sútur*. 1976. 7.) Þar kemur fram sú tilgáta, að með Hvanndölum hafi verið átt við Héðinsfjörð og Hvanndali. Sú tilgáta er fremur sennileg, því að Héðinsfjörður er ekki nefndur í Landnámu.

Séra Kolbeinn Þorleifsson benti mér á, að í bókatali úr Viðey frá 1397 eru *Lucidarius* og *Gemma animæ* (Ísl. fornbréfas. IV. 111). — Gleymst hefur, að frá Ludvig Holm-Olsen er komin víska um brotin af *Speculum ecclesie* og skal honum þakkað og öllum öðrum, sem aðstoðað hafa. [Viðbót í próförk.]

SUMMARY

I. ATTENTION is first drawn to the fact that *ævintýri* means exemplum, i.e. religious tale but not folk-tale. These tales (*ævintýri*) are Christian in content and exist as translations, the most important collection being *Íslendzk ævintýri* edited by Hugo Gering in 1882-3. There is a list of major publications which have appeared subsequent to Gering's edition but almost all of them date from the last twenty years and a good deal of research remains to be done. Poems were composed out of exempla.

II. In the manuscript AM 200, 8vo we have the first part of Gering's exemplum no. CI, of which he only prints the last part. This part is not in 200, a manuscript the majority of which was written by Hálfðan Jónsson, *lögréttumaður* (legislator) at Reykir in Ölfus about 1690. Árni Magnússon obtained the manuscript some time after 1707. It contains, among other things, the main part of *Tíðfordrif* (1644) by Jón Guðmundsson lærði (the Learned). Following Gering's exempla XVI and XVII (which are also in *Tíðfordrif*) are tales CI and XXVII. These exempla appear to be reckoned as part of *Tíðfordrif* here but in no other manuscripts. There is in addition a short note on the spelling of this manuscript.

III. There is a brief description here of AM 657 a-b, 4to, the last part of Gering's exemplum no. CI being taken from it and here reprinted. Árni Magnússon says that the manuscript was once the property of the church in Bólstaðahlíð in Húnavatnssýsla. A short note on the peculiarities of the spelling is also included.

IV. It is concluded here that the relationship between 200 and 657 is of such a nature that one can be certain that the text in 200 was not taken from 657 while 657 was still complete. It is more probable that the two manuscripts have a common source. The date of the translation cannot be fixed and could be older than the text in 657 which itself dates from about the middle of the 14th century.

V. A note on the author and his other writings is recorded here. Gering thought that this exemplum was translated from *Speculum historiale*, and thus from Bede's *Ecclesiastical History*. Bede calls the main character Drythelm and the name of the vision comes from that. In 1922 K. Vrátný correctly pointed out the source in *Speculum ecclesie* by Honorius Augustodunensis who was working in the former half of the 12th century in England and Germany. His *Elucidarius* was translated into Old Norse before 1200. References to and translations from the following works of Honorius: *Gemma animæ*, *Imago mundi*, *Philosophia mundi*, *Sacramentarium* and *Summa totius de omnimodo historia* are to be found in Old Norse writings. A fragment of a Latin manuscript of *Speculum ecclesie* can be found in Oslo.

Immediately preceding the printed texts there is a list of the additional Latin material as well as the material which the Icelandic text has in excess of the Latin.

VI. This exemplum is a *leiðsla* (vision) and here is a general discussion of visions which are now generating considerable interest. They reached their high point in the twelfth and thirteenth centuries. Jón Guðmundsson lærði (the Learned) in his work *Samantektir um skilning á Eddu* (1641) counts both *Kötluðraumur* and *Skíðaríma* as visions. In *Kötluðraumur* a woman is *leidd* ('led') to the elves and

becomes pregnant with a boychild—the child later becoming a paragon of virtue and strength. In *Skíðaríma* a vagabond is invited to Valhalla where he receives some gifts but is wounded in a fight. When he regains consciousness he finds that he has marks on him from that fight and that the gifts are lying beside him. Jón seems to be alone in believing that *Skíðaríma* is a true tale but I am inclined to believe that it is a parody of a vision. In Scandinavia the Norwegian *Draumkvæde* is the best known of all visions. It was held for a long time that the visions of Gottskalk (1189) and Thurkill (1206) had influenced the *Draumkvæde* but none of these three visions was known at that time in Iceland. Visions appear in Gregory's *Dialogues*, which were translated in the twelfth century. Duggal was *leiddur* ('led') in 1149 and that vision was translated as was *Visio Pauli*. Two visions occurred in Iceland in the latter half of the twelfth century. Some other translated visions are found in Icelandic but not mentioned here.

A rather doubtful paragraph in a chronicle (*Gottskálksannáll*) for the year 1195 says 'dreyndi Skíða' (Skíði dreamt). The people named in *Skíðaríma* are from the latter half of the twelfth century although *Skíðaríma* itself is thought to have been composed in the fifteenth century and is thus perhaps a parody account of Skíði's dream from the peak period of vision literature: this however is only conjecture.

VII. This begins with an attempt to explain why this story had been interpolated into one of the *Tiðfordrif* manuscripts. A factor common to this story and *Tiðfordrif* is the mention of *Ódáinsakur* which is also to be found in the *History of the cross-tree* in *Tiðfordrif*. *Tiðfordrif* and the above-mentioned *Edda* by Jón lærði (the Learned) were both written by the order of Bishop Brynjólfur Sveinsson who at the time was himself engaged in writing an exegesis to the works of Saxo for Stephanus. Moreover in Stephanus' *Notæ uberiores in Historiam Danicam Saxonis* (1645) he quotes Brynjólfur on *Ódáinsakur* and yet nothing of what he quotes derives from Jón lærði (the Learned). *Ódáinsakur* is referred to in *Eiríks saga víðförla* (*Eric the Far-Travelled*) and in *Hervarar saga*. The exegesis which Brynjólfur sent to Stephanus is now lost and *Ódáinsakur* is not mentioned at all in later exegeses by Brynjólfur.

In a very remote area in the north of Iceland called Hvanndalir, which lies between Héðinsfjörður and Ólafsfjörður, there is a place called Ódáinsakur. As the name indicates it was reputed to be a place where it was impossible to die. The oldest account of this folk-belief is from 1689 in the work of Thomas Bartholin. He gives no explanation for the immortality tale and his sources are unknown. Eggert Ólafsson and Bjarni Pálsson did not actually go to Hvanndalir on their travels in 1755, and they mention some plants which grew there but no more. In 1777 Ólafur Olavíus visited Hvanndalir, referred to Ódáinsakur and then records that there were plants which made people live forever. In 1890 Stefán Stefánsson, later a headmaster, arrived at Hvanndalir already knowing Ólafur Olavíus' version, but whoever informed him strangely enough did not know the reason for the belief in Ódáinsakur. Stefán's informant had in other words similar ideas to Bartholin's informant. In the same parish as Hvanndalir, to the west of Siglufjörður, there is another Ódáinsakur which has a similiar folk-belief—sources for

that, however, date only from this century. In a Norwegian land register c. 1400 there is the name of a farm (*Vdadensakr*) which has been claimed to be a variation on Ódáinsakur.

I have come across two sources dating from the last forty years concerning the Ódáinsakur in Hvanndalir where there is no allusion at all to plants. Hvanndalir was thought to be such an undesirable place for habitation that the parish bought the land just before the turn of the last century in order to prevent anyone from even trying to live there. And yet in *Landnámabók* there is an account of a dispute over Hvanndalir which cost sixteen or seventeen people their lives. Why?

VÉSTEINN ÓLASON

SOLTINN VARÐ SIGURÐR

Um vísu á villigötum

Í FLESTUM útgáfum eddukvæða hefur verið breytt röð vísna í Broti af Sigurðarkviðu á einum stað, miðað við það hvernig röðin er í Konungsbók eddukvæða (K). Hjá Bugge og víðast annars staðar er hún í fimmta sæti, þótt hún sé sú ellefta í röðinni í K. Vísan er þessi:¹

Soltinn varð Sigurðr
sunnan Rínar,
hrafn at meiði
hátt kallaði:
'Ycr mun Atli
eggjar rióða,
muno vígscá
of við a eiðar.'

Breyting þessi mun fyrst vera gerð af Grimm-bræðrum í edduútgáfu þeirra,² en allt frá því að Bugge gekk frá útgáfu sinni hefur hún notið almennrar viðurkenningar hjá útgefendum og fræðimönnum.³ Bugge segir um breytinguna:

¹ Þessi vísa og aðrar úr kvæðinu eru tilfærðar hér eftir Neckel/Kuhn (útg.): *Edda* . . . (Heidelberg 1962), 198–201.

² *Lieder der alten Edda* (Berlin 1815).

³ Sbr. td. Heusler: *Kleine Schriften* II (Berlin 1969), 276–8, og Einar Ól. Sveinsson: *Íslenzkar bókmenntir í fornöld* I (Reykjavík 1962), 413. Andmæli gegn breytingunni hafa þó komið fram hjá Hugo Kuhn í greininni 'Über nordische und deutsche Szenenregie in der Nibelungendichtung': 'Dagegen möchte eher der überlieferten Strophenfolge für 5 (also zwischen 11 und 12) zu glauben sein. Dass zwischen 4 und 6 nichts zu fehlen braucht, weil der Mord ja in 7 mit den späten Darstellungsmitteln dieser Szene folgerichtig erzählt ist, haben wir gesehen. In 5 fiele an dieser Stelle die Rabenweissagung ins Leere und ebenso Gunnars, daran anschließende, 'Gedanken' in 13. Vor 12 aber wäre die Strophe Einleitung und Glied der kunstvollen Steigerung jener *Rückblicks-* und *Voredeutungsszenen*, die nun in geschlossenem Zusammenhang folgen.' *Edda, Skalden, Saga*. Festschrift Genzmer (Heidelberg 1952), 298. Annaðhvort hafa röksemdir Kuhns farið fram

Dette Vers har jeg indsat her med Gr. og Simrock; R har det mellem V. 11 og 12, saa og K. Rask M. Paa denne Plads synes det ikke at kunne passe; til Nød vilde man kunne taale det efter V. 13.⁴

Væntanlega eru nú orðið allir fræðimenn sammála um að þungvæg rök þurfi til að breyta röð erinda í K, ekki síst ef tvísýnt er hvar finna skuli stað því sem fært er til. Því virðist ærin ástæða til að kanna hvort þessi breyting sé réttlætanleg.

Þar sem vísan stendur í K eru skil milli efnispáttu í kvæðinu. Áður hefur verið sagt frá viðbrögðum Guðrúnar og Brynhildar við fréttum af vígi Sigurðar. Því atriði lýkur með orðum Guðrúnar:

Þá qvað þat Guðrún,
 Giúca dóttir:
 'Miqc mælis þú
 miclar firnar;
 gramir hafi Gunnar,
 gøtvað Sigurðar!
 heiptgiarns hugar
 hefnt scal verða.'

Næst stendur svo hin umdeilda vísa en síðan tekur við upphaf nýs atriðis:

Fram var qvelða,
 fiqlð var druccit,
 þá var hvívetna
 vilmál talið;
 sofnoðo allir,
 er í sæing qvómo,
 einn vacþi Gunnarr
 qllom lengr.

Þeim rökum er sem sagt ekki til að dreifa að 11. og 12. vísa (hér og annars staðar nota ég tölusetningu Bugges til að forðast rugling) séu svo nátengdar að ekkert komist fyrir á milli þeirra. Hins vegar bendir sambandsleysi 5. vísu við erindin sem á undan og eftir fara til að varðveisla kvæðisins sé ekki góð, annaðhvort vanti eitthvað í eða röð

hjá þeim, sem síðan hafa búið Brot til prentunar eða um það fjallað, eða menn ekki fallist á röksemdir hans. Það virðist því full ástæða til að vekja enn athygli á þessu atriði, enda ýmis viðhorf hans til textans og textabreytinga ólík mínum.

⁴ Bugge (útg.): *Sæmundar Edda* (Christiania 1867), 238.

erinda hafi brenglast. Er þess þá einhver kostur að finna vísunni annan stað?

Vegna eyðunnar í K höfum við ekki annað en brot af Sigurðarkviðu og er því torvelt að meta kvæðið sem frásagnarlega heild og álykta af einkennum þess sem eftir er. Eigi að síður myndar brotið heillega en nokkuð slitrótta atburðarás: Gunnar og Högni ræða saman um hvort Sigurður skuli veginn vegna þeirra svika sem Brynhildur ber honum á brún, en síðan er undirbúningi vígsins lýst í einu erindi. Þessu næst verður eyða í frásögnina, ef fylgt er erindaröð K, og er þráðurinn tekinn upp þar sem Guðrún stendur úti og saknar Sigurðar er bræður hennar koma heim. Eru nú tilgreind orðaskipti Guðrúnar, Högna og Brynhildar. Því atriði lýkur á orðum Guðrúnar, sem áður var vitnað til, að því búnu kemur *Soltinn varð Sigurðr* og þá nýtt atriði þar sem greint er frá því að menn ganga til sængur en Gunnar á bágt með að sofna og hugsar um atburði dagsins. Undir morgun vaknar Brynhildur og er nú brugðið. Hún segir fyrir glötun Gunnars og allra Niflunga og lýsir því yfir að Sigurður hafi haldið eiða við hann. Hér lýkur kvæðinu allskyndilega.

Það er óneitanlega einkennilegt að ekkert skuli vera sagt beint frá vígi Sigurðar, þeim atburði sem drýgir persónunum örlög, og skiljanlegt að menn hafi fallið í þá freistingu að flytja á það bil þá einu vísu sem hægt er að líta á að hluta sem frásögn af viginu, fyrir utan orð Högna í 7. vísu. En reyndar fer því fjarri að 5. vísu sé þess umkomin að fylla þetta tóm í frásögninni. Ef vel er að gáð brýtur hún öldungis í bága við frásagnaraðferð kvæðisins á þessum stað. Eins og fleiri eddukvæði er Sigurðarkviða samansett af atriðum sem sjást og heyrast úr nálægð, eins og kvæðamaður hafi verið viðstaddur atburðina. Hvert atriði byrjar á staðsetningu en kjarni þess er bein ræða. Undantekning er lýsingin á undirbúningi undir víg Sigurðar í 4. vísu og frásögn af kvölddrykkju og andvöku Gunnars í 12. og 13. vísu. Þar er engin bein ræða en sjónarhorn þó nálægt atburðum. Það er eins og kvæðamaður liggi á hleri og flytji frásögn sína þeim sem úti standa. Ef við lítum á 1.–2. vo. 5. vísu sem frásögn hans af vígi Sigurðar stinga þau algerlega í stúf við þessa frásagnaraðferð:

Soltinn varð Sigurðr
sunnan Rínar.

Hér eru atburðir séðir úr fjarlægð af einhverjum sem hefur mjög vítt sjónarhorn. En þá taka við inngangsorð að ræðu hrafns og síðan bein

ræða hans. Ef við gerum hins vegar ráð fyrir að fyrstu tvö vísuorðin séu líka bein ræða fellur allt í ljúfa löð. En hver talar, og hvar á þessi ræðustúfur heima? Getur verið að um samtal fugla sé að ræða sem einhver góður málamaður hefur heyrt og skilið? Víst er það nærtæk skýring, ekki síst vegna þess að hrafn er einnig getið síðar, þ. e. í 13. vísu:

Fót nam at hræra,
fið nam at spialla,
hitt herglötuðr
hyggia téði,
hvat þeir í þöðvi
báðir soggðo,
hrafn ey oc orrn,
er þeir heim riðo.

Eins og áður hefur komið fram hefur Bugge séð að hér væri hugsanlegt að koma 5. vísu fyrir, þótt hann telji það neyðarúrræði. Eðlilegast væri þá að hugsa sér upphafsorðin lögð erninum í munn eða þeim báðum í kór hrafn og erni. Bersýnilega er Gunnar hér, nóttina eftir vígið, að rifja upp atvik sem hefur gerst á leið þeirra heim frá víginu. Örninn er reyndar eina 'persóna' í Sigurðarkviðu sem eðlilegt væri að leggja þessi orð í munn, og mun líklegri til að hafa mælt þau en kvæðamaður sjálfur. En hvar eiga orðaskipti þessi heima í kvæðinu? Á réttum stað í tíma-röðinni, þar sem Bugge vill helst hafa 5. vísu, eða í því atriði þar sem segir frá andvöku Gunnars Gjúkasonar?

Ekki þarf að draga í efa að Sigurðarkviða hefur átt alllangt líf að baki á manna vörum þegar hún var fest á bókfell og vafalaust hefur hún á því skeiði tekið margvíslegum breytingum eins og önnur kvæði í munnlegri geymd. Öll viðleitni til að gera sér í hugarlund, hvernig kvæðið hafi litið út áður en það var fest á blað, hlýtur að verða reist á ágiskunum, en um leið og farið er að hrófla við texta K þarf að grípa til slíkra ágiskana.

Hugsanlegt er, að eitthvað hafi gleymst úr kvæðinu milli 4. og 6. vísu. Þar kemur til álitu atriði með frásögn af vígi Sigurðar, svo og atriði þar sem lýst hafi verið heimferð þeirra bræðra að víginu loknu þegar Gunnar heyrir samtal arnar og hrafns. Ekki er að finna í brotinu neinar vísbendingar um annað efni sem hefði getað átt þarna heima.

Nú er það reyndar einkennilegt ef gleymst hefur úr kvæði áhrifamesta

atvik þess, þótt ekki sé fyrir það að synja að slíkt geti gerst, en kvæði getur varla lifað af slíkt áfall nema í því verði jafnframt áherslubreyting með einhverjum hætti. Má þá kalla að nýtt kvæði hafi risið upp við slíka myndbreytingu. Um myndbreytingar á Sigurðarkviðu getum við ekkert vitað en hitt vitum við með vissu: kvæðamaðurinn sem kvað Sigurðarkviðu fyrir ritara setti ekki víg Sigurðar á svið. Hann lét nægja frásögn Högna, sem reyndar er hreint ekki sviplítill þótt stuttur sé:

— — —

‘Sundr hofom Sigurð
sverði hogginn,
gnapir æ grár iór
yfir gram dauðom.’

Síðan beinir hann sjónum sínum að konunum, Guðrúnu og Brynhildi, og leyfir okkur að heyra viðbrögð þeirra.

Það er sannarlega ekkert eins dæmi í Sigurðarkviðu að ógurlegum atburðum sé ekki lýst beint heldur óbeint með því að lýsa viðbrögðum þeirra sem dýpst eru snortnir. Sjónarhorn kviðunnar er að því leyti mjög stöðugt að kvæðamaður yfirgefur aldrei konungsgarð. Atriðin gerast innan húss eða við hús enda er það innra líf persónanna sem um er fjallað. Það er aðeins í orðum Brynhildar og í frásögn af hugsunum Gunnars að greint er frá atburðum sem verða annars staðar, nema við hugsum okkur að 5. vísa sé bein frásögn sögumanns. Ekki er hægt að fullyrða að þessi festa sjónarhornsins sé upphaflegt einkenni á kvæðinu en hún er undirstöðuatriði í listrænni gerð þess eins og það er varðveitt í K. Þótt vera kunní að 5. vísa geymi brot úr atriði sem einhvers staðar á ferli Sigurðarkviðu hafi átt heima á undan frásögninni af heimkomu Högna og Gunnars, á þetta erindi alls ekki þar heima í þeirri gerð sem við þekkjum eina. Fyrst kvæðamaðurinn kaus að halda í þetta erindi hlaut hann að velja því stað í frásögn af andvökunótt Gunnars eftir vígið, og reyndar stendur það þar í upphafi þess atriðis. Ekki er hægt að segja að vel hafi tekist að koma því fyrir og miklu betur færi það á eftir 13. vísu. Þar er þá svarað spurningu um hvað hrafn og örn sögðu og um leið er sýnt í hug Gunnars og persónu hans lýst: voðaverkið er honum ekki efst í huga né harmur systur hans, heldur óttinn við hefnd Atla og eigin dauðdaga.

Útgefendur Brots af Sigurðarkviðu eiga um tvo kosti að velja:

- 1) Þeir geta leyft 5. vísu að standa þar sem hún er í K, þ. e. sem 11.

vísa, en e. t. v. gefið til kynna með lesmerkjum að eitthvað hafi þarna fallið brott eða skolast til í kvæðinu.

2) Þeir geta fært vísuna til og gert hana að 13. vísu. Með því móti fellur hún betur inn í frásögn kvæðisins en raskar í engu listrænni gerð þess.

Með athugun á þessu eina atriði, sem víst má þykja lítilfjörlegt, er ætlunin að leggja áherslu á fræðilegt sjónarmið sem ég tel að hafi almennt gildi: Þegar fjallað er um texta eddukvæða verður að gera ráð fyrir að sá, sem kvað kvæðið fyrir skrifara, hafi sett það fram sem listræna og frásagnarlega heild; óheimilt er að gera nokkrar breytingar sem raska þeirri heild, þótt samanburður við önnur kvæði og sagnir af sömu atburðum þyki benda til að kvæðið hafi litið öðruvísi út á eldra stigi varðveislunnar.

AÐALGEIR KRISTJÁNSSON

TILLÖGUR FINNS MAGNÚSSONAR UM STOFNUN HANDRITA- OG SKJALASAFNS Á ÍSLANDI

FINNUR MAGNÚSSON — höfundur þeirra tillagna sem hér fara á eftir — var fæddur í Skálholti 27. ágúst 1781. Móðir hans var dóttir Finns biskups Jónssonar, en faðir hans, Magnús Ólafsson lögmaður, var bróðir Eggerts Ólafssonar skálds og Jóns Ólafssonar sem kallaður var fornritafræðingur. Þannig stóðu að Finni hinar merkustu ættir fræðimanna og skólakennslu hlaut hann undir handarjaðri Hannesar móðurbróður síns, meðan hans naut við, en síðan tók Geir Vídalín við kennslu hans og hjá honum tók Finnur stúdentspróf árið 1797. Haustið sama ár sigldi hann 16 ára að aldri til Kaupmannahafnar til að hefja háskólanám. Þar lauk hann tilskildum undirbúningsprófum og ætlaði síðan að leggja stund á lögfræði, en gerðist brátt leiður á lestri í þeim bókum og lagði fremur stund á skáldskap og gast Jóni Svefneying — föðurbróður hans — lítt að. Finnur átti nú skamma dvöl í Kaupmannahöfn, því að faðir hans andaðist árið 1800 og Finnur varð að snúa heim. Á þessum Hafnarárum hafði hann orðið styrkþegi af sjóði Árna Magnússonar, en ekki sýnt fornum fræðum verulegan áhuga á þeim árum.

Þegar heim til Íslands kom, hélt Finnur áfram skáldskapariðkunum sínum, en jafnframt lauk hann við að rita Minnisverð tíðindi 1801–1802, skrifaði ritgerð um kvæði Ossians og þýddi Búnaðarbálk Eggerts Ólafssonar á dönsku. Árið 1803 varð hann fulltrúi hjá Frydensberg landfógeta og 1806 skipaður málfærslumaður við Landsyfirréttinn. Hann var tíður gestur á heimili Geirs Vídalíns biskups, en þar var gott bókasafn og handrita.

Þeir atburðir sem urðu sumarið 1809 er talið að hafi ráðið nokkru um örlög Finns. Hann stóð upp í hárinu á Jörundi hundadagakonungi og var af þeim orsökum settur í varðhald, en sú vist varð ekki löng. Þegar siglingar urðu aftur með eðlilegum hætti milli Íslands og Danmerkur fór að losna um Finn í Reykjavík. Honum hafði áskotnast arfur

og sumarið 1812 sigldi hann til Kaupmannahafnar að nýju. Jón Ólafsson föðurbróðir hans var þá andaður, en þar voru fyrir tveir fræðimenn, Grímur Thorkelín og Birgir Thorlacius — sá síðarnefndi orðinn gamall, svo að öll þörf var nýrra og yngri liðsmanna.

Í Kaupmannahöfn hófst ævistarf Finns við fornfræðarannsóknir. Hann var ráðinn til að ljúka við veglega Edduútgáfu og var það upphafið að frama hans í Danmörku. Hann kynntist Johan Bülow, dönskum auðmanni, og að hvötum hans hóf Finnur að flytja fyrirlestra um norræna fornfræði. Þá gerðist hann hirðskáld Friðriks konungs VI og drottningar hans, og fór vegur hans brátt vaxandi og verður það ekki rakið hér. Hann varð leyndarskjalavörður eftir að Grímur Thorkelín féll frá og reyndist þar hinn nýtasti maður, svo að á þeim vettvangi biðu hans svipuð störf og hann hefði viljað leysa af hendi heima á Íslandi, ef þær tillögur hefðu náð fram að ganga sem hann reifaði í greinargerð þeirri sem hér fer á eftir.

Þegar Finnur Magnússon kom til Kaupmannahafnar um aldamótin 1800 var rómantíska stefnan að hefja innreið sína í danskt menningarlíf. Skáldið Oehlenschläger var fánaberi hennar og hann sótti sér oftast en ekki fyrirmyndir í íslenskar fornþekktir. Það ásamt fleiru dró athygli manna að Íslandi og menningararfi þess, og í tillögum Finns og greinargerð um söfnun handrita og þjóðminja slær hann á þá strengi sem líklegastir voru til að hljóma svo að eftir yrði tekið. Hann vill láta gæta hins forna menningararfs á Íslandi betur, og það þarf varla að draga í efa að Finnur hefir hugsað sér það starf að safna og koma á fót þeim söfnum sem hann ræðir um. Greinargerðin ber þess vott að hann hefir verið nákunnugur skjalasöfnum helstu embættanna á Íslandi, t. a. m. skjalasöfnum stiftamtamanns og amtmannanna, biskupsstólanna, alþingis, landfógeta og landsyfírréttar og vitneskjan sem lesandinn fær um hvernig að þessum skjalasöfnum er búið er góðra gjalda verð.

Söfnun handrita á Íslandi var ekki nýtt fyrirbæri. Að vísu hafði handritasöfnun að boði stjórnvalda ekki átt sér stað í meira en hálföld, þegar þetta var ritað, en einstaklingar jafnt erlendir sem innlendir héldu hér áfram við handritasöfnun. Má þar til nefna þá Otto Thott og P. F. Suhm, og eru handritasöfn þeirra varðveitt í Kaupmannahöfn. Þá má nefna Sir Joseph Banks, sem fékk um 40 handrit frá Íslandi með tilstuðlan Ólafs Stefánssonar stiftamtamanns. Þetta gerðist á síðari hluta 18. aldar. Og um það leyti sem Finnur Magnússon skrifaði þessar tillögur var hér á landi danskur maður að nafni Rasmus Chr. Rask. Hann

eignaðist um 100 íslensk handrit, og er talið að hann hafi náð í mestan hluta þeirra þegar hann var á Íslandi 1813–1815.

Ættmenn og frændur Finns Magnússonar höfðu einnig lagt nokkra rækt við handritasöfnun, og má þar nefna Finn biskup Jónsson afa Finns Magnússonar og Hannes móðurbróður hans. Eftir að Bókmenntafélagið komst á legg eignuðust báðar deildir þess handritasöfn, og var safn Hafnardeildar stærra. Sjálfur gerðist Finnur mikill handrita-safnari, en það sannaðist á honum að 'það sem mest hann varast vann' kom yfir hann, þegar hann seldi úr búi sínu handrit til Bretlandseyja til Advocates Library í Edinborg og British Museum í London, og einnig fóru handrit frá honum til Oxford. Þetta hefir löngum verið lagt Finni til lasts, en þá er hinu ósvarað hvar þau væru nú niður komin ef hann hefði ekki safnað þeim og komið í öruggar hendur.

Söfnun íslenskra þjóðminja hófst á síðari hluta 19. aldar fyrir atbeina séra Helga Sigurðssonar og Sigurðar málara Guðmundssonar, en tæpast er hægt að tengja það við tillögur Finns. Söfnun opinberra bóka og skjala hefst ekki fyrir alvöru fyrir en dr. Jón Þorkelsson landsskjala-vörður hófst handa um söfnun þeirra um aldamótin 1900. Þá voru liðnir nær 9 tugir ára frá því Finnur kom fram með tillögur sínar. Ekki þarf að fara í neinar grafgötur um að sitthvað hefir farið forgörðum á þeim tíma. Að vísu var safnað saman skjölum nokkurra embætta á dómkirkjuloftið í Reykjavík, en um kerfisbundna söfnun skjala var ekki að ræða, heldur nánast það að embættin í Reykjavík komu þar fyrir þeim skjölum sem þau þurftu ekki að hafa við höndina til daglegra nota. Engum getum verður að því leitt hvað hefði bjargast ef Finnur Magnússon eða einhver jafnoki Jóns Þorkelssonar forna hefði hafist handa um söfnun skjala og stofnun skjalasafns á öðrum tugi 19. aldar, en vel má geta sér þess til, að þá væri t. a. m. meira til af skjölum úr norður og austuramtinu, en það safn brann 1873 norður á Möðruvöllum í Hörgárdal, eins og kunnugt er.

Finnur víkur að gömlu og nýju meini sem alltaf loðir við, og það er að embættismenn fari með skjöl embættisins eins og þau séu þeirra eign og þeir þurfi ekki að standa skil á þeim. Sá hugsunarháttur hefir komið margri heimildinni fyrir kattarnef, og þar mun að finna skýringuna á því að tilviljun hefir oftast en ekki ráðið hvað varðveist hefir.

Það leið ekki á löngu áður en ný hugmynd um stofnun safns á Íslandi sá dagsins ljós, og í þetta skipti var höfundurinn aðalritari

hinnar konunglegu akademíu í München í Bæjaralandi, Friderich Schlichtegroll. Heimildin er bréf frá honum til Münters Sjálandsbiskups dagsett 28. ágúst 1817. Þar talar hann um að stofnað verði félag til eflingar og aðstoðar vísindum á hinu fjarlæga, merka og fornfræga Íslandi. Það sést og af bréfinu að hann hefir rætt þetta við vini sína svo að hugmyndin er ekki ný af nálinni, en hún var í stuttu máli þannig að aðalstöð félagsins — Societas Islandica — verði í Kaupmannahöfn og þar verði komið upp safni sem ætlað er að geyma bækur sem safninu kynni að verða gefnar. Á Íslandi yrði önnur deild — Societas litteraria — þar yrði einnig víðtækt bókasafn í öllum vísindagreinum og söfn í náttúrufræði og eðlisfræði, fornfræði og listum. Seinna bætist svo við stjórnuturn, efnasmíðja og grasgarður. Bæði félögin semji greinargerðir ársfjórðungslega til að skiptast á og deildin í Kaupmannahöfn gefi út ársskýrslu.

Eins og að líkum lætur varð þetta félag aldrei stofnað, en svo undarlega vill til að einn af fimm mönnum sem nafngreindir eru í bréfinu er einmitt Finnur Magnússon, og það gæti bent til þess að hér væri samband á milli, þó að tillögur Finns séu miklu meira niðri á jörðinni.

Þegar Schlichtegroll skrifaði þetta bréf var rúmt ár liðið frá því að Hið íslenska bókmenntafélag var stofnað í tveim deildum — önnur á Íslandi og hin í Kaupmannahöfn — og Finnur Magnússon var einmitt í stjórn Kaupmannahafnardeildarinnar; en báðar deildirnar beittu sér fyrir söfnun handrita, og þarf ekki annað en fletta handritaskráum Landsbókasafnsins til að sjá hvað þeim varð ágengt í því efni. Nokkrar líkur eru á því að Schlichtegroll hafi skrifast á við þá menn í Kaupmannahöfn sem fóru fyrir í rannsóknum og höfðu mestan áhuga á fornum fræðum íslenskum og norrænum. Einn þeirra var Carl Chr. Rafn. Hann kom með hugmynd um stofnun bókasafns á Íslandi og á fundi í Kaupmannahafnardeild Bókmenntafélagsins 18. mars 1818 er hann borinn upp sem félagi og lesið upp bréf frá honum til félagsins, þar sem hann óskar eftir að skipuð verði nefnd til að yfirvega, 'hvörnig alment bókasafn verði bezt stiftað á Íslandi'; bréfinu fylgdi skrá yfir ýmsar bækur sem menn vildu gefa í þessu skyni. Í kjölfar þessa bréfs hófust afskipti Rafns af íslenskum bókasafnmálum. Bjarni Þorsteinsson sem þá var forseti Kaupmannahafnardeildarinnar skrifaði Reykjavíkurdældinni, Geir biskup Vídalín tók málið í sínar hendur og 28. ágúst sama ár var 'Stiftsbiblioteket funderet'. Þar var komin á laggirnar

stofnun sem Finnur hafði raunar ekki gert tillögu um, en hafði engu að síður miklu hlutverki að gegna. (Um upphaf Landsbókasafns, sjá grein eftir Pál Eggert Ólason í Árbók Landsbókasafns 1944.)

Tillögur Finns Magnússonar eru hér prentaðar eftir eiginhandarriti hans, sem er varðveitt í Þjóðskjalasafni Íslands í þeim hluta skjalasafns rentukammersins, sem kom í Þjóðskjalasafn árið 1928, og er skjalaaskjan merkt 3–23. Textinn er hér á eftir prentaður stafrétt eftir handritinu. Handritið er skrifað með fljótaskrift, nema það sem er skáletrað í prentinu; það er með settletri í handritinu. Stafir sem hafa fallið niður fyrir gáleysi hjá Finni eru hér settir innan oddklofa.

Tillögur Finns virðast hafa verið fáum kunnar, og ekki verður séð að þær hafi komið af stað neinum umræðum um mál það sem þeim var ætlað að koma í höfn eða að þær hafi nokkurn tíma verið ræddar af stjórnvöldum.

Udkast til et Forslag.

angaende Oprettelse af et Lands-Archiv for Island for at redde denne af Litteraturen særdeles fortiente Øes endnu der tiloversblevne Oldsager, lærde haandskrevne Værker og adsplittede Archivers Levninger fra fuldkommen Undergang eller Afhændelse til Fremmede — samt for at sikkre slige Mærkværdigheders og Embeds-Papiirers Opbevaring og rigtige Afbenyttelse i Eftertiden.

Øen Island har — uagtet dens Ufrugtbarhed og ufordeelagtige Beliggenhed i Jishavet, ofte lidte Landeplager især af Vulcanisk Ödelæggelse, samt Beboernes Fattigdom og næsten totale Mangel paa offentlige videnskabelige Indretninger — i Forhold til Folkemængden frembragt flere agtede Forfattere og Digtere end noget andet Land i Verden.

J Middelalderen vare næsten alle Skalder ved de nordiske Monarchers Hoffer Islændere. De lönnedes med Guld og Ære. Nogle af disse, som siden hjemme begave sig til Ro, og andre som lærde deres Sange, Forfædrenes og Samtidiges Sagn om indenlandske og fremmede Begivenheder, samt gamle Nordens uddöde Religion — affattede derom de Skrifter, som tidlig eller sildig have været Grundvold og Ledetraad for næsten al den Kundskab vi have om disse Rigers og Nabolandenes gamle Historie, Sprög og Sæder.

Da de nordiske Monarker ophörte at lönnne Skalderne ved deres Hoffer, forsvandt ogsaa saavel de Stores Opmærksomhed paa, og

Yndest for Kundskab om Fortiden, som Iver for at opbevare Samtidens Begivenheder fra Forglemmelse. — Digtekunst og Lærdom foragtedes i Steden for at belønnes. Fra den almene Forfølgelse fandt de etslags Tilflugt i en Verdens Afkrog, Island, hvor de af ringere og fattigere holdtes i Ære, saaledes, at utallige, mest historiske og poëtiske Skrifter frembragtes, og det uden den endnu ikke opfundne Bogtrykkerkunsts Hjælp.

Borgerlige Uroligheder, indvortes Krig og en Pest, som anrettede mageløse Ödelæggelser, have udryddet en stor Deel af disse de ældste lærde Islænderes Arbejder. Ingen offentlig Bogsamling var til i Landet, og flere Aarhundrede igjennem var dets Litteratur ubekjendt og i Foragt udenlands, hvorved Værker efterhaanden undergik, der nu beklages som uerstattelige.

Öens Indvaanere bragte, for en stor Deel, i Armods Tilstand ved Landeplager af Ild og Jis og en passiv monopolisk Handels Udsu(g)elser, formaaede ikke efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse, at benytte sig af den, forat redde deres Litterære Skatte fra Undergang, men mange af dem udviiste dog, lige indtil Midten af det 18de Aarhundrede, særdeles Flid til at conservere dem i Afskrifter.

Sverriges Regjering blev, under dens Krige med Danmark, omtrent midt i det 17de seculo, opmærksom paa de, i den utrykte Jslandske Litteratur, for borgne Skatte. Den lokkede adskillige fangne studerende Islændere til at forblive i Sverrig, hvor de ansattes ved et *Kongeligt Antiquitets Archiv* for at oversætte og publicere gamle Islandske Skrifter, hvoraf det, til Danmarks Skade, erhvervede en stor Mængde. Der i Landet udgaves først *Snorre Sturlesens Norske Historie* i Grundsproget (dog langt fra ej saavel som siden ved Danmarks Fyrsters Omsorg) og mange flere Gammelnordiske Skrifter. Det gamle Gothiske (thi saaledes kaldtes der urigtigen Jslandsken) blev i Sverrige et yndet Studium, men misledet af falsk Patriotisme, som endog søgte at bevise, at Paradis havde været der i Landet, og flere slige Urimeligheder.

Danmarks første Enevolds Konge Frederik den tredje var ogsaa den første af dets Monarker, som hædrede og befordrede Islands Litteratur. J hans Regjerings Tid overførtes en Deel mærkværdige Haandskrifter fra Öen til det Kongelige Bibliothek, — og da bleve først vore Lærde opmærksomme paa Rigernes Histories sande Kilder. Mænd af Fo(r)-mue fremstode som Understøttere af fattigere Videnskabsdyrkere, som helligede Tid og Flid til bemeldte Oldsagers Forklaring. Dog bleve de

saaledes udgivne Skrifers Tal ej stort under højstbenævnte Monark. Saavel han som *Christjan den 5te og Frederik den 4de* opmuntrede og kongeligen belønnede *Torfæus*, Norges og underliggende Provinzers (paa hans Födeland Island nær) udödelige Historieskriver. Næsten alle hans Kilder vare Jslandske og af disse öste han ogsaa den Kundskab, som bragte ham i Stand til at udgive den Danske Kongefölge i en didtil her aldeles ubekjendt Orden.

I den Store fjerde *Frederiks* Tid anlagdes ogsaa den Samling af Haandskrifter, som nu er forenet med Kjöbenhavns Universitets Bibliothek af Isländeren Professor og Assessor *Arne Magnusen*, og som i Begyndelsen var saa betydelig at uagtet to tredje Dele af den opbrændte i Kjöbenhavns Jldbrand 1728, er dog den nu tiloversblevne tredjedeel den for Nordens gamle Historie og Litteratur vigtigste Manuskript-Samling¹ i Verden. De fleste heraf vare fra *Magnusens* Födeland Island og tildeels indkjöbte for hans egne Penge. Men alligevel skylder vist nok Samlingen for en stor Deel *Frederik den 4de* sin Existence, thi paa Dennes Bekostning (endskjönt tillige til heterogene Hensigters Opnaaelse) foretog Samleren de vidtlöftige Rejser i Island, uden hvilke han ej kunde have udfört en saadan Collection.

Siden har Jslands Litteratur været i fortjent Anseelse hos sand Lærdoms Yndere, og disse have i det afvigte Aarhundrede ikke manglet paa den Danske Trone. *Frederik den 5tes og Christjan den 7des* Fortjenester af Videnskaberne ere især i saa frisk en Erindring at den ej her behöver at fornyes.

Hans Majestæt vor nuregerende allernaadigste Konge har heri ikke allene fulgt sin höje nærmeste Stamfædres Fodspoer, men endog, uagtet alle en höjst besværlig Krigs Trængsler overgaaet dem i Kongelige Opofrelser til Fædrenelandets Old-Kundskabs Fremme og Naadesbeviisninger mod dette hæderlige Studiums Dyrkere. Saaledes har han allermildeligst stiftet et Musæum for de i det store Kongel. Bibliothek værende Haandskrifters Undersögelse og Bekjendtgjörelse, samt et andet for Fædrenelandets Oldsager, saaog skjænket betydelige Summer til disses Beskrivelse og Opbevaring, ja endog foranstaltet Rejser i visse Provinzer til samme Øjemedes Opnaaelse. Paa en saa kort Tid og under slige Omstændigheder kunde neppe mere gjöres i bemeldte Henseende end hvad der er gjort — men talrige henfarne Seklers Forsömmelse af

¹ Manuskript-] skr. Manuskript-, en f dregið út og þ bætt við yfir línu.

hiin vigtige Videnskab har levnet den skjönsommere Efterverden en saa viid udyrket Mark i det Fag at Aarhundreder synes endnu at udfordres til ret at bringe for Lyset og fork(l)are de Alderdommens Levninger, som endnu staae til at redde. Især er Islands forhen saa blomstrende og beröimte Litteratur nu, i selve Landet, i en höjst ynkelig Forfatning og en fuldkommen Undergang nær, dersom den ikke nyder kraftig Hjelp af Monarken selv, og denne haabe allerunderdanigst de Landets Sönnner, som af Hjertet elske og ære dets gamle uddöende Lærdom, men mangle Formue til at udrive den fra Fordervelse og Glemsel.

Denne Islands nærværende litterære Afmagt foraarsages af:

1. Aftagende Lyst til litterære Beskjæftigelser hos mange af Indbyggerne, mest foraarsaget af den voxende almene Fattigdom, som forhindrer de fleste Studerende fra at foröge deres Kundskaber udenfor Öen. Heraf fölger og Læselystens² Aftagelse hos Menigmand, som derfor ej mere (hvilket forhen var Tilfældet) ved Afskrifter søger at opbevare Forfædres og Samtidiges historiske og poetiske Skrifter.

Fremmede Rejsende have i senere Tider adskillige Gange besøgt Landet og lokket fra Indbyggerne et ej ubetydeligt Antal Haandskrifter og sjeldne Islandske Böger, mod Betaling, som forekom de fattige Ejere at være höj, men i sig selv dog sjelden svarte til Haandskrifternes sande Værd. Forhen vare et og undertiden tvende Bogtrykkerier i Gang der paa Landet. Det eneste der nuværende har aldeles standset sin³ Virksomhed.

Under Krigen have nogle af Indbyggerne som didtil ved Afskrivning søgte at vedligeholde de gamle henraadnende Skrifter, ophört dermed, fordi Papiiret tildels faldt dem for kostbart i en saa besværlig Tidspunkt, og dels slet ikke har været at faae for Penge.

Det er altsaa höjligen at befrygte, at de endnu i Landet tilværende Oldsager og mærkværdige Skrifter (hvoraf der sandelig gives en stor Deel) enten *opraadne ubenyttede* eller *bortføres af Fremmede* (hvis Opmærksomhed paa dets Litteratur i denne Periode tiltager) ved *Opkiøb*, hvis disse truende Farer ej forebygges *ved en offentlig Indretning til hine Mærkværdigheders Conservation for Staten*, men en Skygge af slig har der paa Landet ikke indtil denne Dag existeret. *Tvertimod er:*

² Læselystens] *virðist leiðrétt úr* Lærelystens.

³ sin] *skr. yfir línu í stað dets sem stendur í línunni með striki undir til ómerkningar.*

2. *Mangel paa ordentlige Embeds-Archiver* neppe nogensteds i Rigerne saa stor som i Island og netop den er ogsaa en Hovedgrund til at befrygte Ödelæggelse af de vigtigste Actstykker og Documenter som endnu ere eller herefter blive til paa Öen. Utallige ere vist hidindtil af denne Aarsag forkomne men mange kunne dog endnu reddes. Fölgende er en kortfattet *Udsigt* over Landets Archivers nuværende Tilstand, for saa vidt samme er mig bekjendt.

a, Stiftamtets Archiv befandtes ved dets Aflevering fra Geheime-Etatsraad Stephensen i en meget maadelig Forfatning mod de Forhaabninger man kunde have gjort sig om Papireernes Æ(l)de og Mærkværdighed. Hans Eftermand i Embedet nuværende Kammerherre og Stiftamtmand i Throndhjems Stift etc. Greve Trampe kunde (da Resten af det eller de gamle Papirer först bleve overleverede kort for hans Afrejse fra Landet) ej faae Lejlighed til at bringe det i fuldkommen Orden, ligesom han og manglede Huusrum til at opstille det saaledes, som og endnu neppe er skeet.

b, *Skalhólts forrige Stifts-Archiv* indeholder mange vigtige Documenter, som tildeels ere blevne benyttede af Biskop *Dr. Finn Johnsen* i hans beröimte og nu meget sögte, paa Kongel. Bekostning udkomne Værk *Historia ecclesiastica Islandiæ* (af hvis Oplag dog den 4de Deel ulykkeligviis er opbrændt).

c, *Hólms forrige Stifts Archiv* skal sær have været rigt paa Pergaments Documenter, men da det i Bispestolens sidste Tider ej skal have været vel paapasset og de combinerede Stifters første Biskop ej selv kunde overvære dets Aflevering — mener Rygtet at nogle af dem ere bortkomne (hvoraf vel somme dog ved rigtige Forholdsregler kunne bringes tilveje) — Ikke destomindre indeholder det endnu meget af⁴ historisk og antiqvarisk Mærkværdighed.

Begge sidstmeldte Archiver (hvormed *de tvende forrige Synodalretters* paa *Tingvalle* og *Flugumyre* samt *de ældste Latin Skolers* paa *Skalhól* og *Hólum* ere forenede) — ere nu paa de vigtigste Protokoller og Brevskaber nær, indpakkede i Kasser i Reikevig, og maa Biskoppen, som i Forhold til sin vidtlöftige Familie har snævert Huusrum, være sig ude om Huuslejlighed for disse Archiv-Kasser paa andre Steder, hvor deres Indhold umuelig kan opstilles eller forvares i Orden. —

d, *Det gamle Laugtings-Archiv* skal ved dets Overlevering⁵ til Lands-

⁴ af] bætt við yfir línu.

⁵ Overlevering] skr. Overlering, en ve bætt við yfir línu á eftir e².

overrettens Justitz-Sekretære have været i en meget mangelhaftig Tilstand. Det kunde dog, vedbørligen conserveret have indeholdt de herligste litterære Mindesmærker fra Oldstiden.

e, *Den forrige Overrets-Archiv* er rimeligen ej heller i beste Stand, endskiöndt dog ej nær saa ucomplet som det sidstommeldte.

f, *Den Kongelige Landsoverrets* — samt

g, h, *Nord- Öst- og Vester-Amts Archiverne* ere saa nye, at endnu i dem, (at sige fra deres Oprettelse) neppe kan befrygtes Defekter, men ældre Papirer, som til de sidstnævnte burde have været indleverede mangle rimeligen tildeels — og i Eftertiden gaær⁶ det maaskee med disse og flere, som det för er tilgaaet med andre Landets Archiver, dersom deres bedre Conservation fremdeles ej overordentligen betrygges.

i, *Om Sønder-Amts Archivet* kan siges det samme som forhen om Stiftamtets Litr. a.

k, *Ved Landfoged-Embedet* haves mange meget mærkværdige Papiirer, dog mest fra næstafvigte Seculum.

l, Med de fleste *Syssel-Archiver*⁷ er det derimod aldrig gaet rigtig til. Protocoller og Documenter ere blevne deels forkastede, saasart de ej mere formodedes at behöves ved Expeditionerne — dels betragtede som privat Ejendom, altsaa slet ikke afleverede til den nyansatte Sysselmand ved den forriges Afgang — og saaledes ere hele Archiver aldeles blevne til intet.

m, Ved de fleste *Provstie Archiver* have samme Tilfælde rimeligen fundet Sted.

n, *Landphysicatets* kun henved 50 Aars gamle *Archiv* skal allerede være geraadet i temmelig forfalden Stand.

o, Ved *Kirkerne* skulle fra gammel Tid findes en Deel Haandskrifter^{7a} paa Pergament og Papiir. Saaledes adsplittede og ilde paapassede ere nu rimeligen mange af dem forlorne.

p, Paa lignende Maade er det formodentlig tilgaaet med samme *Præstekaldes* gamle Papirer og Ministerial Böger — men for disses Indretning blev först sørget i sidstafvigte Aarhundrede.

Til at redde de Oldsager og litterære Mærkværdigheder fra Under-

⁶ gaær] skr. gaar, en e bætt við yfir línu.

⁷ Syssel-] skr. Syssel Syssel-, fyrra orðið með fljótaskrift og strik sett undir til ómerkingar.

^{7a} Haandskrifter] skr. Haandskrift, en er bætt aftan við.

gang, som findes i disse, med den truede⁸ adspredte offentlige Samlinger, samt betrygge Nu- og Eftertids Embeds Papirer for lige Skjæbne — synes fornødent at *et Lands Archiv for hele Island* oprettedes der paa Öen i eller nærved Reikevig under en kyndig Mands Tilsyn, som behörigen kunde samle, registrere, beskrive, ordne og opbevare alt hvad der fandtes værdigt dertil — og dersom særdeles rare Documenter eller litterære Mærkværdigheder findes deriblandt (som vistnok er Tilfældet) da, efterat verificerede Gjenparter af dem ere tagne — eftersom Erfaring har viist at Islands lærde Værker og Samlinger ere forunderlig tit ved Söskade uerstatteligen forlorne tildeels formedelst deres Nedsendelse til Kjöbenhavn uden at Afskrifter eller Beskrivelser bleve i Forvejen efterladte — nedsende dem til Cancelliet, Geheime-Archivet, den Kongel. Commission for det Arnæ-Magnæanske Legat eller den fo(r)b(emeldt)e Oldsagers Bevaring, — til nærmere Afbenyttelse og Opbevaring for Fremtiden.

Med denne Stiftelse kunde forenes en *antiqvarisk og litterær Samling af Oldsager og mærkværdige Haandskrifter* vist ej til liden Nytte for Fædrene-Landets Historie og Litteratur, især rigtig Kundskab om det ældre og nyere Jslandske Sprog Moder til de tre Scandinaviske Nationers Tungemaal, som nu efter Fortieneste vinder fornyet Agtelse i den lærde Verden, — med hvilken Samling i Henseende til Afcopiering, Udtoge eller Varianters Annotation för Bortsendelsen af visse udmærkede Værker, paa lignende Maade, som sidstommeldt kunde forholdes. Saa vilde ikke, hvilket ellers bliver Tilfældet, *endnu ubenyttede Oldtids Sagn og Sange** tillige med mange af de nyere *Islandske Lærde og Digteres Værker* værdige Publication, hvortil nu i Island ingen Udsigt haves — forkomme og forsvinde efterhaanden, ulæste og unyttede; ej heller skulde Sverrige, Frankerige, Engelland og Tydskland i Fremtiden, som hidtil er skeet, uhindrede komme i Besiddelse

* Hidtil ubekjendte *Saugur* ere i Jsland i den sidste Tid komne til Lærdes Kundskab. Af disse omtales nu meget en Saga om Kong Haldan den gamle i Norge og hans Sønner (Kong Frederik den 6tes og hans höje Families ældste bekjendte Stamfædre) som, hvis dens Authentie fra Oldtiden sættes uden for Tvivl, vil udbrede et hidtil savnet Lys over den ældste⁹ Nordiske Historie. Rygtet har og fortalt at der endnu i Island existere Exemplarer af De Danske Skjöldungers Historie (som för mentes næsten aldeles tabt) men dets Paalidelighed er ej bleven undersøgt. —

⁸ med den truede] *hér á eftir atti að vera komma; den vísar til Undergang framar í málsgreininni.*

⁹ ældste] *hér á eftir historiske, sem er dregið út.*

af slige vor Litteraturs Sjeldenheder, og broute af deres første Oversættelse eller Udgivelse efter Jslandske Haandskrifter.

Dersom vor allernaadigste Konge, Videnskabernes og især de fædrenelandskes, hulde Fader oprettede det foreslaaete *Lands Archiv* for Island, kunde dermed som sagt, letteligen forenes en Samling derfra Landet af gamle Haandskrifter, Palæotyper og andre Antiquiteter, saa og nyere Jslandske Lærdes og Digteres utrykte mærkværdige Skrifter — som tildeels skulde efter Kongebud afleveres fra Kirker og offentlige Contoirer ligesom og fra de Private, der nu maatte være i Besiddelse af Documenter som uretmæssigen för ere frakomne offentlige Archiver eller Stiftelser, og som tildeels, om mueligt, skulde indkjöbes for offentlig Regning ved forefaldende Auktioner eller paa anden Maade f. Ex ved Aftingning fra Private, imod at de, af vigtige Haandskrifter fik nyafskrevne Exemplarer til Erstatning (hvilken Methode vel skulde have været fulgt da de vigtige Haandskrifter fra Island i Fölge Kongelig Befaling bleve hertil sendte silde i det 17 Aarhundrede, men mod givet Löfte, fik Ejerne i Jsland hverken Kopier eller Originaler tilbage og en stor Deel af disse bleve kort efter ved Vand og Ild ödelagte i Privatmænds Værge). Mueligen ville og adskillige Mærkværdigheder indkomme ved frivillige Gaver. —

Locale til Indretningen kunde for det förste erholdes i en eller flere af de publike Bygninger i Reikevig:

a, J det Huus, som opbyggt for Kongelig Regning först blev bestemt til Bolig for Byfogden, men siden skal være henlagt til Stiftamts-Archiv eller -Contoir (til hvilket¹⁰ Brug det ej endnu i Efteraaret 1812 var bleven indrettet).

b, i Tugthuus Bygningen.

c, i Landsoverrets-Huset.

d, i Domkirken.

Desuden kunde maaske noget Huus rum, dersom det behöves, af Landfogden overlades. —

J Archivet skulde indtages alle Embeds Papirer af nogen Mærkværdighed, som ere over 20 Aar gamle, og ej ved de respective Contoirer nödvendigen behöve at ligge til Eftersyn. Maaskee kunde og yngre særdeles mærkelige Sager deri specialiter indlemmes. Ethvert Embeds Brevskaber burde ordnes, op stilles og registreres for sig selv.

¹⁰ hvilket] *leiðrétt* úr hvilken.

Til at forestaae Indretningen skulde udnævnes en lærd Islænder, som især havde lagt sig efter Fædrelandets Oldsager, Sprog og Poesie, samt var det Latinske og Danske tillige vel mægtig. I de første Aars Sommere burde han eller en anden kyndig Mand rejse omkring i Landet for at udsöge, samle og anskaffe de Documenter og Haandskrifter m. v. som ere Opbevaring værdige. Registration og Beskrivelse over Archivsagerne ved Institutets første Grundlægning samt hvad Tilvæxt de i Eftertiden maatte erholde, skulde aarligen tilligemed rigtige Omkostnings Regninger og andre hensigtsmæssige Indberetninger nedsendes til vedkommende Collegier eller Commissioner.

Saavel Stiftelsens Indretning og Tilstand derefter, som Archivarii Embeds Forhold burde undergives Stiftamtets og Biskoppens Overopsigt.

Medens Archivarius ej tilstaaes fri Bolig eller andre Emolumenter kan han formodentlig ej taaleligen leve holde en duelig Contoirist samt anskaffe Papiir og Skrivmaterialer til fornödne Protocoller og Correspondence — af mindre aarlig Gage end 700 Rigsbankdaler Sölvværdie.

Desuden synes endvidere til Indretningens Fremme og Vedligeholdelse at maatte henlægges circa 300 Rigsbankdaler aarlig, for hvilke skulde aflægges vedbörligt af Stiftamtmand og Biskop revideret eller approberet, Regnskab. — Deraf skulde bestrides:

a, Omkostninger ved Archivets første Indretning og i den Henseende nödvendige Rejser eller Flytnings Udgifter, saa og ved Haandskrifters (etc) Nedsendelse til Kjöbenhavn, i Fald at Omkostninger derved finde Sted.

b, Indkjøb af vigtige Haandskrifter naar de ej paa anden Maade kunne erholdes.

c, Afskrifter af slige, som nedsendes til Kjöbenhavn, for saa vidt de ej kunde, formedelst andre nödvendige Embedssysler bestrides af Archivarius og den Afskriver som han af sin Gage underholder — samt det Papiir m. m. som til slige Afskrifter udfordres.

Ved alle disse Udgifter maatte naturligviis den störstmuelige Besparelse iagttages — og hvad der af de stipulerede 300rd aarligen kunde spares, skulde oplægges til fölgende Aar.

Saaledes vilde en Sum af et Tusinde Rigsbankdaler Sölvværdie aarligen medgaae til den hele Indretning hvilket vel er temmelig betydeligt, men synes dog at være en nödvendig Udgift, i Fald gode Archiv

Indretninger (hvilke Island hidindtil¹¹ i det hele taget, har aldeles manglet) nøje bør paasees under enhver velordnet Statsforfatning, og desuden vigtige Dele af Fædrelandets Historie og Litteratur ved det her foreslagne Institut, upaatvivleligen ville conserveres og fremmes.

Kjöbenhavn den 10de Martz 1813.

Finn Magnusen

Forhenværende Stipendiarius ved den Kgl. Commission for den Arnæmagnæanske Stiftelse, og (siden) Procurator ved den Kgl. Islandske Landsøverret.

¹¹ hidindtil] *bætt við yfir línu.*

HALLFREÐUR ÖRN EIRÍKSSON

ÞJÓÐSAGNASÖFNUN OG ÞJÓÐFRELSISHREYFING

Á ENGUM einum manni hvíldi söfnun íslenskra þjóðfræða á 19. öld þyngra en Jóni Árnasyni (1819–1888). Freistandi væri að skrifa um söfnun hans í heild, en í þessari grein fjalla ég eingöngu um einn þátt hennar, söfnun sagna og ævintýra. Þar að auki mun ég binda mig í höfuðatriðum við tímabilið 1845–1864, þ. e. a. s. frá því að Jón Árnason og Magnús Grímsson tóku til við söfnun þjóðfræða og þangað til að seinna bindi þjóðsagna- og ævintýrasafns Jóns Árnasonar kom út í Leipzig. Ástæðan er sú, að á þessu tímabili var lagður grunnur að söfnun íslenskra sagna og ævintýra, sem ekki hruggaðist að kalla fyrir en með hljóðritunartækninni. Þá ætla ég einnig að rekja aðdragandann að þessari söfnun, því að einungis á þann hátt er unnt að gera grein fyrir breytilegum forsendum söfnunar íslenskra sagna og ævintýra, allt frá því að fyrst er reynt að safna þjóðsögum með skipulögðum hætti og fram að 1864.

Síðast á 18. öld og í upphafi hinnar 19. hófust dönsk stjórnvöld handa við að bylta miðaldarþjóðfélaginu íslenska. Með afnámi einokunarverslunarinnar dönsku árið 1787 og frekari rýmkun verslunarháttanna árið 1816 var gróðursettur ofurlítill vísir að íslenskri kaupmannastétt, og sala jarða biskupsstólanna sem hófst 1785 og stóð nokkuð fram yfir 1800 kom fótunum undir stétt sjálfseignarbænda. Á þessum stéttum hvíldi þjóðfrelsisbaráttan á 19. öld, og henni óx fiskur um hrygg nokkurn veginn í réttu hlutfalli við eflingu þeirra, þrátt fyrir tímabundna ósigr eins og á þjóðfundinum 1851. En þessi þróun var hæg, enda ekki annars að vænta upp úr Móðuharðindunum, og í Napóleonsstyrjöldunum kom alvarleg snurða á þennan veika hagvaxtarþráð. En batnandi árferði og aukið verslunarfrelsi bættu samt mjög úr skák, og þjóðin sótti í sig veðrið með hverjum áratug. Þegar tilskipun um stéttþaping í Danmörku var gefin út árið 1831, höfðu Íslendingar safnað nægum þrótti til að geta tekið hraustlega undir, og næstu tuttugu árin

gátu þeir gert heldur betur en að halda þokkalega í við stjórnmála-
þróunina í Danmörku.

Það var ekki fyrr en með þjóðfrelsinhreyfingunni, að rómantíska
stefnan gat farið að festa hér rætur, enda þótt einstakir menn eins og
t. d. Jón Espólin sýslumaður og sagnfræðingur, sem þýddi Ossian-
kviðurnar, eitt höfuðrita rómantísku stefnunnar, hefðu orðið snortnir
af henni fyrr. Undir merkjum rómantísku stefnunnar var barátta þjóð-
frelsinhreyfingarinnar háð hérlendis eins og víðar um Evrópu.

Mönnum kann að virðast það undarlegt, að jafn ólíkir einstaklingar
og Finnur Magnússon prófessor og Jón Sigurðsson forseti skuli báðir
hafa orðið til þess að veita söfnun munnmælasagna brautargengi. Þetta
verður þó skiljanlegt, þegar það er haft í huga, að báðir hölluðust
þeir að rómantísku stefnunni, en undir merkjum hennar var baráttan
fyrir jákvæðu mati á þjóðfræðum háð á 19. öld. Raunar var það svo,
að rómantíska stefnan ætlaði varla að duga íslenskum þjóðfræðum.

En rómantíska stefnan hafði orðið fyrri til að skjóta rótum í andlegu
lífi dönsku þjóðarinnar en hinnar íslensku, og Kaupmannahöfn var
höfuðborg Íslands á dögum Finns Magnússonar. Þess vegna var það
engin tilviljun, að frumkvæðið að fyrstu skipulögðu munnmælasagna-
söfnuninni hérlendis skyldi koma frá Danmörku. Hitt kann að virðast
undarlegt, að það var Konunglega fornfræðanefndin, — í henni var
Finnur Magnússon prófessor —, en ekki Hið íslenska bókmenntafélag,
sem stóð að söfnuninni. Var það samt stofnað árið 1816, ári fyrr en
Fornfræðanefndin tók til við að skipuleggja söfnunina. Þetta verður
skiljanlegt, þegar þess er gætt, að hjá Fornfræðanefndinni var sagnasöfn-
unin eins konar aukageta söfnunar fróðleiks um fornleifar. Orðalag 10.
liðs spurningaskrárinnar, sem samin var 1817: 'sögusagnir meðal almúg-
ans um fornmennt, (aðrar en þær sem til eru í rituðum sögum) merkileg
pláts, fornan átrúnað eður hjátrú á ýmsum hlutum, sérlega viðburði
o. s. frv., einkum nær þær viðvíkja slíkum fornaldarleifum,'¹ tengdi
sagnasöfnunina skýrslugerðinni um fornleifar á eðlilegan hátt. Það
getur líka verið, að Finni Magnússyni hafi fundist þetta ráðlegast,
annars gæti allt orðið óvissara um svörin hjá upplýsingarsinnaðri
prestastétt landsins. En hvað sem fyrir Finni hefur vakað, urðu undir-
tektir prestanna heldur dræmar og margir gerðu athugasemdir í upp-
lýsingartón um rénandi hjátrú almúgans og uppdráttarsýki í munn-

¹ Sjá Lovsamling for Island VII (Kjöbenhavn 1857), bls. 660.

mælasögum.² Að sumu leyti var þetta rétt, t. d. voru tröllasögur þá mjög komnar á fallandi fót, en í heild var þetta rangt eins og margir þjóðsagnasafnarar áttu eftir að sanna allt fram á þessa öld. Tvennt hefur því komið til. Annaðhvort hafa prestarnir, a. m. k. sumir hverjir, spurt þannig að alþýða manna hefur ekki viljað svara eða þá að þeim hefur ekki þótt þess virði að skrá þennan sagnafróðleik.

Hið íslenska bókmenntafélag stóð að annarri skipulögðu tilrauninni til að safna munnmælasögum hérlendis. Árið 1839 sendi það Spurningar til sóknalýsinga presta og prófesta á Íslandi, og 69. spurningin hljóðaði svo: 'Eru nokkrar fornsögur manna á milli og hverjar? eður fáheyrð fornkvæði og hver?'³ Orðalag spurningarinnar hefur getað valdið misskilningi og menn því ekki alltaf skilið, hvort við væri átt ritaðar sögur eða munnmælasögur, en engu að síður varð nokkur árangur af þessari tilraun. En enn var langt í land, að íslenskir menntamenn væru yfirleitt orðnir sannfærðir um gildi rækilegrar söfnunar þjóðkvæða og munnmælasagna. Afstaða þeirra skipti hins vegar höfuðmáli eins og Jón Árnason átti eftir að sannreyna síðar. Ástæðan til þess var sú, að menntamennirnir áttu langhægast með að bindast samtökum, enda íslensk borgarastétt enn lítt komin á legg. Við latínuskólann á Bessastöðum og síðar við Lærða skólann í Reykjavík og Kaupmannahafnarháskóla hittust hinir verðandi menntamenn og fengu þar mörg tækifæri og góð til að ræða landsins gagn og nauðsynjar. Af tækifærunum veitti víst ekki, því að á menntamönnum hvíldi mikil ábyrgð verðandi stefnumörkun og skipulagningu stjórn mála- og menningarbaráttu vaknandi þjóðar. Fátt þótti þessum menntamönnum sér óviðkomandi um íslenskt þjóðlíf, og árið 1838 birtist athyglisverð ritstjórnargrein í Fjölni, m. a. um gildi þjóðfræða. Hvöttu greinarhöfundar, — en annar þeirra var sennilega Jónas Hallgrímsson —, til að 'prestar og aðrir fróðleiksmenn, sem hægast eiga aðstöðu, tækju sig til, og lægju út fyrir allt þessháttar, hvor í kringum sig, léti skrifa það upp, og kæmu því so á óhultan samastað, sosem t. a. m. í bókasafnið í Reykjavík, so það glatist ekki héðan af, sem enn er til.'⁴ Brýndu þeir

² Sveinbjörn Rafnsson hefur búið skýrslur þessar undir prentun fyrir Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi undir heitinu Frásagnir um fornaldarleifar 1817–1823, og eru þær nú í prentun.

³ Sjá Hið íslenska bókmenntafélag. Stofnan félagsins og athafnir um fyrstu fimmtíu árin 1816–1866 (Kaupmannahöfn 1867), bls. 78.

⁴ Fjölnir (Fjórða ár. Kaupmannahöfn 1838), bls. 13.

svo landa sína með því, sem þeir héldu, að helst mundi bíta: 'Sona voru einusinni á hrakningi kvæðin, sem nú eru komin í Eddu og allar þjóðir öfunda okkur af.'⁵ Að lokum klykktu greinarhöfundar út með því að benda á vaxandi álit merkismanna víða um Evrópu á þjóðfræðum. Ekki vita menn nú til neinna safna, sem beinlínis eiga rætur sínar að rekja til þessarar brýningar, en ekki er ég grunlaus um, að þetta hafi orðið til að vekja suma til umhugsunar og jafnvel athafna. Frá því um 1840 eru nefnilega til nokkur söfn munnmælasagna, sem bændur og vinnumenn skráðu.

Árið 1845 gerðist það svo, að Jón Árnason og Magnús Grímsson (1825–1860), báðir Bessastaðamenn, hófu söfnun þjóðfræða, og árið eftir tók Hið konunglega norræna fornfræðafélag í sama streng. Svo hefur löngum verið talið, að ákvörðun þeirra vinanna hafi verið mikilvægari en boðsbréf Fornfræðafélagsins, því að hún reyndist upphafið að mikilli og afdrifaríki söfnun þjóðfræða, en söfnun Fornfræðafélagsins varð aldrei mikil að vöxtum. Samt hefur varla getað hjá því farið, að boðsbréf félagsins hafi styrkt þá félagana.⁶ Samkvæmt óyggjandi heimildum fengu þeir Jón og Magnús hugmyndina að söfnun sinni af lestri hins margfræga ævintýrasafns Grimmsbræðra, Kinder- und Hausmärchen, en þeir þekktu til söfnunar munnmælasagna í Danmörku og líklega einnig í Noregi. Væri það ómaksins vert að gera frekari grein fyrir þekkingu þeirra á evrópskum þjóðsagna- og ævintýrasöfnum, hugsanlegum áhrifum þessara safna á söfnun og útgáfu Jóns og Magnúss og hugmyndum þeirra félaga um munnmælasögur yfirleitt. Árið 1852 gáfu þeir Jón og Magnús svo út lítið safn sagna og þjóðkvæða, sem þeir kölluðu Íslenzk æfintýri, en fáir tóku þeim vel af áhrifamönnum. Einn þeirra fáu var Jósep Skaftason læknir, og komst hann m. a. svo að orði um munnmælasögurnar í safninu: 'Eg fyrir mitt leyti óska, að sögurnar væru vel valdar, og ekki væri tekinn allur skollinn, því eigi þau (þ. e. Æfintýrin, HÖE) að lýsa 'skáldskap þjóðarinnar', þá verða þau að innihalda skáldlega þanka.'⁷ Sr. Sigurður Gunnarsson varði Æfintýrin,⁸ og í sama streng tók Þorvaldur Sívertsen umboðsmaður í Hrapsey. Í bréfi til Jóns Árnasonar, dagsettu 20. apríl 1852, getur

⁵ S. st.

⁶ Boðsbréfið er prentað í *Antiquarisk Tidsskrift* (Tredie Hefte. Kjöbenhavn 1845), bls. i–viiij.

⁷ Sbr. Úr fórum Jóns Árnasonar (Reykjavík 1950) I, bls. 32.

⁸ Sbr. Úr fórum Jóns Árnasonar I, bls. 31.

hann þar að auki um ástæðurnar til þess, að sumir höfðu andúð á Æfintýrunum: 'Suma, enda þá heldri og lærðu, hefi eg heyrt setja það helst út á þau, að þau glæddu álfa- og draugatrú, sem annars hefði nú verið í andarslitrunum, en það get eg ekki haldið.'⁹ En þrátt fyrir uppörvunarorð sr. Sigurðar og Þorvalds og betri viðtökur landa í Kaupmannahöfn við Æfintýrunum en hér innanlands lögðu þeir Jón og Magnús að mestu árar í bát næstu árin.¹⁰ Árið 1858 varð á þessu mikil breyting við komu þýska lögfræðiprófessorsins dr. Konrad Maurers hingað til lands, enda var Maurer hinn mesti áhugamaður um munnmælasögur. Sumarið 1858 ferðaðist hann víða um land og safnaði þeim allt hvað af tók, og veittist honum það létt enda bæði almæltur á íslensku og kunni vel að segja frá. Safn sitt þýddi Maurer á þýsku og kom það út í Leipzig árið 1860.¹¹ Söfnun Maurers og loforð hans um liðveislur hjá þýskum útgefendum við útgáfu á væntanlegu safni Jóns Árnasonar hleypti nýju fjöri í Jón, — Magnús Grímsson átti þá skammt ólífað —, og haustið 1858 samdi Jón Hugvekju um alþýðleg fornfræði og sendi hana nær 40 mönnum, aðallega prestum, en einnig nokkrum fræðimönnum í bændastétt.¹² Sem kunnugt er lét árangurinn lítt á sér standa.

Mönnum hefur sem von er orðið mjög starsýnt á hinn skjóta og ágæta árangur Jóns Árnasonar á árunum 1858 til 1864. Sá árangur var auðvitað Maurer mjög að þakka. Viðtækt söfnunarstarf hans, ekki síst ferðir hans víða um land, og útkoma safnsins hefur hvorttveggja vakið marga til vitundar um gildi íslenskra munnmælasagna, eins og Maurer ætlaðist til.¹³ Má benda á, að sumir sem söfnuðu fyrir Maurer studdu einnig Jón Árnason. Þá er það líklegt, að íslenskir menntamenn

⁹ Sbr. Úr fórum Jóns Árnasonar I, bls. 32.

¹⁰ Sbr. formála Jóns Árnasonar að Íslenskum þjóðsögum og ævintýrum I, bls. xx. Ný útgáfa. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. Reykjavík 1954.

¹¹ Isländische Volkssagen der Gegenwart. Vorwiegend nach mündlicher Überlieferung gesammelt und verdeutscht von Dr. Konrad Maurer. Leipzig 1860. — Eftir dr. Konrad Maurer hefur einnig verið gefið út rit um þjóðsögur: Die bayerischen Volkssagen von Konrad Maurer. München 1859.

¹² Prentuð í Norðra 13–14, 1859, bls. 56.

¹³ Í bréfi til Jóns Árnasonar 9. okt. 1859 (Ny kgl. saml. 130, 4to) kemst Maurer svo að orði m. a.: 'Die Sammlung wird 10–12 Bogen füllen, und theils dieses geringeren Umfangs wegen theils weil sie in Deutscher Sprache erscheint, meine ich dass sie eine ganz gute Vorbereitung für die Aufnahme Ihres Unternehmens beim Publicum bilden soll.'

hafi gert sér betri grein fyrir gildi munnmælasagnanna, þegar þeir fréttu af góðum viðtökum safns Maurers hjá fjölda erlendra blaða og tímarita, m. a. í franska tímaritinu *Revue des deux mondes*.¹⁴ Varla hefur Jón Árnason farið að liggja á þeim fréttum frá Maurer. Aðstoð Maurers við að koma íslenskum sögnum og ævintýrum á prent hjá virðulegu forlagi í Leipzig skipti einnig höfuðmáli eins og á stóð. Það er einkar ólíklegt, að Jón Árnason hefði á þessum árum fengið íslenska útgefendur til að gefa út safn munnmælasagna, síst jafnstórt og þýski útgefandinn Rost lofaði að gefa út. En það var heldur ekki auðvelt að gefa 80 arka safn íslenskra þjóðfræða út í Þýskalandi með hagnaði. Hann var mjög óviss.¹⁵

En margt hafði líka breyst á tiltölulega fáum árum. Prestarnir, sem urðu Jóni Árnasyni drýgstir við að safna til Leipzigútgáfu Íslenskra þjóðsagna og ævintýra, voru margir hverjir skólalærdur Jóns og Magnúss. Yfirleitt voru langflestir skrásetjarar Jóns Árnasonar úr hópi lærðra manna fæddir um eða eftir að kreppu og einangrun Napóleonsstyrjaldanna lauk, og um marga skrásetjara úr bændastétt var líkt á komið. Þá má heldur ekki gleyma því, að hinir latínuskólalagengnu skrásetjarar Jóns Árnasonar hafa væntanlega átt auðveldara með að færa í stílinn en margar fyrri kynslóðir þeirra. Í Bessastaðaskóla voru í fyrsta skipti, svo vitað sé, íslenskar stílæfingar tvisvar í viku, a. m. k. í neðri bekk. Þar að auki óx mönnum drjúgum leikni í ritun móðurmálsins í grískutímum málsnillingsins Sveinbjarnar Egilssonar, að því er mörgum hefur borið saman um.¹⁶

Hve nærri standa textarnir í Íslenskum ævintýrum og Íslenskum þjóðsögum og ævintýrum munnmælunum sjálfum? Í formála Jóns og

¹⁴ Bók Maurers var vel tekið m. a. í hinu þekktu franska tímariti *Revue des deux mondes* sbr. eftirfarandi orð í bréfi Maurers til Jóns Árnasonar (í Ny kgl. samling, utilg. 130, 4to) 24. júní 1860: 'Vielleicht interessirt es Sie als ein Prognosticon dessen was Ihrem eigenen Werke bevorsteht, dass mein Buch in einer Reihe von Journalen mehr oder minder eingehend besprochen worden ist, am ausführlichsten und mit warmer Theilnahme in der Pariser *Revue des deux mondes*.'

¹⁵ Sbr. bréf Maurers til Jóns Árnasonar (í Ny kgl. saml. 130, 4to) 29. maí 1861: 'Der Verleger ist vertragsmässig gebunden, 80 Druckbogen zu drucken, nicht mehr, und hat mir auch bereits wiederholt ganz bestimmt erklärt, dass er auf mehr sich nicht einlasse, da der buchhändlerische Erfolg des Unternehmens immerhin ein sehr problematischer sei.'

¹⁶ Saga Íslendinga (Sjöunda bindi. Samið hefur Þorkell Jóhannesson. Reykjavík 1950), bls. 381 og 383.

Magnúss að Íslenzkum æfintýrum 1852 er tekið fram, að útgefendum hafi einkum verið það 'hugfast, að aflaga ekkert í meðferðinni, heldur segja það með sömu orðunum, og tíðast er manna á meðal.'¹⁷ Þegar efnt var til nýrrar söfnunar haustið 1858 hefur Jón Árnason líklega hugsað sem svo, að skrásetningarmálið þyrfti engrar nýrrar athugunar við, heldur gætu Íslenzk æfintýri verið mönnum til leiðbeiningar um skráningu munnmælasagnanna. Afleiðingin varð svo sú, að í Hugvekju um alþýðleg fornfræði 1858 bað hann menn einungis að skrá 'eftir manna minnum.' Hins vegar hefur hann komist að því, þegar söfnunin var komin vel á veg, að ekki mætti við svo búið standa. Þess vegna lét hann í ljós þá ósk í Hugvekju um alþýðleg fornfræði árið 1861, að 'safnendur taki sem næst verður komist frásögn sögumanna, en kvæðin orðrétt eftir þeim, án þess neitt sé úr fellt eða í aukið, nema annar viti gjör eða greinilegar, sem þá yrði að geta sér í lagi.'¹⁸ Þetta er skýrlega orðað svo langt sem það nær. Í því felst, að skrásetjarar eigi að bera fyllstu virðingu fyrir gerðum og afbrigðum munnmæla hvers sagnamanns. Með samanburði þessara óska við ábendingar og tillögur Grimmsbræðra og breska þjóðsagnafræðingsins Georges Stephens má glöggst sjá, að ekki hafa þeir Jón og Magnús staðið hinum útlendu þjóðsagnafræðingum að baki í kröfuhörku um tryggð skrásetjara við frásagnarhátt sagnapulanna.¹⁹ En hvað þá um orðalagið og setningaskipunina? Í því sambandi er rétt að taka það fram, að heimildir skortir um, hvort Jón Árnason, Magnús Grímsson og skrásetjarar Jóns hafa skráð orðrétt eftir sagnamönnum jafnharðan og þeir sögðu frá eða þá rétt á eftir. Maurer gerði hvorttveggja. Það er heldur ekki vitað með fullri vissu, hvort munnmælasögur, sem menn skráðu eftir eigin minni, eru til í frumgerð eða þá í misjafnlega mikið breyttri hreinskrift. Þetta er slæmt, því að fyrir bragðið er illt að gera sér grein fyrir, hve textarnir standa nærri talmáli. Auðvitað mætti gera ráð fyrir því, að textarnir sem óskólagengnir menn skráðu eftir eigin minni, stæðu eða ættu að standa næst raunverulegum frásagnarhætti að öðru jöfnu. Illt er samt að trúá því bókstaflega, því að þessir skrásetjarar þekktu vel íslenskt ritmál í ýmsum myndum bæði af eigin lestri, upplestri og rímnakveðskap engu síður en hinir háskólagengnu. En frásagnarháttur

¹⁷ Sjá bls. iv.

¹⁸ Íslendingur 2. ár nr. 12, bls. 93.

¹⁹ Sbr. grein Hallfreðar Arnar Eiríkssonar 'Að aflaga ekkert í meðferðinni' í Ólafskrossi, Reykjavík 1980, bls. 24–26.

sagnamannanna var ekkert venjulegt talmál, að því er ætla má, heldur stílfærðasti þáttur þess.

Þegar Íslenskar þjóðsögur og ævintýri, sem Jón Árnason hafði safnað, komu út á árunum 1862–1864, hafði þjóðfrelshreyfingin eflst mjög frá því að Jón og Magnús hófu þjóðfræðasöfnun sína. Af þeim sökum væri forvitnilegt að athuga, hvort nokkurt samband gæti verið milli ágæts árangurs söfnunar Jóns og eflingar þjóðfrelshreyfingarinnar. Freistandi er að benda á þjóðfræðasöfnunina 1845–1852 og sóknina í þjóðfrelismálunum 1845–1851 í þessu sambandi. Svo er eins og áhugi á söfnun þjóðfræða fari aftur vaxandi seinast á 6. áratugnum, þegar þjóðfrelshreyfingin fór að sækja í sig veðrið á ný. En þetta verður auðvitað aldrei fullsannað. Á hinn bóginn er auðvelt að rekja þræði milli þjóðfrelshreyfingarinnar og söfnunar Jóns Árnasonar upp úr 1858. Margir þeirra sem stóðu í fylkingarbrjósti hinna þjóðlegu aflu, studdu Jón Árnason með ráðum og dád. Þar má nefna Arnljót Ólafsson og Guðbrand Vigfússon, sem báðir voru um árabíl í forstöðunefnd Nýrra félagsrita. Þá koma þjóðfundarmennirnir sr. Sigurður Gunnarsson, sr. Sveinn Níelsson og Páll Melsted sagnfræðingur. Ekki má heldur gleyma sr. Eiríki Kúld, Runólfi M. Ólsen umboðsmanni á Þingeyrum og Jóni Sigurðssyni á Gautlöndum. Væri fróðlegt að huga nánar að skrásetjendahóp Jóns Árnasonar frá þessu sjónarmiði, þó að heimildaskortur mundi að vísu setja þeim rannsóknum ákveðnar skorður. Svo má að sjálfsögðu ekki gleyma ritdómi Jóns Sigurðssonar, oddvitans sjálfs, um þjóðsagna- og ævintýrasafn Maurers í Nýjum félagsritum árið 1860.²⁰ Þar kemst forseti m. a. svo að orði: 'Látum vera, að mörg trú sé hjátrú og hindurvitni; vér getum ekki að því gjört, að oss finnst þessi trú vera samfara einhverju andlegu fjöri, og skáldlegri tilfinningu, sem ekki finnst hjá þeim, er þykjast svo upplýstir að trúa engu.'²¹ Síðar í ritdómnum ræðir forseti um munnmælasögurnar m. a. á þessa leið: 'Enginn sá, sem les 'alþýðusögur' Maurers, getur annað en sannfærst um, að sú þjóð, sem er svo auðug í þeirri grein, megi hafa mikið sálarafli og fjölhæfar andlegar gáfur, en þetta er bæði oss til sæmdar og höfundinum einnig, því það sýnir, að hann hefir ekki farið í geita hús að leita ulla; hann hefir bæði kunnað að leita sér efnis og að fara með það.'²²

²⁰ Álit um ritgjörðir. Ný félagsrit (Kaupmannahöfn 1860), bls. 190–200.

²¹ Ný félagsrit (1860), bls. 191–192.

²² Ný félagsrit (1860), bls. 196.

Svo fór áhugi manna á munnmælasögum og öðrum þjóðfræðum sjálf-sagt nokkuð eftir kynslóðum. Árið 1860 getur Maurer um vaknandi áhuga hinnar ungu kynslóðar á því sem hann kallar 'sögur tengdar átthögunum'²³ og skilningi yngri prestanna á þörfum safnaranna. Jón Árnason tók mjög í sama streng.²⁴ Þakkar Maurer þennan áhuga áróðri Hins íslenska bókmenntafélags og Hins konunglega norræna fornfræðafélags.²⁵

Sem að líkum lætur er erfitt að meta nákvæmlega gildi stuðnings Jóns Sigurðssonar forseta við söfnun Jóns Árnasonar. Sama máli gegnir einnig um þá ákvörðun Bókmenntafélagsins að kaupa allt að 1000 eintökum af væntanlegu safni Jóns Árnasonar, því að hún skipti hvorki sköpum um útkomu þess né stærð, en hvorttveggja var ráðið snemma árs 1859.²⁶ Ekki má samt ganga framhjá því, að ákvörðun Bókmenntafélagsins hefur vafalaust tryggt meiri og skjótari útbreiðslu safnsins hér á landi en annars hefði mátt búast við. Jón Sigurðsson vonaðist til, að með útgáfunni 'mundi maður fá ógrynnis fjölda fleiri af þesskonar sögum,' eins og hann komst að orði í bréfi til Maurers 3. sept. 1860.²⁷ Svo má auðvitað líta á samning Bókmenntafélagsins við þýska útgefandann sem nokkurs konar baktryggingu fyrir útkomu safnsins, þó að aldrei reyndi á það. Hver áhrif ritdóms forseta og ákvörðun Bókmenntafélagsins um kaupin hafa getað orðið á söfnun Jóns Árnasonar og hans manna frá því 1860 og þangað til að fullsafnað var til seinna bindis safns Jóns Árnasonar, er hins vegar vandséð og þyrfti nánari rannsóknar við. Samt má örugglega gera ráð fyrir því, að hvorttveggja hafi orðið mönnum ómetanleg hvatning til að duga nú sem best. Um hitt má svo lengi brjóta heilann, hvers vegna Jón Sigurðsson forseti og hans menn studdu ekki Jón Árnason fyrr, t. d. þegar Jón og Magnús voru að koma Íslenzkum æfintýrum á prent. Í því sambandi má geta þess, að Íslenzkum æfintýrum var betur tekið af löndum í Kaupmannahöfn en hérlendis, og Kaupmannahafnardeild Bókmenntafélagsins var þá og lengi síðan valdameiri en Reykjavíkurdeldin. En Jón Sigurðsson

²³ Í formála sínum að *Isländische Volkssagen der Gegenwart*, bls. ix notar Maurer orðasambandið 'die heimatliche Sage.'

²⁴ Sbr. formála Jóns Árnasonar að *Íslenskum þjóðsögum og ævintýrum I* (Reykjavík 1954), bls. xix-xx.

²⁵ Sbr. *Isländische Volkssagen der Gegenwart* bls. ix.

²⁶ Sbr. bréf Maurers til Jóns Árnasonar í *Ny kgl. saml.* 130, 4to, dagsett 25. mars 1859.

²⁷ Sbr. Bréf Jóns Sigurðssonar — Úrval — (Reykjavík 1911), bls. 294.

var reyndar ekki kjörinn forseti Hins íslenska bókmenntafélags fyrr en 1851, og hefur sennilega talið sig hafa um annað að hugsa það árið en aðstoð við útgáfu Íslenzkra æfintýra. Þá væri líka gaman að komast til botns í því, hvaða áhuga Bókmenntafélagið hafi á þessum árum sýnt á að koma út safni því af þulum, gátum og þjóðkvæðum, sem Jón Árnason og Magnús Grímsson hófust handa um að efna til árið 1845.

Þetta tómlæti Jóns Sigurðssonar um útgáfu sagna og ævintýra fram að 1860 og þjóðkvæða að sagnadönsum undanskildum er samt langt frá því að vera undarlegt, því að fæstir evrópskir þjóðernissinnar litu á söfnun og útgáfu þjóðfræða sem takmark í sjálfu sér. Áhugi þeirra á fræðum þessum var aðallega kominn til af því, að þeim þóttu þjóðfræðin einkar vel til þess fallin að efla þjóðernisstefnuna á ýmsan hátt, t. d. á bókmenntasviðinu. Víða um lönd varð nýtt og jákvætt mat á þjóðfræðum ein meginstoð þjóðlegrar endurfæðingar bókmenntanna. Af meginlandsþjóðum Evrópu urðu Þjóðverjar þar einna fyrstir til og líkt varð uppi á teningnum hjá Tékkum. Hjá þeim síðarnefndu urðu þjóðfræðin einnig mikilsverður þáttur í endurfæðingu tékkneskunnar sem ritmáls. Segja má líka, að þjóðfræðin hafi staðið við vöggu færeysks ritmáls og hjá Finnum varð hið mikla verk Kalevala, sem Elias Lönnrot skapaði úr finnskum söguljóðum, undirstaða þjóðlegra bókmennta og finnsk ritmáls. Hér á landi horfði málið nokkru öðru vísi við. Enda þótt sumir útlendir vinir þjóðarinnar eins og Rasmus Kristján Rask teldi íslenskuna í bráðri hættu á fyrri hluta 19. aldar, voru fáir Íslendingar á sömu skoðun. Þeir vildu auðvitað halda henni fram sem eina opinbera máli landsins, en þeir voru ekki haldnir sama nagandi kvíða um bráð endalok hennar og færeyskir, tékkneskir og finnskir þjóðernissinnar. Þar að auki áttu Íslendingar fornar, merkilegar bókmenntir, þjóðlegar í bestu merkingu þess orðs, sem allar þjóðir öfunduðu þá af, — sumar eins og Danir og Svíar höfðu gert það öldum saman —, og þessar bókmenntir voru einmitt að öðlast alþjóðlega viðurkenningu á öndverðri 19. öld. Hjá Íslendingasögum bliknuðu allar þjóðsögur og hjá Eddukvæðum öll seinni alda þjóðkvæði. Svo höfðu þeir Bjarni Thorarensen og Jónas Hallgrímsson sýnt fram á, að unnt var að endurnýja íslenska ljóðagerð án þess að styðjast við þjóðsögur eða þjóðkvæði. Þetta gátu þeir, vegna þess að samhengið í ljóðagerð þjóðarinnar hafði ekki rofnað. Um bókmenntir í óbundnu máli gegndi hins vegar allt öðru máli. Þetta hljóta þeir, sem fengust við sagna- og leikritagerð að hafa fundið, að minnsta kosti finnst mér ekki einleikið,

að fimm rithöfundar þessa tímabils, Jónas Hallgrímsson, Jón Thorodd-
sen, Magnús Grímsson, Sigurður Guðmundsson málari og Matthías
Jochumsson, sem höfðu allir áhuga á þjóðsagnasöfnun, gripu mjög til
þjóðsagnaefnis. En endurfæðing bókmennta er, sem kunnugt er, ekki
einungis fólgin í breyttu efnisvali heldur einnig endurnýjun stílsins. Þar
skorti fyrirmyndir, og hið mikla og fjölbreytta þjóðsagna- og ævintýra-
safn Jóns Árnasonar hlýtur að hafa bætt verulega úr á því sviði, vegna
þess að þar var bókfest mikið safn dæma um formfastasta þátt talmáls-
ins, sagna- og ævintýrastílinn. Þetta tókst, vegna þess að Jón Árnason
og Magnús Grímsson voru því andvígir, að munnmælasagnir væru
skráðar í fornsagnastíl eða klæddar í ritmálsbúning að öðru leyti, enda
þótti þeim það brjóta herfilega í bága við frásagnarhátt sagnamanna.

En hvað hefur þá getað orðið til þess, að oddvitar þjóðfrelshreyf-
ingarinnar urðu sammála um það að grípa allt að því feginshendi
aðstoð Þjóðverja við að koma safni Jóns Árnasonar á prent og styðja
söfnun hans með ráðum og dáð? Var það einungis til að sýna og sanna
útlendum vinum þjóðarinnar samhug hennar, eða lá þar eitthvað enn
annað á bakvið? Ég skil varla í því, að áhugi nokkurra skálda og rit-
höfunda hafi getað ráðið úrslitum í þessu máli, og voru þó sumir þeirra
áróðursmenn í betra lagi. Ef til vill hefur ein ástæðan verið sú, að
þjóðfrelshreyfingunni hafði vaxið fiskur um hrygg frá því rúmum
áratugi fyrr, þegar þeir Jón og Magnús voru að safna til Íslenskra
æfintýra. Þess vegna hafi þjóðfrelismönnum gefist meira tóm en áður
til að sinna mikilsverðum þáttum íslenskrar menningar, sem áður höfðu
verið vanræktir. Breytt stjórn málaástand hefur einnig getað átt þátt í
þessum áhuga. Með því að slíta þjóðfundinum 1851 með valdboði
höfðu Danir sýnt, hver völdin hafði. Þetta varð mörgum mikið áfall,
en þó létu foringjar þjóðfrelshreyfingarinnar ekki meir hugfallast en
svo, að þeir sneru sér að verslunarmálunum frekar en gefast alveg upp.
Það tókst að fá fram verslunarfrelsi árið 1854, en eftir það vannst
ekkert á í neinu máli um hríð. Að sönnu var þjóðfrelshreyfingin farin
að sækja aftur í sig veðrið árið 1858, en ekki er unnt að neita því, að
baráttan hafi gengið miður, svo ekki sé tekið sterkara til orða. Þessar
ástæður hafa svo getað leitt til þess, að það hafi verið samantekin ráð
oddvita þjóðfrelsisflokksins að beina kröftum eins margra liðsmanna
hans og kostur var að jákvæðu samþjóðlegu starfi til að styrkja innviði
íslenskrar menningar. Þeir hafi séð þann grænstan að skipuleggja mynd-
arlegt átak í menningarmálum til að freista þess að leiða hugi manna

frá hrútleiðinlegu stjórn málaástandi, sem einkenndist af stöðugu þófi við dönsku stjórnina út á við og ógnarlegu sundurlyndi vegna fjárkláðans inn á við. Sé þessi tilgáta mín eitthvað nærri sannleikanum, varpar hún að minnsta kosti nokkru ljósi á það, hvers samhent forystusveit getur verið megnug í fámennu og lítt lagskiptu þjóðfélagi.

DAVÍÐ ERLINGSSON

HJÖRLEIFUR KVENSAMI OG FERGUS MAC LÉITE

Í SAMSKOTAGJÖF handa þeim manni sem hverjum betur í samtíð sinni skilur og metur gildi þess að vita sem gleggst deili á tengslum sagna, virðist eiga vel við að senda honum eilíftinn hliðstæðufróðleik um fáein atriði í Hálfis sögu og Hálfisrekka.

Í framanverðri þessari sögu, áður en komið er að því að segja frá Hálfri kóngi Hjörleifssyni og rekkum hans, greinir nokkuð frá forfeðrum hans, kóngum á Rogalandi og Hörðalandi í Noregi, og renna þær kóngættir saman í föður hans, Hjörleifi kvensama, sem ríkir í báðum þessum ríkjum, að því er sagan hermir. Þessi hluti Hálfis sögu er stakar sundurlausar sagnir, og veit höfundur fornaldarsögunnar ekki mikið að segja frá hverjum einum þessara fornkonunga. Frásögnin ber skýr merki þessa, og á það einnig við um það sem frá Hjörleifi kvensama er sagt. Það er stuttaraleg frásögn, og má rekja hér helzta efni hennar lesanda til upprifjunar og glöggvunar. Þetta efni er ekki tengt öðru efni öðrum böndum en ættarböndum Hálfis konungs, að því er séð verður, og má því vel tala um Hjörleifs sögu kvensama sem sérstaka sögu. Efni hennar er þetta:¹

Hjörleifur er í upphafi sögu kvæntur Æsu hinni ljósu, jarlsdóttur af Valdresi. Hann fer í fjáraflaferð til Bjarmalands. Á leiðinni þangað kemur hann við í Njarðey fyrir Naumudalsminni hjá Högna hinum auðga og gengur að eiga Hildi dóttur hans, og fara hún og Sölvi bróðir hennar síðan með honum. Á Bjarmalandi nærri Vínuninni fær Hjörleifur sér fé með haugbroti. Á heimleiðinni lágu þau um nótt á tilnefndum stað á sunnanverðri Finnmörk. Við vatnsbólið sáu menn brunnmiga, og er að skilja, að hann spillti vatninu fyrir þeim, þangað til Hjörleifur kvað til hans burtrekstrarvísu, skipar honum að hverfa heim til sín og sendir honum 'sveiðanda spjót', hitað í eldi. 'Þá tóku þeir vatn, en þussinn skauzt inn í bjargið.' Síðar, þegar þau sitja við eld, kveður

¹ Stuðzt er hér við útgáfu A. Le Roy Andrews í *Altnordische Saga-Bibliothek* 14 (Halle 1909).

þussinn vísu, sem ekki er að öllu auðskilin, enda óheil, en þussinn veit lengra nefi sínu, að brestur muni verða á hjónabandssælu Hildar, og hann hvetur Hildi að halda Hjörleifi nær loga. 'Þá skaut Hjörleifur hinu sama spjóti í auga því tröllli'. Hildur og Sölvi fara með Hjörleifi heim til hans, og varð Æsa 'ófegin konungi og hans föruneyti'.

Næst segir, að Hjörleifur fer (kaupferð) til Konungahellu, og kemst þar í kynni við Hreiðar Sjálandskóng og Hera, son hans, og fer heim með þeim í boði þeirra. Þar kvænist hann Hringju Hreiðarsdóttur og siglir síðan heim á leið með hana. Í Jótlandshafi sér Hjörleifur 'í norður upp koma úr sjónum mikið fjall og jafnt vaxið sem mann'. Í kviðlingi sér vættur þessi fyrir andlát Hringju, Hera og Hreiðars, og að Hjörleifi verði 'haftbönd snúin'. Skipin ganga nú ekki, og Hringja verður sjúk og andast og er síðan lögð í kistu, sem fer greitt með hana suður heim. Hjörleifur kemst þá leiðar sinnar, en feðgar á Sjálandi kenna Hjörleifi um lát Hringju.

Nú kemur sagan um marmennil, dreginn úr sjó og í haldi hjá Hjörleifi kóngi. Þar er eljurígur í húsum. Hildur hellti úr horni á skikkju Æsu. Kóngur sló þá til Hildar, en hún sagði hundinn valda. Þá sló kóngur hundinn. Þá hló marmennill. Kóngur spyr hví? 'Því að þér varð heimslega, því að þau munu þér líf gefa'. Marmennill er þögull og vill í sjó, og Hjörleifur lofar að sleppa honum, ef hann segi sér það sem hann þurfi að vita. Þá segir marmennill í kvæði, að danskur konungur komi nú með her að hefna dóttur á Hjörleifi. Danir koma, og Hjörleifur einn kemst nauðulega undan, en fellir þó Hera með spjótsskoti um leið og hann hleypir burt. Hreiðar brenndi bæinn og tók konurnar herfangi til Sjálands. Þangað kom Hjörleifur síðar á laun og bað Æsu aðstoðar, en hún læsti hann í voðkeri sínu og sagði Hreiðari til. Var hann tekinn og bundinn með skóþvengjum sínum milli tveggja elda í höllinni, en hirðin sat að drykkju. Æsa sat í hnám Hreiðari sofandi, en Hildur jóf fyrst mungáti á eldana, en síðan leysti hún Hjörleif með sverði. Hann drap Hreiðar, náði síðan liði sínu og lét hengja Hreiðar dauðan á þann gálga sem honum var sjálfum ætlaður. Sölva, bróður Hildar, gerði Hjörleifur jarl á Sjálandi, en sat sjálfur að ríkjum sínum í Noregi, og um andlát hans er sagt, að hann féll í víkingu.

Nú vikur málinu til írskrar sögu, sem mun talin frá 13.–14. öld og ber heitið *Imthechta Tuaithe Luchra ocus aided Fergusa*, en það mætti þýða *Álfheimsævintýr og sviþlegt fall Fergusar*. Þessi saga er mestöll um viðskipti Úlástírsmanna undir forustu fornkonungsins Fergusar mac

Léite við álfheimafólk, og allra helzt við álfakónginn Iubdán. Tuath Luchra er eiginlega landsheiti á álfheimum í írskum sögum, og er því rétt að hafa það orð með stórum upphafsstaf. Ég tek þann kost að hafa endursögnina ekki með allra stytztá móti, en þó verða vitaskuld mörg minni háttar atriði út undan:²

Fergus mac Léite mic Rudraige, kóngur Rudraig-inga (þ. e. Úlztírs-manna), efndi eitt sinn til veizlu mikillar á kóngsgarðinum Emain Macha. Samtímis hélt einnig veizlu Iubdán mac Abdáin Álfheimakóngur. Lýst er upphafi þeirrar veizlu, en í henni er Iubdán kóngur hinn ánægðasti með sig, litast um, og fer í mannjöfnuð. Spyr hann hvar nokkur víti ágætara kóng sem hafi hjá sér ágætari kappá en hann, og telur hann fram í slíkri spurningaþulu margt ágæti ríkis síns. Skáld hans og spekingur (ollam), Eisirt að nafni, fær nú ekki stillt sig um að hlæja að þessu, og er hann neyddur til að standa fyrir máli sínu. Hann kveðst vita þann fimmtung lands á Írlandi, að hver maður væri þar þess umkominn að taka gíslingu af öllum fjórum herfylkingum Álfheims. Iubdán kóngi rennur í skap, lætur grípa Eisirt höndum, en skáldið spáir, að þessa muni hann gjalda, og vera fangi í Emain Macha í fimm ár og neyðast síðan til að kaupa sér frelsi með kjörgripum. Fleira segir Eisirt fyrir, sem síðar kemur fram, bæði í kveðlingum og lausu máli. Nú fær Eisirt skáld þriggja daga frest til þess að fara til Emain Macha, og hafi hann með sér sannindamerki um sögu sína, þegar hann komi aftur. Næst segir frá þryðilegum búnaði skáldsins og komu hans til Emain og frá viðtökum hans þar, en það er allt kátlegt vegna smæðar hans. Með Úlztírsmönnum er skáld eitt, Aed að nafni, dvergvaxinn, og stendur hann oft á lófum manna. En að því skapi hæfir lófi hans sem stæði fyrir Eisirt skáld. Fergus kóngur býður að gefa gestinum að drekka, en hann neitar, og lætur þá Fergus fleygja honum í drykkinn í horninu. Úlztírs-skáld bjarga honum þaðan frá drukkun, og segir hann þá í kvæði, hví hann hafi hafnað drykk, en ekki fyrr en Fergus hefur leyft honum að mæla í griðum: Fergus haldi við konu ráðsmanns síns, og fóstursonur

² Farið er eftir útgáfu Standish H. O'Grady's í safninu *Silva Gadelica*, þar sem sagan er nr. XIV, bls. 238–252 (útg. London 1892). Annað bindi *Silva Gadelica*, með þýðingum á ensku o. s. frv., hefur ekki verið tiltækt til verksins, og hef ég farið að nokkru eftir írsku textanum, en stuðzt um leið mikið við þýzka endursögn R. Thurneysens í riti hans *Die irische Helden- und Königsage bis zum siebzehnten Jahrhundert* (Halle 1921), bls. 539–547. — En sjálfsagt er, að villur og misskilningur, sem í kann að vera, er mér einum að kenna. — Vera mætti jafn rétt eða réttara að kalla smáþjóðina í sögunni dverga í stað álfa, sem hún er nefnd hér.

kóns haldi við drottninguna sjálfa. Þetta kveður Fergus rétt vera, og nú stendur ekkert Eisirt fyrir drykkju. Hann þylur lofkvæði um Iubdán kóng, sem menn hrífast svo af, að þeir færa Eisirt stórgjafir. Hann telur þær óþarfar og lætur skipta miklu af þeim með Úlaztírsskáldum og öðrum stéttum. Þegar Eisirt fer aftur, fer Aed skáld með honum. Þegar þeir koma út á strönd, og Aed segist ekki geta gengið sjóinn, lofar Eisirt, að hann skuli fá að riða hesti Iubdáns. Hann birtist, og þykir Aed dýrið líkjast héra með rautt fax, en gulleitt er dýrið á litinn. Þeir tvímenna á því yfir veraldarsjóinn til Mag Faithlinn, Álfheims. Þar spyr Iubdán Eisirt, hví hann hafi með sér risa, en hann svarar að Úlaztírsmenn beri þennan á lófum sér. Nú leggur Eisirt skáld þau álög á Iubdán kóng að fara samnættis til Emain og bragða þar á höfðingjabrugginu. Bé Bó, kona Iubdáns, riður með honum á þeim gula. Í Emain finna þau í skálanum ketilinn með afgangi í af veizludrykknum. Af hestbaki teygir Iubdán sig yfir ketilsbarminn eftir ausunni, dettur og verður fastur í þykkum dreggjunum. Þau hjón eru nú fundin, tekin höndum og færð fyrir kóng. Ekki stoðar þótt álfakóngur segi til sín og tignar sinnar. Fergus fær hann eigi að síður hirðmúgnum til skemmtunar og gæzlu, en fellir þegar girndarhug til Bé Bóar og hefur samfarir við hana. Í því atferli studdi hann hendi á höfuð hennar. Hún spurði, hví hann gerði það? Mig furðar, segir hann þá, að karllimurinn 6 hnefa (þverhanda) langur skuli ekki brjótast upp úr kollinum á þér, sem ert ekki nema þrír hnefar, og því styð ég hendi á höfuð þér. Hún róar hann nú með því að segja, að lengi teygist leikan á konunum.

Síðar kemur Iubdán að, og Fergus segir honum: Ég fór upp á konu þína. Það hefur henni líkað, kvað Iubdán. Ég fór aftur, sagði Fergus. Það hefur þér líkað, kvað Iubdán. Ég fór í þriðja sinn, sagði Fergus. Það hefur ykkur líkað, sagði Iubdán. Og í fjórða sinn fór ég á hana, sagði Fergus. Skítur er í henni enn, brást Iubdán við, og lætur sér mest í mun að kvarta undan vistinni hjá hirðlýðnum, andremmu hinna stóru manna, og lofar að reyna ekki að flýja, ef Fergus búi vel að sér. Iubdán er nú fengin þrýðileg vistarvera, en þó stentz hún ekki samanburð við híbýli hans sjálfs, og kveður Iubdán kvæði um það. Þjóni þeim, sem honum er fenginn, segir hann til um, við hvaða viði hæfi að kveikja eld, og um þau fræði kveður hann langt kvæði.

Margt mælir Iubdán spaklegt, og hafa Úlaztírsmenn gaman af. Dag einn varð honum gengið til kvennaskemmu, og voru þær að þvo og snyrta höfuð sín. Þá hló Iubdán. Fergus innti hann, að hverju? Langt

er frá hvirflinum kríki, sagði hann. Hvernig er að skilja það? spurði Fergus. Höfuð sín þógu konurnar, en það er með neðri endanum sem þær þjóna þér, mælti Iubdán.

Öðru sinni kom Iubdán að húsi eins leiguliða konungs, og var sá að kvarta um nýja skó, að þunnir væru sólarnir. Þá hló Iubdán. Fergus innti til ástæðunnar. Iubdán vissi skóna mundu endast lengur en ævi mannsins, sem féll í erjum við annan mann áður en náttáði þetta kvöld. Eitt sinn hló Iubdán, þegar maður strauk kusk af skikkju konu sinnar ástúðlega, og Fergus fær að vita, að manningum hefði verið nær að drepa hana, því að skikkjuna hafði hún haft að undirlagi, þegar annar maður lá hana fyrir stundu. Þegar Iubdán hlustaði eitt sinn á ráðagerðir manna, hló hann, af því að þeir gættu þess ekki að bæta 'ef guði þóknast' við fyrirætlanir sínar, því að guð einn veit og ræður, hvað mönnum muni takast.

Þar kom, að öll sjö herfylki Álfheims komu til Emain Macha að krefja kóng sinn frjálsan, og lofa þeir í staðinn mikilli hveitiuppskeru á akrinum við Emain. Að öðrum kosti hóta þeir að hleypa öllum kálfum Úlaztírsmanna til kúnna, svo að ekki yrði mjólk handa börnum, og þetta gera þeir, en Fergus þráast við. Þá fara Álfheimsmenn til um nótt og saurga öll rennandi vötn og ósa með saur og hlandi. Enn brenna þeir öll sofnhús og mylnur landshlutans og klípa öll öx af stofni á kornökrum. Enn þráast Fergus við, og þegar þeir hóta að skera allt hár af körlum og konum á næturþeli, hótar hann á móti að taka Iubdán af lífi. Þegar hér er komið, fær Iubdán leyfi til að tala við menn sína og fær þá til að bæta þann skaða sem þeir höfðu valdið og snúa heim, þótt þeim líki illa.

Þegar tæpt ár er liðið í fangavist hjá Fergusi, bregður Iubdán á það ráð til lausnar, sem Eisirt kenndi honum, að bjóða Fergusi að velja úr eigu sinni hvern þann grip sem hann vilji til lausnargjalds fyrir sig. Kveður Iubdán nú kvæði, þar sem hann telur fram kjörgripi sína, sem eru hvorki fáir né ómerkilegir, en hér er varla ástæða til að telja þá upp nema þann síðasta, sem eru skór úr efninu *finnrúine*, og má á þeim ganga jafnt sjó sem land. Í þessum svifum kemur Aed skáld aftur úr Álfheimi og lýsir ágætum smámennalandsins í kvæði. Segir þar meðal annars, að sterkasti maður í þvísa landi geti afhöfðað þistil í einu höggi. Fergus verður við ósk Iubdáns, velur skóna góðu og sleppir honum úr haldi.

Valinu olli það, sem nú skal greina. Einu sinni þegar Fergus fór við

annan mann í bað í vatninu Loch Rudraige, tók vatnið að vella af hræringum óskepnunnar Sinech, og hún reis upp líkt og regnbogi, en þeir syntu að landi allt hvað af tók. Fergus lét fylgdarmann sinn komast fyrir upp úr og varð þess vegna fyrir anda skepnunnar. Við það afmyndaðist andlitið á honum, tognaði aftur í hnakkagróf og fór ekki í lag. Þetta vissi hann ekki, og var til þess séð, að hann sæi ekki í spegil. En einu sinni varð þeim drottningu sundurorða í baði, og þegar hann sló til hennar, svo að tönn hraut úr munni, kvað hún honum nær að hefna andlits síns á Sinech. Þá leit hann í spegil, og þetta réð því, að hann valdi skóna.

Nú safnar Fergus liði og siglir skipum til Loch Rudraige. Skepnan hefst upp og mölvar skipin. Þá fer Fergus í skóna og stekkur í vatnið, og skepnan kemur á móti honum. Hún hefur 150 fætur á hvora hlið og 150 klær á hverjum fæti, sem hafizt getur 150 fet í loft upp. Fergus gefur sér tíma til að yrkja kvæði um andstæðing sinn, en síðan hefst ægilegur bardagi. Loks víkur dýrið á flóttu, en Fergus fylgir eftir og heggur dýrið í stykki með Caladcholg, hinu ágæta sverði sínu. Heldur síðan til hafnar og heldur á hjarta skepnunnar. En sjálfur er hann banvænn af sárum. Hann kveður kvæði, dánaróð, um bardagann, og mælir svo fyrir, að varðveita skuli sverðið til handa eftirmanni sínum, sem muni heita Fergus mac Rosa Ruaid. Gefur Fergus mac Léite síðan upp andann að lokinni samræðu í bundnu máli við Aed, skáld sitt.

Sögunni lýkur með því að segja frá útför konungsins. Af þeim legsteinum (ulltaib) sem Úlaztírmenn (Ulaid) reistu, er þeir syrgðu Fergus, eru þeir öðru nafni kallaðir Ulltaig.

Á því virðist enginn vafi, að þessi texti er reistur á eldri frásögnum um ævilok Fergusar mac Léite, en meginefnið, um viðskiptin við Álfheimsfólk, er tengt framanvið, og eru skór Iubdás tengiliðurinn.³

Af ágripunum hér framanvið getur hver maður séð, að Hjörleifs saga og Fergusar mac Léite eru gagnólíkar sögur. Hjörleifur ferðast og eignast eiginkonur. Fergus situr heima í Emain Macha, og vantar að vísu ekki að hann sinni konum, en það eru ekki eiginkonur hans. Báðir eiga þeir mikilsverð skipti við annarsheimsverur, en við hliðina á líkingunni er þó einnig mikil ólíking með sögunum um þetta efni. Fergusar sagan er ein samfelld atburðakeðja viðskipta hans við Álfheimsfólkið og kóng þess. Milli atburðanna í Hjörleifs sögu er ekkert þvílíkt samband, og

³ Sjá Thurneysen, tilv. rit, bls. 539–541.

engin tengsl verða þar sán milli brunnmiga og marmennils, svo að nokkuð sé nefnt.

Þrátt fyrir alla ólíkinguna verður þó ekki hjá þeirri niðurstöðu komizt, að sameiginleg eru þau atriði sem nú skal lýst:

1. Báðar hafa sögurnar að aðalpersónu kóng sem er afbrigða kvensamur, og kvennamál hans færð í sérstakar frásögur. Þetta gæfi þó ekki tilefni til athugunar, nema fleira kæmi til.

2. Báðir eiga kóngarnir talsverð viðskipti við annarsheimsfólk, og hér eru tvö sérkennileg atriði sameiginleg:

a) fyrir báðum kóngunum spilla annarsheimsverur neyzluvatni með hlandi (brunnmigi) og saur (írska sagan, þar sem álfabjórðin tekur sig til og saugar allt rennandi vatn í ríki Fergusar).⁴

b) Báðir hafa um skeið í haldi hjá sér forvitran speking sem á heimkynni í sjó eða handan sjávar (? írska sagan). Þetta eru þeir marmennill og Iubdán álfakóngur.⁵

3. Báðir þessir kóngar eiga mót við furðuverur eða skrímsl í sjó eða vatni. Mikill er þó munur á, að dýrið í vatninu veldur dauða Fergusar, en 'fjallið' í Jótlandshafi skiptir ekki sköpum fyrir Hjörleif. Á þetta atriði skal því lítil áherzla lögð, enda er írska skrímslið trúlega annarrar ættar en annað efni í sögu Fergusar.

Hvað sem líður mikilli ólíkingu sagnanna beggja eru atriðin 2ab svo

⁴ Hvorki í íslenskum né írskum fornbókmenntum virðist kunnugt um þetta minni nema aðeins í þeim sögum, sem hér er rætt um. Sjá T. P. Cross, *Motif-Index of Early Irish Literature* (endurútg. í Indiana University Publications, Folklore Series, No. 7, 1969), F369.2, og I. M. Boberg, *Motif-Index of Early Icelandic Literature* (Bibl. arnam., XXVII. bindi, Kaupmh. 1966), G584. — Motif-Index Stith Thompsons virðist ekki kannast við minnið úr öðrum áttum.

⁵ Hin sérstæða saga um hlátur spekingins, sem sýnir að hann veit meira en aðrir geta vitað, er víða kunn, og um hana hefur meira verið ritað en hér verði talið. En sjá um íslenzku þjóðsöguna um marbendil, sem ekki er runnin frá Hálfis sögu, Einar Ól. Sveinsson, *Verzeichnis isl. Märchenvarianten*, týpu 803*, og um Hálfis sögu og talsvert um erlendar hliðstæður sama rit, Einleitung, bls. xlv–xlv. Sjá einnig Motif-Index Thompsons undir N456, D1318.2.1 og Motif-Index Bobergs undir D1318.2.1 og F420.5.3.7 og rit sem vitnað er til á þessum stöðum. Sérstök ástæða virðist til að nefna grein A. H. Krappe's, *Le rire du prophète*, í *Studies in English Philology* til heiðurs Frederick Klaeber (Minneapolis 1929), bls. 340–361, þar sem gerð er samanburðarathugun á hlátursefnum spekingins í mörgum birtingarmyndum sögunnar af honum. En Krappe sást yfir Fergusar sögu, og á því vakti Margaret Schlauch athygli í *Romance in Iceland* (London 1934, bls. 72) og varð þannig til þess að undirritaður fór að líta betur á söguna um Fergus.

sérkennileg og sjaldfundin samkenni, að þegar við bætist, að þessi minni eru í báðum sögunum tengd aðalpersónum sem eru kóngar með athyglisverðu samkenni (kvennaviðskipti þeirra), mundi þurfa öflugna vantrú til að hafna þeirri ályktun, að tengsl séu milli Hjörleifs sögu og Fergusar sögu, einhvers staðar á sköpunarleið þeirra. Það er harla ótrúlegt, að tveir sagnamenn tækju það hvor um sig upp hjá sjálfum sér að setja saman sögu um þvílíkan kóng og láta hann komast í kast við tvær að því er virðist óskyldar (?) verur, aðra svo sjaldfundna sem brunnmiginn er, hina svo sérstæða sem sjávarmanninn forvitra, sem að vísu á sér margar hliðstæður annars staðar.

Á þessi tengsl þykir mér þurfa að benda, enda þótt gildar ástæður banni að gizka á svör við áleitnum spurningum, sem þá gera vart við sig, t. d.: Hefur hin sameiginlega rót verið norsk/íslensk eða írsk saga? — eða eitthvað annað? Eða: Hvor varðveitta sagan skyldi standa nær upphafinu að efni, álfasagan írskra með sínu þétta og skýra samhengi, eða fornaldarsagan, sem ekki er gædd slíku samhengi atburðanna? Svör við þvílíkum spurningum verða vonandi einhvern tíma fundin. Í leit að svári við síðari spurningunni ætti líklega að spyrja fyrst: Voru upphaflega tengsl milli annarsheimsveranna, brunnmiga og sjávarmanns forvitra?

Marmennilssögur eru sérstakt viðfangsefni, sem ekki skal tekið til meðferðar hér. Þess má þó geta, að forvizkuatriði (hlátursefni) marmennils Hjörleifs og álfakóns Fergusar sýna engin sérstök tengsl.⁶

Skal svo skilizt við þetta efni, a. m. k. að sinni, með þeirri óhjákvæmilegu hugsun, að ekki mundi á óvart koma, að viðtakandi sendingarinnar sæi betur og lengra en hér er séð.

⁶ Sjá nmgr. 5.

UM GRÆNLANDSRIT

*Andmælaræður Jakobs Benediktssonar og Jóns Samsonar-
sonar við doktorsvörn Ólafs Halldórssonar 1. mars 1980*

I

RÆÐA JAKOBS BENEDIKTSSONAR

Bók Ólafs Halldórssonar, Grænland í miðaldaritum, er filólógísk rannsókn á íslenskum miðaldaheimildum um Grænland. Meginþættir bókarinnar eru tveir: annarsveggar undirstöðuútgáfa á Grænlandsannálum, sem sett voru saman á 17. öld, og rannsókn á heimildum þeirra, sem að mestu leyti eru miðaldarit, hinsvegar rannsókn á Eiríks sögu rauða og Grænlandinga sögu, aldri þeirra og uppruna, svo og samhengi við önnur rit sem fjalla um landnám á Grænlandi. Að auki eru í bókinni prentaðar upp ýmsar aðrar miðaldaheimildir um Grænland, en það er lesendum til mikils hægðarauka þar sem víða er til þeirra vitnað.

Engum kemur á óvart sem þekkir til fræðistarfa höfundar á liðnum árum að hann kann vel til verka á filólógískum vettvangi, hvort heldur um er að ræða útgáfustörf eða textarýni í víðari skilningi. Megineinkenni bókarinnar er vandvirkni og nákvæmni í öllum vinnubrögðum, grunnmúruð þekking á viðfangsefninu og sú heiðarlega afstaða að draga hvergi dul á þau atriði röksemdafærslunnar sem eru vafasöm eða verða ekki sönnuð að fullu.

Hér verður eingöngu rætt um síðari meginþátt bókarinnar, en fyrst skal aðeins vikið að einu atriði í útgerð hennar sem mér virðist hefði mátt betur fara. Höfundur hefur aðeins skrá um þau rit sem hann vitnar í með styttnum titlum, en það eru vissulega þau rit sem mest eru notuð, en til margra annarra er vísað í neðanmálsgreinum. Nú hefur höfundur ekki ætlað sér að rekja kenningar fyrri manna um sögurnar eða um Vínlandsferðirnar, enda hefði það mátt óstöðugan æra, því að það efni hefur löngum verið kjörinn vettvangur fyrir getgátumeistara og grillufangara. Hinsvegar hefði mátt fara nokkurn milliveg í þessu efni með því að tilfæra í bókaskrá þau rit sem höfundur taldi skipta máli fyrir rannsókn sína. Að vísu er oftast vísað til þessara rita á full-

nægjandi hátt í neðanmálgreinum, en ófróðum lesanda væri að því hagræði að þau væru talin upp í einu lagi. Þá hefði mátt komast hjá smávegis ónákvæmni eins og þeirri að vitnað er til bókar Gathorne-Hardys, *The Norse Discoverers of America* í útgáfu frá 1970 (bls. 378), en þess ekki getið að sú útgáfa er endurprentun á frumútgáfunni frá 1921, svo og að tvívegis er vitnað í *Meddelelser om Grønland* 182, nr. 4, án þess að getið sé höfundar eða útgáfuárs, né heldur um hvað sú bók fjalli. Hún á reyndar að vera krítísk rannsókn á heimildum um landnám á Grænlandi, en er engum til gagns að því er sögurnar varðar. Rétt hefði samt verið að nefna höfundinn (Henrik M. Jansen) og titil bókarinnar og e. t. v. bæta við svo sem einni setningu um eðli hennar.

Í upphafi síðari þáttar (bls. 293–328) ber Ólafur saman 1. og 2. kap. Eiríks sögu (hér á eftir stýtt *Eir.*) við Landnámu, Eyrbyggju og Ólafs sögu Tryggvasonar hina mestu og að nokkru leyti við Laxdælu. Hann færir að því góð rök að þessir kaflar *Eir.* geti ekki verið runnir frá *Sturlubók (S)* heldur hljóti að vera komnir úr eldri gerð *Eir.*, sem hafi verið heimild Eyrbyggju og einnig notuð í *S* og Ólafs sögu Tryggvasonar. Í 2. kap. *Eir.* telur hann enn fremur að séu áhrif frá Landnámugerð, sem hafi verið eldri en *S*, enda eru þar atriði sem stangast við aðra staði í Landnámu. Þessi röksemdafærsla virðist mér traust, og með henni er kippt fótunum undan þeirri kenningu að *Eir.* sé yngri en *S*, en hana hafa ýmsir aðhyllt allt frá dögum Gustavs Storms, en þó ekki síst eftir að Jón Jóhannesson skrifaði ritgerð sína um aldur Grænlandinga sögu. Ég hef áður verið sömu skoðunar og Jón Jóhannesson, en skal nú fúslega viðurkenna að Ólafur hefur sannfært mig um að sú skoðun var röng. Reyndar höfðu ýmsir aðrir haldið því fram að *Eir.* væri eldri en *S*, m. a. Finnur Jónsson og Björn M. Ólsen, en þeir töldu hinsvegar að núverandi upphaf *Eir.* væri að mestu komið úr *S*. Rök þeirra voru þó engan veginn fullnægjandi, enda gerði enginn þeirra eins vandlegan samanburð á öllum textunum og Ólafur hefur nú gert. Hér skal ekki farið nánara út í röksemdir Ólafs, en ég ætla að niðurstöður hans (bls. 327–28) verði naumast véfengdar. Fáein atriði er þó ástæða til að drepa á.

Ólafur telur (bls. 319 o. áfr.) að *Eir.* muni upphaflega hafa stuðst við einhverja gerð Landnámu; enn fremur gerir hann ráð fyrir því að forrit Melabókar (*M*) hafi þegið efni úr *Eir.* (hér á eftir verður þetta forrit nefnt *Styrmsibók*, enda þótt Ólafur sé svo varkár að gera það ekki). Efnið sem hér er um að ræða er það sem segir um Vífil í Vífils-

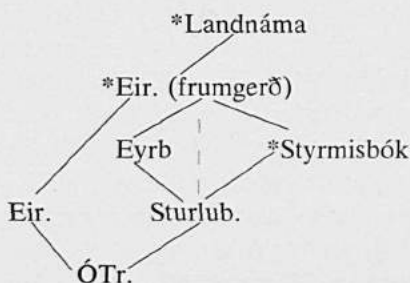
dal, leysingja Auðar djúpúðgu, í M 27. Þetta virðist mjög sennilegt, ekki síst þar sem Ólafur færir að því gild rök að Vífill, Þorbjörn Vífilsson og kvonfang hans sé tilbúningur í Eir. (bls. 375–78). Enginn vafi er á því að meginefnið í M 27 er komið úr Styrmissbók (að frátalinni ættartölunni til Melamanna). Svo fremi að höfundur Eir. hafi búið til Vífill og hans fólk, er ekki um annað að ræða en að þessa visku hafi Styrmissbók haft úr Eir. Nú er ógæfan að hlaupið hefur verið yfir þá kafla í Landnámu sem koma við efni Eir. í Melabókarhandritinu AM 445, 4to. Því verður aldrei vitað hvað upphaflega hefur staðið í M í þessum köflum, og því torvelt að giska á hvað í Styrmissbók hefur verið, enda kemur þar að auki til eyðan í Hauksbók, sem svarar til kaflans frá lokum 97. kap. inn í 111. kap. í S.

Annað atriði sem Ólafur telur höfund Eir. hafa haft úr gamalli Landnámu er það sem segir í upphafi 3. kap. í Eir. um forfeður Hallveigar Einarsdóttur, konu Þorbjarnar Vífilssonar (bls. 326). Eins og áður er sagt telur Ólafur Hallveigu tilbúning höfundar Eir., en forfeður hennar ætlar hann komna úr Landnámugerð. Hann bendir á að Hallveig sé nefnd í S 75, en ekki í tilsvareandi kafla í Hauksbók (H 63); hinsvegar hafi hún getað verið nefnd í þeim glataða kafla Hauksbókar sem svaraði til S 100 og M 27, og er það vitaskuld rétt. Aftur á móti má benda á líkur til þess að Hallveig hafi verið nefnd í þeim kafla Styrmissbókar sem lá að baki S 75 og H 63. Í Þórðarbók er Hallveig nefnd eftir Skarðsárþók, sem hefur haft hana úr S, en í Þórðarbók er bætt við Guðríði dóttur hennar og Þorbjarnar, og frá henni rakin ætt til Melamanna á sama hátt og í M 27. Þetta hlýtur að vera úr Melabók, og hefur þá væntanlega staðið í Styrmissbók. Líklegast er að Haukur hafi sleppt Hallveigu, þegar hann felldi niður þá mannfræði sem Sturla hafði skotið inn í kaflann S 75, eins og Ólafur gerir grein fyrir (bls. 326). En greinin um Hallveigu stendur einmitt við upphaf þessa mannfræðikafla. Því er eins sennilegt að Hallveig hafi þegar staðið í Styrmissbók á þessum stað og verið þangað komin úr Eir., samkvæmt því sem Ólafur heldur fram.

Það virðist liggja í röksemdafærslu Ólafs að engin áhrif frá S komi fram í hinni varðveittu Eir., enda þótt það sé ekki tekið fram beinum orðum. Á það má benda að í Eir. er ekki tekið upp landnámsmannatalið á Grænlandi (S 92), sem hefði þó verið eðlilegt ef varðveitta gerðin hefði notað S. Sama er að segja um ættartölu Þorfinns karls-efnis, sem Haukur tók upp í Eir. í Hauksbók eftir Landnámu, en

Skálholtsbókargerðin af Eir. hefur þar miklu stuttaralegri texta, sem vafalaust er upphaflegri, eins og Sven B. F. Jansson hefur rakið.

Skyldleiki Eir. við önnur rit er, eins og Ólafur tekur fram, býsna flókinn. Samkvæmt kenningu hans hefur höfundur Eir. notað gamla Landnámugerð, og Styrmir og Sturla hafa notað Eir. Eins og heimildum er háttað er erfitt að segja með vissu hvort Sturla hefur notað Eir. beint eða fengið efni þaðan úr Styrmissbók og Eyrbyggju. Reyna mætti að setja upp eins konar ættarskrá:

Glataðar gerðir eru táknáðar með stjörnu; brotin lína (frá *Eir. til S) táknar óvíst samband. Þetta breytir vitaskuld að engu leyti þeim niðurstöðum sem Ólafur kemst að á bls. 327–28. Þær eru jafntraustar eftir sem áður. Hinsvegar hefði mátt auðvelda lesendum yfirsýn um skyldleika textanna með lítið eitt ýtarlegri útskýringu á því sem telja má rökstutt að fullu og því sem er líklegt en verður ekki fullsannað.

Víkjum nú að Grænlandinga sögu (Grs.). Þessi saga var lengi eins konar hornreka fræðimanna, flestir töldu hana unga og ómerkilega og miklu lakari heimild en Eir. Svo gerðu t. d. G. Storm, Finnur Jónsson og Matthías Þórðarson. Sigurður Nordal var á öðru máli (í Nordisk Kultur) og Jón Jóhannesson færði loks að því gild rök að hún væri frá upphafi 13. aldar í ritgerð sinni um aldur Grænlandinga sögu. Ólafur styður nú þessa skoðun með fleiri rökum, svo að nú má telja að erfitt verði að hrekja hana úr þessu. En auk þess hefur hann rætt ýmis önnur vandamál í sambandi við söguna sem fyrri fræðimenn hafa annaðhvort ekki athugað til hlítar eða látið með öllu ósnert. Eitt þessara atriða er upphaf sögunnar. Menn hafa fyrir löngu séð að upphafskaflinn hefur verið felldur niður þegar hún var tekin upp í Flateyjarbók, sem er eina heimild um textann. Hinsvegar hafa fyrri menn gert sér mjög óljósar hugmyndir um þetta glataða upphaf, og þar verð ég að viðurkenna að hafa átt hlut að máli.

Í formálanum að útgáfu minni á Landnámu setti ég fram þá tilgátu að hið glataða upphaf Grs. hefði verið heimild Sturlu að Grænlandsköflunum í Landnámu. Undirrót þessarar tilgátu var sú skoðun Jóns Jóhannessonar og annarra fræðimanna að Eir. væri yngri en Sturlubók og að Sturla hefði hlotið að hafa einhverja sérstaka heimild um landnám á Grænlandi. Hinsvegar hafði ég ekki athugað textana nógu vel, en það hefur Ólafur nú gert og sýnt ljóslega að þessi tilgáta mín fær ekki staðist (bls. 322–23, 328–32). Jón Jóhannesson taldi að Landnámukaflarnir S 89 og 92–93 væru úr sömu heimild, og í því var ég honum sammála. Nú hefur Ólafur sýnt að svo er ekki; S 89 er ættaður frá Eir., en það geta S 92–93 ekki verið. Engar líkur eru heldur á því að þeir séu úr Grs., samkvæmt rannsókn Ólafs, og verður þá alls óvíst hvaðan Sturlu kom efni þeirra, enda mun það seint vitnast, eins og Ólafur segir. Hann bendir raunar réttilega á að á þessum köflum sé nokkur Landnámusvipur, en hinsvegar eru engar líkur á að þeir séu úr Styrmissbók, svo að þá erum við jafnnær.

Annað atriði í þessu máli er nokkuð torvelt viðfangs. Það er sagan um ferð Herjólf s Bárðarsonar til Grænlands með Eiriki og brotin úr Hafgerðingadrápu sem tilfærð eru í Landnámu og í Grs. Augljós rit tengsl eru milli S 91 og upphafs 1. kap. í Grs., en Haukur hefur klofið kaflann um Herjólf í tvennt (H 79 og 352). Haukur hefur bæði nokkur afbrigði frá texta S í H 352 og bætir við þremur atriðum: að Herjólfur hafi verið fóstbróðir Ingólfs, að þeir Herjólfur hafi komið í hafgerðingar, og loks tilfærir hann upphaf Hafgerðingadrápu. Ekkert af þessu er kunnugt úr öðrum heimildum. Þetta skýrði Jón Jóhannesson svo að í Styrmissbók hefði kaflinn um Herjólf staðið á réttum stað landfræðilega í lýsingunni á landnámi á Reykjanesi, en Sturla hefði flutt hann í frásögnina af landnámi á Grænlandi (S 91) og um leið stytt hann, sleppt þeim atriðum sem H hefur umfram í H 352; Haukur hefði hinsvegar stytt frásögn S í H 79, en tekið upp kaflann úr Styrmissbók á sínum stað í frásögninni af landnámi á Reykjanesi. Ólafur virðist hallast að þessari skoðun (bls. 324 og 330). Í útgáfunni á Landnámu féllst ég á skoðun Jóns Jóhannessonar, enda þótti mér hún styðja tilgátuna um að frumgerð Grænlendinga sögu hefði verið meðal heimilda Sturlu. En ég hef síðar fengið af þessu nokkra eftirþanka, því að við þessa skýringu virðist tvennt athugasvert. Annarsvegar er skrytið að Sturla skuli ekki nefna Herjólf á sínum stað á Reykjanesi, ef hann hefur staðið

þar í Styrmissbók, enda þótt hann væri búinn að nefna hann áður; við það má bæta að Haukur nefnir hann ekki á réttum stað landfræðilega, heldur hefði kaflinn átt að standa á undan H 350. Hinsvegar eru þess engin sjáanleg merki í Þórðarbók að M hafi haft nokkurn frábrugðinn leshátt frá H í þessum kafla; slík merki eru þó greinileg í næsta kafla á undan. Hvorttveggja þetta vekur nokkrar grunsemdir um að kaflinn um Herjólf hafi ekki staðið í Styrmissbók, a. m. k. ekki í lýsingunni á landnámi á Reykjanesi. Mér virðist aðeins tvær skýringar koma til greina: 1) að Haukur hafi haft einhverja heimild um Herjólf aðra en Styrmissbók og S um þau atriði sem hann hefur umfram S; 2) að kaflinn um Herjólf hafi staðið í Styrmissbók, en á þeim stað sem svarar til S 91 og H 79, og Sturla hafi styttað hann, en Haukur tekið þann kost að flytja nokkuð af efni kaflans þangað sem nú er H 352. Fyrri kosturinn er óáreinnilegur, því að torvelt er að benda á heimild sem Haukur hefði getað notað aðra en Grs., en þess eru annars engin merki að hann hafi þekkt hana. Síðari kosturinn virðist því tækilegri. En þá yrði að gera ráð fyrir því að Styrmir hefði þekkt sögn um Herjólf og tilkomu Hafgerðingadrápu í Grænlandsferð hans annaðhvort úr Grs. eða einhverri annarri heimild. Þetta breytir því ekki þeirri meginniðurstöðu sem Ólafur kemst að (bls. 330), sem sé að Jón Þórðarson hafi tekið upp 91. kap. úr S í upphafi Grs., en fellt niður það sem þar stóð í fyrstu. En hafi upphaf Hafgerðingadrápu staðið í frumgerð Grs. er samt einkennilegt að Jón Þórðarson skyldi sleppa því, eins og Ólafur raunar tekur fram á bls. 331.

Ólafur hefur sýnt fram á að allt tímatal Grs. um ferðir Herjólfss og Bjarna Herjólfssonar er í meira lagi tortryggilegt og ekki síður ættfærsla Herjólfss. Brotin úr Hafgerðingadrápu sýna hinsvegar að einhverjar sagnir hafa verið til um þessi ferðalög og drápan tengd þeim á einhvern hátt. Nú er ég af öðrum ástæðum vantrúaður á að Hafgerðingadrápa sé eins gömul og talið hefur verið, en út í það skal ekki farið hér.¹ Á það skal aðeins bent að Bjarni Herjólfsson virðist vera að einhverju leyti þjóðsagnapersóna, sbr. og líkurnar á því að hann og Bjarni Grímólfsson í Eir. séu í rauninni af sömu rót. Því verður seint vitað hvenær Hafgerðingadrápa hefur tengst þessum sögnum. Óhugsandi væri vitaskuld ekki að Styrmir hefði þekkt einhverjar slíkar sagnir úr annarri

¹ Sjá grein mína 'Hafgerðingadrápa' í *Speculum norroenum*. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre (Odense 1980).

átt en úr Grs., og þyrfti þá ekki að gera ráð fyrir niðurfellingu þessa umrædda efnis í upphafi hinnar varðveittu Grs. í Flateyjarbók.

Ólafur hefur borið Eir. og Grs. vandlega saman (bls. 332–69) til þess að ganga úr skugga um hvað þær hafi að geyma af sameiginlegu efni og hvað hvor þeirra hafi umfram hina. Niðurstöður þessa samanburðar eru dregnar saman á bls. 369–71. Þessi samanburður, sem gerður er af mikilli vandvirkni, leiðir tvennt í ljós: annarsvegar að ekki getur verið um að ræða ritsamband milli sagnanna í öndverðu, hinsvegar að báðar sögurnar styðjast við munnlegar sagnir sem hafa haft að geyma sameiginlegan kjarna, auk þess sem hvor sagan um sig hefur varðveitt viss atriði úr sögnum sem engin merki sjást um í hinni. Þetta hafa menn raunar komið auga á fyrir löngu, en enginn hefur áður gert eins vandlegan samanburð á textunum né raðað eins skipulega saman þeim atriðum sem sameiginleg eru, svo og hinum þar sem sögunum ber ekki saman. Greinilegt er af þessum samanburði að sagnir um Vínlandsferðirnar hafa verið æði brotakenndar og sumar hverjar haft á sér þjóðsagnablæ eða blandast minnum úr öðrum sögnum, eins og við var að búast. Örfá atriði í þeim ályktunum sem dregnar eru af þessum samanburði er ástæða til að drepa á.

Eitt þeirra er tímatal viðburðanna sem sögurnar segja frá. Fyrri menn hafa oft gripið til þeirrar meira en vafasömu aðferðar að skapa eins konar tímaröð með því að steypa saman frásögnum beggja sagna eftir geðþótta. Fastan punkt til viðmiðunar hafa menn síðan þóst finna í frásögn Heimskringlu af því að Leifur heppni hafi farið með kristniboðserindi Ólafs Tryggvasonar til Grænlands sumarið 1000. Ólafur hefur hinsvegar fært að því góð rök að sú frásögn sé runnin frá Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Gunnlaug munk (bls. 382–89). Allt bendir til þess að Gunnlaugur hafi fyrstur tengt kristniboð á Grænlandi við þær sagnir sem hann hefur þekkt um Leif heppna og siglingar hans, vita-skuld í þeim tilgangi að gera veg Ólafs Tryggvasonar sem mestan. Eir. hefði þá fengið sína frásögn af kristniboði Leifs frá sögu Gunnlaugs. Grs. veit aftur á móti ekkert að segja af kristniboði á Grænlandi. Engar eldri heimildir en saga Gunnlaugs kunna frá því að segja að Ólafur Tryggvason hafi átt þátt í að kristna Grænland.

Með þessari röksemdafærslu Ólafs er kippt á brott þeim fasta punkti sem fræðimenn hafa miðað við í tímatali sagnanna. Því verður að taka undir þau orð Ólafs (bls. 381–82) að engar trúverðugar heimildir séu til um það hvenær kristni komst á Grænland, og mætti eins ætla að það

hefði ekki orðið fyrr en um eða eftir 1015, þegar Ólafur digri komst til ríkis í Noregi. Eiríkur rauði hefði þess vegna vel getað dáið í heiðni, eins og Grs. segir.

Í þessu sambandi setur Ólafur fram skemmtilega tilgátu (bls. 335). Í Grs. segir að Bjarni Herjólfsson hafi komið á fund Eiríks jarls og sagt honum af landafundi sínum. Þetta hefur valdið mönnum heilabrotum af tímatafsástæðum, enda vandséð hvaða erindi Eiríkur jarl átti í söguna. Ólafur leggur nú til að þarna hafi upphaflega staðið E. r., þ. e. Eiríkur rauði, en r. hafi verið mislesið sem j. Þó að þetta verði ekki sannað, er tilgátan mjög sennileg; öll atburðarásin verður með því eðlilegri og tímatal skiljanlegra.

Ólafur hefur bent á aðra leið til þess að komast að nokkurri viðmiðun um tímatal. Með athugun á ættliðum sem frá Þorfinni karlsefni eru komnir, svo og framætt hans, hefur hann sýnt fram á að allar líkur séu til að þau Þorfinnur og Guðríður kona hans hafi verið fædd um eða skömmu eftir 990. Af því leiðir að Vínlandsferð þeirra hefur ekki getað orðið fyrr en um 1020. Eins og Ólafur tekur fram er þessi hugmynd ekki ný. Guðbrandur Vigfússon setti hana fram í *Origines Islandicae*, og Gathorne-Hardy komst að svipaðri niðurstöðu án þess að hann virðist hafa þekkt kenningu Guðbrands. En enginn sem síðar hefur um þessi efni skrifað hefur tekið mark á þessu fyrr en nú, og má það raunar undarlegt heita. Hér eins og víðar hefur Ólafur farið betur í saumana á þessum atriðum og stutt þessa skoðun fleiri rökum, en með því verður margt skiljanlegra í tímatali og rás viðburða. Enn fremur rennir það stoðum undir þá skoðun Ólafs að kristnitaka á Grænlandi hafi ekki orðið fyrr en um eða upp úr 1015. Loks sýna rökín um aldur Guðríðar að hún getur ekki verið sonardóttir Vífils í Vífilsdal, og má það heita fullgild sönnun þess að sú ættfærsla er tilbúningur höfundar Eir., eins og áður hefur verið vikið að.

Ólafur er sammála fyrri fræðimönnum um að spásagnir Þorbjargar lítilvölvu í Eir. og Þorsteins Eiríkssonar í Grs. um framtíð Guðríðar og afkomendur séu svo keimlíkar að þar hljóti að vera samband á milli. En honum hefur hugkvæmst athyglisverð tilgáta til skýringar á þessu sambandi (bls. 393–94). Þar sem í Grs. er sagt um afkvæmi Guðríðar að það muni verða bjart og ágætt, sætt og ilmað vel, en í Eir. að yfir ættkvíslum hennar muni skína bjartur geisli, þá telur Ólafur það benda til þess að helgur maður muni verða meðal afkomenda hennar. Þvílíkt orðalag, ilmur og bjartur geisli, má heita föst ritklifun (topos) í helgi-

sögum, eins og Dag Strömbäck hefur bent á (sbr. bls. 391). Á þetta hefði mátt leggja meiri áherslu, því að það er einmitt sterkur stuðningur við tilgátu Ólafs. En hún er sú að átt muni vera við Björn Hólabiskup Gilsson. Samkvæmt Jóns sögu helga virðist hafa komið til greina að taka hann í helgra manna tölu 1198, þegar bein hans og Jóns Ögmundarsonar voru upp tekin og þvegin samtímis. Brandur biskup Sæmundarson, sem stóð fyrir þessari beinaupptöku, var frændi Bjarnar Gilssonar, báðir komnir af Guðríði, svo að ætla mátti að hann hafi haldið fram hlut Bjarnar. Hinsvegar er ekki vitað hvers vegna Jón Ögmundarson varð ofan á. Ólafur getur nú þess til að spásagnirnar um birtu og ilm afkvæmis Guðríðar eigi rætur að rekja til áróðurs fyrir heilagleik Bjarnar, sem hafi e. t. v. verið til í rituðu máli. Slíkt rit hefði þá að öllum líkindum orðið til á árunum 1198–1200. Þessi hugmynd er girnileg, þó að hún verði vitaskuld ekki sönnuð. Ólíklegt er að þetta klerklega orðafar, þessi helgisögu-ritklifun, í báðum sögum sé ekki skylt á einhvern hátt; orðalagslíkingar eru hinsvegar engar, en efnissamsvörun svo mikil að freistandi er að gera ráð fyrir sameiginlegri heimild úr kirkjulegu umhverfi, og þá helst einhvers konar vísi að helgisögu um Björn Gilsson.

Miðað við þessa hugmynd fæst terminus post quem fyrir ritunartíma beggja sagnanna um 1200. Grs. ber þess engin merki að höfundur hennar hafi þekkt Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Gunnlaug munk, ef þaðan er komin hugmyndin um kristniboð Leifs á Grænlandi, en hún hefur varla verið samin löngu eftir 1200. Varasamt er þó að álykta að Grs. hljóti að vera eldri en saga Gunnlaugs, eins og Ólafur bendir á (bls. 399). Hvorki er unnt að vita hvort höfundur Grs. hefur séð hana né hvort hann hefur tekið frásögn hennar af Leifi trúanlega. Bæði Eir. og Grs. eru hinsvegar að öllum líkindum eldri en Styrmissbók, eins og áður hefur verið dregið á, og ættu því að vera samdar á bilinu 1200–1220.

Í síðasta kafla bókarinnar sem um sögur fjallar er vikið nokkuð að Grænlandinga þætti (bls. 401–05) og þeim hugmyndum sem menn hafa gert sér um aldur hans og höfund. Athyglisvert er þar að bent er á hugsanlegt samhengi við Hryggjarstykki svo og líkur til þess að hann hafi verið skráður eftir heimildarmönnum sem voru viðburðunum nákomnir. Því einu skal við það bætt að ástæða virðist vera til þess að athuga málfar þáttarins með hliðsjón af þessum hugmyndum. Ólafur bendir á nokkrar hliðstæður í Morkinskinnu, en fleira mátti nefna.

Ef lítið er á orðatalningar þær sem Peter Hallberg hefur gert kemur í ljós að Grænlandinga þáttur hefur ýmis einkenni sem eiga sér hliðstæður í Morkinskinnu, svo sem mikla notkun á því sem Hallberg kallar 'epískt nú', samtengingarnar 'síðan' en ekki 'eftir það', 'ok er' en ekki 'en er', sögnina 'hitta' en aðeins einu sinni 'finna'. Þetta bendir a. m. k. fremur til þess að texti Grænlandinga þáttar sé gamall. Við það má bæta að í þessum stutta texta eru furðu mörg sjaldgæf orð. Við lauslega athugun hef ég rekist á tug orða sem ekki eru dæmi um úr öðrum textum í orðabókum, auk annarra sem aðeins er til eitt annað dæmi um. Allt þetta virðist styðja þá skoðun sem Ólafur lætur í ljósi á aldri þáttarins, en vitaskuld lá nánari málfarsleg athugun á honum utan verksviðs þessarar bókar.

Ólafur Halldórsson hefur með þessari rannsókn dregið fram athyglisverða drætti í sköpunarsögu Grs. og Eir. Hann hefur sýnt að rittengsl eru ekki milli þeirra, heldur styðjist þær báðar við arfsagnir af löngu liðnum atburðum; enn fremur hafi báðar sögurnar hagnýtt sér ritaðar heimildir að nokkru marki, Eir. þó öllu meir. Samanburður sagnanna leiðir í ljós að sagnaefnið sem legið hefur þeim að baki hefur haft ákveðinn kjarna sameiginlegan báðum sögum, en um mörg atriði hafa verið missagnir eða samhengi óljóst. Höfundar beggja sagna hafa unnið úr þessu hráefni hvor á sinn hátt, og í því koma einmitt fram höfundar-einkenni þeirra. Ólafur víkur lítið eitt að misjöfnum áhugamálum höfundanna hér og hvar í bókinni, en rannsókn á bókmenntalegu viðhorfi þeirra er vitaskuld utan þess verksviðs sem hann hefur kosið sér. Hinsvegar hefur hann með þessari gaumgæfilegu rannsókn sinni komist nær því að veita lesendum nokkra innsýn í vinnubrögð höfunda en fyrri menn hafa gert, en það er ekki lítils virði, þegar um rit er að ræða frá æskuskeiði Íslendingasagna. Mér virðist því ekki vafamál að þeir sem eiga eftir að fjalla um þessar sögur frá bókmenntalegu sjónarmiði mættu draga drjúgan lærdóm af niðurstöðum þessarar bókar. Hér er sem sagt lagður traustur grundvöllur að frekari rannsóknum, og Ólafur hefur sýnt það ótvírætt hversu óhjákvæmilegt er að fílólóógísk undirstaða allra athugana á eldri bókmenntum sé eins traust og auðið er. Án hennar verða allar frekari rannsóknir og kenningar á sandi reistar.

Með þessu er ekki sagt að í þessari bók séu öll vandamál leyst til hlítar. Ólafur dregur hvergi dul á að margt er og verður óvíst í þessum fræðum og mörg vafaatriði verða seint afgreidd með öruggri vissu. En hann hefur sýnt í þessari bók hversu langt verður komist með því að

beita fílólóískum aðferðum með gagnrýni og skarpri dómgreind. Á því sviði bókarinnar sem hér hefur verið rætt um hafa verið uppi margvíslegar kenningar og skoðanir fræðimanna hafa verið æði sundurleitar. Sumar þessara kenninga hefur Ólafur tekið upp aftur og stutt þær fleiri og betri rökum en áður hefur verið gert. Á hinn bóginn hefur hann verið ötull í þeirri iðju sem Árne Magnússon kallaði 'að útryðja erroribus', og það er trúa mín að honum hafi tekist að ganga af álitlegum hópi villukenninga fyrir fullt og allt.

Meginkostur þessarar bókar og grundvöllur þess að höfundur hennar hefur komist að trúverðugum niðurstöðum er sú vandvirkni sem hann hefur hvarvetna sýnt í textasamanburði og ályktunum út frá honum, sú þolinmæði sem þarf til þess að elta uppi hvert smáatriði svo að gengið verði úr skugga um hvort það geti skipt máli, og loks sú nákvæmni sem þarf til þess að láta sér ekki sjást yfir þau atriði sem torskýrð eru eða virðast stangast við heildarskoðun og niðurstöður bókarinnar. Mörgum hættir til þess að ganga þegjandi fram hjá óþægilegum staðreyndum eða taka á sig gervi málflutningsmanns til þess að gera lítið úr þeim. Þessa gætir ekki í bók Ólafs, enda þótt hann hafi vitaskuld sínar skoðanir, því að hann er óhræddur við að benda á óviss atriði í röksemdafærslunni og láta lesendum eftir að meta líkurnar á hvorn veginn sem er, þegar ekki verður komið að beinum sönnunum. Með þessum hætti hefur hann gengið frá bók sem ég ætla að verði undirstöðurit á þessu sviði, jafnt hvort sem menn verða höfundu sammála í öllum atriðum eða ekki. Framhjá henni verður ekki gengið í frekari rannsóknum á sögunum um Grænland, hún hefur skapað þeim nýjan og traustari grundvöll.

II

RÆÐA JÓNS SAMSONARSONAR

Í bók Ólafs Halldórssonar, *Grænland í miðaldaritum*, sem hér er til umfjöllunar er undirstöðuútgáfa á *Grænlands annálum*, riti frá fyrri hluta 17. aldar, sem hefur ekki áður verið prentað í heild né kannað til neinnar hlítar. Í útgáfunni er stuðst við öll þekkt handrit, sem ætla má að hafi textagildi, handritum er lýst rækilega og þau flokkuð eftir skyldleika. Texti er prentaður á bls. 1–73, rannsókn handrita er á bls. 147–207, greinargerð fyrir heimildum á bls. 209–279, og kafli um aldur og höfund á bls. 280–92. Hér á eftir ræði ég eingöngu um þessa hluta bókarinnar.

Ólafur víkur í formála að Grænlandssiglingum á 16. og 17. öld, og nefnir hann þar og síðar í bókinni rit frá þessum tímum, sem varða Grænland. Þó er það ekki frammar en efni Grænlands annála gefur beinlínis tilefni til. Það sem um Grænlandssiglingar og Grænlandsritun á 16. og 17. öld segir verður af þessum sökum fremur tilviljunarkennt, og hefði komið til greina að gera því efni rækilegri skil á einum stað og setja Grænlands annálin íslensku í stærra samhengi en gert er. Þykir mér hæfa að ræða fyrst um þessar siglingar almennt og þá bókagerð sem þeim er tengd, og vel ég úr það sem einkum vakti áhuga manna hér á Íslandi.

Þess er getið í *Nýja annál* við árið 1410 að skipi var siglt úr byggðum norrænna manna á Grænlandi, og voru íslenskir menn um borð, hinir síðustu sem höfðu sönn tíðindi af þessum frændum sínum, svo að vitað sé með vissu.¹ Eftir það eru ritaðar heimildir þöglar um byggðirnar grænlenku, og er hvort tveggja að íslensk annálaritun á miðöldum tekur enda 1430 og eins hitt að Grænlandsferðum norrænna manna hefur trúlega fækkað úr þessu, ef nokkrar voru. Á 16. öld er svo komið að siglingaleið til landsins er gleymd, og menn leita þess á bókum, hvar sé helst að vænta norrænna manna á ströndum Grænlands.

Grænlenku byggðirnar hurfu þó ekki sýnum. Menn í þjónustu kirkjunnar höfðu veður af kristnum söfnuðum í Norðurhöfum, sem hafði verið lítt sinnt eða ekki langa hríð. Konungur dansk-norska ríkisins vissi af Grænlandi sem hluta ríkisheildarinnar, þar sem var hagsmuna að gæta. Kaupmenn höfðu spurnir af vörum sem komu frá

¹ *StormIslAnn.*, bls. 289.

Grænlandi á meðan enn voru þangað siglingar, og hugur þeirra stóð til viðskipta að nýju.

Á 16. öld verður öðru hverju vart áhuga í Danmörku og Noregi á siglingum til Grænlands og endurnýjuðu sambandi við norrænu byggðirnar. Litlu fyrr höfðu hafist siglingar norður á bóginn í leit að sjóleið frá Evrópu til Asíu norðvestur yfir Atlantshaf, og áttu þær ugglaut nokkurn þátt í vaxandi áhuga danskra stjórnvalda á Grænlandssiglingum. Lengi fram eftir voru þó allar tilraunir fálmkennar.

Áhuga á Grænlandssiglingu gætir hjá *Kristjáni konungi öðrum* (1513–23), og var ráðgerður leiðangur vorið 1521 og valinn leiðangurstjóri, *Søren Norby* flotaforingi, sem hér var um skeið höfuðsmaður á Íslandi.² En um veturinn braust út uppreisn í Svíþjóð, og fékk Søren Norby um annað að hugsa en Grænlandsferð. Um haustið 1521 skrifaði *Klaus Pedersen*, síðar kanslari, bréf til konungs og ræðir um siglingu frá Danmörku til Indlands eða annarra ókunnra landa; nefnir hann í því sambandi að Spánverjar nálgist stöðugt Grænland, og geti það orðið konungi og ríki til mikils tjóns, ef ekki sé að gætt.³

Kristján konungur flýði land skömmu síðar, og varð ekki af Grænlandssiglingu á stjórnarárum hans. Engu að síður var dönskum ráðamönnum kunnugt um rétt dansk-norska ríkisins til yfirráða á Grænlandi og þá jafnframt á Norðurhöfum, sem voru talin innhöf, umgirt landaspönginni í norðri. Þessum yfirráðarétti var ógnað með eftirlitlausum siglingum erlendra þjóða um hafsvæðið, og var það eitt sér ærið tilefni til áframhaldandi ráðagerða um siglingar til Grænlands.

Um þetta eru áform á dögum *Friðriks konungs annars* (1559–88). Frá upphafi ríkisstjórnar hans eða litlu eldra er talið uppkast að bréfi frá norska kanslaranum *Peder Huitfeldt*, sem gerir ráð fyrir að hann hafi ásamt *Christoffer Valkendorf* lénsmanni í Björgvin leyfi konungs til að sigla á eigin kostnað í leit að Grænlandi, sem lengi hafi verið týnt og enginn viti um; í bréfsuppkastinu er talað um Grænland sem gamalt skattland norsku krúnunnar, og skyldi konungur hafa af skatt, ef landið myndist, en þeir félagar hefðu með öðrum sem hlut ættu að einkaleyfi á siglingum.⁴ Þessi ráðagerð bendir til áhuga á Grænlandssiglingum meðal ráðamanna í Björgvin á sjötta tug 16. aldar.

Grænlandsáhuga virðist hafa gætt þegar hjá *Christoffer Huitfeldt*,

² DG nr. 2, bls. 4.

³ DG nr. 3, bls. 4–5.

⁴ DG nr. 5, bls. 6.

eldra bróður Peders Huitfeldts, sem hér var hirðstjóri á Íslandi og kunnastur er Íslendingum fyrir handtöku Ögmundar biskups 1541. Hann var lénsmaður konungs í Noregi. Nafn Christoffers Huitfeldts er tengt Grænlandsefni sem til er í handritum, m. a. í norski lögbók í Háskólabókasafni í Ósló, *UB 530 fol.*, tímasett 1593–94.⁵ Á blaði 169v–170r eru leiðbeiningar um siglingu til Grænlands, og er fyrirsögn þessi: 'Eit søkort att segle till Grónland. End Grónlandz segling som salige Christofer Huidtfeld fant wdj Danmarck, oc wor skreffuen paa latine oc gammel Norriske paa pergamente, oc fórde hand det hid till Norrige igen. Anno Christi 1541'.⁶

Trúlega er sama efni í *Thott 748 fol.*, bl. 69–70, sem Finnur Jónsson nefnir í útgáfu á Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar, 1930, bls. 12. Handritin hef ég ekki haft tiltæk. Væri fróðlegt að fá nánari vitneskju, ef Ólafur hefur kannað þetta efni.

Þess má geta að nýlega hefur verið talið í ágætu fræðiriti, að Christoffer Huitfeldt hafi haft í fórum sínum 'et Søkort at segle til Grønland' (þ. e. leiðarlýsingar), þegar hann fór af Íslandi 1541. Trúlega er það misskilningur, og hefur Christoffer Huitfeldt eftir því sem stendur í handritum komist að þessu efni í Danmörku. Annað mál er að kynni við Íslendinga hefðu getað aukið áhuga hans á Grænlandi. Þar taldist Ögmundur biskup hafa verið í sjóhrakningum fyrir á árum, sem kunnugt er, og hefur hann haft tíðindi að segja hirðstjóranum, þegar á sjóinn var komið, ef þeir máttu mælast við.

Christoffer Valkendorf, annar þeirra sem kemur við bréfsuppkastið, var lengi síðan áhrifamaður í Danmörku og Noregi; til Íslands var hann sendur 1569 með hirðstjórn. Föðurbróðir hans var *Erik Valkendorf*, erkibiskup í Þrándheimi, sem talinn er mestur áhugamaður um Grænlandssiglingar fyrir á öldinni.

Árið 1568 eru uppi ráðagerðir í Kaupmannahöfn um Grænlandsferð, og er til kynlegt bréf á blendingsmáli íslensku, dagsett 12. apríl, sem á að vera frá Friðriki konungi öðrum til íbúa á Grænlandi; er í bréfinu gert ráð fyrir því að *Kristern Olborg* skipshöfuðsmaður (*Christen Jensen Aalborg*) sigli á Grænlandshafnir.⁷ Þá litlu áður eða 10. apríl 1568 gaf konungur út bréf handa *Jurgen Teigsen* frá Englandi, og hafði hann

⁵ *Norges gamle Love* IV, 1885, bls. 722–3.

⁶ Jónas Kristjánsson, *Skrá um íslensk handrit í Noregi*, bls. 48–9. Vélritað eintak í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.

⁷ *GHM* III, bls. 201–5.

skuldbundið sig til að sigla á konungsskipi og leita uppi Grænland. Gegn því hét konungur honum ókeypis húsnæði og upphaldi í Kaupmannahöfn, og yrði hann áfram í þjónustu konungs. Í bréfinu talar konungur um Grænland sem 'unser und unsers khonigreichs Norwegen unttergehörige prouintz'.⁸ Fjórum dögum síðar 14. apríl 1568 frestaði konungur Grænlandsförl og bar því við að skipið sem fara átti væri traust stríðsskip og vafasamt að til nokkurs væri að vinna.⁹

Englendingar urðu fyrstir til að lenda skipum á Grænlandi á síðari öldum svo að öruggar sögur fari af. Á árunum 1576–78 stjórnaði *Martin Frobisher* þremur leiðangrum í Norðurhöfum, og var upphaflegt markmið að finna norðvestursjóleiðina til Austurlanda. Í þessum ferðum fann Frobisher Grænland og náði þar að lokum lendingu. Landið hélt hann að væri Fríslanð, sagnaland sem var víða á sjókortum þeirra tíma. Frásögn af ferðum hans var prentuð í London 1578.¹⁰

Við þessar ferðir er átt í *Skarðsárannál*, þar sem segir við árið 1577: 'Martin Forbisser sigldi eina fárlega reisu til Grænlands og vestur Americam; fann þar eina stóra summu gulls.'¹¹ Klausuna hefur Björn á Skarðsá þýtt úr dönsku eftir riti, sem kom út í Kaupmannahöfn 1622.¹²

Vorið eftir landtöku Frobishers á Grænlandi var búinn leiðangur í Kaupmannahöfn, og var fenginn leiðangursstjóri *Jacob* (eða *James*) *Alday*, enskur maður. Í bréfi konungs 21. maí 1579 er kveðið á um yfirráðarétt yfir Grænlandi og lýst þriþættu markmiði með förlinni: að koma landinu undir rétt stjórnvöld, að færa landsbúum nauðsynjar og að koma á réttri kristinni trú.¹³ Að þessu sinni var siglt af stað, en ferðin mistókst. Leiðangursmenn komu hér við land í ágústmánuði, fyrst undan Langanesi, en hrakti suður um og komu upp að landi við Kirkjuvog, að því er ráða má af dagbók sem á að vera um þennan leiðangur.¹⁴ Þaðan sigldu þeir til Grænlands og komust svo nærri að

⁸ *DG* nr. 6, bls. 6–7.

⁹ *DG* nr. 7, bls. 7. Einnig Carl S. Petersen, To breve fra præsten i Lindholm, mag. Albert Meier, til statholder Henrik Rantzau. Et bidrag til de ældste Grønlandsexpeditioners historie, *Danske Magazin* 5. rk. VI, 1909, bls. 214.

¹⁰ Finn Gad, *Grønlands Historie* I, 1967, bls. 235–6.

¹¹ *Annálar 1400–1800* I, 1922–27, bls. 157. Texti lagfærður eftir handriti.

¹² Cort Aslaksson, *Theologiske oc Historiske beskriffuelse Om den Reformerede Religion Ved D. Marten Luther* . . . bls. [Q 4r].

¹³ *DG* nr. 9, bls. 8.

¹⁴ Louis Bobé, Aktstykker til Oplysning om Grønlands Besejling 1521–1607.

þeir sáu land, en ísar hindruðu lendingu. Önnur ferð var ráðgerð fyrir á næsta ári undir stjórn Aldays, en hún hefur farist fyrir.¹⁵

Skömmu síðar er þó nýr leiðangur á döfinni, að þessu sinni undir stjórn færeyska sægarpsins *Magnúsar Heinasonar* borgara í Björgvin. Hafði hann eftir því sem stendur í konungsbréfi 18. febr. 1581 heitið að sigla tveimur skipum þá um sumarið á eigin kostnað og leita Grænlands.¹⁶ Um ferðina eru ótraustar heimildir, en venjulega mun vera talið að Magnús hafi farið þetta sumar 1581, eins og til stóð. Björn á Skarðsá getur um Grænlandsferð Magnúsar Henissonar, sem hann setur við árið 1586, í Skarðsárannál. Ummæli Björns eru á þessa leið: 'Leitaði Magnús Henisson Grænlands; kom í Hafnir suður hér; fann landmenn enga.'¹⁷

Fleiri ráðagerðir voru uppi, en báru ekki árangur. Enn juku Englendingar forskotið. Á árunum 1585–87 stýrði enski landkönnuðurinn *John Davis* þremur leiðangrum norður í höf, og var ætlunin að leita eftir norðvestursjóleiðinni.¹⁸ Í þessum ferðum kom Davis til Grænlands, lenti skipum sínum og komst í kynni við íbúa. Í annarri ferðinni 1586 ákvað Davis að tvö af fjórum skipum skyldu sigla sjóleiðina milli Grænlands og Íslands. Skipin komu til Íslands 12. júní, og hittu skipverjar landsmenn; 16. júní héldu þeir förinni áfram.¹⁹ Eftir þessa ferð var ensku leiðangursmönnum fullljóst að landið sem þeir höfðu komið til var Grænland. Lýsingar á ferðum John Davis voru prentaðar í London 1589.

Tilraunir Dana til Grænlandssiglinga höfðu misheppnast til þessa. Um það var mönnum á Íslandi kunnugt. Höfundur *Qualiscunque de-*

Tillæg. *Danske Magazin* 5. rk. VI, 1909, bls. 318–24. Sama dagbók er prentuð eftir öðru handriti í *GHM* III, bls. 641–7, og vantar þar upphaf sem er í útg. Louis Bobé, auk annarra frávíka.

¹⁵ *DG* nr. 10–11, bls. 8–10.

¹⁶ *DG* nr. 12, bls. 10.

¹⁷ *Annálar 1400–1800* I, bls. 170.

¹⁸ John Davis *Tre Rejser til Grønland i Aarene 1585–87*. Oversættelse med Indledning efter *Voyages and Works of John Davis, the Navigator*, by A. H. Markham, The Hakluyt Society London 1880, ved G. N. Bugge. *Det grønlandske Selskabs Skrifter* VII, 1930.

¹⁹ *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation* . . . By Richard Hakluyt, VII, 1904, bls. 409–10. Íslensk þýðing á þessum kafla ferðalýsingarinnar er í *Landfræðissaga Íslands* . . . Eptir Þorvald Thoroddsen, I, 1892–96, bls. 147–8.

scriptio Islandiae, sem hefur áhuga m. a. á kristnun Grænlinga, getur þess að sjómenn í konungspjónustu hafi leitað Grænlands á undanförnum árum, en farið erindisleysu og komið fávísari heim en þeir fóru.²⁰ Þetta gæti átt við veturinn 1588–89, sem Jakob Benediktsson telur sennilegan ritunartíma þessarar Íslandslýsingar, og hefði mönnum þá einnig verið lítt kunnar ferðir John Davis, áður en ferðalýsingarnar komu á prent 1589.

Ferðir John Davis hafa ugglaut vakið athygli ráðamanna í Danmörku, og hefði mátt vænta nýrra leiðangra þaðan. Þó varð enn um hríð lítið úr framkvæmdum, og sat við ráðagerðirnar einar. Það er ekki fyrr en á árunum 1605–7 að konungur *Kristján fjórði* (1588–1648) sendir af stað þrjá leiðangra einn á fætur öðrum til Grænlands, og voru Grænlandsmálin í brennidepli þessi ár í Danmörku.²¹

Forysta Englendinga og reynsla í siglingum um Norðurhöf kom fram í vali leiðangursmanna. Tveir af þremur skipstjórnamönnum 1605 voru enskir og var annar leiðangursstjóri, einu skipanna stjórnaði danskur maður. Siglingastjóri var einnig enskur, *James Hall* að nafni, og skrifaði hann rækilega ferðalýsingu. Í ferðinni kom upp alvarleg deila með skipstjórnamönnum, sem varð til þess að skipin skildu á leiðinni. Til skýringar hefur það verið fært fram að Dönnum hafi að líkindum verið mest í mun að leita Grænlands og gömlu norrænu byggðanna, en Englendingar haft meiri áhuga á nýjum siglingaleiðum og óþekktum löndum.

Árangur varð þrátt fyrir þetta sýnilegur. Leiðangursmenn lentu í þetta sinn skipum á Grænlandi, komust að hagstæðum kaupum við landsmenn og höfðu með sér heim nokkra Grænlinga, sem þeir tóku nauðuga. Einnig töldu leiðangursmenn sig hafa fundið silfurnámu á Grænlandi. Allt vakti þetta athygli í Danmörku, og þóttu grænlenku íbúarnir ekki síst athyglisverðir.

Næsta sumar var sendur annar leiðangur í kjölfarið, og var þá sótt grjót í 'silfurnámuna' að konungsboði, en það reyndist verðlaust þegar

²⁰ Útg. Fritz Burgs, *Veröffentlichungen aus der Hamburger Staats- und Universitäts-Bibliothek I*, 1928, bls. 31. Íslensk þýðing í Oddur Einarsson, *Íslandslýsing*, 1971, bls. 77.

²¹ Kaj Birket-Smith, *Jens Munk's Rejse og andre danske Ishavsfarter under Christian IV*, 1929. Um Grænlandsferðirnar 1605 og 1606, sjá bls. 61–102. — Leiðangursins 1605 er getið í Skarðsárannál, *Annálar 1400–1800 I*, bls. 193, en höf. fer þar einvörðungu eftir riti Corts Aslakssonar, sem fyrr var getið.

heim kom. Þrátt fyrir það voru tvö skip send af stað í þriðja leiðangur sumarið 1607, og réði James Hall siglingunni. Í allöngu og rækilegu konungsbréfi, 6. maí 1607, er lagt svo fyrir að leiðangursmenn sigli að þessu sinni ekki til vesturstrandar Grænlands, heldur skuli þeir nú leita Eiríksfjarðar, og er hann talinn vera syðst á landinu á milli 60 og 61 breiddargráðu eða þar um bil, þó í átt til austurstrandarinnar.²² Í bréfinu er vitnað í gamlar heimildir, norskar og íslenskar, og hefur einkum verið stuðst við Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar með 'viðaukunum', sem kenndir eru við Erik Valkendorf erkibiskup. Í bréfinu er talið að íbúar í Eiríksfirði skilji íslensku eða forna norsku, og skuli því vera í ferðinni norskir menn og íslenskir, sem kunnir málið. Má leiða líkur að því að Íslendingur í þessari ferð hafi verið norðlenskur námsmaður, Jón Ólafsson að nafni, sem innritaðist í Hafnarháskóla 23. des. 1605.²³ Um hann segir í *Ættartölubók* frá 17. öld, sem kennd er við séra Þórð Jónsson í Hítardal: 'Jón locator Ólafsson fór til Grænlands á kóngskipum anno . . . Hann andaðist utanlands, vellærður, og skrifari kostulegur.'²⁴ Í handritum að *Ættartölubókinni* er eyða fyrir ártalinu, en varla er um að ræða aðrar Grænlandsferðir en 1605–7. Er því sennilegt að Jón Ólafsson sé Íslendingur sá sem var fenginn til að tala við Grænlandinga í Eiríksfirði 1607, ef þeir yrðu fundnir.

Þegar til kom reyndi á margt annað fremur en málakunnáttu í þessari ferð. Leiðangursmenn komust hvorki í Eiríksfjörð né fundu byggðir norrænna manna, heldur hrakti þá um í ísnum við austurströnd Grænlands, eftir sögn Lyschanders, sem er heimild um þessa ferð, og komu þeir við svo búið heim. Dró þá úr áhuga danskra stjórnvalda á Grænlandssiglingum í bili.

Á næstu áratugum voru farnir stöku leiðangrar um Norðurhöf í leit að norðvestursjóleiðinni til Indlands. Þar áttu Danir lítinn hlut að. Undantekning er ferð *Jens Munks*, sem hann fór á skipum konungs 1619–20 í leit að sjóleiðinni austur. Ferð Munks snertir ekki beinlínis Grænlandssiglingar, en hún varð alkunn og jók áhuga í Danmörku á Norðurhöfum, sem fór vaxandi á þessum árum vegna síaukinna hvalveiða danskra manna á þeim slóðum. Ferðalýsing Jens Munks var prentuð á dönsku, *Navigatio septentrionalis*, Kaupmannahöfn 1624.

Skömmu áður en Jens Munk og menn hans lögðu úr höfn, hafði

²² DG nr. 22, bls. 15–17.

²³ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* III, 1950, bls. 234.

²⁴ *Biskupa sögur* II, 1878, bls. 687.

Kristján konungur fjórði látið gera bréf, þar sem þegnum hans á Íslandi er gert óvænt tilboð. Efni bréfsins, sem þetta varðar, er á þá leið að konungur felur Friðriki Friis, sem þá var hirðstjóri, að kanna hvort einhverjir af þegnum hans á Íslandi vilji taka að sér að leita hafna við Grænland og á hirðstjóri að semja við þá um greiðslu, ívilnanir og fríðindi. Einnig lofi hann fyrir hönd konungs góðum, stórum og ólekum skipum með kosti og öðru sem til þurfi.²⁵

Friðrik Friis lést nýkominn til landsins á Bessastöðum, og voru konungserindi miður rækt en efni stóðu til. Þó hefur frést af þessu tilboði konungs. Í Skarðsárannál er kveðið heldur skýrar að en gert er í bréfinu sjálfu, og er ágrip Björns af þessu atriði í bréfinu þannig: '7) Item, það menn færi af Íslandi að ári að leita Grænlands á því kongsskipi, er þá sent yrði, og þeir menn skyldu forsorgaðir til uppheldis þaðan í frá.'²⁶

Enginn leiðangur fór til Grænlands 1620, og veit ég ekki að þaði stæði til. Hins vegar fóru konungsskip þetta sumar til *Spitsbergen* til hvalveiða, og kynni að vera átt við slíkar ferðir í konungsbreffi, en sem kunnugt er var oft litið á þessi lönd sem eina samfellda heild, og mátti kalla allt einu nafni Grænland.

Þegar hér var komið sóttu flotar hvalveiðiskipa í Norðurhöf, og stunduðu einkum enskir menn og hollenskir ásamt Böskum þessar veiðar á hafsvæðum sem Danir töldu sig eiga rétt til eða dansk-norska ríkið. Íslendingum var að sjálfsögðu fullkunnugt um þessar úthafsveiðar, enda bar við að skip hefðu hér viðkomu á leið sinni eða lentu hér eftir hrakninga. Ljósast dæmi um hrakninga danskra og norskra hvalveiðimanna til Íslands á þessum tímum er frá árinu 1621, og segir Björn á Skarðsá frá á þessa leið í Skarðsárannál:

'Forgekk hafskip í ísi norður undan Íslandi, er kong Christian 4. sendi að veiða hvali við Grænland; höfðu þeir þar hvali veitt hið fyrra sumarið við land, og sáu þá ekki nema snjó á landinu, höfðu höfn góða, komu nú í dimmur og villtust síðan, rak svo að þeim ís; tóku síðan báta og settu um ísinn, en gengu þar frá skipinu; dóu tveir menn í þeim kjalardrætti; komst einn bátur þessi í Grímsey og þaðan á Eyja-fjörð, annar á Tjörnes, þriðji á Sléttu; dóu tveir af þeim, þegar á land

²⁵ *Kongel. Allern. Forordninger og aabne Breve* II, 1778, bls. 274–5.

²⁶ *Annálar 1400–1800* I, bls. 212. Einnig *Alþingisbækur Íslands* IV, 1920–24, bls. 481.

komu; lágu 9 af þeim skipbrotsmönnum norskum hér í landi um veturinn, fjórir kaldir; hinir sigldu allir.²⁷

Að dæma eftir dönskum heimildum um hvalveiðar þetta ár virðist einsýnt að það sé konungsskipið *'Den Røde Løve'* sem farist hefur og sagt er frá í annál Björns á Skarðsá. Skipið var sent ásamt tveimur öðrum til hvalveiða við Grænland, þ. e. a. s. Spitsbergen, og hefur það sennilega lagt úr höfn í Danmörku fyrstu dagana í júní. Eftir það hverfur skipið sýnum, og eru danskar heimildir þöglar um afdrif þess. Þó bendir Sune Dalgård á líkur til þess að skipið hafi farist, þar sem hann rekur sögu hvalveiða í riti sínu *Dansk-Norsk Hvalfangst 1615–1660* (bls. 122–23). Frásögn Björns á Skarðsá staðfestir þetta og bætir við vitneskju um atvikin að skipbrotinu og afdrif sjómanna. Frásögn af þessum atburði er einnig í Fitjaannál, og eru þar atriði sem ekki eru sótt í Skarðsárannál.²⁸ Svo undarlega vildi til að einn af skipverjum úr skipbrotinu lenti síðar í Indlandssiglingu með Jóni Ólafssyni Indíafara, og segir Jón í ævisögu sinni frá deilu sem spratt af því að honum þótti þessi skipsfélagi sinn vanþakklátur Íslendingum.²⁹

Hvalfangara er helst getið hér við land ef frásagnarverðir atburðir gerðust; annars ekki. Þannig nefnir Björn á Skarðsá hvalfangaskip af Danmörk sem lá í Trékyllisvík að Árnesi árið 1634, af því það flutti fram skipbrotsmenn af Höfðaskipinu. Árið eftir getur Björn þess að Hofsósskipið villtist undir Grænland í tvær reisir.³⁰

Hér er ekki við hæfi að rekja þessa sögu öllu framar. Þó verður að nefna *Félag til Grænlandssiglinga*, sem var stofnað 1636, og stóðu að því borgarar í Kaupmannahöfn. Einkaleyfisbréf konungs er umfangsmikið, og tekur það til landsnytja og fiskveiða jafnt sem til verslunar. Í bréfinu er leyft að skip frá félaginu hafi viðkomu og vetrardvöl á Íslandi og í Færeyjum, ef þörf gerist, en gætt sé þess að versla þar ekki við landsmenn né stunda fiskveiðar framar en nauðsyn beri til.³¹

Tvö skip fóru á vegum félagsins til Grænlands vorið 1636, og stýrði öðru þeirra *Joris Carolus*, sem var Íslendingum að nokkru kunnur. Hann hafði verið hér við land haustið 1625, að líkindum nýkominn úr

²⁷ *Annálar 1400–1800* I, bls. 215.

²⁸ *Annálar 1400–1800* II, 1927–32, bls. 102.

²⁹ *Æfisaga Jóns Ólafssonar Indíafara*, útg. Sigfús Blöndal, 1908–9, bls. 316–17.

³⁰ *Annálar 1400–1800* I, bls. 242 og 245.

³¹ *DG* nr. 23, bls. 18–19.

Grænlandsför, og ritaði hann þá Kristjáni konungi bréf frá Bessastöðum 7. sept. og bauð fram þjónustu sína til Grænlandssiglinga.³² Síðar vitnar Jón lærði Guðmundsson til hans í riti sínu *Um Íslands aðskiljanlegar náttúrur* og kallar hann furðu kumpánlega 'mastur Juris tréfót hollenska'.³³ Skipin komust heilu og höldnu til Grænlands, en ávinn-ingur af ferðinni varð ekki eins mikill og vænst var; og varð eftir þetta hlé á siglingum til Grænlands um hríð.

Íslendingar voru áhorfendur að þeim úthafssiglingum, sem nú hefur verið lýst. Sjálfir áttu þeir ekki hlut að. Til þess skorti bolmagn, en einnig vilja og frumkvæði stjórnvalda. Jafnvel hvalveiðarnar komu Íslendingum sjálfum aðeins að takmörkuðu gagni, ekki einu sinni að aðstaða væri í landi fyrir skip erlendra hvalfangara. Þrátt fyrir þetta verður að ætla að hugmyndir um þátttöku í siglingum, veiðum og jafnvel verslun á norðurslóðum hafi komið upp öðru hverju. Að því stuðlaði bæði lega landsins, sjósókn á grunnmið og siglingasaga þjóðarinnar. Þekkt eru ummæli Björns á Skarðsá, að Íslendingar séu innibyrðir sem fé í sjóarhólmum; og ekki svo mikill skipagangur frá landinu, að menn geti kannað eyjar þær til matfanga, sem kringum landið liggi, þess síður komist til annarra þjóðlanda, sér næringar að leita.³⁴

Eitthvað líkt þessu hefur líklega vakað fyrir Guðbrandi biskupi Þorlákssyni, þegar hann réði til menn að leita Kolbeinseyjar.³⁵

Um raunveruleg áform til úthafssiglinga íslenskra manna var varla að ræða á 17. öld, eins og komið var högum þjóðarinnar. Samt þykir mér rétt að staldra við ummæli, sem höfð eru eftir Þorláki Skúlasyni, dóttursyni Guðbrands biskups og eftirmanni hans á Hólum. Þessi ummæli koma fram í bréfi frá Ole Worm til hollenska landfræðingsins *Johannes de Laet* 1643, og virðast þau benda til þess, ef rétt er með farið, að biskup hafi um eitt skeið leitt hugann að siglingum íslenskra manna til Grænlands. Höfuðhandrit Grænlands annála, sem varðveist hafa, eru skrifuð á Hólum eða þar í nágrenni, sum af skrifurum sem vitað er að skrifuðu upp handrit fyrir Þorlák. Þykir mér því vert að veita því öllu athygli, sem bent gæti til áhuga á Grænlandsmálum hjá

³² Louis Bobé, *Opdagelsesrejser til Grønland 1473–1806*. Indledning nr. 1 til *Diplomatarium Groenlandicum 1492–1814*. *MoG* 55.1, 1936, bls. 39.

³³ *Islandica* XV, 1924, bls. 3.

³⁴ *Annálar 1400–1800* I, bls. 48.

³⁵ *Blanda* I, 1918–20, bls. 151.

Hólamönnum um það bil eða ekki allmiklu síðar en annálin geta verið samin.

Í bréfi til Þorláks biskups 1651 vikur Worm að einhverju, sem þeim hafi forðum farið á milli um Grænlandssiglingu. Hafði Worm fyrir ekki allöngu skýrt nokkrum tignum mönnum í Danmörku frá viðræðum þeirra, og vonuðust þeir til að fá einhverju áorkað við konung. Biður Worm Þorlák að láta sig vita hvort hann sé enn sama sinnis. Eftir þessu innir Worm Þorlák að nýju 1652, og segir honum að tvö skip fari á þessu ári til Grænlands á vegum kaupmanna, hvernig sem því lykti. Lætur Worm í ljós þá skoðun að þeim hefði áður verið ráðlegt að ræða um þetta við Þorlák, þar sem skortur sé á reyndum mönnum. Næsta ár fór ekki bréf frá Wormi til Þorláks, en 1654 skrifar Worm biskupi að sá sem átti að kanna Grænland hafi farið erindisleysu og komið við svo búið heim, eins og allir hinir.³⁶

Hér er átt við leiðangra *Davids Danell*, sem fóru til Grænlands þrjú ár í röð 1652–4. Í útgáfu á bréfaskiptum Worms við Íslendinga getur Jakob Benediktsson þess í skýringum við bréf Worms frá 1651, að svo virðist sem Þorlákur Skúlason hafi rætt við Worm um Grænlandsferð eða að senda íslenska presta til trúboðs á Grænlandi.³⁷

Nánari vitneskja um þetta er í bréfi Worms til J. de Laet 1643, sem áður var nefnt.³⁸ Það er svar við bréfi sem J. de Laet skrifaði Worm 25. júní 1643. Hollenski landfræðingurinn hafði þá nýlega lesið rit Arngríms lærða, *Specimen Islandiæ*, sem kom út í Amsterdam 1643. Vöknudu við það spurningar um norræna menn á Grænlandi, hvað um þá hefði orðið eða hvort kynni enn að vera kristið fólk þar í landi, kirkjur og leifar af bæjum í þeim hluta landsins, sem viti að Íslandi; og þykir bréfrítara þetta þó ótrúlegt. Biður hann Worm að leita nánari skýringa hjá Arngrími.

Ole Worm svarar 22. júlí 1643, og segir hann að skip séu farin til Íslands og geti hann ekki leitað eftir svörum Arngríms að þessu sinni; en sjálfur skuli hann skýra frá því helsta sem honum sé kunnugt um. Um leifar af bæjum eða kirkjum á Grænlandi geti hvorki Arngrímur né hann sjálfur vitað neitt með vissu. Fyrr á tímum hafi verið árlegar

³⁶ *Bibl. Arnam.* VII, 1948, bls. 327–9. Þýðing á dönsku í *Breve fra og til Ole Worm*, þýð. H. D. Schepelern, III, 1968, bls. 459, 475–6 og 515.

³⁷ *Bibl. Arnam.* VII, bls. 510–11.

³⁸ *Olai Wormii ... Epistolæ*, 1751, nr. 789, bls. 828–30. Þýðing á dönsku í *Breve fra og til Ole Worm II*, 1967, bls. 464–6.

siglingar Norðmanna og Íslendinga til Grænlands, en þær hafi lagst af við pláguna 1350. Í framhaldi af því segir Worm, að hann hafi fyrir nokkrum árum ('Ante aliquot annos') rætt þessi mál við Hólabiskupinn á Íslandi, gamlan lærisvein sinn, gegnan mann og lærðan, og spurt hann hvort nokkur von væri til þess að þessar ferðir gætu tekist upp aftur. Hann hefði svarað því til að það gæti auðveldlega orðið; og lofað hátíðlega, ef hans hátign konungurinn veitti honum einkaleyfi, sem hann óskaði eftir, þá skyldi hann sjá fyrir siglingu einu sinni á ári til Grænlands sér að skaðlausu og kosta bæði skip og menn. Segist Worm hafa skýrt kanslaranum sáluga frá þessu, en þá hafi danskir Íslandskaupmenn staðið á móti, og óttuðust þeir tekjumissi. Lætur Worm í ljós þá skoðun að enn mætti finna kristna menn á Grænlandi og lítt villta, ef þangað væri siglt.

Ekki verður séð hversu langt var um liðið frá því að þeim Wormi og Þorláki fór þetta á milli, en það skiptir árum. Kanslarinn sem Worm ræddi við hefur verið *Christian Friis*, kanslari konungs 1616–39. Við af honum tók *Christian Thomesen Sehested*, sem enn var á lífi og í embætti 1643, þegar Worm skrifaði bréf sitt.

Þorlákur Skúlason kom heim frá námi í Kaupmannahöfn 1619, sama ár sem Jens Munk lagði upp í sína frægu ferð. Á næstu árum var Þorlákur við Hólaskóla og gegndi skólameistarastörfum, en var þó erlendis veturna 1620–21, 1625–26 og 1627–28, þegar hann tók biskupsvígslu. Hefur Þorlákur á þessum árum haft góð skilyrði til að rækja vináttu frá námsárunum við Worm. Bréfaskipti hófust milli þeirra 1622, og er fyrsta bréf Worms ritað 5. maí 1623. Þar biður hann Þorlák m. a. að senda sér Gronlandiu Arngríms lærða, ef hún sé hjá honum, og segja sér að öðrum kosti hvar hún sé prentuð. Þorlákur svarar bréfinu 26. ágúst 1623 og kveðst ekki geta útvegað Gronlandiu Arngríms, hún hafi ekki verið prentuð og höfundur vilji ekki ljá hana til eftirritunar.³⁹ Fyrirspurnin bendir ekki til mikils kunnugleika Worms, en þó virðist hún sýna áhuga á Grænlandi, og kynnu þeir Þorlákur að hafa rætt þetta mál betur síðar í Kaupmannahöfn, þótt það hverfi úr bréfum.

Grænlandssiglinganna og áhugans á landinu sem þeim var samfara sér stað í ritum manna á síðari hluta 16. og fyrri hluta 17. aldar, sem geta má nærri. Grænlandsritun á þessum tímum greinist í tvo meginþætti. Annars vegar eru samtímagögn um leiðangra, bréf gerð í tilefni

³⁹ *Bibl. Arnam.* VII, bls. 277 og 278; athugasemdir Jakobs Benediktssonar, bls. 493.

þeirra og skýrslur og dagbækur og aðrar frásagnir leiðangursmanna sjálfra. Sumt af þessu var fljótlega prentað, eins og ég hef nefnt dæmi um, annað var í handritum. Hins vegar eru söguritín, oftast í lausu máli, en stundum kvæði, lýsingar á siglingaleiðum til Grænlands og á landinu sjálfu, á íbúum og sögu þeirra, byggt á ritum sem fyrir voru, en þó stundum einnig á munnlegum frásögnum. Í síðari flokkinn koma rit íslenskra manna um Grænland, eins og við mátti búast, rit Arngríms lærða, Grænlands annál, rit Þórðar Þorlákssonar, rit Þormóðar Torfasonar. Grænlandsritunin íslenska við lok 16. aldar og á 17. öld er grundvölluð fyrst og fremst á fornum sögum og öðrum ritum íslenskra og norskra miðaldahöfundna. Hún er hluti almennrar söguritunar á þessum tímum, spröttin upp af kynnum við erlenda humanista og rit þeirra, og lýtur í öllu sömu lögmálum og þau.

Því miður er fátt vitað um þann bókakost, sem norskir og danskir áhugamenn um Grænland höfðu á 16. öld að leita til. Ekki hefur hann þó verið mikill. Jafnan er talið að *Erik Valkendorf* erkibiskup í Þrándheimi hafi verið mestur áhugamaður um Grænlandsmál snemma á öldinni og hafi hann safnað saman siglingalýsingum og öðrum heimildum um Grænland. Af þessu er að vísu mest sagt í Grænlandskroníku Lyschanders, sem enginn skyldi telja trausta heimild um fyrri tíma. Í bók Ólafs Halldórssonar er vegur erkibiskups enginn, því að hans er þar hvergi getið. Líklega stafar það af vantrú á traustleika heimildanna.

Á síðari hluta 16. aldar hefur *Grænlandslýsing Ívars Bárðarsonar*, sem kölluð er, verið þekkt heimildarrit um Grænland. Um uppruna þessarar lýsingar og samsetning hennar virðist margt óljóst. Stofninn er talinn norskur, frá síðari hluta 14. aldar, en ekki er tangur né tetur varðveitt af norski frumgerð; á dönsku verður lýsingin fyrir í handritum sem elst eru frá því um eða laust fyrir 1600,⁴⁰ og gamlar þýðingar eru á lágbýsku og hollensku; á ensku kom lýsingin út á prent árið 1625, og er þar í inngangsorðum vísað til háþýskrar þýðingar frá 1560.⁴¹ Ólafur Halldórsson prentar *Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar* í íslenski þýðingu á bls. 133–37. Greinargerð fyrir ritinu er á bls. 407–8, tæpar tvær síður, og má ekki knappara vera, jafnmörg vandamál og því virðast tengd. Sakna ég þess að ekki er vikið einu orði að svonefndum 'viðaukum', sem fylgja með í sumum handritum lýsingar-

⁴⁰ *Det gamle Grønlands beskrivelse af Ivar Bárðarson (Ivar Bårdssøn)*, útg. Finnur Jónsson, 1930, bls. 9–13.

⁴¹ *Islandica* II, 1909, bls. 8.

innar og eru prentaðir í *Grönlands historiske Mindesmærker* (III, bls. 490–94), en hafa enga náð fundið, hvorki í útgáfu Finns Jónssonar af Grænlandslýsingunni né í þessari nýju prentun sem hér liggur fyrir. Væri fróðlegt að heyra álit Ólafs á uppruna þeirra.

Mattis Størssøn lögmaður í Björgvin á að hafa sagt í vinahópi, að líkt því sem Spánverjar sæktu nú silfur til Ameríku, hefðu norskir menn aflað silfurs forðum á Grænlandi.⁴² Ummælin mega vera til vitnis um viðhorf húmanistanna í Björgvin og þann áhuga sem þar var á siglingum til Grænlands um og eftir miðja 16. öld. Þetta kemur ekki síður fram í riti lektorsins í Björgvin, *Absalons Pederssøns Beyers, Om Norgis Rige*, sem er talið samið um 1567. Kafli Absalons um Grænland er að vísu stuttur, enda er hann lítt sannfróður um sögu grænlandsku byggðanna. Höfundur er mest í mun að brýna fyrir mönnum nauðsyn þess að takist upp samband við þær að nýju.⁴³

Grænlandslýsing sóknarprestsins í Undal, *Peders Claussøns Friis*, er merkara sögurit, og þiggur höfundur þar efni úr fornum íslenskum ritum, sem voru í Noregi. Lýsinguna samdi Peder Claussøn upphaflega 1596, en jók síðar við efni og sendi lýsinguna þannig kanslara konungs, Christian Friis, sennilega í tilefni af Grænlandsferðunum 1605–7. Grænlandslýsingin var síðar prentuð með Noreglýsingu Claussøns í Kaupmannahöfn 1632, og annaðist Ole Worm útgáfu og jók enn við efni.⁴⁴

Ferðirnar 1605–7 urðu tilefni til danskra Grænlandsrita, að þessu sinni í bundnu máli. *Jens Bielke*, tuttugu og fimm ára gamall sekreteri í danska kanslíinu, síðar kanslari í Noregi, orti mikið kvæði, *Relation om Grønland*, og fjallar það að mestu um fyrstu ferðina 1605, en með sögulegum inngangi.⁴⁵

Veigameira yfirlit um sögu Grænlands er í kvæðabálki eftir *Claus Christophersen Lyschander, Den grønlandske Chronica*, sem var prentuð í Kaupmannahöfn 1608. Í fyrri hluta kroníkkunnar um forna sögu landsins styðst Lyschander við þekkt rit, þar á meðal annálaút-

⁴² L. Daae, Erik Munks Forsvarsskrifter, [Norsk] *Historisk Tidsskrift* IV, 1877, bls. 299. Sbr. *Norsk litteraturhistorie* II, 1958, bls. 32.

⁴³ *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede*, útg. Dr. Gustav Storm, 1895, bls. 49–50.

⁴⁴ *Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis*, útg. Dr. Gustav Storm, 1881, bls. lix–lx og lxx–lxxi.

⁴⁵ Oluf Friis, *Den danske Litteraturs Historie* I, 1945, bls. 517.

drætti íslenska,⁴⁶ en í síðari hlutanum segir hann frá Grænlandssiglingum á 16. öld og þó mest af ferðunum 1605–7. Kroníkan er fremur skáldskapur en sagnfræði, og þykir vel á haldið í siglingalýsingum kvæðisins, enda býður efnið upp á það.⁴⁷ Hún er til í gömlum þýðingum íslenskum, og er ein eignuð Jóni Ólafssyni Indíafara, en aldrei hafa þessar þýðingar verið teknar til athugunar, svo að mér sé kunnugt um. Ólafur nefnir þær ekki í bók sinni.

Leiðarlýsingar voru mönnum nauðsyn, þegar farið var að hyggja að Grænlandsferðum á 16. öld, og þarf ekki að koma á óvart að eitt það fyrsta sem fyrir verður og Grænland varðar í íslenskum bókum frá síðari öldum eru *siglingastefnur*. Þær eru úr bréfabók Gissurar Einarssonar Skálholtsbiskups.⁴⁸ Textaskyldleiki er við Landnámu og við kafla í Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar með 'viðaukunum'. Hefði verið fengur að fá fjallað um þessar leiðarlýsingar í bók Ólafs, samband þeirra og uppruna.

Höfundur *Qualiscunque descriptio Islandiae* hefur áhuga á Grænlandi, og er það sem hann segir athyglisvert, þótt hér sé ekki tækifæri til að ræða það.

Fyrstur Íslendinga til að skrifa rit um Grænland á síðari tímum var sem kunnugt er Arngrímur lærði. *Gronlandia* Arngríms er að miklum hluta stytta latnesk þýðing á köflum úr íslenskum fornsögum. Efninu hefur höfundur trúlega safnað um og eftir 1596, jafnframt því sem hann dró saman efni í Crymogæu og önnur sögurit, sem hann samdi á næstu árum. Veturinn 1602–3 var Arngrímur í Kaupmannahöfn, og hefur hann þá að líkindum skýrt P. H. Resen prófessor við Hafnarháskóla frá riti sínu um Grænland. Síðar sendi Arngrímur Resen Gronlandiu, að talið er 1606, og fylgdi með kort Guðbrands Þorlákssonar um Norðurhöf.⁴⁹ Arngrímur hefur ætlast til þess að Gronlandia væri prentuð, en af því varð ekki, og hefur það vakið undrun, þar sem áhugi var um þetta leyti á Grænlandi í Danmörku. Í því sambandi er þó rétt að hafa í huga að Grænlandsáhugi danskra stjórnvalda dvínaði

⁴⁶ Gustav Storm, *Om Kilderne til Lyschanders 'Grønlandske Chronica', Aar-bøger for nord. Oldk. og Hist.* 1888, bls. 197–218.

⁴⁷ Oluf Friis, *tilv. rit*, bls. 518–19.

⁴⁸ *Íslenzkt fornbréfasafn X*, 1911–21, bls. 434 og 436.

⁴⁹ Jón Helgason, Arngrímur Jónsson Gronlandia 1688, *Monumenta typographica Islandica VI*, 1942, bls. 10–11. Jakob Benediktsson, Arngrími Jonæ Opera latine conscripta IV, *Bibl. Arnam.* XII, 1957, bls. 332.

til muna eftir ferðirnar 1606 og 1607, þegar ekki náðist sá árangur sem menn höfðu vænst eftir fyrstu ferðina 1605. Um þetta leyti kom einnig út Grænlandskroníka Lyschanders, og var hún að sumu leyti áhuga-verðari fyrir Dani en rit Arngríms, einkum vegna þess að þar var rækilega lýst siglingum danskra manna til Grænlands. Grænlandslýsing Peders Claussøns Friis barst til Danmerkur um þetta leyti og var ekki prentuð fyrir en miklu síðar.

Rímur hafa verið til ortar út af Grænlandsefni. Vitnisburður um þær með hendi Árna Magnússonar er í *AM 770c 4to* 9, bl. 11, þar sem segir: 'Grænlandingarímur hefur ordt Jon Gudmundsson i Raudseyum, meinast vered hafa 6. eda 8. tvær þær firstu voru um sigling Forbisheru til grænlandz.' Jón í Rauðseyjum var samtímamaður Björns á Skarðsá og Jóns lærða Guðmundssonar. Hefur hann eftir þessu valið sér efni úr samtíðinni að yrkja út af, og kemur ekki á óvart að breiðfirskur eyjamaður sjái yrkisefni í siglingalýsingum eða hafi áhuga á Grænlandsiglingum. Ekki er kunnugt um samband þeirra nafna Jóns í Rauðseyjum og Jóns lærða, fremur en um margt annað frá þessum tímum, en fjarska væri það trúlegt að þeir hefðu átt skipti saman, ef Jón var í Rauðseyjum á þeim árum sem Jón lærði var viðloða á Skarði og þar í nágrenni um 1605–11 eða þau árin sem hann var á Snæfellsnesi 1616–27. Hafa þeir þá haft umræðuefnið, ef Jón í Rauðseyjum orti rímurnar, en Jón lærði samdi Grænlands annál.^{49b}

Grænlands annál sem nú hafa verið prentuð í bók Ólafs eru heimildasafn fremur en fullunnið bókmenntaverk. Þau byrja formálalaust á uppskrift Eiríks sögu rauða, sem er drýgstur hlutinn eða liðlega 33 blaðsíður af 71. Þá eru taldir með Landnámukaflar sem aukið er í texta sögunnar og einnig ýmsar innskotsgreinar frá 17. öld, athugasemdir við textann, hugleiðingar og skýringar, venjulega auðkenndar með svigum, gæsalöppum og inndrætti, svo að lesandi þurfi ekki að villast á texta sögunnar og viðbótarefninu. Að sínu leyti svipar þessu til athugasemda og skýringagreina, sem nú tíðkast að hafa neðanmáls í söguútgáfum, og er ekki öllu meira að vöxtum en sem því nemi. Þó eru það þessir smáviðaukar sem gefa annálinu gildi; texti Eiríks sögu er til annars staðar fullkomnari.

Á eftir Eiríkssögutextanum eru smærri kaflar, og eru það að mestu leyti uppskriftir eldri texta eða ágríp af þeim, en að nokkru leyti munn-

^{49b} Að líkindum er brot úr Grænlandinga rímum Jóns í Rauðseyjum varðveitt í *AM 152 8vo*. Það er prentað hér á eftir á bls. 250–256.

mæli eftir samtímamönnum, og fara þau vaxandi þegar á líður annálin. Kaflarnir koma einn af öðrum án þess að séð verði föst skipan á röð þeirra eða fjölda. Grænlands annál eru í hópi þeirra rita sem auðveldlega mátti breyta í uppskriftum, auka við eða nema af eða raða upp á nýtt. Þetta verður að sjálfsgöðu að hafa í huga, þegar fjallað er um aldur þeirra og höfund.

Við rannsókn Ólafs Halldórssonar á Grænlands annálum hefur niðurstaða hans um höfund líklega komið mönnum mest á óvart. Fram að þessu hefur hiklaust verið talað um Grænlands annál Björns á Skarðsá. Hér eftir verður það naumast gert. Til þess hefur Ólafur rennt of mörgum stoðum undir þá kenningu að Jón lærði Guðmundsson eigi mestan þátt í annálunum og sé aðalhöfundur þeirra. Þar með er að mínu mati stigið stórt skref á braut, sem þó var byrjað að feta. Þykir mér rétt að skýra þetta nokkru nánar.

Árið 1945 birti Jón Jóhannesson grein í Skírni, sem hann nefndi *Reisubók Bjarnar Jórslafara*. Þar er safnað saman reisubókarefni úr Grænlands annál Björns á Skarðsá, úr riti Arngríms lærða, Specimen Islandiæ, og úr ritum Jóns lærða Guðmundssonar. Í greininni komst Jón að þeirri niðurstöðu að allar frásagnir um reisubókina væru runnar frá Jóni lærða. Jón eignaði Birni á Skarðsá Grænlands annál, og gerði hann ráð fyrir því að Björn hefði fengið reisubókarágripnið frá Jóni lærða og notað það í annálinn. Jafnframt er bent á það í greininni, að á við og dreif í ritum Jóns lærða sé mikið af öðru efni, sem einnig sé í Grænlands annál Björns, og sé mest af því ungt og bundið við Vesturland. Telur Jón þess vegna líklegt að Björn hafi þegið miklu meira frá Jóni lærða en ágripnið af reisubókinni, en út í þá sálma er ekki frekar farið í greininni.⁵⁰

Í greininni *Til Hauksbóks historie i det 17. århundrede* fjallaði Jón Helgason rækilega um samband Grænlands annála og rita Jóns lærða Guðmundssonar.⁵¹ Hann benti þar á mörg augljós dæmi um skyldleika, sem hann taldi þannig til kominn, að Jón lærði hefði komist í efni sem Björn á Skarðsá hafði víðað að sér í Grænlands annál. Fyrir þessu gerir Ólafur Halldórsson ágæta grein í bók sinni á bls. 285–87. Ólafur fellst ekki á niðurstöðu Jóns Helgasonar um uppruna sameiginlegs efnis, en er þeirrar skoðunar, eins og bryddað hafði á hjá Jóni Jóhannessyni, að

⁵⁰ *Skírnir*, 1945, bls. 79. Prentað að nýju í Jón Jóhannesson, *Íslendinga saga* II, 1958.

⁵¹ *Opuscula I, Bibl. Arnam. XX*, 1960, bls. 32–40.

Björn hafi þegið frá Jóni lærða. Fyrir þessu færir Ólafur mörg og að því er mér virðist gild rök. Verður lokaniðurstaða Ólafs, að Jón lærði sé höfundur Grænlands annála, en sennilega hafi Björn á Skarðsá fengið handrit Jóns lærða í hendur og gert á því breytingar; væru þá öll varðveitt handrit Grænlands annála runnin frá endurskoðaðri gerð Björns á Skarðsá. Fyrir þessu gerir Ólafur grein á bls. 290–91, og nefnir breytingar sem má ætla að Björn hafi gert á handriti Jóns lærða, og er betur um það fjallað á bls. 285. Hefði þar þó einnig mátt minna á efni, sem verður með engu móti séð frá hvorum eða hverjum er runnið. Grænlands annál eru þannig gerð, eins og áður sagði, að þeim var ákaflega auðvelt að breyta í endurskoðun, og mátti gera á ýmsa vegu. Ef gert er ráð fyrir því að öll varðveitt handrit Grænlands annála séu runnin frá einu glötuðu handriti Björns á Skarðsá, er um leið viðurkennt að óvíst sé hvernig annálin voru í hendur búin frá Jóni lærða. Mér þætti því trúlegt að nú yrði um hríð talað um *höfund* Grænlands annála, ef vitna þarf til hans, en síður nefnt nafnið; enda tek ég eftir því að þann hátt hefur Ólafur sjálfur á í bók sinni.

Ólafur leiðir líkur að því að Jón lærði hafi dregið saman efni í Grænlands annál 1623, og styðst þá við ártal í texta og önnur atriði sem benda til aldurs. Ekki er reynt í bók Ólafs að grafast fyrir um ástæðuna til þess að Jón tók sig fram um að safna þessu efni, skrifa það upp og gera við það athugasemdir. Enda gat þar auðvitað margt borið til. Vel getur verið að hann hafi átt öll upptökin sjálfur, en ekki væri það ótrúlegt á þeim árum, þegar íslensk sagnaritun síðari alda var enn í bernsku, að hann hefði haft til þessa einhverja hvatningu lærðra manna. Kæmu þá líklega Hólamenn helst til greina, enda fór handrit Jóns þangað norður og Arngrímur lærði notaði annálin í *Specimen Islandiæ* 1637 eða fyrr.⁵² Bæði Guðbrandur biskup og Arngrímur lærði hafa haft nokkurn áhuga á Grænlandi. Arngrímur hafði ekki þekkt Eiríks sögu rauða, þegar hann samdi Gronlandiu, en einmitt þessi saga er meginefni í Grænlands annálum. Eins og áður sagði var talsverður áhugi á norðurslóðum í Danmörku um þessar mundir eða litlu fyrr, ekki síst vegna hvalveiðanna, sem konungur átti þá hlut að. Ferð Jens Munks var farin 1619–20. Árið 1619 kom til Íslands tilboð konungs um Grænlandssiglingu, og veturinn 1621–22 lágu hér skipbrotsmennirnir af konungsskipinu danska, sem sent var að veiða hvali við Græn-

⁵² Jakob Benediktsson, *Bibl. Arnam.* XII, bls. 471.

land. Má geta nærri að sá atburður hefur vakið athygli. Þorlákur Skúlason kom að utan og tók við skólameistarastarfi á Hólum 1619; 1623 bað Worm hann í bréfi um Gronlandiu Arngríms lærða, en Þorlákur ber það fyrir sig að hún fái ekki af höfundu til eftirritunar. Mætti þykja í framhaldi af þessu rétt að spyrja hverjar líkur séu til þess að orð hafi farið á milli lærdómsmanna á Hólum um þetta leyti og Jóns lærða Guðmundssonar vestur á Snæfellsnesi. Væri þá helst að geta þess að Guðmundur, sonur Jóns lærða og síðar prestur, var á þessum árum í skóla á Hólum, og er jafnvel talið að hann muni vera útskrifaður frá Hólum 1623,⁵³ þótt ekki verði því treyst. Verður sjálf-sagt seint vitað hver boð Guðmundur kann að hafa borið á milli föður síns og Hólamanna.

Ég hef dvalist hér við tíma og umhverfi Grænlands annála, sem þau eru sprottin úr og mér hefði þótt mega gera fyllri skil í bók Ólafs. Þar eiga annálin rætur í sinni eigin samféð, og það jafnt fyrir því þótt mikill hluti efnisins sé sóttur í eldri rit. Þetta taldi ég mig geta gert því fremur sem mér hefur virst rækileg rannsókn Ólafs á *handritum* annálanna og *heimildum* í alla staði trúverðug og engra andmæla þörf. Vík ég nú að þessu efni og þá fyrst að prentuðum texta annálanna.

Grænlands annálin eru prentuð í bók Ólafs á bls. 1–73. Samanburður aðaltextans við þau handrit sem Ólafur prentar eftir leiðir það eitt í ljós, að handritin eru mjög vel lesin og allt nákvæmlega upp tekið. Nauðsynlegt var textans vegna að halda merkjum skrifara, gæsalöppum, inndrætti og svigum, og gerir Ólafur það af stakri nákvæmni. Textanum eins og hann er prentaður í bók Ólafs má treysta.

Misfellur sem fyrir urðu við samanburðinn eru af öðrum toga og skipta ekki máli fyrir traustleika textans. Mest er það smáósamkvæmni, stundum af því að ritháttur handrits slæðist inn í textann, sem annars er færður til nútímahorfs að því er snertir stafsetningu. Sem dæmi um misræmi skal nefnt að reglan er að prenta *Þór-* í nöfnum eins og *Þórfinnur*, *Þórmóður*, *Þórsteinn*, en einkum í kaflafyrirsögnum og einnig á spássíu og í meginmáli bregður fyrir *Þorsteinn* (17.19), *Þorfinnur* (17.1), *Þorfinns* (bls. 3, 9, 21, 34), *Þormóðar* (bls. 50). *Einninn* er jafnan skrifað með fjórum *n*-um, en fyrir koma þrjú (*Einnin* 7.25) og líka *eirnin* (43.17) með *rn* inni í orði og einu *n*-i í lokin. Venjulega er leyst upp í textanum *kóngur*, *kóngi*, en fyrir kemur *konungur* (48.14)

⁵³ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* II, 1949, bls. 159.

og *konungi* (15.13). *Óláfs* er venjulega prentað svo, en bregður fyrir *Ólafs* (17.10; í hndr. *Óläfs*). *Sumir* er á einum stað prentað *sumer* (24.7). Endingin *-lega* er þannig prentuð að jafnaði, en þó kemur fyrir *merkiliga* (35.16). Sumt eru auðsæjar prentvillur: *Oddsonar* (37.4) með einu *s-i*; *alsskonar* (53.25) með einu *l-i* og tveimur *s-um*. Annað er sjálfsagt matsatriði, eins og að láta prenta *ðt* í *rauðt* (28.21, 28.24), *verðt* (57.6), *umræðt* (62.17), *ræðt* (63.12, 64.11); þetta þykir mér óþarft í texta sem er færður til nútímastafsetningar. Skrýtið er að sjá rúnir *láu* (56.26) *g-laust*; og *dróg að jólum* með *g-i* í *dró* (22.9); *laugardæginn* (71.16) og *föstudæginn* (73.5) með *æ-i*; *byskups víxlum* (45.30) með *x-i*. Á bls. 71.17–18 stendur í *dómnefndir* í tveimur orðum, en orðið *dómnefndir* skiptist á milli lína; hér á að standa í þremur orðum í *dóm nefndir*. Læt ég svo lokið upptalningu á þess konar dóti.

Grænlands annál eru prentuð að mestum hluta eftir handriti Björns á Skarðsá, *AM 115 8vo*, sem Ólafur kallar *A*. Handritið er ekki tímasett, en Ólafur leiðir að því líkur að það sé skrifað 1643 (bls. 156–9 og 197). Þetta ártal er þannig fengið að Ólafur færir fyrir því rök að Þórður Þorláksson hafi talið Grænlands annál samin árið 1643, og telur Ólafur sennilegt að þetta ártal hafi Þórður séð í tímasettu handriti með hendi Björns á Skarðsá, væntanlega *A*, og hafi þá ártalið verið í þessu handriti aftast, en upphaflegt niðurlag þess er nú tapað. Allt fær þetta vel staðist, en getur ekki talist fullöruggt, og er því eðlilegt að Ólafur reyni að skjóta fleiri stoðum undir þessa aldursákvörðun. Hann fullyrðir að skriftarlag og stafsetning í *A* sé einna líkast *AM 731 4to* af tímasettum handritum Björns, en það handrit hafi Björn skrifað 1641. Ekki dreg ég í efa að þessi staðhæfing sé á fullum rökum reist og byggi á athugun þeirra handrita sem um ræðir, en þá þykir mér á skorta að ekki skuli bent á tímasett handrit Björns, sem athuginin tekur til, önnur en *731*. Helst hefði ég kosið að fylgt hefðu ritsýni úr þessum handritum Björns í líklegri tímaröð. Við það hefði röksemd Ólafs fengið aukið gildi.

Veigaminni þykir mér sú röksemd að Björn hefði tæpast skrifað upp Grænlandsefnið í *AM 258b 8vo VI*, handriti sem er yngra en 1632, ef hann þá hefði haft Grænlands annál undir höndum. Meginhluti Grænlandsefnisins sem Björn skrifar orðrétt upp í *258* er úr íslenskri þýðingu á Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar, og mátti vera Birni forvitnilegt, hvort sem hann hafði Grænlands annálin eða ekki.

Í næstu köflum gerir Ólafur grein fyrir öðrum handritum Grænlands

annála, bæði þeim sem hafa textagildi og hinum sem frá varðveittum handritum eru komin. Allt virðist þetta traustlega gert, og er þarflaust að hafa um það mörg orð.

Þess skal rétt getið að á bls. 177–180, þar sem gerð er grein fyrir eftirritum af *AM 115 8vo* (A), er vantalið *UB 1193 4to* í Ósló, uppskrift Jóns Þorkelssonar á síðari hluta Grænlands annála, gerð fyrir norska fræðimanninn Gustav Storm. Eiríks sögu uppskriftinni er sleppt, og hefst eftirritið á Griplu, *AM 115 8vo*, bl. 24r. Athugasemdir eru sagðar á spássium með hendi Storms.⁵⁴

Á bls. 188–93 er kafli um handritið *AM 778a 4to*. Samkvæmt handritaskrá Kálunds er handrit að hluta með sama efni í Konunglega safninu í Kaupmannahöfn, *Ny kgl. sml. 1657 4to*, sennilega eftirrit af 778. Hér hefði til að fullnægja reglunum mátt nefna þessa uppskrift og ganga úr skugga um sambandið.

Eftirrit eftir *AM 778a 4to* virðist einnig vera í *Ny kgl. sml. 1956 4to*, og er svo að sjá af skrá Kálunds að þar séu einnig uppskriftir úr *AM 770b 4to*. Þetta hefði einnig mátt kanna og gera grein fyrir, þótt ekki væri af öðru en því, að stundum hefur tapast efni úr Árnasafnshandritum, eftir að þau voru skrifuð upp á 18. öldinni eða við það.

Í næstu köflum er lagður traustur grundvöllur að útgáfu textans og orðamun framar í bókinni. Hér er gerð grein fyrir skyldleika handrita og sett að lokum upp ættarskrá. Við þetta hefur útgefandi haft stuðning af ritum sem enn eru til og höfundur Grænlands annála sótti í efni, og mátti þá sjá hvað var upphaflegur texti og hvað voru villur eftirritara. Það styrkir sem að líkum lætur niðurstöðuna.

Meginhlutinn af efni Grænlands annála er að upphafi runninn frá Hauksbók. Annálahöfundurinn notar þó ekki sjálfa skinnbókina, heldur útdrætti úr henni. Þetta sýndi Jón Helgason fram á 1960 í grein sinni um sögu Hauksbókar á 17. öld. Í kafla á bls. 209–28 um Hauksbókarútdrættina sem heimild að Grænlands annálum fellst Ólafur á niðurstöðu Jóns í þessum efnunum, og bætir hann við nýju samanburðar-efni og ræðir ýmis vandamál í textum handritanna. Niðurstaða Ólafs um innbyrðis afstöðu Grænlands annálanna og varðveittra handrita útdráttanna er eins og Jón hafði áður leitt rök að, og ætti hún að mega teljast ótvíræð.

⁵⁴ Hér er farið eftir vélritaðri skrá Jónasar Kristjánssonar um íslensk handrit í Noregi, bls. 105–6.

Á bls. 209–10 setur Ólafur upp mjög haganlega töflu, sem sýnir efni Grænlands annála með tilvísun til útgáfunnar frammar í bókinni og samsvarandi staða í handritum útdráttanna og í Hauksbók. Þetta er til þæginda, en mikið vill meira, og vaknar spurning um það hvort ekki hefði mátt með einhverju móti koma fyrir tilvísunum til heimilda á spássium eða neðanmáls við textann sjálfan, þar sem svo mikill hluti Grænlands annála er úr kunnnum ritum.

Veigamest í þessum Hauksbókarkafli kynni ýmsum að þykja greinargerð Ólafs fyrir frávikum í Grænlands annálum frá texta Hauksbókar og útdráttanna, orðalagsbreytingar annálhöfundar og viðaukar. Einkum er fengur að umfjöllun Ólafs um nokkur þessara atriða, sem er á bls. 223–28. Af einhverjum ástæðum mér ókunnnum er einmitt þetta prentað með smáletri. Ólafur ræðir hér einkum rækilega um viðaukakaflann um bróður Gunnlaugs bækur og Edduhöfunda, og rekur hann það sem Guðbrandur Vigfússon og aðrir hafa haft fram að færa um þetta. Þar á meðal eru tilvísanir í *Dimm fornryði lögbókar Íslendinga*, rit Björns Jónssonar á Skarðsá. Vitnar Ólafur á bls. 227 í *Sciagraphiu Hálfðanar Einarssonar*, að hann segi að Björn á Skarðsá hafi lokið við þetta rit 1626. Jafnframt telur Ólafur að Jón Þorkelsson hafi væntanlega farið eftir ársetningu Hálfðanar í grein sinni um Björn á Skarðsá í *Tímariti hins íslenska bókmenntafélags* 1887, og einnig Guðbrandur Vigfússon í *Corpus Poeticum Boreale* 1883. Um ársetninguna 1626 segir Ólafur orðrétt: 'Ártalið mun vera skakkt ritað (prentvilla?) í *Sciagraphia*, 1626 fyrir 1636, en Hálfðan hefur væntanlega tímasett ritið með hliðsjón af bréfi frá Þorláki Skúlasyni til Ole Worms frá 3. september 1636' o. s. frv. Bréfið telur Ólafur að Hálfðan hafi misskilið og dregið af því þá ályktun að rit Björns um dimm fornryði lögbókar væri samið 1636.

Hér hygg ég að Ólafur sé á villigötum. Fyrst er það að ársetningin 1626 er í bókmenntasöguhandritum Hálfðanar, sem eru eldri en prentaða útgáfan (t. d. *Gl. kgl. sml.* 2875 4to og *JS* 480a 4to, bls. 12), svo að prentvilla er hún ekki. Um misritun er sjálfsagt ekki heldur að ræða. Hálfðan hefur trúlega haft ártalið úr handriti að riti Björns, og kemur sterklega til greina að hann styðjist um þetta við *AM* 217 4to, sem geymir skýringar Björns á dimmum fornryðum lögbókar. Þetta handrit hefur Árni Magnússon látið skrifa eftir bók með hendi Hákonar Ormssonar alþingisskrifara, og var á þeirri bók áletrun Brynjólfs Sveinssonar biskups: '¶ Anno 1647'. (Trúlega er það þetta handrit Brynjólfs sem

nú er í Landsbókasafni, merkt *Lbs. 8 fol.*) Framan við rit Björns í *AM 217 4to* eru bundin stök blöð, tvö þeirra eru með athugasemdum Árna Magnússonar um handritið, en á þriðja blaði er skrifaður inngangur. Af efni þessa inngangs kemur fram að hann er inngangur höfundar að skýringum á vandskildum orðum lögbókar. Upphafið er á þessa leið: 'Ad eg þessi ord hefe samantyndt og skrifuad vr vorri lógbok og sagt um þau mýna meinijng Bid eg alla froma menn og vitra vel fyrir mier virda og vpptaka' o. s. frv. Í lok þessa inngangs stendur: 'Aa Skardsá 25 Aprilis Anno 1626. Björn J(óns)s(on).' Eftir þessu þykir mér líklegt að Hálfdan Einarsson hafi farið í bók sinni.

Á þessari sömu blaðsíðu 227 miðri lætur Ólafur í ljós skoðun á aldri þeirra málfræðirita Björns á Skarðsá sem hann hefur minnst á, og telur hann að þau séu líklegast yngri en Grænlands annál; eru þá lögbókar-skýringar Björns taldar með málfræðiritum, þykist ég sjá. Við mat á þessum aldurssamanburði skiptir sjálfsagt meginmáli, hvort miðað er við aldur sameiginlegs foreldris allra varðveittra handrita Grænlands annála eða við aldur hugsaðs frumrits frá því um 1623. Aldur sameiginlegs foreldris handritanna er ekki þekktur, en við hitt er sá annmarki að breytingar sem hafa orðið frá frumdrögum verksins eða frumriti til sameiginlegs foreldris varðveittra handrita verða nú ekki raktar.

Ég sé ekki ástæðu hér til að fara mörgum orðum um aldur á riti Björns á Skarðsá um dimm fornryði lögbókar, enda hefur það mál ekki verið kannað, svo að mér sé kunnugt um. Aðeins má benda á að ekki er í sjálfu sér neitt ósennilegt við það að Björn semji slíkt rit um 1626. Um það leyti verður vart nokkurs lögfræðilegs áhuga hér á landi, og er til dæmis um það lögfræðirit eftir Þorstein Magnússon sýslumann í Þykkvabæ í Álftaveri, þar sem hann hefur tekið saman lögbókargreinar, sem honum þóttu þurfa leiðréttingar við. Í eftirmála Þorsteins, sem hann undirritar 3. des. 1633, gerir hann grein fyrir tilgangi verksins og upptökum þess, og segir hann þar að árið 1625 hafi sá frómi herra, Gísli Hákonarson lögmaður, verið þeirrar meiningar, 'þui fyrer [ad] koma ad lógbokenn óll skyllde lagfærast þar þess med þurfa þætte', og hafi hann skrifað sér bréf til saman að taka úr sérhverjum kapítula, það sem sér þætti tvírætt eða vanskilið. (*Lbs. 8 fol.*, bl. 63r; fyllt eftir *AM 231a 4to*, bl. 100.) Að þessu er einnig vikið í formála Bárðar Gíslasonar lögrettumanns í Vatnsdal í Fljótshlíð fyrir riti hans *Um þær laganna greinir sem tvíræðar eru*, sem undirritaður er 26. jan. 1665. (*AM 215a 4to*, bls. 4. *AM 213c 4to*, bl. 1v.)

Í næstu köflum rekur Ólafur áfram heimildirnar að Grænlands annálum, og er þar komið víða við, svo að ekki verður hér minnst á nema fátt eitt. Rækileg er umfjöllun Ólafs um *Griplu* efni og um efni úr Grænlandslýsingunni gömlu (*Grönlandiæ vetus chorographia á afgömlu kveri*), þar sem gerðar eru óvæntar og mjög snjallar tilraunir til að lagfæra textann, og sýnir Ólafur í því mikla hugkvæmni. Athyglisverður er steinakaflinn sem Ólafur dregur fram og ræðir um á bls. 231–2. Á bls. 242–53 er enn einu sinni fjallað um *reisubók Bjarnar Jórsalafara*. Síðast hafði Jón Jóhannesson tekið hana til mjög rækilegrar athugunar í grein sinni í *Skírni* 1945, og fellst Ólafur í öllum meginatriðum á niðurstöður Jóns, enda virðast þær traustar. Viðbót Ólafs er athugun á efni sem hann kallar *Samtíning um Ísland og Grænland* (bls. 246–50), og hefði að ósekju mátt auka við hana, en sleppa þá fremur köflum úr ritum Arngríms og Jóns lærða, sem áður hafa verið prentaðir. Skyldleiki þessa ‘samtínings’ við Grænlands annálin kemur að vísu fram í bók Ólafs, en yrði hygg ég enn skýrari ef meira ‘samtíningsefni’ væri tekið til samanburðar. Í ‘samtíningnum’ er sagt að á Grænlandi fæðist út í skógum alls kyns villudýr, sem á öðrum meginlöndum, og haldi menn það þar af áfast við Norðvesturslöndin eður Americam. Því næst er svigi í *AM 770c 4to* ε, bl. 4r, sem hér er stuðst við, og fer á eftir þessi athugasemd: ‘(sem og vijsvitad er, þui það sanna allmargar fræðibækur J landa bokinne.’ Þar á eftir fer kafli, sem samsvarar að hluta til klausunni sem Ólafur lætur prenta eftir *AM 779b 4to* á bls. 258–9 í bók sinni, þar sem hann fjallar um *Landabókina*. Framhald ‘samtíningsins’ í *770c* er: ‘Þar vt fra og nordur eru Elivogar og suo hafs botnar sem var rijki dumbs risa kongs forðum, sem kallast dumbs haf. hann var fader bärðar snæfellz ass. Þadann til vt nordurz liggur risa land og Jotun heimar, sem vier kollum midnättarland.’ Þetta er að nokkru leyti sama efni sem er í Grænlands annálum á bls. 48, *Úr Bárðar sögu Snæfellsáss*, og er texti þó frábrugðinn. Síðan er um eyjar sem liggja norður frá Hálogalandi og allt hingað í Íslandshaf, sem hafa gagn og gæði, en má ei byggja á vetur fyrir myrkri um skammdegi, því menn eru strax drepnir af óvættum og draugum. Landfræðiefni er áfram í þessum ‘samtíningi’, og er sumt sambærilegt við Grænlands annálin. Hefði verið fengur að fá gerða nákvæma grein fyrir efninu.

Í kafla um not á *Króka-Refs sögu* á bls. 256–8 er rætt um *Fjörðinn öllum lengra*, sem er nafngreindur í Grænlands annálum og í *Jökuls þætti Búasonar*, en handrit hans eru engin eldri en frá því um miðja

17. öld. Firði með þessu nafni er lýst í *Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar*, og svipar um sumt til Grænlands annála. Þetta skýrir Ólafur með því að Fjörðurinn öllum lengri sé ættaður úr grænenskum þjóðsögum, og virðist hann þá gera ráð fyrir því að þessar þjóðsögur um fjörðinn hafi borist til Noregs og Íslands og nafnið með og komi fram óháð í Grænlandslýsingu Ívars og í Grænlands annálum. Forsenda þessarar ályktunar er sú, að ekki geti verið ritsamband á milli Grænlands annála og Grænlandslýsingar Ívars, þar sem Íslendingar virðist ekki hafa vitað um Grænlandslýsingu Ívars fyrr en hún kom á prent í *Norriges . . . Bescriffuelse* eftir Peder Claussøn Friis, Kaupmannahöfn 1632. Þessi röksemdafærsla gæti orkað tvímælis, og virðist mér hæpið í þessum efnum að byggja mjög á þögn heimildanna. Þá hef ég það einkum í huga að lýsingin virðist hafa verið allvel þekkt í Danmörku og víðar um lönd frá því á s.h. 16. aldar, ef ekki fyrr. Ensk þýðing kom út á prent 1625 í kunnu riti, sem fyrr sagði. Hér verð ég einnig að nefna að nýju forsögn um stefnu til Grænlands úr bréfabók Gissurar Einarssonar Skálholtsbiskups; fyrirsögn hennar er: 'Þetta er ríettur kor til grænlandz sem vorer foruerarar j sijnum bokum hafa vpskrifad.'⁵⁵ Sama forsögn er einnig í svo kölluðum 'viðbæti' Grænlandslýsingar Ívars,⁵⁶ og hefur a. m. k. þessi hluti viðbætisins verið kunnur á Íslandi um 1540.

Ólafur telur að höfundur Grænlands annála hlyti að hafa tekið Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar upp í rit sitt, ef hann hefði þekkt hana. Þó þyrfti það ekki endilega að vera. Í Grænlands annálum er safnað saman *íslensku* efni um Grænland eða efni sem til var á íslenskum bókum. Grænlandslýsing Ívars er í dönskum buningi, hvað sem kann að vera um upprunann, og þannig var líklegast að hún bærist til Íslands, eða þá í ensku prentgerðinni. Var síður ástæða til að höfundur Grænlands annála færi að þýða Grænlandsefni úr dönsku eða ensku til að taka upp í heimildasafn sitt, enda gat verið að sá hinn sami hefði aðgang að lýsingu Ívars annars staðar.

Í *AM 331 4to* er *Norriges . . . Bescriffuelse* eftir Peder Claussøn í íslenskri þýðingu. Þýðingin er gerð eftir útgáfunni 1632. Þessa þýðingu hefur Björn á Skarðsá þekkt, því að kaflar úr henni eru með hendi hans í *AM 258b 8vo* VI. Þar er klausan um Fjörðurinn öllum lengra í Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar þýdd á íslensku á þessa leið:

⁵⁵ *Íslenzkt fornbréfasafn* X, bls. 434.

⁵⁶ *GHM* III, bls. 490.

‘Austur betur liggur eirn fiordur heiter Aullum Leingre, hann (sem 258b) er mior yst vm munnann (munninn 258b), enn slær j sundur þa Jnn a kiemur, Hann er so langur, ad einginn veit enn nu hvar ending er a þeim firði, j honum er eingin straumur, enn fullur med smaholma, þar eru og fuglar og Egg, þar er sliettlendi badum meigin, og þar sprettur so hatt gras, ad það siest eckj annarstadar meira eda Jafn mikid.’ (AM 331 4to, bl. 69v–70r. AM 258b 8vo VI, bl. 10v–11r.) Í Grænlands annálum segir um Fjörðinn öllum lengra: ‘Hans minni var saman lukt að sjá fyrir utan, sem heilt land með háfum björgum, en opnar sig fyrir alkunnugum ein leynigjá djúp, svo þar má í gegnum sigla; en síðan er allvíður sjór og vel byggilegt land og mikið.’ (50. 18–21.) Svipað er lýst í Grænlands annálum rétt á eftir firðinum sem Jón Grænlanding bar að, og er sýnilega um sama fjörð að ræða; um hann segir í annálunum á þessa leið: ‘Eitt sinn er þá dreif til Grænlands keyrði skipið undir hamra og hábjörg upp, svo þeir þenktu að steita mundi. En þar opnaði sig gjá í gegnum. Sem þeir kvomu þar inn var flóinn svo víður og breiður, að þeir sáu með öngvu móti hvar endinn mundi á vera, og stóðu þar um þann flóa eður fjörð allmargar eyjar. Þar náði enginn stormur inn eður vogsjóar.’ (50.23–51.4.)

Líkingar í Grænlands annálum við lýsingu Ívars virðast mér öllu meiri en svo, að staðhæft verði að ekkert samband sé á milli, annað en grænlenkar þjóðsögur. Jafnframt því vaknar upp sú spurning, hvort Grænlands annál í endanlegri gerð Björns á Skarðsá kynnu að vera yngri en 1632, og hefði nafnið á Firðinum öllum lengra komist þar inn úr íslenskri þýðingu á Claussøn. Getur engu að síður meginstofninn í annálunum verið eldri. Hitt kemur ekki síður til greina að Grænlandslýsing Ívars hafi haft hér áhrif fyrr, og þá jafnvel á munnmæla-sögnina um Jón Grænlanding, sem skrásett er í annálunum.

Á bls. 258–9 er prentaður stuttur kafli úr AM 779b 4to, samtínings-handriti með hendi séra Ketils Jörundarsonar; fyrirsögn: ‘NB. Ūr Lucidario’; orðamunur tekinn eftir *Br. Mus. Add. 4889*. Kafllinn er í fleiri handritum, og hefði hér einnig mátt nota AM 568 4to, með hendi að því er virðist frá því um eða upp úr miðri 17. öld. Texta svipar til 779b, og eru þó frávik.

Þessi kafli hyggur Ólafur að sé ættaður úr ‘vorri gömlu landabók’, sem er vitnað til í Grænlands annálum. Jafnframt telur Ólafur líklegt að *þáttur af Halli geit* sé kominn úr þessari sömu heimild, sem þó er varla jafnvíst. Á bls. 259 prentar Ólafur ‘ræfil’ af þessum þætti, sem

hann nefnir svo, eftir 779b, og hefur honum ekki verið kunnugt um hann í öðrum handritum. Þessi 'ræfill' er þó líka í *AM 568 4to*, í beinu framhaldi af landfræðikaflanum, en er greindur frá með auknu orðabili og lítið eitt veglegri upphafsstaf en annars er í skriftinni. Textinn í 568 er ívið líkari Grænlands annálum en sá texti sem Ólafur hefur prentað eftir 779b.

Í Grænlands annálum vekur einna mesta athygli annars vegar efni sem rakið er til glataðra rita og hins vegar munnmæli ýmis konar, sem heita á máli Ólafs munnlegar heimildir og munnlegur sagnafróðleikur. Ólafur rekur þetta efni atriði fyrir atriði, og á það sjálfsagt eftir að koma mörgum að gagni síðar. Hér skiptir máli að textinn hefur verið skorðaður og fyrsta yfirlitskönnun gerð.

Helst kynni að mega finna að því þegar Ólafur sparar sér að vísa til rita, sem eru jafngömul Grænlands annálum eða litlu yngri og geyma sömu sögu. Þannig er um *hrakningasögu Ögmundar biskups*. Kveikjan að sögunni eru, eins og Ólafur réttilega segir, sjóhrakningar sem Ögmundur lenti í sumarið 1522 á leið til Íslands frá Noregi; komu þeir þá inn í Grænlandsísa og lágu þar svo undir landinu fjögur dægur í stilliveðri. Þessi ferðalýsing hefur verið í bréfabók Ögmundar biskups. Ólafur vísar ennfremur í *Qualiscunque descriptio Islandiae*, en ekki til annarra rita. (272–3.) Hefði mátt benda á *Kvæði um Ögmund biskup*, sem talið er ort 1539 eða 1540, og eru þar sex erindi um sjóferð Ögmundar 1522, sem sýnir að hún hefur vakið mikla athygli.⁵⁷ Einkum hefði mér þó þótt eiga við að vitna í *Skarðsárannál*, þar sem Björn á Skarðsá segir við árið 1534: 'Biskup Ögmundur sigldi út eptir viðum og til annara erindagerða. Dreif hann stormur í hingaðsiglingu frá Íslandi vestur í haf undir Grænland og norður með landinu. Þá þóttist hann og nokkrir menn kenna Herjólfssnes á Grænlandi. Það var síð dags, og voru þeir svo nærri, að sáu fólk við stekki og lambfé. Fengu þaðan góðan byr og hagstæðan, köstuðu atkeri á Patreksfirði um morguninn eptir um mjaltatíma.'⁵⁸ Líkingin við sögnina, eins og hún er sögð í Grænlands annálum, 51.18–25, er svo mikil bæði um efnisatriði og orðalag, að varla verður hjá því komist að gera ráð fyrir ritsambandi milli þeirra og Skarðsárannáls í þessu atriði.

Í munnmælaefni Grænlands annála verða fyrir sagnaminni, eins og að líkum lætur, og kæmi það enn skýrar í ljós ef fjallað væri um fleiri

⁵⁷ *Biskupa sögur* II, 1878, bls. 307.

⁵⁸ *Annálar 1400–1800* I, bls. 94–5.

sögur saman, en ekki hverja einstaka án samanburðar við aðrar. At-hyglisvert minni kemur fram í Ögmundarsögninni. Nafngreindur maður lendir í sjóhrakningum og telur sig sjá land, stundum ókunnugt, stundum land sem hann þykist þekkja. Þetta er kjarni margra munnmæla-sagna, og er sérstætt við Ögmundarsögnina að sýna má fram á raun-verulegan atburð að baki. Allajafna verður hvorki sagt um það af eða á. Landsýnarminnið er ekki mjög sögulegt eitt sér. Í Ögmundarsögn-inni, eins og hún er sögð í Grænlands annálum og í Skarðsárannál, er því bætt við að þeir félagar hafi séð fólk við stekki og lambfé. Af hliðstæðum í Grænlands annálum má nefna söguna um danska skip-herrann á Rifi, sem sagðist hafa séð eyjar á lengdar (62.19–21), söguna um jöklasýn séra Einars Snorrasonar á Stað á Ölduhrygg (52.27–53.6), sem á sér eldri rætur, söguna um séra Ólaf Halldórsson, sem sá Gunnbjarnareyjar (61.9–15) og söguna um Hannes Elas kaupmann á Ísafirði sem sigldi með eylandi einu og sá stóra skreiðarhjalla furðanlega með sjóarsíðunni og fólk í hópum, en hætti sér ekki á land (60.5–9). Næsta stigið er landganga, og tengist henni lýsing landsgæða og stundum byggðar. Látra-Klemens sá menn hlaða tvo báta við Gunnbjarnareyjar, annan með geirfugl, hinn með fisk (59.19–60.1). Englendingar tóku fljótandi fugladún í útfallsstraumnum við Krosseyjar og fluttu fram fullum sekkjum (62.2–6). Jón Grænling dreif til Grænlands með þýskum kaupmönnum frá Hamborg og komu í landkostafjörð á Grænlandi og sáu að landið var byggt og margt af eyjunum. Því næst er lýst landgöngunni. (50.22–51.14). Það fylgir með sögunni að þetta hafi Jón Grænlingur vottað í manna minnum, og er það líklega í og með þess vegna að landgöngu hans á Grænlandi hefur verið betur trúað en mörgu öðru í þessum sögum; hef ég þó ekki orðið var við að menn tryðu lýsingu hans á firðinum eða því að landið væri byggt og margt af eyjunum. Má í þessu sambandi minna á sögu sem Jón lærði hefur á öðrum stað eftir Joris Carolus, samtíðarmanni sínum, og sagðist hann hafa komið á land í Gunnbjarnareyjum og séð tvær kirkjur.⁵⁹

Annálahöfundur segir þau deili á Jóni Grænlingi, að hann hafi lengi verið með þýskum kaupmönnum af Hamborg, og hafi hann af því verið kallaður Grænlingur að hann dreif þrem sinum til Grænlands með siglingamönnum og sagði frá mörgu þaðan. Í þýsku heimildarriti, *Hamburgische Chroniken*, er þess getið að Íslandsfar Ham-

⁵⁹ *Islandica* XV, 1924, bls. 3.

borgarmanna hafi hrakið til Grænlands 1537 og að nýju 1539, og var skipið í síðara skipti örskammt undan landi, svo að draga hefði mátt í land með byssuskoti, en stormur hindraði landtöku og óveður; eftir þetta var skip sent frá Hamborg vorið 1542 að leita Grænlands; skipstjórinn *Gert Mestemaker* fann landið, en varð ekki var við neitt fólk.⁶⁰ Þessar ferðir Hamborgara hafa verið settar í samband við sögnina um Jón Grænling.⁶¹ Ólafur getur þeirra ekki, og hefur honum sjálf-sagt þótt sem rétt er að Íslandsför Hamborgara kunni að hafa hrakið oftast til Grænlands, þótt ekki sé nefnt í annálum. Þessi þrjú Hamborgaraskip hafa þó þann kost að við vitum að þau voru til og sigldu eða hrakti til Grænlands á nokkurn veginn réttum tíma.

Ion Grönlándt er nefndur í fógetareikningum 1550, útróðrarmaður á Seltjarnarnesi,⁶² og vísa ég því til Ólafs hvort þar geti verið kominn Jón Grænlingur Grænlands annála.

Síðast fjallar Ólafur um aldur Grænlands annála og höfund, og er þar litlu að bæta við það sem áður var sagt. E. t. v. hefði hér verið ómaksins vert að gera skipulega grein fyrir mismunandi skoðunum manna á aldri annálanna. Ég tek Þormóð Torfason (1636–1719) sem dæmi. Í *Gronlandia antiqva*, bls. 6–7, segir Þormóður sögu Klemensar á Látrum í Aðalvík eftir Grænlands annálum. Hann tekur það eftir annálunum að Klemens hafi verið uppi fyrir 50 árum, en bætir sjálfur við: 'circiter, ut colligo, annum MDLXXX'. Þetta væri eðlilegt að skilja svo að Þormóður hefði talið Grænlands annál sett saman um 1630. Og ekki hefur hann það frá Þórði Þorlákssyni, ef rétt er að hann hafi talið þau samin 1643.

Á bls. 287–88 er vikið að merku atriði, sem er samanburður á stíl á ritum Jóns lærða og frumsömdum köflum í Grænlands annálum, og hefði verið fengur að fá því gerð nánari skil.

Nafnaskrá við bókina hefur reynst mér traust og einnig handritaskrá, sem er mikils virði. Varla er tiltökumál, þótt fyrir komi að vanti blað-síðutölu við nafn, svo sem 52 við *Landabók* og 224 við *Lyschander*.

⁶⁰ *Hamburgische Chroniken in niedersächsischer Sprache*, herausgegeben von J. M. Lappenberg, 1861, bls. 136–7, 169 og 187. Hubert Seelow þakka ég útvegum ljósríta.

⁶¹ L. Brinner, *Hansische Geschichtsblätter*, 1912, II, bls. 356. Sbr. Louis Bobé, *MoG* 54, 1925, bls. 427–8, og *MoG* 55.1, bls. 6. Sjá einnig Björn Þorsteinsson, *Saga V*, 1965, bls. 18.

⁶² *Íslenzkt fornbréfasafn XII*, 1923–32, bls. 184.

Hitt þykir mér athugaverðara að í nafnaskrána vantar tilvísun til allra sem nefndir eru í formála Ólafs upp á 14 blaðsíður (xi–xxiv). Þess má geta að KVHAA-handrit er ekki í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi, eins og ætla mætti af handritaskrá; akademían er sjálfstæður aðili. Landakort hefðu mér þótt þarfleg fleiri en eru, og þá einnig Grænlands-kort fyrri alda manna og kort af Norðurhöfum, þótt ekki væri um þau fjallað sérstaklega í bókinni. Ytra útlit er í alla staði prýðilegt, sem hæfir góðri bók. Nafnið *Grænland í miðaldaritum* varð mér eilítid umhugsunarefni, vegna þess að nær helmingur bókarinnar er þó útgáfa og rannsókn á riti sem óneitanlega er frá 17. öld, þótt það sæki mest efni í fornritin. Í efnisyfirliti hefur Ólafur Grænlands annál sér og íslenskar miðaldaheimildir um Grænland í öðrum stað, sem eðlilegt er. En hvernig ber þá að skilja *miðaldarit* í bókarheiti?

Ég vil að lokum ítreka það sem ég held að hafi komið glöggt fram í máli mínu hér á undan, að ég er þess fullviss að vel hefur tekist til með útgáfu Grænlands annála og þær margþættu rannsóknir sem bók Ólafs geymir. Ólafur hefur oft sýnt að hann er kunnáttumaður mikill í fræðum sínum og flestum öðrum hugkvæmari. Þetta hefur enn einu sinni sannast. Ólafur hefur hér með rannsóknum sínum lagt traustan grundvöll, sem aðrir munu byggja á, og er sýnt að með útkomu þessarar bókar hefur fræðunum miðað góðan spöl fram á leið. Þar með veit ég að markmiði höfundar er náð. Ég óska Ólafi heilshugar til hamingju með þetta mikla verk, og þakka fyrir hönd okkar sem njótum.

HELSTU SKAMMSTAFANIR

DG: *Diplomatarium Groenlandicum 1492–1814*. . . . Udg. ved Louis Bobé. *Meddelelser om Grønland* 55.3. København 1936.

GHM: *Grønlands historiske Mindesmærker*. [Finnur Magnússon og C. C. Rafn]. I–III. København 1838–45.

MoG: *Meddelelser om Grønland*.

StormIslAnn.: *Islandske Annaler indtil 1578*. Udg. . . . ved Dr. Gustav Storm. Christiania 1888.

JÓN SAMSONARSON

ÚR GRÆNLENDINGA RÍMUM

Í *AM 770c 4to* θ, bl. 11, skýrir Árni Magnússon frá *Grænlandinga rímum* sem ort hafi Jón Guðmundsson í Rauðseyjum á Breiðafirði. Að sögn Árna voru fyrstu tvær rímurnar um sigling Martins Frobishers til Grænlands, en alls töldust rímurnar hafa verið sex eða átta. (Sjá hér á undan, bls. 232.) Af orðalagi má ráða að rímurnar voru Árna ekki tiltækar, og hefur hann að einhverju leyti stuðst við sögn annarra. Jafnvel kynni að mega leggja það í orð Árna að hann hafi talið óvíst að rímurnar væru lengur til. Á hinn bóginn er erfitt að rengja það að Jón í Rauðseyjum hafi ort rímur um grænensk efni, og er ólíklegt að fólk á uppvaxtarárum Árna vestur í Hvammi í Hvammssveit hafi ekki farið nærri um það hverjar rímur lágu eftir Jón í Rauðseyjum, sem var á sínum tíma eitt helsta skáld þar fyrir vestan. Ekki eru samt Grænlandinga rímur taldar með öðrum rímum Jóns í rímnaskrá, svo að kunnugt sé, og bendir það til þess að þær hafi lengi verið fágætar. Þó eru líkur til þess að brot úr Grænlandinga rímum hafi varðveist í safni Árna Magnússonar.

AM 152 8vo er handrit sem hefur að geyma kvæði, sálma og rímur, trúlega skrifað á síðari hluta 17. aldar, og er illa farið. Víða vantar í, og sumt er í brotum. Meðal nafna sem fyrir koma í handritinu er *Hildibrandur Jónsson*, og er hann sonarsonur Jóns Guðmundssonar í Rauðseyjum að því er Páll Eggert Ólason telur (*Menn og menntir IV*, 1926, bls. 700). Hildibrandur bjó í Rauðseyjum, sagður 49 ára í Mannatali 1703 (bls. 153). Í fjórða hluta handrítins, eins og því hefur verið raðað saman, eru rímnabrot, og eru þau talin upp í skrá Kálunds um handrit í Árnasafni (II, bls. 418), að því fráskildu að láðst hefur að geta þar um rímnabrot sem er á bl. 53 og 54. Á spássíu neðan við texta á bl. 53r stendur með hendi Jóns Sigurðssonar forseta: "Frobishers rímur. 1. ríma." Sama heiti rímnanna er með hendi Jóns á blaði sem legið hefur utan um rímnabrotin. Í brotinu sem hefst efst á bl. 53r er sagt frá siglingu Martins Frobishers um Norðurhöf 1577, og hafa rím-

urnar verið nefndar eftir því *Frobishers rímur*, en óvíst er að þetta nafn sé eldra en frá dögum Jóns Sigurðssonar. Miklu sennilegra er að rímnabrotið sé úr upphafi *Grænlandinga rímna*, sem Árni Magnússon segir frá, eftir Jón Guðmundsson í Rauðseyjum. Til þess bendir einnig uppruni handritsins.

Í *JS 403 4to*, bls. 602, hefur Jón Sigurðsson skrifað upphaf rímnabrotsins og niðurlag eftir 152, og lætur hann þess getið að ef til vill vanti nokkuð af upphafi rímunnar. Það er þó eins og fram kemur af orðum Jóns óvíst.

Eftir lýsingu Jóns í 403 er farið í Rímnatali I, bls. 155, þar sem rímnanna er getið undir nafninu *Frobisher*.

Efni Grænlandinga rímna er komið úr Grænlandskroníku Lyschanders, sem var prentuð í Kaupmannahöfn 1608. Enska lýsingar á ferðum Martins Frobishers, sem prentaðar eru í *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries . . . By Richard Hakluyt, VII, 1904*, bls. 204–375, eru ólíkari rímunum að efni en danska rímkroníkan, eftir því sem samanburði verður komið við. Ekki fer þó frásögn Lyschanders og efni rímnabrotsins saman að öllu leyti, og hefur höfundur rímnanna sýnilega stuðst við nokkuð stytta og frjálslega íslenska lausamálsþýðingu af dönsku kroníkunni. Rímnahöfundur hefur þó einnig hagrætt efninu og fært í stílinn, losað sig við málalengingar sem síður hentuðu í rímnafrásögn, en aukið annað.

Til glöggvunar á afstöðu rímunnar til danska kvæðisins og þýðingarinnar íslensku er hér tekinn upp kafli sem svarar til síðasta hluta rímnabrotsins. Danski kafllinn er úr útgáfu rímkroníkkunnar 1608, bl. Mij–Mij, en íslenska þýðingin er tekin eftir *AM 568 4to* 22 bl. 15r, 12. kap. annarrar bókar. Handritið er skert á jöðrum, og er textinn hér fylltur eftir *AM 779b 4to* bl. 23v–24r. Þessi þýðing er einnig í *AM 779a 4to* og *AM 779c 4to IV* og *V*, en samband handrita hefur ekki verið kannað. (Sjá skrá Kálunds um handrit í Árnasafni II, bls. 199–200.) Önnur þýðing íslensk er í *AM 779c 4to*, eignuð Jóni Ólafssyni Indíafara, og einnig í *Lbs. 150 4to*.

Kafllinn úr danska kvæðinu er á þessa leið:

Der kom paa Klippen saa vildde Mend/
Som alldrig nogen tilforn haffde kend/
De brugte saa vnderlig fore.
De nicked oc bucked met anddet slig Spill/

Dend Høffuizmand bød dem Venligen til/
 Om de hannem bje tore.
 Hand lagde dem frem vdaff sit Gods/
 Knjffue oc Speyel/ oc anddet der hoss/
 Mand tenckte dem skuldde vell houffue.
 Tegned oc vjste vaar Vænlig oc bljd/
 De skuldde kun friligen komme djd/
 De vildde dem holdde god louffue.
 De saae det vaar saa broget oc smuct/
 De huldde sig til/ stoe dog paa fluct/
 Om nogen Mand vildde sig røre.
 Huad mand dennem bød/ de tegnedt dær ved/
 Mand skuldde det lægge paa Jorden need/
 De vildde ey hendde det føre.
 Vaar det/ dem lysted: de toge det hen/
 Och lagde saa noget aff deris igen/
 Saa motte huer lade sig nøye.
 De duælde ey længge/ men huld' sig der fra/
 Der' Vænskab de torde ey lide paa/
 Men vildde det først forsøge.
 Der de fornam det var i der' Acht/
 At tage aff Folcket met Vold oc Macht/
 De lode sig ey fortryde.
 Men samldis i hobe oc komme hær for/
 Och gjorde dend Værn dem mulig vor/
 Met Slygger at kaste oc skyde.
 Saa greeff da disse/ der' Bøsser i hand/
 Da motte dend vildde oc nøgen Mand/
 Fra dennem til Fiældden rømme.
 Huer vared sig sictig oc kom der fra/
 Dog monne mand der tho Fangger faa/
 Som sig lode noget forsømme:
 Dend ene vaar slinddig/ oc varede paa/
 Met listige Fund kom hand dem fra/
 Den andden loed de bær' Vare.
 Saa saae Forbisser sig om i Vraa/
 Om Landdet det kundde oc noget formaa/
 Betale slig wmag oc Fare.
 Och fandt vnder Fiældden en Malm oc grud
 Der haffde en Guld oc Sølfue hud/
 Som faldt hannem væl i øye/
 Hand holdt sig der fra til Skibben igen/
 Forkyndde dend Tidend/ oc lagde der hen/
 Dend Rigdom oc Guld at søge.

Texti íslensku þýðingarinnar er þannig:

[Þá hlupu frammi ä bið]rgenn menn ad skipenu, enn hófdu þo ej skiliannligt M[äl, helldur bendtu t]il sem þeir villdu koma þeim J land, hófudsmadurinn lagde firer [þá af sijnu] göttse, kramvóru, knifja speigla og annad slijkt sem h[ann me]ntte þeim þarfligt, teijknnadj þeim og bentj til sijn ad koma, enn þeir [voru] athugasamer og adhuguler, huad sem menn ad þeim riettu, benttu [þeir ad] menn skilldu a Jórd Nijdur leggia, og það þa gijrnttj toku þeir og lógdu suo N[o]ckud Nærrj læge apttur j stadinn, enn eckj villdu þeir Nærrj ganga, flijdu sijdann j burtt, og komu Apttur storum flockum samann, með bogum og slóngum og giordu so mikid ahlauf sem gatu, enn hijner toku þa til sinna varnna og er þeir fornumu bissur og suerd, enn voru Naktter og litt til buner, firer þui fludu þeir til fialla og sinna fijsnna. þesse Marteiyrnn sa og gaumgiæfde vija huad þar til landsnijtia vare og fann vmm sijder bædj gull og silfur malm, þetta þocknadist honum vel og for so til skips og kunngiordj þesse tijdinde . . .

Í rímunni er herbúnaði öllum lýst nákvæmar en gert er í kroníkunni og teygt úr bardagalýsingu. Siglingunni er gerð góð skil og rækilega sagt frá sjóhrakningum. Aðdragandinn um meykónginn á Englandi og skipasmíðina er aukinn frá því sem var í danska kvæðinu og þýðingunni íslensku, og allt er gert sögulegra en efni stóðu til. Frobisher er lýst sem vopnglöðum bardagamanni. Kenningar eru í samræmi við þetta, og setur það svip á rímuna, sem fær nokkurt yfirbragð riddarasögu, þótt efni sé tekið að heita má úr samtímanum. Í Grænlandinga rímum hefur verið nýstárlegt efnisval, og eru þær að þessu leyti sambærilegar við *Skotlands rímur* séra Einars Guðmundssonar frá Stað á Reykjanesi, en efnistökin eru gamalkunn. Athyglisvert er hvernig rímnaskáldið fellir nýtt söguefni að gamalli skáldskaparhefð.

<i>AM 152 8vo</i>	1 Sneckiann oms i snegdu bil	53r
<i>IV bl. 53–54:</i>	þo sneidd sie s[om]ja
duals er komenn a drafnar hil
med druckinn [oma].	
	2 Þatturinn bidi mid(i)ungs mior
hia *menia *gierdum
vm grennlending(a) boluers bior
nv blanda verdum.	
	3 Marteirn hiet sa stijfði sterkur
stiriar felldi	

1.1 snegdu] *skr.* snegdu.

2.2 menia] *skr.* meinia. gierdum] giredum *hndr.*

- a einglandi var madurin merkur
i meijkongs velldi.
- 4 Elisabet hlad grund hiet
sem haudri stjrdi
med rausnum pridast ríjkid liet
og recka hjrdi.
- 5 Marteirn þessi miog var slijngur
i malma safni
Forbisser hiet einglendingur
ad odru nafni.
- 6 Var honum kún(n)ug vjda leid
vm vatna heima
longum hafdi hann latid skeid
a lodrid sueima.
- 7 Vm obigdir eijar og lond
hann æddi vjda
þar þuj íafnnann bloduga rond
þar beniar suida.
- 8 Þo longum hefði hann lægis hest
a lodrid hrúnndid
grenland var honum girndinn mest
ad giæti hann fúndid.
- 9 Var honum sagt ad silfur (og) gull
med saudúngs romi
væri þar nog enn vopna vl
þad virttist somi.
- 10 Þar fi(r)er vill hann þangad ga
med þornna lúndum
þo hætta stor og billgia bla
þad banni stundum.
- 11 Meijkonginum leist mæta rad
hans *mann doms hijggia
þui *liet skip a þoska lad
firer þegnnenn biggia.
- 12 Til orustu buenn oll voru riett
med ongu tali

5.3 Forbisser] *er með litlu f-i í hndr.*

11.2 mann] *manns hndr.* 3 liet] *skr. leit.*

- giorvoll ofann i sio mal sett
af seigu stali.
- 13 Þa búenn var sierhuer bussann stor 53v
a brimla haller
Marteirn geck a mæfels jor
(og) menn hans aller.
- 14 Bissur skotvopnn bitúrlig suerd
med bolvers klædum
þa vorú nog j þeirra ferd
a þoska hædum.
- 15 Ijtar hala upp ackerenn bratt
og alltt til bú
seglinn vinda ad hunum hatt
af hofnnum snúa.
- 16 Kari tekur ad kueda uid raust
a kembings miri
j vodernar blies hann valla laust
enn veifar stijri.
- 17 Til vt nordurs ijtar þadann
ættar hallda
húesser storma glaúm med gladann
greniar allda.
- 18 Stúndum moti stormurinn blies
med sterkum hliodum
ognnenn ox vm fiska fles
suo fel(m)tt(r)ar þiodum.
- 19 Hafijs lijka hitta dijriinn
hliesinns gamla
af honum var þakinn mialldúrs mirinn
martt vill *hamla.
- 20 Gnijriinn lop(t)sins giorist eij linur
glijann brosti
hagl og snior aholddum dinur
med hordu frosti.
- 21 Hingad (og) þangad hrocktust skip
j hættum stormi

- húorgi land þo saú i suip
af sioar ormi.
- 22 Ijsinn stor a skeidum skall
suo skridúr j sudum
vedrid huesti glijann gall
enn glimur i vdum.
- 23 Vodaligt hreggid *virða nisti
voknar krúna
stor var neid enn stormurinn hristi
streingi snuna.
- 24 Væta og *kulldinn vaxa tok
þuj vikna traudir
vikurnar sex sem birttir bok
þeir bidu þær naudir.
- 25 Það mest gladdi þegna súeit 54r
i þraúta ijm
ad albiartt var a ranar reit
vm rauda grimv.
- 26 Gatu þeir alltt það gella sied
sem giarnann villdu
aptur og fram vm brimla bed
þeim billg(i)ur filldu.
- 27 Enn kom þar ad ijsinn stor
fra ijtum rekur
reid var allða rumur sior
þuj riganna tekur.
- 28 Huitalaudur a hefrings brautum
hrúndi stíjrj
atta daganna vmdi j skautum
ijgners hlijrj.
- 29 *Osludu dijrrinn þiliu þratt
j pickum vdum

23.1 virða] vda og er-band á milli v og d.

24.1 kulldinn] skr. kaulldinn.

28.2 hrúndi] virðist vera afbrigðileg þátíðarmynd af hrinda, nema fallið hafi
niður orð í hndr., t. d. hrúndi (um) stíjrj.

29.1 Osludu] olsudu hndr.

- bilúr a stofnum hrigtir hatt
j hordum sudum.
- 30 Garpar villdu giarnann land
med *geislum brúna
sia suo húerfi gliju grand
fra gollttum huna.
- 31 Land fi(r)er stafni sijdann sia
af siafar húndi
ætludu lider afrika
þad eflaust mundi.
- 32 Brast su otlún laufa lúnd
eg lioda hid rietta
þuj obigdir af grenlands grúnd
voru gilldar þetta.
- 33 Sia þeir hamra hola og fioll
vm haudrid kallda
ofærtt var af vfa holl
þar vpp ad hallda.
- 34 Lidir suo ad landi ga
enn liettir kuida
hofnn þo ongua seggir sia
nie sanda frida.
- 35 Hittu vm sidir væna vijk
og varpa vt fleinum
seglinn fella enn sueitinn rijk
þa suiptist meinum.
- 36 Fram a biorginn folk orijrtt
ad flaustrum vendi
enn mal þess einginn skilldi skjirtt
hia skioma *bendi.
- 37 Koppum benttu ad koma a land
af kollgu|vognum 54v
Marteirn geck þar sialfur a sand
med sijnum brognum.

30.2 geislum] geilsum *hndr.*

31.3 afrika] America *kronika Lyschanders*; og meinttu þad Americam 568.

36.4 bendi] bendir *hndr.*

- 38 Af sijnu gossi ijfrid ott
fi(r)er ijta logdu
hnijfa og *speigla skip menn skiott
þad skast til hofdu.
- 39 Teiknudú hinum ad taka med sier
og til sijn ganga
þad þeir villdu og þarfligt er
fi(r)er þunda spanga.
- 40 Athugasamir eru j lúnd
og ad sier hijggia
enn virdum liennttu ad varpa a grúnd
þuj villdu þiggia.
- 41 Ganing sinn af gossi seggia
giora þeir fanga
enn a moti laún þar leggia
litt nær ganga.
- 42 Sijdann hlaupa burttu bratt
til bigda sinna
komu suo aptur gedid var gratt
til garpa hinna.
- 43 Otoluligann muga man(n)s
þa Marteirn sier
j flockum brúna fram til hans
þar flaustrid er.
- 44 Grenlendingar geisa og ga
ad gorpum sniollum
boga og slongur bera þeir þa
med briniv trollum.
- 45 Streingur og vijrinn stúndi mior
vid stiriar platu
Einskum giora þeir ahlaup stor
sem orkad gatu.
- 46 Hinir þa gripa *hræfar orm
og hilldar sueipa

38.1 sijnu] u *skr. líkt* o. 3 hnijfa] *skr. hñijfa*. speigla] *speillga hndr.*

42.3 komu] u *skr. líkt* o.

46.1 Hinir] *skr. hiñir*. hræfar] *hærfrar hndr.*

- bunir að vekja branda storm
af þissum hleipa.
- 47 Virðar landz þegar vopnnenn sia
og varner hardar
fludu burttu fliott sem ma
j fílsni íjardar.
- 48 Marteirn giætti morgu að
hinn menta bradi
reikar síjdann geims fra glad
a græna laðj.
- 49 Fann þar viðja fofnners vll
j fiollum inni
for til skips med goss og gull
og gladvært sinni.
- 50 Íjtum síjnum alltt ried tia
vm oltun sanna

47.1 vopnnenn] op leiðrétt, upphaflega skr. ar-band á eftir v-inu.

Stórir stafir eru settir í útgáfu í upphafi vísna, merkjum er sleppt á milli vísuorða og erindi eru tölusett, sem ekki er í handriti.

Í inngangi rímunnar leikur skáldið með söguna um dvergarnjöldinn, sem algengt var að fornu og nýju. (BKÞRímur, bls. 211 og 281–2. Einnig Rit Rímnafélagsins I, bls. 265.) Í kenningunni *snekkjan Óms* á trúlega að taka *Óms* sem hliðarmynd við *Óma*, eignarfall af *Ómi*, sem er gamalt Óðinsheiti. Önnur dæmi um þessa orðmynd eru m. a. *Óms eldur* um sverð (Olgeirs rímur XVIII.69) og *Óms flæði* (“Oft eg hrindi Fjalars fornu ferju hrói / ört í skyndi Óms á flæði, / ef yrpu vindur lénast næði.” Rímnatal I, bls. 122). Annar kostur er að lesa *snekkjan Óms*, og væri kenningin þá hugsuð líkt og *orða skip* (“Það skal upphaf óðar míns / orða skips í stafni.” Reinalds rímur III.6. BKÞRímur, bls. 201), *mærðar bátur* (“Dreingir vilja Durnis mát / af dreggjum at fylla mærðar bát.” Konráðs rímur VII.3. “Ma eg ei ferma mærðar bat. af mælsku gædum.” Vilmundar rímur viðutan V.2), *nökkvinn ljóða* (Pontus rímur XXVII.1) eða *ljóða dugga* í Egils rímum Skalla-grímssonar eftir Jón Guðmundsson í Rauðseyjum (Stefán Karlsson, Gömul hljóðdvöl í ungum rímum. Íslenzk tunga V, bls. 16). Heldur er til lýta samhljómurinn við rímorðin *s[om]a* — [*oma*], sem eru að vísu að mestu leyti tilgáta! Betur færi *snekkjan *óðs*, en fram hjá orðinu *oms* verður ekki komist. Þannig stendur greinilega í handritinu.

Orðið *snegða* kemur fyrir í fornum rímum og er skýrt sem öxi í Rímnaorðabók Finns Jónssonar. Samkvæmt því er *snegðu bylur* orustukenning, sem ekki á alls kostar vel við hér. Í Ormsbók Snorra-Eddu er *snegða* talið með lastheitum um

konur, og eru sum þeirra tröllkonuheiti, svo sem skessa og syrpa. (Útg. Finns Jónssonar, 1924, bls. 107.) Í þessari merkingu virðist orðið *snegða* haft í Bellerofontis rímum, IV.60, fremur en það merki þar öxi, eins og talið er í skýringum við útgáfuna. (Rit Rímnafélagssins II, bls. 120 og 167.) Ef litið er á orðið sem tröllkonuheiti væri *snegðu bylur* kenning um hugann, sem er miklu tækilegra. Hins vegar segir Björn Halldórsson í Sauðlauksdal að *snegða* takist fyrir ljótt ókyrrlæti manna á faraldsfæti og *snegðulegur* kallist sá maður sem aldrei vilji kyrr vera og eiri illa annarra manna viðræðum. (Bibl. Arnam. XXIX, bls. 152.) En ekki verður séð að þessi merking gagni til skilnings á rímunni.

Alengt er að dvergaskipið, sem einnig er kennt við Óðin og jötna, er dregið á flot eða því er rennt af mærdarsandi úr þey tröllkonunnar út á dvergahaf; t. d. í Egils rímum Jóns í Rauðseyjum, 17.1: "Gínars fley úr Gríðar þey eg gjöri að leiða / út á Litars æginn breiða . . ." (Íslenzk tunga V, bls. 16.) Í Grænlandinga rímum stendur í *snegðu byl*, og er það sambærilegt við aðra vísu í Egils rímum Jóns, 34.1: "Geysi fús í Glettu byl / Gauts hin veika ferja / fyrst á Vestra flæðar hyl / hún flasar á millum skerja." (Íslenzk tunga V, bls. 20.)

Dvals drafnar hylur getur verið skáldskapurinn: *drafnar hylur* er sjór, *Dvals* breytt úr *Dvalins*, eignarfall af dvergshetitinu *Dvalinn*. Orðmyndin er m. a. í Egils rímum Jóns í Rauðseyjum, *Dvals gjald* (Íslenzk tunga V, bls. 16) og *Dvals mar* (Íslenzk tunga V, bls. 19). Til að halda heilli mynd þyrfti þó að mega líta hér á *Dvals drafnar hyl* sem hafdjúpið sem kvæðasnekkjan siglir með *drukkinn Óma*, skáldskaparmjóðinn; en ekki skal því haldið til streitu að þannig hafi endilega verið skilið.

Orðabáttur Fjölms er kenning um skáldskap í fornum rímum og líka *ræða Týs* og *mál Þjassa* (BKÞRímur, bls. 200), en einnig *báttur Durnis* ("Hér skal dreifa Durnis þátt." Konráðs rímur VII.1). Hliðstæð kenning er *þáttur Miðjungs. Menja Gerður* er að sjálfsgöðu kvenkenning, *Bölvers* (þ. e. Bölverks eða Óðins) *bjór* er skáldskapardrykkurinn eða sjálf ríman. Skáldið hverfur frá inngangi eða mansöng, sem reyndar er lífill, a. m. k. eins og ríman hefur geymst, og snýr sér að söguefninu.

Kenningar í rímunni eru einfaldar og flestar auðskildar. Efnið er sjóferð, og eins og að líkum lætur er drjúgur hluti kenninganna um sjó og skip:

Sjór: *vatna heimar* (6.2), *þorska láð* (11.3), *brimla hallir* (13.2), *þorska hæðir* (14.4), *kembings mýri* (16.2), *fiska fles* (18.3), *mjalduros mýri* (19.3), *Ránar reitur* (25.3), *brimla beður* (26.3), *hefrings brautir* (28.1; sjá BKÞRímur, bls. 107), *ufsa höll* (33.3). Tvívegis er sjórinn kallaður *löður* (6.4, 8.2), og einnig er talað um *hvítalöður* (28.1) á sjónum. Sbr. einnig það sem segir um *glýju* hér á eftir.

Skip: *lægis hestur* (8.1), *Mæfils jór* (13.3), *Hlés dýr* (19.1–2. *Hlésins gamla* er þannig í hndr., en e. t. v. á fremur að lesa í þremur orðum: *Hlés ins gamla*, *sjóar ormur* (21.4), *þilju dýr* (29.1), *húna göltur* (30.4), *sjávar hundur* (31.2), *kólgu vagn* (37.2), *geims glaður* (48.3). Heiti: *skeið* (6.3, 22.1), *flaustur* (36.2, 43.4).

Seglin eru kölluð *voðir* (16.3), en aldan heitir *bylgja* (10.3, 26.4), *alda* (17.4, 27.3), *úður* (22.4, 29.2).

Skáldið fær rímunni sögulegt svipmót og lýsir Marteini öðrum þræði sem fornkappa. Elisabet (1533–1603) er meykóngur í Englandi, og skipin sem hún

lætur byggja fyrir hann eru sett stáli ofan í sjómál til varnar. Kenningar eru um orustu, vopn og verjur að fornum hætti:

Orusta: *málma safn* (5.2), *branda stormur* (46.3).

Vopn: *brynju tröll* (44.4), *hrævar ormur* (46.1).

Brynja: *styrjar feldur* (3.2), *Bölvvers klæði* (14.2), *styrjar pláta* (45.2); *pláta* eitt sér gat merkt brynja (Rímnaorðabók Finns Jónssonar, bls. 289).

Hjálmur: *Hildar sveipar* (46.2).

Skjöldur heitir: *rönd* (7.3).

Einnig eru í rímunni nokkrar mankenningar:

Karl: *vopna Ullur* (9.3), *þorna lundur* (10.2), *laufa lundur* (32.1), *skjóma bendir* (36.4), *þundur spanga* (39.4). Oftar eru notuð skáldleg heiti: *bragnar* (37.4), *garpur* (30.1, 42.4, 44.2), *höldur* (20.3), *kappi* (37.1), *lýðir* (31.3, 34.1), *rekkur* (4.4), *seggur* (34.3, 41.1), *sveit* (35.3), *virðar* (23.1, 40.3, 47.1), *ýtar* (15.1, 17.1, 27.2, 38.2, 50.1), *þegn* (11.4, 25.1), *þjóðir* (18.4).

Kona: *menja Gerður* (2.2), *hlaðgrund* (4.1).

Aðrar kenningar eru fáar. Gull er kennt *sauðungs rómur* (9.2) og *Fofnirs ull* (49.1). Sauðungur er gamalt jötunheiti í rímum (Rímnaorðabók Finns Jónssonar, bls. 310), en Fofnir (eða Fófnir) er drekin Fáfñir. Augu eru *geislar brána* (30.2). *Prauta íma* (25.2) um sjóhrakningana er kenning sambærileg t. d. við kenninguna *sútar íma* í gömlum rímum (Mágus rímur V.46). Sérkennileg er kenningin *ignirs* (eða *ígnirs*) *hlýri* (28.4), sem virðist höfð um vindinn. Hér ætti kenniorðið líklega að merkja *eldur*, sbr. í fornum rímum *bróðir loga* (BKÞRímur, bls. 113), og er spurning hvort þar er ekki á ferðum latneska orðið *ignis* í íslenskrri mynd.

Skáldleg heiti önnur en þau sem hafa verið nefnd eru *benjar* (7.4) um sár, *kári* (16.1) um storminn sem er persónugerður í vísunni, *gríma* (25.4) um nóttina, *hauður* (4.2, 33.2) og *láð* (48.4) um land.

Af öðrum einstökum orðum skulu einungis nefnd: *Hýra* (4.4), gera hýran, hýrga, gleðja; sbr. í Fjölmóði Jóns Guðmundssonar lærða: "Hafða eg skipmenn / hýrt velflesta." (Safn V.3, bls. 71, 287. er.) *Bússa* (13.1), skip; m. a. í gömlum rímum. (Rímnaorðabók Finns Jónssonar, bls. 50.) *Ætt* (17.2) haft um átt, sem var algengt í fornu máli. *Glýja* (20.2, 22.3, 30.3) er m. a. þekkt úr veðurfarsmáli og er skýrt í Orðabók Menningarsjóðs sem *daufur þerrir*, (*þoku*)*slæða* (bls. 192), en einnig virðist mega nota orðið í skáldskap um sjó eða sjávardrif, og er talið að það sé afbökun úr fornu sjávarheiti *glýjuðr*; t. d. í Sveins rímum Múkssonar, XVII.6: "Lögd er glýja öldu ormi undir fótinn;" (Rit Rímnafélagsins I, bls. 180; sbr. einnig bls. 288). Annað dæmi er í kvæði sem eignað er Hallgrími Péturssyni: "Glýjan reis grá hart, / gnáp þá stormur hrylti, / öldu geys grimt margt / glæstum reiða spilti;" (Sálmar og kvæði II, 1890, bls. 363). *Gáningur* (41.1) er haft í rímunni um það sem maður vill eða kys sér til handa. Í þeirri merkingu er orðið m. a. í Ósvalds sögu (í Reykjahólabók I, Ed. Arnar. A 15, bls. 82.8). Orðið er líka í Þorlákssbiblíu, 1644, Sam. II, 21.4: "og ecke helldr er vor ganingr ad nockur Madr sie drepenn af Jsrael." Í Guðbrandsbiblíu var þetta: "og ecke helldr vilium vier ad nockur Madr sie drepinn af Jsrael." (Dæmi úr Orðabók Háskólans. Sbr. einnig Íslenzkt fornbréfasafn XI, bls. 519, og XII, bls. 307.) Gerla er skr. *gella* (26.1), fylgdu er skr. og rímað *filldu* (26.4).

SKAMMSTAFANIR, STYTTINGAR OG ÚTGÁFUR

- Bibl. Arnam.:* *Bibliotheca Arnamagnæana*. I-. Hafnæ 1941-.
- BKÞRímur:* Björn K. Þórólfsson. *Rímur fyrir 1600* . . . Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga IX. Kaupmannahöfn 1934.
- Grænlandskronika Lyschanders:* Claus Christophersen Lyschander. *Den Grønlandske Chronica*. Kjöbenhavn 1608.
- Íslenzk tunga:* *Lingua Islandica. Íslenzk tunga*. Tímarit um íslenzka og almenna málfraði. 1.-6. árg. Reykjavík 1959-65.
- Íslenzkt fornbréfasafn:* *Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn* . . . I-. Kaupmannahöfn og Reykjavík 1857-.
- Konráðs rímur: Riddara-rímur*, efter handskrifterna utgifna af Theodor Wisén. Köpenhamn 1881.
- Mágus rímur: Rímnasafn* . . . ved Finnur Jónsson. I-II. Köbenhavn 1905-22.
- Manntal 1703: Manntal á Íslandi árið 1703*. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín. Reykjavík 1924-47.
- Olgeirs rímur: Olgeirs rímur danska* eftir Guðmund Bergþórsson. I-II. Reykjavík 1947.
- Orðabók Menningarsjóðs: Íslenzk orðabók* handa skólum og almenningi. Ritstjóri: Árni Böðvarsson. Reykjavík 1963.
- Pontus rímur:* Pontus rímur eftir Magnús Jónsson prúða, Pétur Einarsson og síra Ólaf Halldórsson. Grímur M. Helgason bjó til prentunar. *Rit Rímnafélagsins* X. Reykjavík 1961.
- Reykjahólabók:* Reykjahólabók. Islandske helgenlegender. I-II. Udgivet af Agnete Loth. *Editiones Arnamagnæanæ*. Series A, vol. 15-16. Hafnæ 1969-70.
- Rímnaorðabók Finns Jónssonar: Ordbog* . . . af Finnur Jónsson . . . Köbenhavn 1926-28.
- Rímnatal: Rímnatal*. I-II. Finnur Sigmundsson tók saman. Reykjavík 1966.
- Rit Rímnafélagsins: Rit Rímnafélagsins*. I-. Reykjavík 1948-.
- Safn: Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta* að fornu og nýju, gefið út af Hinu íslenzka bókmentafélagi. I-VI. Kaupmannahöfn og Reykjavík 1856-1939.
- Skotlands rímur: Skotlands rímur*. Icelandic Ballads on the Gowrie Conspiracy. Edited by W. A. Craigie. Oxford 1908.
- Skrá Kálunds um handrit í Árnasafni: Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling* . . . I-II. Köbenhavn 1889-94.
- Vilmundar rímur viðutan: Vilmundar rímur viðutan*. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. *Íslenzkar miðaldarímur* IV. Reykjavík 1975.

JAN SAND SØRENSEN

KOMPOSITION OG VÆRDIUNIVERS I EGILS SAGA¹

1. INDLEDNING

UMIDDELBART forekommer det ikke let at bringe et traditionelt kompositionsbegreb i anvendelse ved en analyse af *Egils saga*. Lige så lidt som de øvrige islandske ættesagaer bærer den præg af f. eks. senere europæisk romankunsts raffinerede og udspekulerede kompositions-mønstre. Ikke desto mindre er det hensigten med dette arbejde at argumentere for og at demonstrere, at det er i kompositionen, den historiske bevidsthedsform, som har afsat sig i sagaen, må opspores, fremfor i de mange tilløb til dette og hint rundt om i tekstens enkeltdele.

Forskellige forhold ved sagaen lægger hindringer i vejen for at af-dække dens sammenfattende struktur. Der er den iøjnefaldende deling i to 'undersagaer' — om Þórólfr og Egill —, det komplekse spil mellem handlingens hovedspor og mange episke svinkeærinder. Det socialt og geografisk snævre handlingsrum i de traditionelle islændingesagaer er brudt op og en storpolitisk og storgeografisk verden åbner sig med rige muligheder for at følge heltene på vikingetogter i det fremmede, — handlingen strækker sig over flere generationer, idet visse perioder er grundigt belyst, mens til andre tider hele tiår forsvinder i en bisætning. Et omvendt udtryk for denne sagaens 'righoldighed' er de mange forskellige læsninger eller fortolkninger, den har givet anledning til. Disse ofte indbyrdes meget modstridende læsninger synes ganske vist at bygge på træk ved sagaen, som *er* manifeste i den, men til gengæld at under-belyse andre, så vidt jeg kan se netop ved ikke at udgå fra komposi-tionen, som det sted, hvor sagaens helhedsudsagn må søges.

Indledningsvis kunne man hæfte sig ved den særstilling, *Egils saga* indtager ved sit persongalleri, historiske forankring, konflikttypologi, som placerer den alene et sted mellem kongesagaernes og islændinge-sagaernes konfliktunivers. Det drejer sig ikke om islandske slægtsfejder

¹ Artiklen er en omarbejdet udgave af et foredrag, holdt på nordisk filologisk ekskursion på Island, sommeren 1979. Emnet var Snorri Sturlusons forfatterskab.

mellem mere eller mindre jævnbyrdige høvdingeslægter på lokalt islandsk plan. Handlingen foregår i et storpolitisk regie, idet den gennemgående konflikt drejer sig om en strid i flere generationer mellem en norsk-islandsk høvdingeslægt og medlemmer af den norske kongefamilie. Sagaens handlingsrum foregår i en historisk oprørt periode, hvor en ny, mere differentieret og centraliseret samfundsform er ved at bryde igennem en gammel og udlevet.

I de øvrige islændingesagaer ligger tyngdepunktet på en rent islandsk problematik. Norge og det øvrige udland er provinser, som heltene kan gæste, men alene med det perspektiv at kvalificere sig i det hjemlige. I *Egils saga* derimod betones hovedpersonernes herkomst som norske storhøvdinge med magtområde, jordejendomme og vidtforenede slægtsforbindelser i Norge. Kort fortalt drejer hele handlingsforløbet i sagaen sig om denne problematik. Slægten tvinges af den frembrydende kongemagt ud af sit gamle magtområde — i landflygtighed, men genetablerer en ny magtposition på Island, hvorfra den, repræsenteret af Egill, vender tilbage og — omend den ikke genvinder sin gamle magtposition — så dog gennemtvinger sin ret overfor kongemagten. I *Egils saga* ses der med aristokratens øjne på såvel norske som islandske forhold, med det resultat at norske forhold betragtes fra en mere jævnbyrdig, Island fra en højere, aristokratisk synsvinkel.

Den historiske proces, der danner baggrund for sagaens handling, drejer sig om tilblivelsen af den feudale nationalstat. Handlingen viser dog, at denne udvikling ikke er foregået med ét slag, men tværtimod er præget af omslag, tilbageslag, af magtkampe i den centrale administration, såvel som af oprør og løsrivelser. Det er den endnu ikke konsoliderede centraladministration, man møder, en kongemagt, der er afhængig af og må støtte sig til kontraktlige forbindelser til mægtige høvdingeslægter.

Når *Egils saga* traditionelt og således også her placeres sammen med de øvrige islændingesagaer, skyldes det, at dens temaer og central-konflikt har sigte på en specifik islandsk problematik. Uanset om sagaens skildring af den historiske proces i det 9. og 10. århundrede er korrekt eller ej, — det er den vel ikke —, så rummer den de tematiske ingredienser til et problem, som i sagaens tilblivelsestid er ved at blive højaktuelt: spørgsmålet om forholdet mellem den islandske fristat, hvor magten decentralt udøves af enkelte høvdinge, og den feudale kongemagt i Norge.

2. HANDLINGEN

Gennem det uoverskuelige væld af begivenhedsstof, som følges i flere generationer, og de springende placeringer af handlingsrummet vender sagaen dog hele tiden tilbage til én gennemgående konflikttype: den, hvor medlemmer af Kveld-Úlf-slægten står overfor den norske kongemagt. Fra et meget abstrakt synspunkt kunne man da fristes til at hævde, at sagaens egentlige hoveddagerende var de to samfundsformer: det gamle fribondesystem og det begyndende feudalsamfund, med de forskellige personer som eksponenter for de to samfundsformer.

Det er dog ikke umiddelbart sagaens synspunkt. For det første har den med sine hovedpersoner, Kveld-Úlfr, Þórólfr og Egill, al sin sympati utvetydigt investeret på slægtens side. Synsvinklen er slægtens, for hvem kongemagten står som en del af den omverden, det i øvrigt gælder om at komme om ved. For det andet afspejler sagaen den historiske omvæltning af den sociale orden i en konflikt i personernes bevidsthedsorden. Det sociale ansues psykologisk og moralsk.

En egentlig handlingsgennemgang falder udenfor denne fremstillings rammer. Kompositionelt er sagaen opbygget af to ensartet strukturerede episke forløb, der følger hver sin respektive hovedperson, Þórólfr Kveld-Úlfsson og Egill Skalla-Grímsson, i deres forhold til kongemagten. De to hovedforløb gennemløber de samme faser, men har forskelligt udgangspunkt, idet Þórólfr i det første har en positiv indstilling til kongemagten, mens Egill i det andet fra starten forholder sig fjendtligt. Indenfor hvert af disse hovedforløb spejles hovedpersonens tolkning i sin modsætning, mest eksplicit med Kveld-Úlfr og Skalla-Grímur som modpol til Þórólfr, mindre udfoldet i det andet hovedforløb med Þórólfr Skalla-Grímsson som Egills modsætning.

(Figur I)

Kompositionsoversigt for *Egils saga*

I 'Þórólfs saga'

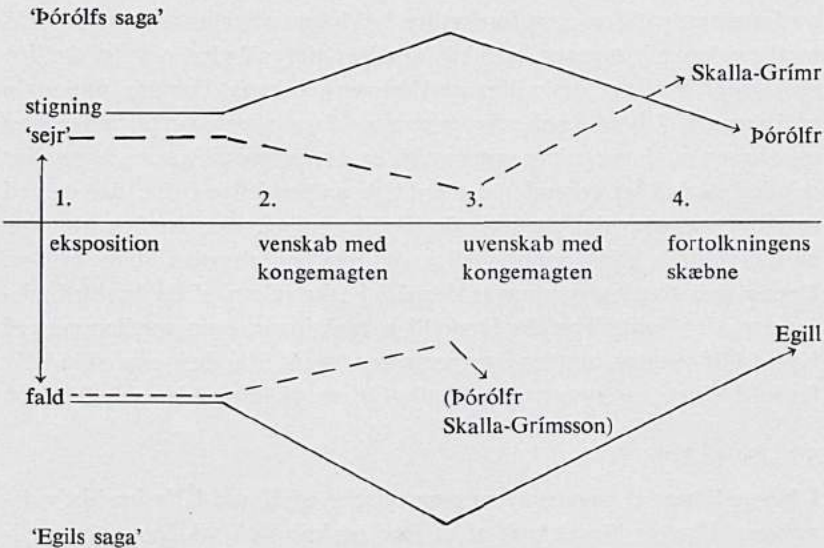
1. kap.	1-6	ca. 880	Eksposition: Kveld-Úlf-slægtens reaktioner på kongemagtens centralisering.
2. -	7-11	ca. 880-887	Þórólfs storhedsperiode som kongens mand.
3. -	12-22	887-890	Þórólfr i fjendskab med kongen. Þórólfs fald.
4. -	23-27	890-891	Slægtens hævn og flugt til Island.

II 'Egils saga'

1. kap.	28-34	891-915	Eksposition: slægten genetablerer sin magt-position på Island.
2.	35-38	915-926	Þórólfr genetablerer venskab med kongemagten.
3.	39-76	927-957	Egill i fjendskab med kongemagten. Egill sejrer.
4.	77-87	967-990	Egill som islandsk storhøvding. Myremændenes magtposition.

Sagaens dobbelte tematisering i to gensidigt spejlende episke forløb kan da illustreres sådan:

(Figur II)

Sagaens episke formål kan siges at være at stille dens centralpersoner tilfreds. I sit udgangspunkt skildrer den slægten livsform og bevidsthedsform i en situation, hvor slægten er tilfreds. Derpå indfører den en udfordring, som truer denne livsform. Med Þórólfr Kveld-Úlfsson skildrer den forløbet af en fortolkning, som forholder sig positivt til denne udfordring. Det ender i nederlag. Med Egill som ledefigur gennemfører sagaen derpå et forløb, som i sit udgangspunkt er kongemagten fjendtligt stemt, som er gennemført slægtscentreret i sin fortolkning. Det fører til sejr. Dermed er sagaens episke energi også brugt op.

3. TEMAET

Sagaen omhandler forholdet mellem forskellige bevidsthedsformer og forskellige samfundsformer. Det episke forløb kommer derved til at gennemføre en fortolkning af, hvordan forskellige individer reagerer på den samme udfordring, og om, hvordan det samme individ udfolder sig under forskellige omstændigheder. Idet sagaen samtidig har et værdimæssigt-ideologisk engagement i sine tematiske grundkonflikter gennemfører den et svar på, hvad der er den rigtige måde at forholde sig til verden på, og hvordan denne verden bør se ud.

Den psykologiske tematisering er imidlertid ikke lagt ud som en ligelig belysning af de to samfundsformers mennesketyper. Den er først og fremmest skildret som forskellige holdningstyper hos kongemagtens modstandere. I sagaens optakt fortælles der således om forskellige reaktioner hos de forskellige småkonger på kong Haralds nationale erobreværk. I hovedtræk står en gammeldags, slægtsbundet tankegang overfor en moderne, mere pragmatisk og opportunistisk, som mere eller mindre modvilligt erkender det politisk uafvendelige i det, der er ved at ske. Den søger derfor at vende tab til vinding, idet den har øjne for de individuelle karriéremuligheder, det nye feudalsystem åbner op for. Denne tematisering nuanceres derpå i beskrivelsen af de bevidsthedsformer, der ligger bag de forskellige reaktioner, som medlemmer af Kveld-Úlf-slægten møder kongemagten med. På den ene side står Kveld-Úlfr og hans yngste søn Skalla-Grímr, på den anden side Þórólfr.

3.1 *Kveld-Úlfr*

I begyndelsen af sagaen tegnes omridsene af Kveld-Úlfs bevidsthedsunivers. Han er blevet træt af at fare omkring på vikingetogter, ned-sætter sig på sin fædrene gård, gifter sig med en vens datter og overtager sin slægts erhvervede rettigheder. Han er respekteret i sit lokalsamfund, sidder i magt og rigdom og opnår den lykke at se to sønner vokse op til håbefulde mænd. Der kan ikke være tvivl om, at sådan som Kveld-Úlfr her indretter sig, er han et type-eksempel for forfatteren og hans publikum på en lykkelig normaltilværelse. Det lader sig gøre at sige, hvad der udgør en bonde som Kveld-Úlfs verdensbillede, selv om han aldrig selv ytrer sig om den sag: det udgøres af hans behov og disse behovs forlængelse i tilfredsstillelsesmuligheder i omverdenen. For Kveld-Úlfr er hans behov og dermed hans verdens-

billede i næsten bogstavelig forstand begrænset til den verden, han kan se og tage og føle på. Han bekymrer sig hverken om den eventuelle metafysiske verdensordens gåder eller om intrikate nationalpolitiske spørgsmål. Derimod bekymrer han sig om det, der er hans. Det vil sige hans kone og børn, øvrige slægt, venner, undergivne lejevønder, huskarle, trælle, — og for den jordejendom, der udgør grundlaget for det hele. Livsform og bevidsthedsform har lukket sig om hinanden på en fuldstændig uopløselig måde. Det, som har vægt og tyngde i Kveld-Úlfs fortolkning af sig selv og verden, er fundamentale menneskelige behov og interesser. Disse behov har undertrykt andre behov, som Kveld-Úlfr godt har hørt, at andre mennesker har, men de har ikke rigtigt nogen virkelighed for ham. Bevidsthedsformen fortrænger højere formål end de, der går ud på at leve længe i landet, og forudsætter og afspejler et statisk verdensbillede: den livsform, Kveld-Úlfr lever i og denne livsforms samfundsmæssige forudsætninger.

Denne livsform og fortolkning bliver nu udsat for en konkret trussel: kong Haralds erobringsplaner. Det kan synes kortsigtet, at Kveld-Úlfr hverken vil gå med kongen eller slutte sig til modstanderpartiet, men det skyldes, at Kveld-Úlfs fortolkning ikke kan integrere større politiske planer og idéer. I stedet søger han ved hjælp af sin bondesnu tæft at holde sig og sine udenfor konflikten. På længere sigt er han dog klar over, at det er en stakket frist. Ikke fordi han forstår kongen, for den nationale idé i Haralds erobringsambition, der tilsyneladende søger magten for magtens skyld, tager sig i Kveld-Úlfs øjne fantastisk og overnaturlig ud. Kong Harald oplever han derfor som en lykkesmand, en af uransagelige skæbnemagter udvalgt og begunstiget.

I første omgang er det Kveld-Úlfs taktik at gøre sig så lille og usynlig som muligt. Men da kongen har dræbt Þórólfr må han og Skalla-Grímr vælge mellem enten at opgive fortolkningen, som efter slægtsmoralens kodeks kræver blodhævn, og underkaste sig kongen og den fremmede idé om den nationale enhed, eller opgive det jordiske magtgrundlag for fortolkningen. De vælger det sidste, idet denne mulighed samtidig tillader dem at tage hævn — på flugten til Island.

3.2 Þórólfr Kveld-Úlfsson

Þórólfr er et lysende enkelt-individ, en antydet høvisk type, der står i stærk kontrast til den mørke slægtsbaggrund, hvori Kveld-Úlfs og Skalla-Gríms bevidsthedsform fortaber sig.

Þórólfr er en ny tids ideal: det enkelte, talentfulde individ i stor stil. Han er udrustet på alle tænkelige måder, men alle hans kræfter og drifter har kun ham selv som mål. Derfor er han ikke sagaens ideal.

Det begyndende feudalsamfund korresponderer netop udmærket med typer som Þórólfr, for det ønsker at rykke individerne ud af slægternes orden og integrere dem i sin egen. Det kræver underkastelse indenfor den feudale kommandostruktur, men tilbyder til gengæld ambitiøse individualister muligheder for at gøre karriere, vinde hæder og ære i kongens tjeneste. Begreberne frihed og underkastelse betinger hinanden, — med en anden prægning og betydning end den, de har i slægtssamfundets regie.

Þórólfr, som i forvejen har levet løsrevet fra slægtens orden som viking, ser imidlertid i kong Haralds erobrerprojekt kun de sider, som har at gøre med forøgelse af hans individuelle muligheder, ikke de sider, som har med suverænintetsafgivelse at gøre, med underkastelse under en fremmed vilje.

I samtalerne mellem far og søn, før Þórólfr går i kongens tjeneste, mens han er det og efter bruddet, står disse to forskelligt strukturerede bevidstheder overfor hinanden, — og taler forbi hinanden. Kveld-Úlfr taler om éns erkendelse af, hvem man dybest set er, om et menneskes identitets nødvendige forankring i et konkret livsgrundlag, om de fundamentale behovs afhængighed af en bestemt social position. Og gennem denne erkendelse af én selv og éns forhold til omverdenen fremsætter han nøgterne, advarende vurderinger af styrkeforholdet mellem Þórólfr og kongen. Fordi Þórólfr har tænkt sig fri af sin slægtsbaggrund, har tænkt sig selv som mål, netop dér, hvor han afgav sig selv, i.e. da han gik i kongens tjeneste, må han nødvendigvis både overvurdere sig selv og undervurdere kongen.

Der er i konstellationen Kveld-Úlfr/Þórólfr en ansats til et ontologisk par. Hver har, hvad den anden mangler: Þórólfr en høj, individuel fortolkning, Kveld-Úlfr en bevidsthed, der aldrig hæver sig over kroppen og materien. De er dog ikke hinandens hhv. over- og underbevidsthed. Sagaen lader ikke det opadstræbende individs fortolkning relativere Kveld-Úlfs jord- og slægtsbundne fortolkning. Þórólfs fortolkning underodnes Kveld-Úlfs mere omfattende, som bekræftes af det episke forløb, hvorimod Þórólfs fortolkning i sagaens øjne bliver hans død.

Sagaen fører først Þórólfr gennem et stigende forløb, der for ham

selv synes at bekræfte hans valgs rigtighed. Han når omtrent så højt, som det er muligt at nå, når man ikke selv er af kongeslægt. Men Þórólfs fortolkning fortsætter sin stigning i dette punkt, hvorfra det ikke er muligt at komme videre. Efter bruddet med kongen fortsætter han i trods sin hidtidige pragtfulde levevis. Han er nu hverken integreret i slægtssystemet eller i feudalsystemet. Hans position er et billede på det fritsvævende individs egen bevidsthedsorden, som sætter sig sine egne normer med en sand *fantastisk* selvovervurdering. Det må ende, som det gør, med Þórólfs næsegruse fald i støvet for kongens fødder.

I sagaens kompositionelle sammenhæng er dette fald ikke så meget begrundet i det ydre, objektive styrkeforhold mellem kongen og Þórólfr som i Þórólfs egen manglende indsigt i sig selv og sin omverden. I sagaens nøjsomme sprog er der tegnet en syndefaldsmyte om hovedet, der skilles fra kroppen. Þórólfs død bliver hans livs mening, fordi hans fortolkning bliver hans skæbne.

3.3 Dobbeltnaturen i slægten

Den hidtidigt fremanalyserede forskel mellem Kveld-Úlfs og Þórólfs bevidsthedsform viser sig, når man går tættere på, at være tematiseret i hele sagaens episke forløb. Indenfor hvert af de slægtled, sagaen følger, er der tale om en karakteristisk modstilling af to gennemgående bevidsthedstyper. Denne forskel i bevidsthedsform korresponderer med en række andre individualiserende træk: forskelle i udseende, egenskaber, tænke- og handlemåde:

(Figur III)

	Kveld-Úlfr
Þórólfr	 Skalla-Grímr
Þórólfr	 Egill
Þorsteinn	 (Bøðvarr?)

Det er de forskellige egenskaber og bevidsthedskræfter på de to sider af den tematiske akse, der eksponeres ved at blive sat overfor den samme udfordring: kongemagten. Forskellene tematiseres af det episke forløb, der, som nævnt, først lader den ene bevidsthedsform dominere, så den anden. I sagaens fortolkning er det slægtens menneske, som

handler ud fra en slægtscentreret fortolkning, der sejrer, mens den modsatte type lider nederlag.

Denne spaltning i slægten kan igen iagttages som en karakteristisk spaltning af de enkelte personer i den 'mørke' slægtslinie. Kveld-Úlfr, Skalla-Grímr og Egill er dobbeltnaturer. Både Kveld-Úlfr og hans morbroder har været hamramme, hvilket ligefrem kan ses af deres navne, Skalla-Grímr kaldes en turse. Det er denne hamramme natur, der forlener oldingen Kveld-Úlfr med overmenneskelige kræfter i form af bersærkerang, da han hævner Þórólfr. Denne kraft, hvis natur og oprindelse fortaber sig i et hedensk halvmørke, løber her sammen med hans livs formål: slægtens eksistens.

Det er imidlertid i portrættet af Egill, at sagaen mest indtrængende udfolder de bevidsthedskræfter, som tematiseres i forhold til den 'lyse' slægtslinies bevidsthedsform.

3.4 *Egill*

Billedet af Egill er umiddelbart temmeligt overvældende og komplekst. I første omgang handler det om en rå naturkraft i en form for udfoldelse, der trykker et særdeles bloddryppende spor efter sig. Som tre-årig drager han mod sin fars forbud afsted på sit første drikkegilde, som seks-årig slår han en legekammerat ihjel, som tolv-årig tæver han sin far, som seksten-årig brænder han egenhændigt købstaden Lund af. Listen over Egils heltegerninger bliver ikke mindre, når vi kommer fra drengalderen til den voksne Egill. Der kan ikke være tvivl om, at sagaforfatteren er fascineret af sin helt og søger at give denne fascination udtryk overfor læseren. Det noget upolerede og rå brydes dog mod mildere lag i Egils natur. Der banker et varmt hjerte i krigerens bryst. I forhold til kvinder er han hæmmet og kejtet, — og ridderligt beskyttende. Hans venskab med Arinbjørn er ægte, dybtfølt og livsvarigt. Andre scener viser ham som de små og retsløses forsvarer mod uretten og overmagten. Hertil kommer så Egils beherskelse af hedenske trolddomskunster og runemagi, — og Egils skjaldegave.

Hvad er da det styrende, samlende, overordnede i dette portræt? Hvordan relateres dette billede til sagaens tematisering af forskelligartede bevidsthedsstørrelser, som eksponeres i forhold til den samme udfordring, truslen om magtens centralisering i kongens hænder?

Før Egill for første gang møder det norske kongepar, har hans storebroder, en anden Þórólfr, netop skabt forsoning mellem slægten og

kongemagten. Han er blevet Eiríks ven og tilsyneladende mere end ven med dronning Gunnhildr. De to har sendt en forsoningsgave til Skalla-Grímr, som denne dog har taget meget unådigt imod. Ved den første lejlighed, Egill får, spolerer han denne forsoning. Derefter går det som bekendt slag i slag med drab og hævndrab mellem de to parter i en stadigt eskalerende række. Overalt i disse situationer taler og handler Egill som den selvbevidste høvdingesøn, der ikke mener at være kongeparret socialt underlegen. Hans forhold til dem er som forholdet til en fjendtlig slægt i en blodhævnfejde, præget af Egils slægtsbetingede hævnøstret for kongemagtens drab på hans farbror og dens inddragelse af slægtens ejendomme i Norge. Egil bistås da også i konflikten af fremtrædende norske stormænd, som kongen ikke har råd til at rage uklar med. Under Egils anden udenlandsrejse kulminerer ufreden. I første omgang ved at kongeparret forhindrer Egill i at søge sin ret i en arvesag, hvor Egils modpart er kongeparrets klient, i anden omgang ved Egils gigantiske hævn, der rammer mindst 30 af kongens mænd, deriblandt kongeparrets yndlingssøn.

Fra dette punkt, hvor Egill for første gang for alvor er blevet blokeret i sin udfoldelse, fører sagaen ham imidlertid videre. I anden omgang vinder han arvesagen. Han kan drage hjem til Island med den ejendom i behold, han mener at have krav på. Hermed er sagaens episke energi udtømt. Hvad der følger, opleves som en efterskrift: eksempler på islandske slægtsfejder om markskel og deslige, hvor Egill kun har at gøre med mænd, der er mindre mægtige end han selv. Med Egils søn Þorsteinn, der hører hjemme i den 'lyse' slægtslinie, gror slægten fast på Island som islandsk storbondeslægt.

3.5 *Egil som slægtsmenneske. Magien*

Egils optræden overfor kongemagten kunne måske minde om Þórólfr Kveld-Úlfssons efter bruddet. At Egill sejrer, hvor Þórólfr lider nederlag kunne bero på de ydre forskelle i deres situation: at Egill kan flygte ud af kongens rækkevidde, har mægtige frænder osv. Sagaen begrunder dog først og fremmest sin fortolkning af de to forskellige skæbneforløb i det psykologiske, i to karakteristisk forskellige bevidsthedsformer.

Mens Þórólfs lidenskaber kun har ham selv til mål, handler Egill overalt som den inkarnerede slægtsvilje. Hans had til kongen er begrundet i erindringen om hans farbroders drab og bevidstheden om den tabte ejendom. Men han sætter sig ikke formålsløst op mod konge-

magten. Konflikten er netop begrundet i reelle jord- og magtinteresser, som Egill kæmper for at forsvare/vinde for slægten. At Egill ikke kæmper for sig selv alene, ja i en vis forstand er uden personlig ambition vises flere steder i sagaen. Således hans afslag til kong Aðalsteinn, der generøst tilbyder ham en meget høj position, — begrundet i hensynet til sine slægtsforpligtelser, hensynet til broderens enke. Omvendt begraver han hellere sine rigdomme end giver dem i arv til sønnen Þorsteinn, der har vist sig ikke at ville sætte hårdt mod hårdt for at forsvare slægtens interesser.

Når sagaen lader Þórólf Kveld-Úlfssons ambitiøse selvførelse gå til grunde, men sætter slægtsmennesket Egill i stand til at fastholde sin førelse og seje, skyldes det den implicite værdiorientering i sagaen, der opprioriterer slægtens værdier, men også at personernes bevidsthedskræfter er af forskellig art. Þórólfr gør en strålende karriere i kraft af sit åbne, vindende, ja *høviske* væsen, der er i overensstemmelse med de nye samfundsmæssige og kulturelle konjunkturer. Derimod råder Egill over et bredt spektrum af bevidsthedskræfter af mere utilgængelig, mørk og skummel karakter. Der kunne opstilles en hel skala over de midler, Egill tager i anvendelse i forhold til forskellige former for udfordringer. I de mere intrikate og pressede situationer gør hans mod og kolossale kræfter det ikke alene, men han tager tilflugt til troldomsagtige midler, som er omgivet af en ram lugt af hedenskab.

Om sammenhængen mellem disse bevidsthedskræfter og sagaens tematisering af forholdet mellem kongemagt og slægtssystem taler den sammenhæng, der drejer sig om Egills hævn efter fordrivelsen fra Gulaþing.

I beretningen om Egills hævmord ledsages disse udfoldelser af en stadig strøm af forbandelser og skældsord, som Egill læser ud over kongeparrets hoveder. Genkommende udtryk om kong Eiríkr er her brodermorder og lovbrøder. Forbrydelsen, Egill selv er blevet udsat for, sættes i forbindelse med en endnu større forbrydelse, begået mod kongens egen slægt. Begge er de karakteriseret ved en overskridelse af det gamle slægtssamfunds moral og lovsystem. Senere rister Egill sine forbandelser ind med runer på en nidstang, som han rejser over kongeparret. Nu viser sagaen, at det faktisk går kongeparret efter Egills forbandelse. Sagaen kæder de faktiske, politiske årsager til kong Eiríks fald sammen med en krænkelser af det værdisystem som Egill repræsenterer. Brodermorderen stødtes fra tronen af sin overlevende broder.

Magien er altså en slags symbol på det værdisystem, Egill kæmper for at opretholde, og som hævner sig, når man krænker det.

4. IDEOLOGIEN

Historisk set er sagaens fiktionsramme henlagt til tiden omkring opståelsen af den centrale kongemagt i Norge, sammenfaldende med sagaforskningens betegnelser landnamstiden og sagatiden. Men det er klart, at sagaens overordnede tematisering af forholdet mellem høvdingevælde og magtcentralisering har et mere aktuelt sigte: den islandske fristat i de sidste årtier før dens opløsning. På Island er det oprindelige decentraliserede høvdingesystem med 39 nogenlunde jævnybyrdige godedømmer spredt ud over hele Island i opløsning. Nogle få store høvdinge bekæmper hinanden indbyrdes og indgår intriger med og mod den norske konge, som igen er ved at rette øjnene mod Island.

Ideologisk set er sagaens svar på denne politiske problemstilling, spørgsmålet om magtens centralisering, om opgivelsen af den islandske selvstændighed, at den gennemfører et repræsentativt forløb, der lader slægtens menneske sejre og dermed postulerer den gamle livs- og samfundsforms levedygtighed og modstandskraft. Det episke forløb omsætter den abstrakte sociale konfrontation mellem de to samfundsformer til konkret anskueliggørelse ved at indsætte forskellige bevidsthedstyper i et motiveret handlingsforløb. Spørgsmålet om den ene eller den anden samfundsform besvares ontologisk-moralsk, idet det omsettes til et spørgsmål om den ene eller den anden bevidsthedstype, om den rette måde at forholde sig til sin omverden på. Ud fra sagaens implicite værdisystem er det slægtsmennesket, som formår at fastholde sin fortolkning i modgang, der sejrer.

Egils saga gennemfører en læserstyring, der fører læseren fra en umiddelbar identifikation med den lyse, åbne, høviske fortolkning, repræsenteret af Þórólfr Kveld-Úlfsson, som allerede i sagaens samtid må have været en idealtipe, over i en identifikation med den jordnært forstandige bevidsthedsform som slægtsmennesket Egill repræsenterer. Denne identifikation hjælpes på vej af en god portion fascination af den hedenske kraftkarl Egils titaniske udfoldelser på alle livets områder.

Sagaens imødegåelse af den aktuelle trussel mod den gammel-nordiske storhøvdinges livsgrundlag er ideologisk, fordi truslen også har

form af en ideologi: en lære om, at delen må underordne sig helheden, Island Norge, den enkelte høvding den norske konge, det enkelte individ den romerske kirke. En lære om, at den enkelte får sin frihed skænket ved at opgive sig selv, at man kan forfremmes og blive begunstiget i helhedens tjeneste; at man skal overlade bestemmelserne om ens liv til de gejstlige og verdslige autoriteter, der er sat af Gud, og som har større overblik.

Sagaens ideologiske imødegåelse af truslen mod dens livsgrundlag er heroisk-reaktionær. Det uafvendelige i den historiske proces gøres alligevel afvendeligt, — men kun gennem en ontologisk fortolkning. Hvis forfatteren ikke ligefrem er en berømt ætling af Egill og selv en fremtrædende islandsk høvding, der er stærkt indblandet i Sturlungetidens politiske magtintriger, så deler han i hvert fald værdimæssigt idealer med den del af den islandske overklasse, som modarbejdede den norske konges erobringsplaner lige så vel som alle øvrige forsøg på at begrænse dens magt. Sagaens forfatter har i sine central-personer: Kveld-Úlfr, Skalla-Grímr og Egill tegnet et selvforelsket billede af sin egen bevidsthedsform.

“INFINITKONJUNKTIONEN” AT*

OPSLAGSORDET *at* dækker over flere forskellige, vidt adskilte ord. De almindelige leksikografiske behandlinger deler det i 3–4 homonymer:

1. præposition med dativ, angivende tid og sted m. v.
præposition med akkusativ, angivende primært tid.
2. infinitivmærke.
3. adverbium foran komparativ.
4. konjunktion og partikel.

Jeg skal i det følgende ikke beskæftige mig med hele komplekset, men kun med den del af disse *at* som på en eller anden måde har forbindelse med tid. Og endda yderligere begrænset til en bestemt syntaktisk konstruktion, hvor dette *at* optræder som en vigtig bestanddel. Denne konstruktion kaldes i almindelighed en absolut konstruktion,¹ og er af typen: 1. *at hræzlunni tapaðri kom í staðinn huggan*. Konstruktionen kan varieres på forskellig vis: med akkusativ 2. *at rofnar sættir*, med præteritum participium og dativ uden *at* 3. *nokkurri stundu liðinni*, med præsens participium, dativ og *at* 4. *jørðin skalf at honum deyjanda*, med præsens participium og dativ, men uden *at* 5. *öllum áheyrundum*, og endelig med præteritum participium og akkusativ samt andet indledende ord end *at*, fortrinsvis *eptir* 6. *eptir hann liðinn*.

Inden for disse variationsmuligheder er det kun konstruktionerne med *at* og dativ, der skal behandles her.²

* Følgende redegørelse blev først forelagt mundtligt ved et symposium i Lund i 1977, jfr. The Arnarnagnæan Institute & Dictionary, *Bulletin* 11, 1975–77 (Cph. 1977) p. 20, 25.

¹ Jfr. f. eks. *An Icelandic-English Dictionary*, edit. R. Cleasby and G. Vigfússon (Oxford 1874) p. 27a.

² Der er ikke tale om en filologisk redegørelse for konstruktionens distribution kronologisk, geografisk eller litterært, men derimod om en sproglig analyse. På grund af denne synsvinkel anføres de norrøne eksempler i deres norrøne form,

I de vigtigste leksikografiske værker er *at* i disse konstruktioner behandlet på følgende måde:

I Fritznors ordbog³ under *at* præposition, defineres som punkt 1 *at* med akkusativ i konstruktioner som 2. *at rofnar sættir* med, *at* det betegner noget afsluttet, noget der er forbi. Foruden eksempler med denne konstruktion anføres andre, hvor *at* ifølge Fritzner betyder det samme, som f. eks. 7. *taka arf at fjoður sinn*. I samme ordbog som punkt 11 defineres *at* i konstruktioner som 4. *at honum deyjanda* med betydninger for uafsluttethed, samtidighed, og der gives eksempler som 8. *at dómi*, *at þingi*. Under samme punkt findes desuden eksempler som 1. *at hræzlunni tapaðri*. Her angives *at* at styre dativ.

Denne behandling af *at* er kritisabel. Det er klart, at der i *at* i 7. *taka arf at fjoður sinn* ligger en betydning af afsluttethed. Ligeledes er det klart, at der i 8. *at dómi*, *at þingi* ligger noget uafsluttet. Der er derimod meget at indvende mod at hævde, at der er semantisk forskel i *at* i sætningerne 1. *at hræzlunni tapaðri* 2. *at rofnar sættir* og 4. *at honum deyjanda*. Der ligger i disse udsagn den samme skelnen mellem afsluttethed og uafsluttethed, men her kan det ikke bero på, at *at* har skiftende indhold, men derimod på at der er anvendt forskellige former af verberne, nemlig præteritum participium og præsens participium. Disse to verbalformer anvendes netop til at angive aspekt — præter. part. angiver perfektivt aspekt og præter. part. imperfektivt aspekt. I disse konstruktioner forholder *at* sig semantisk set neutralt. Det vil med andre ord sige, at *at*'s semantiske indhold er tomt.

I Norrøn ordbok⁴ er *at* redigeret på en lidt anden måde. Præpositionen *at* er her delt op i to hovedpunkter afhængig af, om *at* forbindes med dativ eller akkusativ. Konstruktionen indledt med *at* er i overensstemmelse med dette redaktionsprincip delt op i to afhængig af, om det forbindes med dativ eller akkusativ i de nominelle led. *Lexicon Poeticum*⁵ redigerer på samme vis. Som lige nævnt må *at*'s semantiske indhold betegnes som tomt, og det forekommer da meget lidt rimeligt

men uden kildehenvisninger. Materiale kan findes i de gængse trykte ordbøger og i samlingerne i Den Arnsmagnæanske Kommissions Ordbog, København.

³ *Ordbog over Det gamle norske Sprog* (2. udg., Kria 1886) I 79f, 81.

⁴ *Norrøn ordbok*, utg. Leiv Heggstad, Finn Hødnebo, Erik Simensen (Oslo 1975) p. 36, pkt. 9 og B 1.

⁵ Edit. Sveinbjörn Egilsson, 2. udg. ved Finnur Jónsson (Kbh. 1931) p. 19, pkt. 14 og B.

at tillægge rektionsforholdet så megen vægt, at dette *at* redigeres to steder.

Cleasby-Vigfússon⁶ behandler dette *at* på en tredje måde. Også her deles konstruktionen i to afhængig af, om de nominelle led står i akkusativ eller dativ. Men inden for eksemplerne med dativ deles det i tre punkter: 1. i forbindelse med præs. part., 2. med præt. part. og for det 3. "ellip. without 'at'". Dette redaktionsprincip er meget tiltalende, men det lider af samme problematik som de foregående, at det deler i to, akkusativ og dativ.

I de syntaktiske behandlinger af norrønt sprog omtales denne konstruktion også. I Nygaards Norrøn syntaks⁷ hedder det, at til et nomen der er styret af en præposition (især *at*) kan der tilføjes i apposition et participium med samme betydning som en adverbial (tids-)bisætning. Elias Wessén⁸ omtaler konstruktionstypen som en præpositionsfrase og nævner parallelliteten med en adverbial ledsætning, men diskuterer ikke nærmere konstruktionens opbygning.⁹ En helt anden analyse af konstruktionen er foretaget af Paul Diderichsen.¹⁰ Han sætter spørgsmålstegn ved, om *at* er en præposition, idet han skriver: "Styrelsesforholdet er her af en ejendommelig indirekte Art, der i ikke ringe Grad minder om det bisætningsindledende *at*".¹¹ Og samtidig opfattes forholdet mellem de nominale størrelser ikke appositivt som hos Nygaard, men derimod som en neksusforbindelse.¹² Som neksus opfattes også forholdet i Norrøn grammatikk,¹³ men her problematiseres *at*'s ordklasse ikke. Konstruktionen beskrives således: "I stedet for en adverbial setning kan vi ha en infinitt neksus mellom den adverbiale

⁶ Op. cit. p. 27, B IV.

⁷ M. Nygaard, *Norrøn syntax* (2. oplag, Oslo 1966) par. 120, jfr. parr. 233 Anm., 246b-c, jfr. Andreas Heusler, *Altisländisches Elementarbuch* (2. Aufl., Heidelberg 1921) par. 436.

⁸ Elias Wessén, *Svensk språkhistoria* (2. opl., Lund 1965) III par. 104.

⁹ En antydning ligger der dog måske i "Under fsv. tid får sålunda participen ... en alltmer ökad användning i satsvärdiga former" (min fremhævelse), ibid. p. 163.

¹⁰ Paul Diderichsen, 'Sætningsbygningen i Skaanske Lov', *Acta Philologica Scandinavica* 15 (Cph. 1941-42) parr. 110-15.

¹¹ Op. cit. p. 92.

¹² Om problemerne ved analysen jfr. dog Paul Diderichsen op. cit. par. 116, 3° a.

¹³ Eskil Hanssen, Else Mundal, Kåre Skadberg, *Norrøn grammatikk* (Oslo-Bergen-Tromsø 1975) parr. 15.45, 15.451, 15.452, 19.713c, 19.84.

setningens logiske subjekt og verbal. Verbalet får da partisippform (pres. el. perf. part.), og begge ledd settes i dativ, eventuelt styrt av en preposisjon. Partisipp og nominal har sekundært inngått i en fast neksusforbindelse. Partisippet står ikke lenger som adverbial apposisjon, men som fast predikativ.”¹⁴

Fælles for disse syntaktiske behandlinger er, at de oppfatter *at* som en præposition, der ved rektion har fremkaldt dativen i de nominelle led. Alle er også enige om, at konstruktionen har samme semantiske funktion som en adverbial ledsætning. Det er nødvendig at se lidt nærmere på, hvad der er karakteristisk — strukturelt set — for en sådan præpositionsfrase.

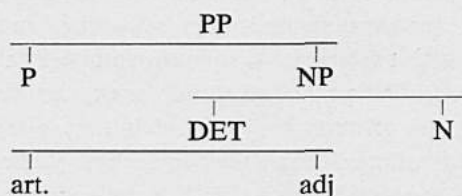
I traditionel deskriptiv lingvistik deler man syntaktiske konstruktioner i to grupper: 1. endocentriske konstruktioner og 2. exocentriske konstruktioner.¹⁵ Strukturen i en endocentrisk konstruktion er karakteriseret ved, at leddene enten er sideordnede (paratakse), eller at et led er underordnet et andet (hypotakse). Eksempler på endocentriske konstruktioner er substantiv plus substantiv, adjektiv/participium plus substantiv. Væsentligt for denne konstruktionstype er, at de led der indgår i den kan udelades uden at konstruktionen som helhed ændres. I paratakse kan et vilkårligt led udelades, og i hypotakse de(t) underordnede led. Exocentriske konstruktioner (i mange henseender lig neksus) er helt anderledes opbygget. Her er leddene hverken parataktiske eller hypotaktiske. De har indgået en fastere forbindelse med hinanden og følgelig kan intet af dem udelades, uden at det får følger for selve konstruktionen. Eksempler på exocentriske konstruktioner er subjekt plus verbum, præposition plus styrelse.

Et eksempel på en almindelig præpositionsfrase vil vise strukturen tydeligt. 9. *at ánefndum degi*. Her er der tale om en exocentrisk konstruktion mellem præpositionen *at* og resten, dvs. styrelsen. I denne styrelse er det dominerende ord *degi* og det dominerede ord *ánefndum*, og dette sidste kan udelades uden ændringer i selve den syntaktiske struktur. Dativen i styrelsen må bestemmes som værende fremkaldt af præpositionen *at*. Denne struktur kan afbildes i et trædiagram:

¹⁴ Ibid. par. 19.713c (p. 159).

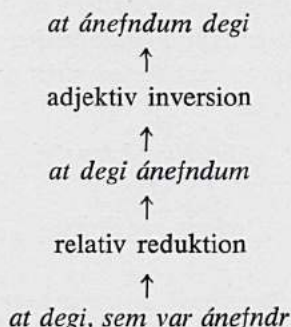
¹⁵ Om endocentrik og exocentrik se f. eks. John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics* (Cambridge 1968) p. 231ff.

10.

Imidlertid er forholdet mellem det dominerende og det dominerede led ikke så simpelt endda. Participiets derivationshistorie i denne konstruktion kan kort skitseres således:

11.

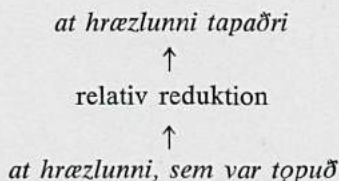
Det fremgår her, at forholdet mellem præposition og styrelse er det samme semantisk set hele vejen igennem derivationen, og syntaktisk kan der redegøres entydigt for udviklingen. Det fremgår ligeledes, at der er nøje sammenhæng mellem en relativsætning og et attributivt participium. Denne struktur er generel for alle præpositionsfraser, og den relative transformation er generel for alle endocentriske, hypotaktiske konstruktioner.

Hvis udtrykket 1. *at hræzlunni tapaðri* ses som en præpositionsfrase, må det kunne analyseres som det gennemgåede eksempel. Overfladisk set har de to fraser stor lighed med hinanden. Der er en størrelse, der ligner en præposition og en styrelse i dativ med et substantiv som dominerende led og et participium som domineret led. På visse afgørende punkter er der dog stor forskel på de to konstruktioner. Et af de karakteristiske træk ved præpositionsfrasen var, at forholdet mellem præposition og styrelse var exocentrisk — præpositionen kunne ikke

udelades. Det kan *at* derimod i 1. *at hræzlunni tapaðri*, jfr. 3. *nökkuri stundu liðinni*, der har nøjagtig samme semantiske indhold, og — som det vil fremgå af det følgende — samme syntaktiske struktur som 1. *at hræzlunni tapaðri*. Et andet afgørende træk ved den endocentriske styrelse i præpositionsfrasen var, at det dominerede led kunne udelades uden at strukturen som helhed blev forandret. Dette er ikke muligt i 1. *at hræzlunni tapaðri*. Begge led er lige nødvendige for den grammatiske og semantiske struktur, og konstruktionen er følgelig ikke endocentrisk. Med andre ord er der et exocentrisk forhold mellem *hræzlunni* og *tapaðri*, og dermed bortfalder argumentet for, at disse nominale størrelser kan beskrives som styrelse i en præpositionsfrase.

Som yderligere argument for antagelsen at 1. *at hræzlunni tapaðri* ikke er en præpositionsfrase kan man lade det gennemløbe de samme transformationer som før og se, hvorledes det opfører sig:

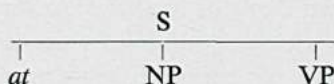
12.

Det ses klart, at der ikke er det samme forhold mellem participiet og substantivet i konstruktionen med dobbelt dativ og i relativsætningen, således som det var tilfældet i den før gennemgåede præpositionsfrase. Endvidere er det semantiske indhold i den relativerede og i den ikke-relativerede konstruktion vidt forskelligt. Den relativerede konstruktion betyder "efter at frygten var forsvundet", og den ikke relativerede betyder "ved den frygt, som var forsvundet", det temporale aspekt er ophævet.

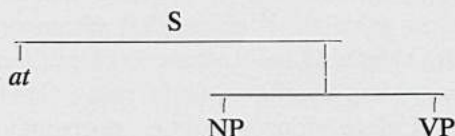
Konstruktionen 1. *at hræzlunni tapaðri* kan ikke ud fra disse argumenter fortolkes som en præpositionsfrase, og i overensstemmelse hermed kan *at* ikke her opfattes som en præposition. Et rimeligt trædiagram af denne konstruktion må være:

13.

eller eventuelt:

13a.

De transformationer der kan generere en sådan sætning skal ikke beskrives nærmere her, blot skal det siges at konstruktionen må ses i sammenhæng med den semantisk identiske ledsætning 14. *er hræzlan var tǫpuð*.¹⁶ Mellem de to fraser 1. *at hræzlunni tapaðri* og 14. *er hræzlan var tǫpuð* er der nogle få simple syntaktiske forskelle, men herudover er der en vigtig leksikal forskel, idet *at* er erstattet af konjunktionen *er*, der udfylder samme plads og har den samme syntaktiske funktion. Det vil sige, at *at* og *er* kan opfattes som en art varianter af hinanden, afhængig af den efterfølgende exocentriske strukturs opbygning — dvs. *at* optræder foran infinit og *er* foran finit verbalform.¹⁷

Et vigtigt punkt i argumentationen for, at *at* ikke kan fortalkes som en præposition og dermed ikke ved rektion har fremkaldt dativen i det nominale led, bliver at forsøge at finde en forklaring på hvorfra denne dativ så stammer. I en semantisk analyse af en sætning taler man om 'agens', den der udfører, forårsager den handling der udtrykkes i verbet — altså ofte lig med subjektet. Den som er målet for verbalhandlingen kaldes tilsvarende 'patiens' — ofte lig med objektet.¹⁸ Som bekendt findes der mange subjektløse, upersonlige sætninger.¹⁹ Udeladelsen af subjektet i sådanne sætninger kan måske forklares som en rest af et tidligere 'ergativsystem', dvs. et kasussystem hvor der ved transitive verber er en kasus for agens og en anden for patiens. Hvis et transitivt

¹⁶ Således som det også fremhæves i den videnskabelige litteratur, f. eks. *Norrøn ordbok, Norrøn grammatikk* par. 15.45 og Nygaard op. cit. parr. 120, 246.

¹⁷ Hvilken af de to konstruktioner 1. *at hræzlunni tapaðri* eller 3. *nøkkurri stundu liðinni* der er primær (i den synkrone grammatik i det mindste) er ikke ganske afklaret. Den demonstrerede sammenhæng mellem *at* og *er* kunne tyde på, at konstruktioner med *at* er primære, og at *at* kan udelades optionalt (af stilistiske grunde?). Det modsatte synspunkt synes antydnet i citatet ovenfor (p. 275–76) fra *Norrøn grammatikk*. Jfr. endvidere Cleasby-Vigfússon op. cit. B IV 3 og Paul Diderichsen op. cit. p. 91f.

¹⁸ *Norrøn grammatikk* p. 118, John Lyons op. cit. pp. 350–71.

¹⁹ Jfr. Olga Smirnitskaja, 'The Impersonal Sentence Patterns in the Edda and in the Sagas' *Arkiv för nordisk filologi* 87 (Lund 1972) pp. 56–88.

verbum anvendes intransitivt og det nominal, der bliver tilbage er patiens taler man om subjektløse, upersonlige sætninger. Ved intransitive verber har nominalet altid patienskasus.²⁰ Blandt flere patienskasus skal i denne sammenhæng fremhæves dativ, som er langt den almindeligste.²¹ Et eksempel på en sådan subjektløs, upersonlig sætning er 15. *dreif bátinum*. Her er det transitive verbum *drífa* anvendt intransitivt og nominalet, der er patiens, har patienskasus — dativ. Hvis de følgende eksempler undersøges, vil det ses, at de er af en tilsvarende struktur:

16.

transitive

*at eiðum unnum**at undanteknum tǫðum ok engjum**at endaðri veizlunni*

intransitive

*at liðnum jólum**at sofundum ǫllum mǫnnum**at honum deyjanda*

Det fremgår, at ved de transitive verber er det patiens, der er tilbage, og agens er tom. Ved at indsætte et fiktivt agens vil der fremkomme en normal sætning, hvor agens bliver subjekt og patiens objekt, sml. f.eks. *at eiðum unnum* med 17. *menn unnu eiða*. Det intransitive verbum *liða* er et typisk eksempel på, at agens er tom — det kan end ikke tænkes. Af de to andre eksempler på intransitive verber, *sofa* og *deyja*, fremgår det, at agens får patienskasus, da det er det eneste nominal, selv om en sådan patiens i en normal sætning i et nominativ-system optræder som grammatisk subjekt.²² Disse participialkonstruktioner kan altså opfattes som upersonlige sætninger, hvor verbet er sat i participium og dermed udtrykker ikke blot tid, en også aspekt.²³

²⁰ Om kategorien ergativ og dens betydning for de indoeuropæiske sprog se C. C. Uhlenbeck, 'Agens und Patiens im Kasussystem der indogermanischen Sprachen' *Indogermanische Forschungen* 12 (Berlin 1912) pp. 170-72. André Vaillant, 'L'ergatif indo-européen' *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 37 (Paris 1936) pp. 93-108. André Martinet, 'La construction ergative' *La linguistique synchronique* (Paris 1965) pp. 206-10. Charles J. Fillmore, 'The case for case' *Universals in linguistic theory*, edit. Emmon Bach and Robert T. Harms (1968) pp. 14, 59. John Lyons op. cit. p. 356.

²¹ *Norrøn grammatik* p. 118. Fillmore op. cit. p. 59.

²² Jfr. Fillmore op. cit. pp. 57ff, Olga Smirnickaja op. cit. pp. 58ff. At de to verber *sofa* og *deyja* sekundært kan optræde transitivt med semasiologiske og onomasiologiske objekter ændrer ikke deres primære intransitive karakter.

²³ Om de norrøne upersonlige sætningers (og dermed participialkonstruktionens) forhold til de øvrige indoeuropæiske sprogs prælitterære historie se Olga Smirnickaja op. cit. pp. 58, 87.

Denne konstruktion er kendt ikke blot i norrønt sprog, men også i andre gamle nordiske sprog, f.eks. fornsvensk 18. *at ufældu mali*²⁴ og gammeldansk 19. *at bo uskiptu*.²⁵ Også eksempler der er ældre end de nordiske kan findes. I oldengelsk eksempelvis 20. *æt þam gewordenan æfne*,²⁶ og i gotisk 21. *at andanahtja þan waurþanamma*.²⁷ Da konstruktionen har så vid udbredelse i de germanske sprog vil det nok ikke være rimeligt at opfatte den som en norrøn, evt. nordisk kalke i lærd sprog af den latinske dobbelte ablativ — en forklaring man ofte ser.²⁸ Den må set fra et komparativt synspunkt siges at have gammel hævde i de germanske sprog, men konstruktionen (især med sekundært udeladt *at*) er selvfølgelig en parallel til den latinske dobbelte ablativ, og denne kan rimeligvis have understøttet udbredelsen af participialdannelsen.²⁹

Etymologien til *at* skal kort skitseres. I de Vries's etymologiske ordbog³⁰ anføres tre *at* med hver sin etymologi:

22.

1. præpositionen *at* med betydning "bei, zu, gegen, nach", identisk med gotisk *at* — overvejende med dativ.
2. præpositionen *at* med temporal betydning, af ældre **aft*, jfr. gotisk *aftra* — overvejende med akkusativ.³¹
3. konjunktionen *at*, vel af ældre *þat*.

Da det nordiske *at* i denne konstruktion findes belagt også i gotisk, kan det ikke sammenstilles med den temporale præposition (2.) med

²⁴ Yderligere materiale i Elias Wessén op. cit. p. 160ff.

²⁵ Flere eksempler hos Paul Diderichsen op. cit. p. 92f.

²⁶ *An Anglo-Saxon Dictionary*, Supplement by T. Northcote Toller (Oxford 1921) p. 20.

²⁷ Wilhelm Streitberg (edit.), *Die Gotische Bibel* II (2. Aufl. Heidelberg 1928) p. 13.

²⁸ Der råder i litteraturen nogen usikkerhed med hensyn til konstruktionerne med og uden *at*. Generelt kan det siges, at der er størst enighed om at konstruktionen uden *at* er en latinisme, jfr. Nygaard op. cit. par. 120, Heusler op. cit. par. 436, Wessén op. cit. p. 162, Mattias Tveitane, *Den lærde stil* (Bergen-Oslo 1968) p. 54, *Norrøn grammatikk* par. 15.452. Den der stærkest betvivler latinens indflydelse overhovedet i denne henseende er Paul Diderichsen, op. cit. p. 93 og note 216 p. 204.

²⁹ *Norrøn grammatikk* par. 15.451.

³⁰ Jan de Vries, *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch* (2. Aufl. Leiden 1962) p. 16f.

³¹ Jfr. *Lexicon Poeticum* og *Norrøn ordbok*.

akkusativ *at* < **aft*. Det kan heller ikke ses sammen med (3.) konjunktionen *at*, hvilket måske ud fra et syntaktisk synspunkt ville være fristende. Etymologisk set må det participiale *at* sluttes til (1.) præpositionen *at* med dativ.

Udgangspunktet for denne redegørelse var de forskellige ordbøgers behandling af det *at*, der optræder ved participialkonstruktioner. Til slut skal der derfor redegøres for, hvad man kunne stille op med dette *at* — leksikografisk set. Etymologien forhindrer at sammenstille det med præpositionen *at* med akkusativ, selvom begge udtrykker eller indgår i udtryk for tid. Etymologien vanskeliggør en jævnføring med konjunktionen *at*, som det ellers har stor syntaktisk lighed med. Ud fra det foregående vil det ses, at det vil være meget lidt acceptabelt at behandle det sammen med præpositionen *at* med dativ, selvom det etymologisk set er samme ord. Der få derfor søges en ny løsning. Der findes endnu et *at* i nordisk. Dette *at* optræder som markør ved infinitiver. Dette infinitivs-*at* er etymologisk set det samme som præpositionen *at* og dermed med det her behandlede *at*.³² Infinitiver og participier har mange træk tilfælles. Infinitiver kan ligesom participier derivatives af finite verber. Visse infinitivskonstruktioner har meget store ligheder med den her behandlede participialkonstruktion — nemlig den såkaldte akkusativ med infinitiv, der er en tilsvarende infinit, exocentrisk konstruktion. Infinitivs-*at* og participiums-*at* har desuden meget store lighedspunkter både syntaktisk og semantisk. Semantisk er de begge indholdsløse formord eller funktionsord, og syntaktisk indleder de begge infinite konstruktioner på en sådan måde, at man kunne tale om "infinitkonjunktionen" *at*. Alt i alt vil det være acceptabelt at behandle disse to *at* sammen leksikografisk. Med andre ord infinitivs-*at* og participiums-*at* er et og samme ord etymologisk og funktionelt, adskilt fra den almindelige finitkonjunktion *at* af etymologiske grunde.

³² Niels Åge Nielsen, *Dansk etymologisk ordbog* (2. udg. Kbh. 1966) p. 14.

MAGNÚS PÉTURSSON

ÁHRIF LOKHLJÓÐA Á HLJÓÐRÓF ÍSLENZKRA SÉRHLJÓÐA

Það heyrir nú orðið til almennrar þekkingar málfræðinga að vita, að sérhljóð eru eðlisfræðilega séð mynduð af formendum. Ennfremur er það almennt þekkt, að það eru einkum tveir lægstu formendurnir (skammstafaðir F_1 og F_2), sem eru mikilvægir til að skynja ákveðið sérhljóð. Þriðji formandi F_3 er einnig mikilvægur og þá sér í lagi fyrir frammælt sérhljóð. Tala formenda er hins vegar ekki takmörkuð. Við góð upptökuskilyrði er vel hugsanlegt að finna sjö til átta formendur hjá sérhljóðum, en efri formendurnir eru sem næst óhreyfanlegir og nánast á sama stað hjá ýmsum einstaklingum. Um hlutverk þeirra í skynjun og hljómi sérhljóðanna er að heita má ekkert vitað, en uppi eru getgátur um það, að þeir séu á einhvern hátt tengdir persónueinkennum raddarinnar. Um það er þó ekkert vitað með vissu.

Eðlisfræðilega séð eru formendurnir sveifla loftsúlunnar í hljómholumunum ofan raddbandanna (Ungeheuer 1962). Fyrsti formandi, sem hefur lægsta tíðni allra formenda, svarar til sveiflu allrar loftsúlunnar, en annar formandi svarar til þess, að loftsúlunni hafi verið skipt í tvennt og hver hluti hennar sveiflist út af fyrir sig. Á sama hátt skiptist loftsúlan í þrjá hluta fyrir þriðja formanda, fjóra fyrir þann fjórða o. s. frv. Þannig gætu formendur í rauninni verið óendanlega margir, þótt í reynd séu það aðeins tveir til þrír fyrstu formendurnir, sem skipta verulegu máli. Einnig verður fyllilega skiljanlegt í ljósi þessa, að formendur verði því óhreyfanlegri sem ofar dregur í tíðniskalanum. Það eru einkum fyrsti og annar formandi, sem eru hreyfanlegir. Sá þriðji hreyfist mun minna og efri formendurnir hreyfast mjög lítið. Myndun sérhljóða er nú fólgin í því að beita tungu- og varahreyfingum til að hreyfa og breyta stöðu þrýstihnútanna, sem myndast við sveiflu loftsúlunnar og breyta þannig hlutfallinu innbyrðis milli fyrsta og annars formanda. Hvernig þetta fer fram við myndun íslenzku sérhljóðanna, hef ég lýst í grein, sem birtist árið 1974 (M. Pétursson 1974b).

Formendur hljóðsins mynda *hljóðróf* viðkomandi hljóðs. Þeir hljóma

ætið samtímis og það er ólík innbyrðis afstaða þeirra, sem gerir það að verkum, að við skynjum ólík hljóð.

Til þess að skrá hljóðróf máhljóða er notað tæki, sem nefna má *hljóðrófsrita* á íslenzku. Þetta tæki var fundið upp í síðasta stríði og hefur síðan verið eitt mikilvægasta rannsóknartæki hljóðfræðinnar. Nákvæma lýsingu þess og notagildis þess er að finna í grein Koenig et al. (1946) og er því ekki ástæða til að lýsa hér nánari tæknilegum atriðum.

HLJÓÐRÓF ÍSLENZKRA SÉRHLJÓÐA

Eftir að rannsóknir í íslenzkri hljóðfræði höfðu legið niðri að heita má í aldarfjórðung eða allt frá því, að rit Sveins Bergsveinssonar (1941) kom út, þar til rannsóknir undirritaðs hófust árið 1967 (M. Pétursson 1978a), hafa rannsóknir í íslenzkri hljóðfræði tekið mikinn fjörkipp á síðustu árum. Síðan 1974 hafa birt fleiri bækur um nútíma íslenzka hljóðfræði en í allri sögu rannsókna íslenzks máls til þess tíma (M. Pétursson 1974a, c; 1976; 1978b; Garnes 1976). Vonandi er, að ekki verði stöðnun á þessum rannsóknum strax, því að efnið er nánast ótæmandi, ef rétt er á málum haldið og vandamálin gaumgæfilega athuguð.

Í ljósi rannsókna þeirra, sem undirritaður hefur gert, má telja, að myndun íslenzkra máhljóða sé nú sæmilega þekkt, enda þótt aldrei sé það svo, að ekki megi rannsaka frekar ýmis atriði. Rannsókn á hljóðlengd hófst með doktorsriti Stefáns Einarssonar (1927) og hefur verið haldið áfram með miklum myndarbrag af Söru Garnes (1976). Það hlaut einnig að koma að því, að hljóðróf íslenzkra sérhljóða yrði rannsóknarefni. Raunar var íslenzka eitt af fyrstu tungumálum, sem hljóðróf voru birt af (Potter et al. 1947, bls. 360–361), en um raunverulega rannsókn var samt ekki að ræða að sinni.

Í riti undirritaðs (M. Pétursson 1974c, passim) birtist yfirlit yfir hljóðróf íslenzkra sérhljóða. Er það birt hér í töflu 1, sem gefur til kynna meðaltal hjá sjö einstaklingum, en í mjög takmörkuðu rannsóknarefni.

Tafla 1. Meðalgildi formenda langra og stuttra sérhljóða í íslenzku samkvæmt rannsóknum undirritaðs (meðaltal frá sjö einstaklingum).

Sérhljóð	F ₁	F ₂	F ₃	Fjöldi dæma
í [i:]	276	2482	3003	41
[i]	303	2497	3107	27
i [ɪ:]	329	2185	2696	34
[ɪ]	329	2281	2895	75
e [e:]	442	2043	2788	70
[e]	555	1869	2787	152
u [y:]	354	1567	2628	19
[y]	363	1557	2600	55
ö [ö:]	472	1526	2575	27
[ö]	546	1386	2612	54
ú [u:]	302	824	2445	43
o [o:]	442	979	2479	65
[u]	296	864	2250	43
[o]	559	1078	2531	29
a [a:]	725	1496	2594	107
[a]	709	1444	2490	113

Í rannsókn sinni fékk Sara Garnes (1976, bls. 11) eftirfarandi meðalgildi fyrir formendur íslenskra sérhljóða (tafla 2).

Tafla 2. Meðalgildi formenda langra og stuttra sérhljóða í íslenzku samkvæmt mælingum Söru Garnes.

Sérhljóð	F ₁	F ₂	F ₃	Fjöldi dæma
í [i:]	255	2200	3290	180
[i]	265	2140	2885	80
i [ɪ:]	350	2055	2915	200
[ɪ]	345	1960	2835	105
e [e:]	505	1880	2720	195
[e]	640	1710	2590	100
u [y:]	380	1350	1995	195
[y]	385	1390	2185	110
ö [ö:]	500	1295	2260	250

(framhald af töflu 2 á næstu síðu)

Tafla 2. (*framhald*)

Sérhljóð	F ₁	F ₂	F ₃	Fjöldi dæma
[ö]	600	1250	2290	105
ú [u:]	280	620		210
[u]	320	735		100
o [o:]	545	805	1935	200
[o]	660	980	2195	95
a [a:]	815	1235	2380	225
[a]	760	1265	2370	100

Svo sem sjá má af þessum tveim töflum er talsverður munur á niðurstöðum beggja höfunda. Slíkt er eðlilegt, því að bæði eru dæmin misjafnlega mörg og hver einstaklingur hefur sína formendatíðni. Mis- munur milli einstaklinga kemur því ætíð fram í sérhverri rannsókn, en hann skiptir ekki höfuðmáli, heldur það, að hlutföll milli einstakra sérhljóða séu þau sömu. Það er tilfellið með báðar þessar rannsóknir eins og fram kemur í töflum 1 og 2. Þannig má sjá, að stutt sérhljóð hafa hærri F₁ og lægri F₂ en samsvarandi löng sérhljóð. Þetta er í samræmi við þá staðreynd, að stutt sérhljóð myndast í íslenzku nær miðju munnholsins og eru opnari en samsvarandi löng sérhljóð. Aðeins *a* getur myndað hér undantekningu eins og fram kemur í ofangreindum töflum.

NÚVERANDI RANNSÓKN:

MARKMIÐ, EFNI OG HLJÓÐHAFAR

Af framansögðu er ljóst, að hljóðróf íslenzkra sérhljóða er ekki algjörlega óþekkt stærð. Það má ganga að því vísu, að það, sem þekkt er um formendur íslenzku sérhljóðanna, gildi í stórum dráttum fyrir íslenzkt mál almennt. Sérhver ný rannsókn mun þó koma með niðurstöður, sem verða nákvæmari varðandi ákveðið atriði, en hlutföllin milli einstakra sérhljóða munu sennilega ekki breytast og þá í hæsta lagi aðeins mjög óverulega. Þótt þannig megi telja, að aðalatriði hljóðrófs sérhljóðanna séu þekkt, er samt eftir að rannsaka ýmis smærri atriði. Eitt er tekið til meðferðar í þessari grein, en það er áhrif samhljóða á formendatíðni undanfarandi sérhljóðs.

Efniviður þessarar rannsóknar er gerviorð, þ. e. orð samræmd að gerð, sem hafa sömu byggingu og íslenzk orð gætu haft, ef viðkomandi

orð kæmu fyrir í málinu. Valin var gerðin /V:CV/ (langt sérhljóð og stutt samhljóð) og /VC:V/ (stutt sérhljóð og langt samhljóð); C stendur fyrir lokhljóðin [p t k] (stafsetning -p-, -t-, -k-) og C: fyrir samsvarandi löng hljóð [p: t: k:] (stafsetning -bb-, -dd-, -gg-). Ákveðið var að hafa gömmæltu lokhljóðin [c:] ekki með í þessari athugun að sinni. Sérhljóðin voru hin átta sérhljóð íslenzks nútímamáls [i e y ö u o a], þ. e. sérhljóðin að undanskildum tvíhljóðunum. Sérhvert sérhljóð kom bæði fyrir langt og stutt í áherzluatkvæði (þ. e. fyrsta atkvæði) og áherzlulaust í bakstöðu. Það skapaði nokkur vandamál við upptökuna, því að [e o ö] koma ekki fyrir áherzlulaus í lok orðs í nútíma íslenzku. Hljóðhafarnir höfðu því nokkra tilhneigingu til að færa áherzluna yfir á lokaatkvæðið, þegar þessi sérhljóð stóðu í bakstöðu. Af þessari ástæðu varð að endurtaka lestur nokkurra gerviorða til að fá áherzluna alltaf á fyrsta atkvæði. Alls eru gerviorðin, sem lesin voru, 276 að tölu. Mörg þessara orða eru hins vegar til sem raunveruleg orð í málinu, t. d. *aka*, *yta*, *apa*, *api* o. fl., enda sögðu hljóðhafa eftir á, þegar lestri alls listans var lokið, að þetta væri alls ekki svo framandi efni.

Listinn var lesinn af fjórum hljóðhöfum í upptökuherbergi hljóðfræðistofnunar Háskólans í Hamborg í júlímánuði 1975. Hljóðhafarnir eru eftirfarandi:

1. Fyrsti hljóðhafi er höfundur þessarar greinar, fæddur í Reykjavík 14. sept. 1940.
2. Annar hljóðhafi er Ólafur Pétursson efnaverkfræðingur, fæddur í Reykjavík 20. maí 1943. Hann hafði búið á Akureyri um tveggja ára skeið, áður en upptakan fór fram, en framburður hans er hreinn sunnlenzkur framburður, enda þótt hann geti einnig náð norðlenzka framburðinum þrýðilega vel (sbr. M. Pétursson 1978c, bls. 175).
3. Þriðji hljóðhafi er Sigurður H. Pétursson dýralæknir í Austur-Húnavatnssýslu, fæddur 16. marz 1946 í Reykjavík.
4. Fjórði hljóðhafi er Kristín Marteinsdóttir fædd 24. júní 1956 í Austur-Húnavatnssýslu.

Allir hljóðhafar hafa hreinan sunnlenzkan framburð eða línæli eins og hann er stundum nefndur, þótt varla sé það réttnefni, og að höfundur þessarar greinar undanskildum vissi enginn þeirra, hvert markmiðið með rannsókninni var.

Hljóðlengd sérhljóða og samhljóða gerviorðanna í þessum lista hefur þegar verið athuguð og niðurstöðurnar birtar (M. Pétursson 1978c).

Ennfremur hefur sammyndun verið athuguð hjá einum hljóðhafa (M. Pétursson 1977). Ekki er því ástæða til að fara nánar út í þessi atriði hér. Þó er rétt að taka fram, að allar niðurstöður benda eindregið í þá átt, að þessi gerviorð hafi verið borin fram á fyllilega eðlilegan hátt eins og venjuleg orð í málinu. Stundum má búast við óeðlilegum fram-
burði, þegar óvenjulegt efni er notað í rannsókn, en að þessu sinni var ekki um það að ræða. Það má því fyllilega treysta því, að niðurstöðurnar gildi fyrir íslenskt mál almennt. Nauðsynlegt var að notast við gerviorð til að fá sem mest samræmi í uppbyggingu efniviðarins. Vegna ójafnrar dreifingar málhljóðanna er erfiðleikum bundið að nota raunveruleg orð við sumar rannsóknir í hljóðfræði. Þetta á einkum við, þegar markmið rannsóknarinnar eru almenn atriði.

NIÐURSTÖÐUR

Í töflum 3 og 4 eru dregnar saman niðurstöður mælinga á meðalgildi formenda ókringdra og kringdra sérhljóða. Hver tala er meðalgildi 16 mælinga.

Tafla 3. Meðalgildi formenda ókringdra sérhljóða í íslenzku í framstöðu. Eftirfarandi samhljóð eru [p t k] stutt á eftir löngu sérhljóði eða löng [p: t: k:] á eftir stuttu sérhljóði.

a) Eftirfarandi sérhljóð er kringt.

	F ₁	F ₂	F ₃		F ₁	F ₂	F ₃		
[i:]	266	2536	3437	/p/	[i]	271	2526	2997	/p:/
[r:]	289	2419	2592		[r]	293	2343	2964	
[e:]	386	2175	2845		[e]	500	1893	2825	
[a:]	831	1362	2562		[a]	813	1389	2372	
[i:]	258	2578	3248	/t/	[i]	264	2471	3084	/t:/
[r:]	256	2533	3325		[r]	293	2350	2993	
[e:]	336	2168	2825		[e]	473	1940	2850	
[a:]	778	1428	2700		[a]	813	1356	2700	
[i:]	273	2581	3237	/k/	[i]	258	2431	3102	/k:/
[r:]	281	2431	2948		[r]	287	2343	2900	
[e:]	362	2155	2731		[e]	513	1937	2600	
[a:]	800	1406	2503		[a]	813	1428	2476	

b) Eftirfarandi sérhljóð er ókringt

[i:]	250	2555	3218	/p/	[i]	267	2618	3131	/p:/
[r:]	282	2561	3064		[r]	303	2350	2493	
[e:]	382	2212	2812		[e]	613	2062	2833	
[a:]	776	1375	2672		[a]	790	1400	2600	
[i:]	256	2610	3243	/t/	[i]	271	2590	3156	/t:/
[r:]	288	2443	3058		[r]	336	2443	3018	
[e:]	413	2284	2875		[e]	506	2062	2893	
[a:]	790	1421	2758		[a]	803	1487	2775	

Tafla 4. Meðalgildi formenda kringdra sérhljóða í íslenzku í framstöðu í gervi-orðum. Eftirfarandi samhljóð eru stutt [p t k] á eftir löngu sérhljóði eða löng [p t k:] á eftir stuttu sérhljóði.

a) Eftirfarandi sérhljóð er kringt

	F ₁	F ₂	F ₃		F ₁	F ₂	F ₃		
[u:]	251	747	2750	/p/	[u]	259	762	/p:/	
[o:]	281	819	2750		[o]	340	1007	2541	
[y:]	281	1853	2581		[y]	297	1613	2556	
[ö:]	359	1615	2556		[ö]	436	1453	2531	
[u:]	253	728		/t/	[u]	278	798	2661	/t:/
[o:]	312	840	2745		[o]	381	1084	2562	
[y:]	278	1843	2600		[y]	334	1605	2635	
[ö:]	359	1600	2599		[ö]	458	1462	2543	
[u:]	259	741		/k/	[u]	262	750	2600	/k:/
[o:]	303	831	2633		[o]	341	973	2475	
[y:]	290	1725	2500		[f]	303	1603	2409	
[ö:]	360	1531	2482		[ö]	466	1386	2240	

b) Eftirfarandi sérhljóð er ókringt

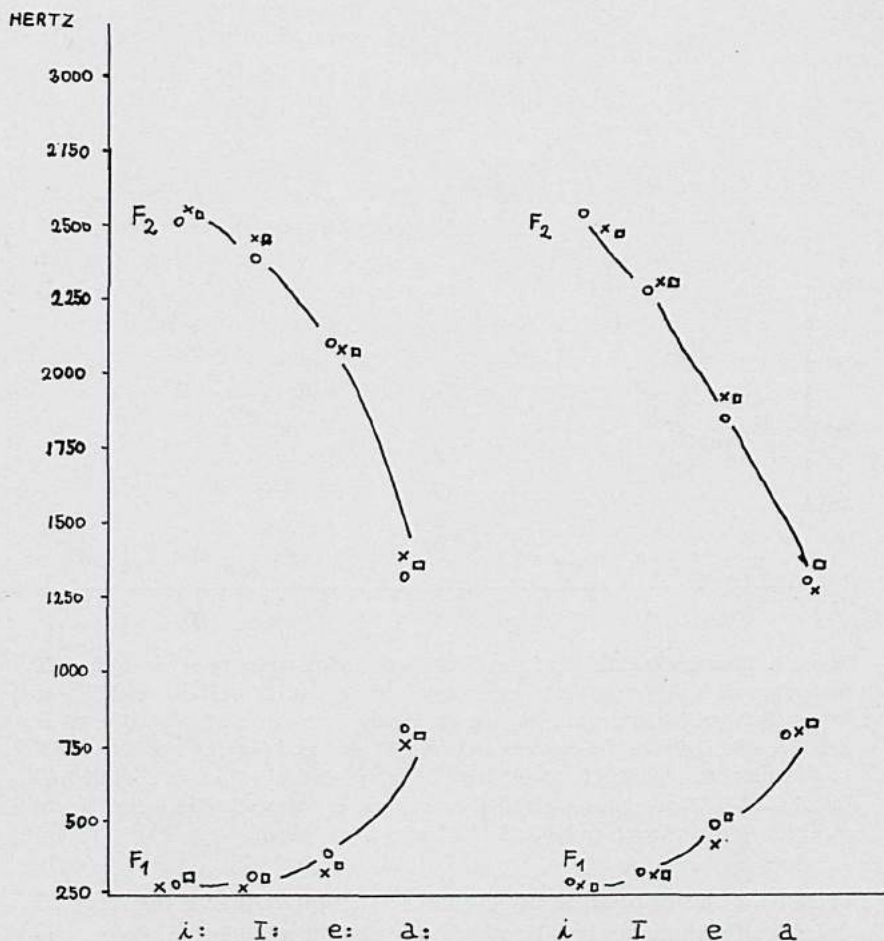
[u:]	256	753		/p/	[u]	267	762		/p:/
[o:]	306	921	2725		[o]	340	945	2800	
[y:]	292	1966	2631		[y]	316	1793	2525	
[ö:]	347	1743	2609		[ö]	485	1476	2475	

[u:]	250	763		/t/	[u]	268	798	2300	/t:/
[o:]	296	846	2783		[o]	354	1004	2450	
[y:]	287	1831	2641		[y]	352	1791	2590	
[ö:]	362	1658	2575		[ö]	554	1508	2593	

Af töflum 3 og 4 má lesa margvíslegar upplýsingar um myndun íslenzkra sérhljóða. Ef borin eru saman löng og stutt sérhljóð, má sjá, að stuttu sérhljóðin hafa yfirleitt hærri F_1 og lægri F_2 en samsvarandi löng sérhljóð. Þetta atriði skýrist myndunarlega eins og ég hef lýst í rannsókn minni frá 1974 (M. Pétursson 1974a, bls. 105–107, 215). Stutt sérhljóð eru yfirleitt opnari og myndast nær miðju munnholsins en samsvarandi löng. Það leiðir til þess, að annar formandi F_2 , sem ákvarðast fyrst og fremst af tunguhæð, er lægri fyrir stuttu sérhljóðin. Fyrsti formandi F_1 ákvarðast fyrst og fremst af kjálkaopnu eða fjarlægð milli efri og neðri framtanna. Þar eð stutt sérhljóð eru yfirleitt borin fram með meiri kjálkaopnu en löng sérhljóð, er fyrsti formandi yfirleitt lítið eitt hærri fyrir stuttu sérhljóðin.

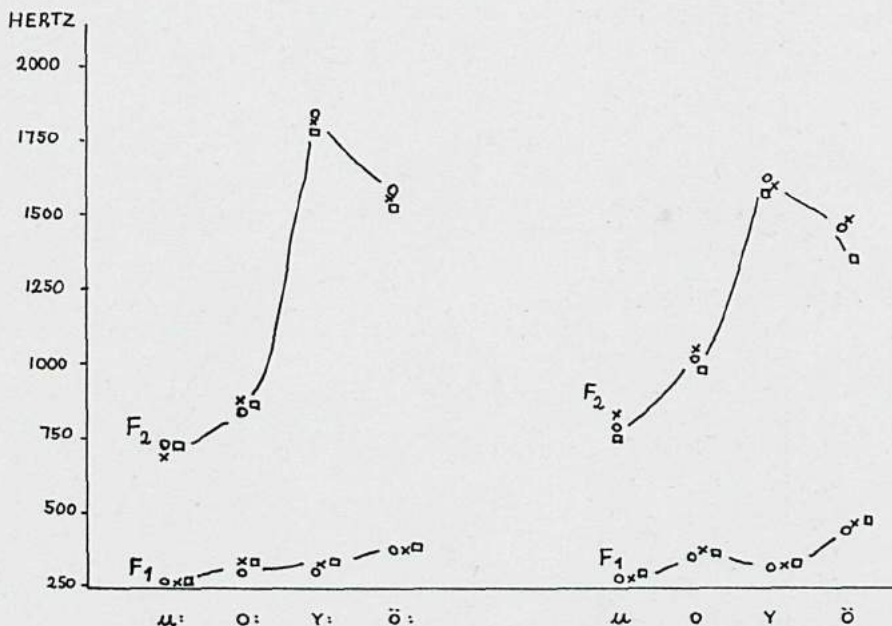
Ef tíðni formenda sama sérhljóðs (langs eða stutts) er borin saman eftir því, hvaða samhljóð fylgir á eftir sérhljóðinu, kemur í ljós, að samhljóðið hefur áhrif á formendatíðni sérhljóðsins. Hér er ekki átt við formendasveigingarnar, en þær eru eins og vitað er (Delattre et al. 1955), háðar bæði eftir- og undanfarandi samhljóði. Hér er átt við þau áhrif, sem eftirfarandi samhljóð hefur á hinn stöðuga hluta formandans. Miðað við varalokhljóðin [p p:] hafa tannberghljóðin [t t:] yfirleitt þau áhrif að hækka formendatíðnina. Sama er að segja um gómhljóðin [k k:], enda þótt ekki sé alltaf auðvelt að túlka gögnin. Sömu áhrif má einnig oft sjá á þriðja formanda F_3 , sem stendur hærra, ef eftirfarandi samhljóð er [t] eða [k], heldur en ef það er [p]. Samt eru áhrifin á F_3 óvissari og erfiðari að túlka en áhrifin á tvo fyrstu formendurna. Þetta má sjá af línuritunum í myndum 1 og 2 svo og af töflum 3 og 4. Skýringu á þessum áhrifum samhljóðsins á undanfarandi sérhljóð má finna í myndun samhljóðsins. Varahljóð eru mynduð óháð tungustöðu, en tannberghljóð og gómfilluhljóð eru mynduð með hærri tungustöðu, sem hefur þau áhrif innan sérhljóðsins, að formendatíðni sérhljóðsins hækkar.

Auk þeirra áhrifa, sem eftirfarandi samhljóð hefur á formendur undanfarandi sérhljóðs, er einnig augljóst, að eftirfarandi sérhljóð hefur

Mynd 1. Línurit yfir áhrif eftirfarandi lokhljóðs á tíðni fyrsta og annars formanda undanfarandi ókringds sérhljóðs samkvæmt töflu nr. 3. Eftirfarandi sérhljóð er kringt. Tíðni formenda er lítið eitt hærri, ef eftirfarandi sérhljóð er ókringt, en hlutföll eru að öðru leyti þau sömu. Áhrif eftirfarandi samhljóðs eru greinilegust á tíðni annars formanda F_2 . Miðað við varahljóð (o-o) hækka eftirfarandi tannbergshljóð (x-x) og gómfilluhljóð (□-□) formendatíðnina.

áhrif á formendatíðni fyrsta sérhljóðs gerviorðsins. Þessi áhrif, sem flokka má sem afturvirka samlögun, ná yfir samhljóðið, sem aðskilur sérhljóðin. Ef borin eru saman kringd og ókringd sérhljóð í bakstöðu að þessu leyti, kemur í ljós, að formendatíðni undanfarandi sérhljóðs

Mynd 2. Línurit yfir áhrif eftirfarandi lokhljóðs á tíðni fyrsta og annars formanda undanfarandi kringds sérhljóðs samkvæmt töflu nr. 4. Eftirfarandi sérhljóð er kringt. Niðurstöður eru ekki alveg eins skýrar og fyrir ókringdu sérhljóðin. Þó er greinileg tilhneiging til að tíðni formenda sé lítið eitt hærri á undan tannbergshljóði (x-x) en á undan varahljóði (o-o); lægst er formendatíðnin á undan gómfillulokhljóði (□-□). Ef eftirfarandi sérhljóð er ókringt, er formendatíðni undanfarandi sérhljóðs lítið eitt hærri, en hlutföll að öðru leyti þau sömu.

er hærri, ef eftirfarandi sérhljóð er ókringt. Þótt ekki sé alveg hægt að útiloka, að kringingin hafi þau áhrif að lækka formendatíðni fyrsta sérhljóðs, virðist samt líklegra, að þessi áhrif stafi frá tunguhæð ókringda sérhljóðsins. Kringd sérhljóð hafa í nútíma íslensku alltaf minni tunguhæð (þ. e. eru opnari) en ókringd sérhljóð. Þannig má líklegt telja, að lægri formendur á undan eftirfarandi kringdu sérhljóði séu sammyndunarfyribærir og undirbúningur fyrir tunguhæð kringda sérhljóðsins. Af þessu dæmi má sjá, að innan talaðs máls koma samtímis fyrir framvirk og afturvirk áhrif málhljóðanna hvors eða hvers á annað. Það getur hins vegar oft verið ákaflega erfitt að ákveða þá þætti, sem hafa tiltekin mælanleg áhrif. Möguleikarnir eru oftast fleiri en einn og mjög samtvinnnaðir, svo að þeir geta verið alveg óaðskiljanlegir. Til að einfalda

rannsóknina var ákveðið að nota gerviorð að þessu sinni, en ljóst er, að síðar meir þarf einnig að gera hliðstæðar rannsóknir með raunveruleg orð úr íslenzku máli.

RÉSUMÉ

INFLUENCE DE CONSONNES OCCLUSIVES SUR LE SPECTRE DES VOYELLES ISLANDAISES

DANS la présente étude nous avons examiné des logatomes du type /V:CV/ et /VC:V/ prononcés par quatre sujets du Sud de l'Islande. La consonne intervocalique est une occlusive brève [p t k] ou longue [p: t: k:] et la voyelle une des huit voyelles islandaises modernes, les diptongues n'ayant pas été incluses dans la recherche. Les principaux résultats peuvent être résumés de la façon suivante:

- (1) L'occlusive subséquente influe sur la fréquence des formants de la voyelle précédente. Si celle-là est une labiale [p p:], la fréquence des formants de la voyelle est plus basse que si la consonne est une dentale [t t:] ou une vélaire [k k:].
- (2) Les voyelles brèves ont une plus haute fréquence de F_1 et une plus basse fréquence de F_2 que les voyelles longues correspondantes. Ces faits s'expliquent à partir de données articulatoires, les voyelles brèves étant généralement, toutes choses égales par ailleurs, plus ouvertes et plus centrales que les voyelles longues.
- (3) Si la dernière voyelle du logatome est arrondi, la fréquence des formants de la première voyelle est plus basse que lorsque celle-là est non arrondi. Bien qu'il ne soit pas possible de séparer la part revenant à l'arrondissement et à la hauteur linguale, nous penchons plutôt pour l'hypothèse que cet effet est dû à la hauteur linguale, laquelle est moindre pour les voyelles arrondies. Une telle explication rejoindrait facilement l'explication proposée pour rendre compte de l'influence consonantique sur la voyelle précédente.

RITASKRÁ

- Delattre, P. C.; Liberman, A. M. and Cooper, F. S.: Acoustic loci and transitional cues for consonants. *The Journal of the Acoustical Society of America* 27, 769-773 (1955).
- Garnes, S.: Quantity in Icelandic: Production and perception. *Hamburger Phonetische Beiträge* 18 (Helmut Buske Verlag, Hamburg 1976).
- Koenig, W.; Dunn, H. K. and Lacy, L. Y.: The sound spectrograph. *The Journal of the Acoustical Society of America* 17, 19-49 (1946).
- Magnús Pétursson: *Les articulations de l'islandais à la lumière de la radiocinématographie* (Klincksieck, Paris 1974a).
- Magnús Pétursson: Peut-on interpréter les données de la radiocinématographie en fonction du tube acoustique à section uniforme? Réflexions à propos de l'analyse du système vocalique de l'islandais moderne. *Phonetica* 29, 22-79 (1974b).

- Magnús Pétursson: *Aspects acoustiques et articulatoires du phonétisme islandais* (Service de Reproduction des Thèses, Université de Lille-III, Lille 1974c).
- Magnús Pétursson: *Drög að almennri og íslenskri hljóðfræði* (Íðunn, Reykjavík 1976).
- Magnús Pétursson: Coarticulation en islandais. Étude préliminaire. *Travaux de l'Institut de Phonétique de Strasbourg* 9, 15-46 (1977).
- Magnús Pétursson: Ein Jahrzehnt der Erforschung isländischer Phonetik: 1967-1977. *Nordic Linguistic Bulletin* 2, 1; 4-11 (1978a).
- Magnús Pétursson: *Drög að hljóðkerfisfræði* (Íðunn, Reykjavík 1978b).
- Magnús Pétursson: L'élément temporel. Un problème de prononciation illustré par un exemple de l'islandais moderne, langue à quantité. *Arkiv för nordisk filologi* 93, 174-181 (1978c).
- Potter, R. K.; Kopp, G. A. and Green, H. C.: *Visible speech* (Van Nostrand, New York 1947).
- Stefán Einarsson: *Beiträge zur Phonetik der isländischen Sprache* (Brøgggers Boktrykkeri, Oslo 1927).
- Sveinn Bergsveinsson: *Grundfragen der isländischen Satzphonetik* (Munksgaard, Kopenhagen; Metten & Co., Berlin 1941).
- Ungeheuer, G.: *Elemente einer akustischen Theorie der Vokalartikulation* (Springer Verlag, Berlin 1962).

JÓNAS KRISTJÁNSSON

ANNÁLAR OG ÍSLENDINGASÖGUR

Í ANNÁLAÚTGÁFU Gustavs Storms¹ eru prentaðir 10 fornir annálar, og eru þeir þessir taldir í sömu röð sem í útgáfunni:

- I. Resensannáll
- II. Forni annáll
- III. Høyersannáll
- IV. Konungsannáll
- V. Skálholtsannáll
- VI. Annálsbrot frá Skálholti
- VII. Lögmansannáll
- VIII. Gottskálksannáll
- IX. Flateyjarannáll
- X. Oddverjaannáll

Útgáfa Storms þykir nú standa til bóta svo sem vænta má, og uppruni annálanna, skyldleiki þeirra innbyrðis og við aðrar heimildir hefur ekki verið kannaður til neinnar hlítar. Ýmsar sameiginlegar greinar eru í öllum annálum fram um 1280. Venja er að telja I–IV fornasta. I endar 1295, II nær (með eyðu) til 1314, III endar 1310, IV endar 1341, en niðurlagið vantar. Fræðimönnum ber saman um það að I–III séu náskyldir, en að öðru leyti er nokkur ágreiningur um skyldleika annálanna. IV er miklu fyllri að efni en I–III og auk þess orðfleiri; 'stíll hans er víða líkari sögustíl en annálastíl.'² Hinir 'yngri' annálar, sem kallaðir eru af því að þeir eru yngri í sinni varðveittu mynd og ná lengra fram í tímann, eru einnig af hinum forna stofni, en geyma þó nokkuð af frumlegu fornu efni. Þeir eru með ýmsum hætti skyldir innbyrðis varðandi atburði 14. aldar. Allir hinir fornu annálar enda fyrir 1400 nema svonefndur Nýi annáll sem er framhald Lögmansannáls; hann nær til 1430.

¹ *Islandske Annaler indtil 1578*, útg. Gustav Storm (Chria 1888).

² *Árna saga biskups*, útg. Þorleifur Hauksson (Rvík 1972), inng. bls. lxxi.

Í Andvara 1936 ritar Barði Guðmundsson grein sem hann nefnir 'Tímatal annála um viðburði sögualdar.' Telst honum svo til að í annálum séu árfærðir 47 viðburðir frá landnáms- og söguöld, 'ef með eru talin fæðingarár Gellis Þorkelssonar og Þuríðar spöku, en þau má sem hægst reikna út eftir upplýsingum annálaritaranna um dánarár þeirra Gellis og dánaraldur.' Barði leiðir síðan líkur að því að þessi 47 ártöl séu runnin frá ritum Ara fróða, og hafi Ari einkum haft þau frá Þuríði spöku Snorradóttur goða.

Áður en lengra er haldið er hagkvæmt að telja upp umrædda atburði í tímaröð. Öll ártölin nema eitt (nr. 37) koma fyrir í fleiri en einum annál (þó mismörgum), og er fylgt orðalagi þess annáls þar sem ártalið kemur fyrst fyrir miðað við útgáfu Gustavs Storms; að jafnaði er um að ræða Resensannál sem er fremstur. Ef mjög frábrugðið orðalag er í yngri annál(um) þá er það tilgreint innan sviga. Að jafnaði ber annál-unum saman um ártöl þessi að öðru leyti en því að Flateyjarannál hermír atburði oftast einu ári síðar en hinir, og mun það markleysa; ekki mun heldur mark takandi á frávikum sem stundum skeika einu ári til eða frá í einstökum annálum öðrum. Konungsannáll (IV) hefur sem fyrir segir allmikið efni fram yfir hina þrjá elstu annálana; síðan taka flestir yngri annálarnir upp þessi atriði Konungsannáls, líklega úr systurhandritum hans. Þau ártöl sem fyrst koma fyrir í Konungsannál eru merkt (IV). Fæðingarár Gellis Þorkelssonar og Þuríðar Snorradóttur eru ekki tekin með í upptalningunni, því að þau eru ekki nefnd beinlínis í annálunum (sbr. ummæli Barða Guðmundssonar). Hinsvegar er dánarár Þórðar gellis talið hér sérstaklega (í Konungsannál slengt saman við andlátsár Tunguodds). Verða þá ártöl frá söguöld alls 46.

- (1) 870 Ingólfur Arnarsonur kom til Íslands. (IV)
- (2) 874 (875) Upphaf Íslands byggðar (Upphaf Íslands byggðar Ingólfs).
- (3) 918 Dauður Þórólfur Mostrarskegg. (IV)
- (4) 918 Fæddur Þorsteinn þorskabítur sonur hans. (IV)
- (5) 927 Úlfjótur kom með lög til Íslands. (IV)
- (6) 929 (930) Upphaf lögsögu Hrafns Hængssonar.
- (7) 938 Fæddur Þorgrímur faðir Snorra goða. (IV)
- (8) 944 Víg Sigmundar Þorkelssonar (Víaglúmur drap Sigmund Þorkelsson).
- (9) 950 (951) Þórarinn legifer [þ. e. Þórarinn lögsögumaður]. (IV)
- (10) 952 Útkoma Þorbjarnar súrs.

- (11) 962 Brenna Blundketils.
- (12) 963 Dráp Þorgríms föður Snorra goða.
- (13) 963 Fæddur Snorri goði. (IV) (V:964)
- (14) 965 Dauður Tunguoddur. (IV)
- (15) 965 og því nær Þórður gellir. (IV)
- (16) 970 Þorkell legifer [þ. e. Þ. lögsögumaður]. (IV)
- (17) 974 Víg Broddhelga.
- (18) 975 Óöld hin fyrri.
- (19) 979 Burðartíð Þorkels Eyjólfssonar.
- (20) 981 Útkoma Friðreks biskups.
- (21) 983 Bardagi á Hrístateig.
- (22) 984 Kirkjugerð Þorvarðar Spakböðvarssonar.
- (23) 985 Þorgeir legifer [þ. e. Þ. lögsögumaður]. (IV)
- (24) 985 Utanferð Friðreks biskups. (IV)
- (25) 986 Bygging Grænlands (Eiríkur rauði byggði Grænland).
- (26) 987 Víg Geitis.
- (27) 989 Bardagi í Böðvarsdal.
- (28) 997 'Þá sendi hann [þ. e. Ólafur Tryggvason] Þangbrand prest til Íslands að boða þar kristni.' (IV)
- (29) 997 Víg Arnórs í Skógum.
- (30) 998 Bardagi í Eyvindardal.
- (31) 1000 Kristni tekin í lög á Íslandi.
- (32) 1002 Grímur legifer [þ. e. G. lögsögumaður]. (IV)
- (33) 1003 Víg Kjartans Ólafssonar.
- (34) 1004 Upphaf Lögskafta. (III; IV: Skafti legifer.)
- (35) 1007 Víg Bolla.
- (36) 1008 Víg Styr.
- (37) 1009 Víg Þorsteins Gíslasonar. (Aðeins í I. Eyða í II.)
- (38) 1010 Njálsbrenna.
- (39) 1011 Víg Halls Guðmundarsonar.
- (40) 1011 Víg Ljóts Hallssonar. (V: Bardagi á alþingi. Víg Ljóts Síðu-Hallssonar.)
- (41) 1014 Heiðarvíg.
- (42) 1026 Drukknun Þorkels Eyjólfssonar.
- (43) 1027 Víg Þorsteins Kuggasonar.
- (44) 1030 Andlát Skafta lögsögumanns.
- (45) 1031 Andlát Snorra goða.
- (46) 1031 Steinn legifer [þ. e. S. lögsögumaður]. (IV)

Í annálum eru frá þessum tíma og endranær hermdir ýmsir atburðir frá öðrum löndum, og varða sumir þeirra Ísland eða eru hafðir til viðmiðunar íslenskum atburðum. Má þar fyrst nefna viðburði í ævi Haralds hárfagra: burðartíð hans, upphaf ríkis hans, einvald hans, skipting ríkis með sonum hans, andlát. Ártöl þessi eru nokkuð ósamhljóða í annálum og mun ósamræmið vera sprottið af mismunandi útreikningum byggðum á Íslendingabók og/eða misritunum í handritum. Síðari mikilvæg ártöl sem Ísland varða í sögu Noregskonunga eru t. a. m. fall Ólafs Tryggvasonar árið 1000 og fall Ólafs helga árið 1030.

Afmörkun 'sögualdar' við árið 1030 eða því nær, sem Barði Guðmundsson miðar við í ritgerð sinni, er auðvitað eins og hver önnur mannaþing, enda teygjast sumar Íslendingasögur fram yfir þessi tímamörk. Þegar ætlunin er að bera saman annála og Íslendingasögur má spyrja hvort ekki séu í annálum einhver ártöl sem vert sé að gaumgæfa eftir 1031. Í ljós kemur að svo muni ekki vera. Næstu 'íslensku' ártölin eru:

- 1034 Upphaf lögsögu Þorkels. (III)
- 1054 Upphaf lögsögu Gellis.
- 1056 Vígsla Ísleifs biskups.

Tvö fyrri ártölin eru vafalaust fundin samkvæmt Íslendingabók Ara eins og önnur lögsögumanna-ártöl, og þriðja ártalið má einnig reikna eftir henni; en samkvæmt Hungurvöku (með lagfæringu) var Ísleifur vígður á hvítasunnudag árið 1056. Þá erum við komin út yfir tímaskeið Íslendingasagna og inn á svið samtímaheimilda. Yngri ártöl í annálum varða ekki beinlínis viðfangsefni þessarar ritgerðar.

Í fyrirnefndri ritgerð sinni skiptir Barði Guðmundsson ártölum annála í fjóra flokka: (1) Ártöl úr sögu föðurættar Þuríðar spöku (alls 13). (2) 'Ártöl . . . sem virðast vera byggð á tímasetningum arfsagna, sem gengið hafa í ætt Gellis Þorkelssonar' (7 ársetningar). (3) '14 ársetningar viðburða á söguöld, er ætla má, að eigi rót sína að rekja til sagna frá Norður- og Austurlandi.' (4) 13 tímasetningar 'sem segja má um, að frekar beri að telja til allsherjarsögu Þjóðarinnar en sögu einstakra ætta.' Um þessi síðustu ártöl tekur Barði fram að öll nema þrjú þau fyrstu séu 'nákvæmlega samhljóða tímasetningum Íslendingabókar.'

Yfirleitt hafa síðari fræðimenn fallist á þá kenningu Barða að ártöl annála séu runnin frá Ara fróða og Þuríði spöku. Þó er það satt að segja að ekki gegnir sama máli um öll ártölin. Sum eru efalaust runnin frá Ara (Íslendingabók), svo sem flest ártölin í 4. flokki Barða sem fyrr

getur; þar er um að ræða lögsögumannatal, byggingu Grænlands, kristnitökuna og andlát Skafta lögsögumanns. Um flest ártölin í 1. og 2. flokki má einnig segja að þau gætu sem best verið komin frá Þuríði og Ara: þar er yfirleitt um að ræða ártöl sem varða forfeður þeirra ellegar menn með nokkrum hætti nátengda ættum þeirra, Þórsnesingum og Hvammverjum — niðjum Þórólfs Mostrarskeggs og Auðar djúp-úðgu; þarna hafa menn verið að verki sem runnið hefur blóðið til skyldunnar. En eins og fram kemur hér á eftir er hugsanlegt að ártöl þessi séu að verulegum hluta reiknuð út samkvæmt sögum frá 13. öld (Eyrbyggju, Laxdælu).

Hinsvegar verður ekki sagt að öll ártölin í þessum tveimur fyrri flokkum Barða tengist þeim Þuríði og Ara bersýnilega, þótt Barði reyni að brúa bilið. Má þar til nefna dauða Tunguodds og víg Þorsteins Kuggasonar, víg Halls Guðmundarsonar og Heiðarvíg. Og annálsgreinin um Blundketilsbrennu stangast beinlínis við önnur ummæli Ara, því að hann segir í Íslendingabók að það væri Þorkell Blundketilsson sem inni var brenndur. Barði getur þess til að þeir feðgar hafi báðir beðið bana í brennuni, og því sé 'ekkert því til fyrirstöðu, að Ari í ritum sínum hafi kennt Örnólfsdals-brennuna við Blund-Ketil, eða þá feðga báða.'

Landnáma (Sturlubók) talar á tveimur stöðum um 'brennu Blundketils' og 'Blundketilsbrennu';³ og í Hænsapóris sögu eru ítarlegar frásagnir af því er Blundketill var inni brenndur. Hvorug þessara heimilda nefnir Þorkel Blundketilsson, en báðar telja Herstein vera son Blundketils (samkvæmt Íslendingabók er hann 'Þorkelssonr Blund-Ketilssonar'). Svo hefur löngum verið talið að Sturlubók fari eftir Hænsapóris sögu,⁴ og Sigurður Nordal telur að höfundur Hænsapóris sögu hafi þekkt Íslendingabók en vikið frá henni af ásettu ráði.⁵ Þá eru menn í nokkrum vandræðum með að skýra annálsgreinina um Blundketilsbrennu — ekki síst ef gert er ráð fyrir að hún sé komin frá Ara. En ég hef á öðrum stað leitt rök móti því að Sturlubók styðjist við Hænsapóris sögu;⁶ og ég tel fjarstætt og ónauðsynlegt að gera ráð fyrir því að annálsgrein þessi sé komin frá Ara. Þarna hygg ég að fram komi tvær mismunandi

³ *Íslensk fornrit* I, bls. 75 og 85.

⁴ *Ísl. forn.* I, form. bls. 1xiii (Jakob Benediktsson) og tilv. þar.

⁵ *Ísl. forn.* III, form. bls. xiv–xxi.

⁶ *Opuscula septentrionalia. Festschrift til Ole Widding 10. 10. 1977* (Hafniae 1977), bls. 134–48.

arfsagnir: brenndur var inni Þorkell Blundketilsson (Ísl.b.) eða Blundketill (Annálar, Sturlub., Hænsap.s.).

Þá er eftir 3. flokkur Barða, 14 ársætningar frá Norður- og Austurlandi. Hann telur víst að Jórunn Einarsdóttir Þveræings, móðursystir Þuríðar hinnar spöku, hafi vitað glögg skil á þessum tímasetningum. 'Og það getur vissulega ekki verið einber tilviljun, að í annálum skuli aðeins vera árfærðir þeir atburðir sögualdar, frá Austur- og Norðurlandi, sem á áberandi og augljósan hátt koma við sögu nánasta venzlafólks og ættingja Jórunnar frá Þverá. Eg hefi því fyrir satt, að á sögnum, sem gengið hafa í móðurætt Þuríðar hinnar spöku, séu tímasetningarnar 21–34 byggðar.'

Ekki er ég nú reiðubúinn til að sporðrenna þessu athugasemdalaust. Fyrst er á það að benda að enginn nákominn ættingi Jórunnar er nefndur í þessum ártalaflokki — t. d. hvorki Einar faðir hennar né Eyjólfur föðurfaðir eða Guðmundur ríki föðurbróðir hennar. Aðeins þrjú atburðir eru í nánum tengslum við Jórinni: víg Broddhelga (sem Geitir vó), víg Geitis tengdaföður hennar og bardaginn í Böðvarsdal þar sem þeir börðust Þorkell maður hennar og Bjarni Broddhelgason frændi hans, og Þorkell varð sár nálega til ólífis (Vopnfirðingasaga). En eyfirsku ártölin tengjast Jórinni aðeins eftir krókaleiðum, og önnur eru allsendis fjarlæg henni eða 'móðurætt Þuríðar hinnar spöku.' Óöld hin fyrri (18). Útkoma Friðreks biskups (20). Kirkjugerð Þorvarðar Spakböðvarssonar (22). Utanför Friðreks biskups (24). Útkoma Þangbrands prests (28). Víg Arnórs í Skógum (29). Njálsbrenna (38). Víg Ljós Hallssonar (40). Ég leyfi mér að rengja það fullkomlega að þessi ártöl séu komin frá Jórinni Einarsdóttur eða Þuríði Snorradóttur fremur en einhverjum öðrum fróðum mönnum.

Samkvæmt líklegum eða ólíklegum tengslum við Ara fróða virðist mega skipta sögualdarártölum annála í þrjá flokka:

(1) Ártöl sem eindregið virðast vera komin frá Íslendingabók. Þau varða flest upphaf Íslandsbyggðar og upphaf embættistíma lögsögumanna.

(2) Ártöl sem tjá fæðingar- og dánarár ýmissa manna á Vesturlandi, einkum í Dölum og á Snæfellsnesi. Mörg þessara ártala varða Þórnesinga og Hvammverja, og geta þá böndin borist að Ara fróða og heimildarmönnum hans, Þuríði Snorradóttur goða og Þorkeli Gellissyni (föðurbróður Ara), sem voru komin af þeim ættum. En fleiri uppruna-

skýringar koma til greina, og sum hinna vestlensku ártala tengjast ekki þessum ættum fremur en öðrum.

(3) Ártöl varðandi ýmsa atburði, einkum mannvíg, í öðrum landslutum. Tilraunir til að tengja þessi ártöl við Þuríði Snorradóttur (og síðan Ara fróða) virðast vera marklausar.

Í formála Íslendingabókar (Ísl. fornr. I, bls. xxxviii–xl) telur Jakob Benediktsson 'þau ártöl sem Ari nefnir beinlínis og þau sem koma óbeint fram í Íslendingabók að því er varðar Íslandssögu.' Sautján ártöl varða embættistíð lögsögumanna, þar af sjö hin fyrstu á tímabili því er hér um ræðir, og eru þau öll í annálum samhljóða Íslendingabók. Þá telur Jakob einstök ártöl 21 að tölu, og taka 10 hin fyrstu til okkar tímabils. Eitt ártal er einnig á fyrri skránni (upphaf lögsögu Hrafns Hængssonar). Tvö ártöl eru ekki talin á skrá minni hér á undan af því að um er að ræða erlenda atburði (til viðmiðunar Íslandssögu): dráp Játmundar konungs helga 870 og fall Ólafs Tryggvasonar 1000. Þrjú af þessum 10 ártölum standa ekki í annálum, enda eru þau 'miðuð við dánaraldur manna' (JB): fæddur Hallur Þórarinsson 995, skírður Hallur Þórarinsson 998 og fæddur Ísleifur biskup 1006. Eru þá alls 11 atburðir (7 + 4) á skrá minni sem einnig eru ársettir í Íslendingabók, 7 lögsögumanna-ártöl og 4 'einstök ártöl': nr 1, 6, 9, 16, 23, 25, 31, 32, 34, 44 og 46. Munu öll þessi 11 ártöl annála komin frá Íslendingabók. Það er helst að athuga að Ari segir að 'Ísland byggðist fyrst' um 870, en í annálastofni er upphaf Íslands byggðar talið 874, og síðan bætir Konungsannáll (og aðrir) við útkomu Ingólfs 870 eftir Íslendingabók.

Eins og fyrr segir skiptir Barði Guðmundsson ártölunum í fjóra flokka: þrír varða tiltekna ættir eða landshluta, hinn fjórði landið allt eða sögu þjóðarinnar. En hugsanleg er flokkun með ýmsu öðru móti, til dæmis: I. Flokkun eftir efni eða eðli atburða. II. Flokkun eftir skyldleika annála. III. Flokkun eftir afstöðu til annarra heimilda, t. d. Íslendingasagna. Hvern þessara þriggja heildarflokka má gera með ýmsu móti, og það sem fer hér á eftir er aðeins ein tilraun af mörgum hugsanlegum.

I. EFNISFLOKKAR

Til greina kemur að skipta ártölum annála í eftirtalda 9 flokka eftir efni eða eðli atburða:

(1) Landnám Íslands	3
(2) Löggjöf og lögsögumenn	8
(3) Fæðingar	4
(4) Andlát (önnur en víg)	6
(5) Víg	12
(6) Orrustur	4
(7) Kristniboð og kristnihald	5
(8) Brennur	2
(9) Annað	2

Samtals 46

Undir 'Annað' er talin 'Óöld hin fyrri' og 'Bygging Grænlands'. 'Bardagi á alþingi' er ekki talinn sérstaklega fremur en í aðalskránni hér á undan, heldur aðeins undir 'Víg Ljóts Hallsonar'.

II. GERÐIR ANNÁLA

Í öllum hinum fornu annálum er sameiginlegur stofn sem talið er að nái fram um 1280, eins og fyrr segir; og þeir hafa einnig sama tímatalskerfi og sömu aðalheimildir (sjá útg. Storms, bls. lxxviii o. áfr.).

Konungsannáll (IV) og yngri annálar hafa allmörg sögualdarártöl fram yfir þrjú fyrstu annálana í útgáfu Storms (I–III: Resensannál, Høyersannál og Forná annál). Alls er um að ræða 15 ártöl (af 46), sem samkvæmt því má ætla að ekki hafi verið í hinum sameiginlega annála-stofni. Fimm þessara ártala greina upphafsár lögsögumanna. Má telja víst að þau séu seinni viðauki samkvæmt Íslendingabók, og einnig að útkoma Úlfjótis með löginn 927 (IV o. s. frv.) sé síðari útreikningur miðaður við að hann væri lögsögumaður í þrjú ár. Í frumannálum hefur þá aðeins verið getið fyrsta lögsögumannsins (eftir Úlfjót), Hrafn Hængssonar. Og þá er það athugandi að upphafsár Hrafn er talið 929 í annálum I–III og einnig í V, þótt það sé samhljóða Íslendingabók í IV, VIII og X (villa í VII). Gæti þetta bent til þess að ártalið væri í upphafi óháð Íslendingabók, en lagfært eftir henni í IV um leið og öðrum lögsögumönnum var bætt við, og mælir þetta þá ásamt fleira gegn því að frumstofn annálanna sé runninn frá Ara fróða.

Tvö önnur ártöl Konungsannáls geta verið viðbætur samkvæmt Íslendingabók: Útkoma Ingólfs 870 og útkoma Þangbrands 997. Eftir

eru þá sjö viðbótarártöl sem að svo stöddu skulu talin af óvissum uppruna: Dauði Þórólfs Mostrarskeggs og fæðing Þorsteins Þorskabítssonar hans (nr. 3 og 4), fæðing Þorgríms föður Snorra goða og fæðing Snorra (7 og 13), dauði Tinguodds og Þórðar gellis (14 og 15) og utanför Friðreks biskups (24).

III. ANNÁLAR OG AÐRAR HEIMILDIR

Hér að framan hefur verið rætt um náinn skyldleika annála við Íslendingabók og rakin þau ártöl sem þaðan munu runnin. Miklu vafasamara og torráðnara er samband — eða sambandsleysi — annála við aðrar heimildir, og koma á þessu tímabili einkum til álita Íslendingasögur. Með tilliti til þeirra má skipta ártölum annála í þrennt: (1) Ártöl sem ber saman við Íslendingasögur (að minnsta kosti svo að kalla meg). (2) Ártöl sem stangast við það sem í sögum segir. (3) Ártöl varðandi atburði sem ekki verða tímasettir samkvæmt sögum, enda þótt þeirra sé getið þar.

Samkvæmt því er að framan segir munu 13 ártöl annála vera runnin frá Íslendingabók. Ellefu eru talin í formála Jakobs Benediktssonar sem fyrr getur, og þar við bætast að líkindum útkomuár Úlfhljóts og Þangbrands. Þessi 13 ártöl er rétt að draga frá (sum þeirra koma raunar einnig fram í Íslendingasögum eða verða fundin samkv. þeim). Eftir eru þá 33 ártöl af óvissum uppruna, og skal nú athugað hversu þau horfa við Íslendingasögum. Byrjað er á atburðum frá Vesturlandi og síðan haldið réttisælis kringum landið. Á undan hverjum atburði er númer hans í skránni hér á undan (bls. 296–97).

Vesturland og Húnaþing.

3 Dauður Þórólfur Mostrarskegg 918. Í *Eyrbyggju* er engin tímamiðun varðandi andlát Þórólfs, en ljóst er að sagan gerir ráð fyrir að hann lifði nokkru lengur en þetta: Þorsteinn Þorskabítur sonur hans er samkvæmt sögunni fæddur 913 (sjá næsta lið og síðar athugasemd við liði 12–13); hann tekur föðurleifð sína þegar Þórólfur andast og gengur að eiga Þóru systur Þórðar gellis, berst við Kjalleklinga á Þórsnesþingi, býr rausnarbúi á Hofsstöðum, reisir bæinn að Helgafelli, en drukknar hálfþrítugur 938. Hefur þá Þórólfur eftir því að dæma dáíð um eða laust eftir 930.

4 Fæddur Þorsteinn þorskabítur 918 (sama ár sem faðir hans andast). Þetta stangast við *Eyrbyggju* sem telur Þorstein fæddan 913, eins og fyrr segir; það er nógu knappt að maður sem afrekar svo miklu sé fæddur þegar 913, ef hann á að deyja 938 eins og *Eyrbyggja* segir. Hinsvegar gerir *Gíslasaga* ráð fyrir því að Þorsteinn sé lífs löngu eftir að Þorbjörn súr kom út (952 samkvæmt annálum). Fæðingarár Þorsteins 918 fær því samrýmst *Gíslasögu* þótt það stangist við *Eyrbyggju*.

Höfundur *Eyrbyggju* leggur mikla rækt við tímatal og styðst í því efni að nokkru við *Ævi Snorra goða*.⁷ Síðari ártölum varðandi Snorra og langfeðga hans ber saman í sögunni og annálunum. Hafi söguhöfundur þekkt annála þá hefur hann viljað sneiða hjá augljósum villum og lætur því andlátstíð Þórólfs Mostrarskeggs liggja á milli hluta.

Samkvæmt *Eyrbyggju* (og annálum) fæddist Snorri goði sama ár sem Þorgrímur faðir hans var veginn; og Þorgrímur fæddist sama ár sem faðir hans Þorsteinn þorskabítur drukknaði. Sú grunsemd vaknar að áhrifa gæti frá þessari samkvæmni þegar annálar láta Þorstein þorskabít fæðast sama ár sem faðir hans andast.

Á það skal minnt að þessi ártöl (3 og 4) koma fyrst fram í *Konungsannál*.

7 Fæddur Þorgrímur faðir Snorra goða 938. Samkvæmt *Eyrbyggju* var Þorgrímur hálfþrítugur þegar hann var veginn, og kemur það heim við dánarár hans samkvæmt annálum (963). Sjá liði 12–13 hér á eftir.

10 Útkoma Þorbjarnar súrs 952. Í styttri gerð *Gíslasögu*, sem löngum hefur notið meiri virðingar en lengri gerðin, segir að sagan hefjist á ofanverðum dögum Hákonar konungs Aðalsteinsfóstra. Að tali annála kom Hákon til ríkis í Noregi 933 og féll 960 (961). Fær þá ekki staðist að sagan hefjist á ofanverðum hans dögum, því að síðar er sagt frá kvonfangi Þorbjarnar og fæðingu og uppvexti fjögurra barna hans, og eru þau vel roskin þegar fjölskyldan fer til Íslands. Enn síður stenst þetta ef Hákon hefur ekki komið til Noregs fyrir en 946, eins og margir fræðimenn telja.⁸ En í lengri gerð sögunnar, sem undirritaður telur að flestu leyti upprunalegri,⁹ er hinsvegar sagt að Haraldur hárfagri ráði fyrir Noregi þegar sagan hefst, og mun það sanni nær; en

⁷ Prentuð í *Ísl. forn.* IV, bls. 185–86.

⁸ *Ísl. forn.* XXVI, form. § 6 og 7 (Bjarni Aðalbarnarson) og tilv. þar.

⁹ *Gripla* III (Rvík 1979), bls. 128–62.

skammt endist það til að tímasetja útkomu Þorbjarnar, og verður það með engu móti gert eftir Gíslasögu.

Barði Guðmundsson bendir á það að auk Ingólfs Arnarsonar nefna annálar ekki útkomuár neins landnámsmanns nema Þorbjarnar. 'Má nærri geta, hvaðan þessi tímasetning muni vera komin,' segir Barði — og á við Þuríði spöku, en Þorbjörn var langafi hennar. Hinsvegar segir Björn K. Þórólfsson: '... og má nærri geta, að þessi vitneskja um hann (þ. e. Þorbjörn) hefir geymzt með niðjum hans og er skráð af Ara fróða.'¹⁰ Frægri en Þorbjörn súr var þó sonur hans Gísli, en banamaður hans var Eyjólfur grái langa-langafi Ara. Gíslasaga bendir til þess að vígið hafi mælst illa fyrir, en þó stóð öðrum nær en Ara að leggja rækt við minningu Gíslaættar. En Þorbjörn kom mjög seint út, og því hafði minningin um útkomuár hans betri skilyrði til að varðveitast en annarra landnámsmanna.

11 Brenna Blundketils 962. Í *Hænsaþóris sögu* eru engar bendingar um tímatal. Til samanburðar við annála má helst hafa Íslendingabók sem setur brennuna á lögsögumannsskeið Þórarins Ragabróður (950–69). Næst á undan segir Ari frá sumarauka Þorsteins surts sem ekki verður heldur árssettur, en næst á eftir frá því að Þorkell máni tók lögsögu eftir Þórarin (970). Kemur þetta allt vel heim og saman, en nákvæm árssetning fæst hvergi nema í annálum.

12–13 Dráp Þorgríms föður Snorra goða 963. Fæddur Snorri goði 963. Í ýmsum fornum heimildum segir að Snorri goði dæi einum vetri eftir fall Ólafs konungs helga, þ. e. a. s. 1031 (sjá hér á eftir aths. við 45); og í *Ævi* hans segir að hann væri þá 'á hinum sjöunda vetri hins sjöunda tigar aldurs síns,' en í *Laxdælu* að hann hefði þá 'sjö vetur hins sjöunda tigar';¹¹ samkvæmt íslenskri málvenju gat þetta hvortveggja merkt hið sama, enda mun *Æ* vera bein heimild *Laxdælu* um þetta.¹² Eftir þessu ætti Snorri helst að vera fæddur 964, en samkvæmt öðrum tímamiðunum í *Eyrbyggju* er hann fæddur 963.¹³ Þarna skeikar aðeins einu ári, og gæti mismunurinn verið spröttinn af ólíkum útreikningi. Samkvæmt *Gíslasögu* og *Eyrbyggju* fæddist Snorri skömmu eftir víg föður síns (nokkurum nóttum síðar, segir *Eyrbyggja*). Og eins

¹⁰ *Ísl. forn.* VI, form. bls. xlii.

¹¹ *Ísl. forn.* IV, bls. 186; V, bls. 226.

¹² *Ísl. forn.* V, form. bls. xxxvi (Einar Ól. Sveinsson).

¹³ *Ísl. forn.* IV, form. bls. xxx–xxxí (Einar Ól. Sveinsson).

og fyrr segir við liði 3–4 má síðan samkvæmt Eyrbyggju reikna út fæðingarár Þorgríms föður Snorra (938, sem er samhljóða annálum) og fæðingarár Þorsteins afa hans (913, sem er ósamhljóða annálum). Á það skal bent að atriði 13 er viðauki í IV, en atriði 12 (víg Þorgríms) er hinsvegar í samstofna annálum.

14 Dauður Tunguoddur 965. Af *Hænsaþóris sögu*, sem ein sagna getur andláts Odds, væri helst að ráða að hann hefði lifað allmörg ár frá brennunni í Örnólfsdal;¹⁴ og aðrar sögur gera ráð fyrir að hann hafi lifað langt fram yfir 962.¹⁵ Sýnir það ljóslega að árssetningin í annálum er óháð sögum, hvað sem réttast er.

15 Dauður Þórður gellir 965 eða 'því nær.' Í sögum er eigi heldur nein bending um það hvenær Þórður andaðist. Hann kemur meðal annars við *Laxdælu*, *Eyrbyggju* og *Hænsaþóris sögu*. Í *Landnámu* er nefnd saga hans sem nú er glötuð,¹⁶ og getur auðvitað hugsast að þar hafi verið einhver tímatalsmiðun um andlát hans.

Það er athyglisvert — og kannski má segja grunsamlegt — að ann-álar nefna saman andlát þessara tveggja miklu deiluaðila, Tunguodds og Þórðar gellis, þremur árum eftir brennuna.

19 Burðartíð Þorkels Eyjólfssonar 979. Í *Laxdælu* segir svo: 'Þorkell hafði átta vetur hins fimmta tigar þá er hann drukknaði, en það var fjórum vetrum fyrr en hinn heilagi Ólafur konungur féll.'¹⁷ Samkvæmt þessu væri Þorkell fæddur 978. En eins og Einar Ól. Sveinsson segir í formála *Laxdælu*: 'Munurinn sem er á *Laxdælu* og annálum um fæðingarár Snorra og Þorkels, stafar án efa af mismunandi reikningi, þegar vetratali var breytt í áratál.'¹⁸

20 Útkoma Friðreks biskups 981. Ártali þessu ber saman við Kristniþátt í *Ólafssögu Tryggvasonar hinni miklu*¹⁹ og við *Kristnisögu*.²⁰ Í *Kristnisögu* segir enn fremur að Snorri goði væri 18 vetra er þetta gerðist, og stendur það heima ef hann er talinn fæddur 963.

22 Kirkjugerð Þorvarðar Spakböðvarssonar 984. Þessu ártali ber einnig saman við *Kristniþátt* og *Kristnisögu* sem herma að Þorvarður hafi gert kirkju í Ási þrem vetrum eftir útkomu Friðreks

¹⁴ *Ísl. fornrr.* III, bls. 46 (sbr. þó form., bls. xxi–xxii nm.)

¹⁵ *Safn til sögu Íslands* I, bls. 324–25.

¹⁶ *Ísl. fornrr.* I, bls. 140.

¹⁷ *Ísl. fornrr.* V, bls. 223.

¹⁸ *Ísl. fornrr.* V, form. bls. 1.

¹⁹ *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* I (Ed. Arnam. A 1, Kbh. 1958), bls. 300.

²⁰ *Biskupa sögur* I, Kh. 1858, bls. 3–4.

biskups og Þorvalds víðförla eða sextán vetrum áður en kristni var í lög tekin á Íslandi.

24 Utanför Friðreks biskups 985. Í *Kristniþætti* og *Kristnisögu* er sagt að þeir Friðrekur og Þorvaldur byggju fyrst einn vetur á Giljá og síðan fjóra vetur á Lækjamóti; samkvæmt því telja menn að þeir hafi farið utan 986. Ártalið 985 er aðeins í Konungsannál (Flateyjarannáll: 986, e. t. v. með venjulegri ársskekkju); mun þetta ákvæði í Konungsannál vera marklaus ritvilla eða reikningsvilla.

33 Víg Kjartans Ólafssonar 1003. Þessu ártali ber alveg saman við *Laxdælu*, ef taldir eru vetur frá kristnitöku.²¹

35 Víg Bolla 1007. Ber einnig saman við *Laxdælu*, ef talið er frá kristnitöku.²²

36 Víg Styr 1008. Í *Ævi Snorra goða* segir að Þorgestur Þórhalls-son hafi drepíð Víga-Styr á áttunda vetri frá kristnitöku, og sama segir í *Eyrbyggju*.²³ Í Helgafells ártíðaskrá er ártíð Styr talin 2. nóvember, og getur því borið saman við Heiðarvígásögu (endursögn Jóns Ólafssonar frá Grunnavík) sem segir að Styr hafi farið að heiman í hinstu för sína 'um veturnætur.'²⁴ Ef vitnisburður þessara heimilda er lagður saman verður niðurstaðan sú að Styr hafi verið veginn 1007. Fljótt á lítið virðist þarna þá vera eins árs ágreiningur milli Ævinnar (*Eyrbyggju*) og annálanna, og trúa fræðimenn Ævinni betur.²⁵ En í Ævinni (*Eyrbyggju*) er þess ekki getið hvenær vetrarins vígið gerðist, og ef annállinn færir eftir annarri þeirri heimild lægi beint við að tímasetja vígið 1008. Á þetta bendir Sigurður Nordal í formála Heiðarvígásögu (bls. cxxiv): 'Hins vegar gátu orð Ara í Ævi Snorra goða: 'átta vetr . . . á þeim síðasta vetri' — gert manni, sem safnaði saman tímatali-ákvörðunum úr ritum hans, án þess að hafa aðrar heimildir til hliðsjónar, það eðlilegt, að velja ártalið 1008, þ. e. a. s. hugsa sér vígið síðara hluta vetrar.'

37 Víg Þorsteins Gíslasonar 1009.²⁶ Um þessa annálsgrein segir Sigurður Nordal (form. Heiðarvígás., bls. cxxiv): 'Og þar sem vígs

²¹ *Ísl. forn.* V, form. bls. lvii.

²² *Ísl. forn.* V, form. bls. lv-lvi.

²³ *Ísl. forn.* V, bls. 186, 152-53.

²⁴ *Íslenzkar ártíðaskrár*, Kh. 1893-96, bls. 87, 91. *Ísl. forn.* III, bls. 231.

²⁵ *Ísl. forn.* V, form. bls. lvi.

²⁶ Annálsgrein þessi er aðeins í Resensannál, og stendur þar einungis: 'Víg Þorsteins G. sonar'. En lítill vafi virðist á því að átt sé við Þorstein Gíslason.

Þorsteins Gíslasonar er aðeins getið í einum annál (og ekki minnzt á það í *Ævi Snorra*), getur það verið viðbót eins annálsritara, sem gerði ráð fyrir, að það hefði gerzt einum vetri eftir fall Styr's. Í *Heiðarvígasögu* er gert ráð fyrir að fimm ár líði frá vígi Styr's til vígs Þorsteins; en til er önnur heimild sem hefur aðeins eitt ár milli víganna, og það er *Eyrbyggjasaga*.

39 Víg Halls Guðmundarsonar 1011. Vígsins er einnig getið í *Heiðarvígasögu*, en verður ekki árssett eftir henni. Ef gert er ráð fyrir að víg Styr's hafi orðið 1007, hefði víg Halls átt að verða 1014 samkvæmt sögunni.²⁷ Þessi hluti hennar er að vísu aðeins til í endursögn Grunnavíkur-Jóns og því ekki fulltreystandi, en ljóst er að tímatal frum-sögunnar hefur verið ónákvæmt og brenglað.

41 Heiðarvíg 1014. Þessi atburður verður ekki heldur tímasettur samkvæmt *Heiðarvígasögu*. Þar líða fjögur ár milli vígs Halls og Heiðarvígá, en aðeins þrjú samkvæmt annálunum. Hér á auðvitað enn við fyrirvari um endursögn Grunnavíkur-Jóns, en þá atburði sem afmarka þessi fjögur ár virðist hann þó hljóta að muna rétt.²⁸

42 Drukknun Þorkels Eyjólfssonar 1026. Samkvæmt *Laxdælu* drukknaði Þorkell 'fjörum vetrum fyrr en hinn heilagi Ólafur konungur féll,'²⁹ þ. e. a. s. árið 1026, eins og segir í annálunum.

43 Víg Þorsteins Kuggasonar 1027. Þessa atburðar er getið í *Grettissögu* (67. kap.), og er auðreiknað samkvæmt henni að það hafi einmitt gerst 1027. En af *Eyrbyggju* væri að ráða að Þorsteinn hefði dáið fyrr. Þar segir svo í síðasta kapítula (65.): 'Snorri goði bjó í Tungu 20 [réttara: 23] vetur, og hafði hann fyrst heldur öfundsamt setur meðan þeir lifðu stórbokkarnir Þorsteinn Kuggason og Þorgils Hölluson ...' Af þessu mætti ætla að Snorri hefði lifað meir en fjögur ár eftir dauða Þorsteins. En samkvæmt *Laxdælu* var Þorgils Hölluson raunar veginn áður en Snorri fluttist að Sælingsdalstungu, og mætti þá vera að bending *Eyrbyggju* um aldur beggja þeirra Þorgils og Þorsteins væri marklítill.

45 Andlát Snorra goða 1031. Að þessu ártali er áður vikið. Öllum heimildum sem þess geta ber saman um að Snorri hafi andast einum vetri eftir fall Ólafs konungs helga, en heimildirnar eru auk annála: *Ævi Snorra*, *Eyrbyggja*, *Heimskringla* og *Laxdæla*. Vafalaust er samband milli þessara heimilda, og mun *Ævi Snorra* vera elst.

²⁷ *Ísl. fornrr.* III, form. bls. cxxiv-cxxv.

²⁸ Sbr. *Ísl. fornrr.* III, form. bls. cxxiii o. áfr.

²⁹ *Ísl. fornrr.* IV, bls. 223.

Samantekt. Frá Vesturlandi og Húnaþingi eru alls greindir 22 atburðir sem varða Ísleendingasögur. Um ártölin má í stórum dráttum segja þetta: Fyrstu ártölin verða ekki borin saman við sögur, en þegar á líður, frá og með útkomu Friðreks biskups 981, verður nálega fullkomið samræmi milli annála og nokkurra sagna sem gerast í þessum héruðum. Og fyrir 981 má einnig, samkvæmt dánarárnum og ævialdri í sögunum, reikna út: (a) dráp Þorgríms föður Snorra goða, (b) burðartíð Snorra goða og (c) burðartíð Þorkels Eyjólfssonar.

Eyjafjörður.

8 Víg Sigmundar Þorkelssonar 944.

21 Bardagi á Hrístateig 983.

Frá báðum þessum atburðum er sagt í *Vígaglúmssögu*. Í Glúmu er einn atburður árníðaður við almennt tímatal: sagt er að Glúmur hafi lifað þrjá vetur fram yfir kristnitöku, þ. e. andast árið 1003; en þótt rétt kynni að vera dugir það ekki til að ársetja hina fyrrnefndu atburðina. Nær lokum sögunnar segir svo: 'Það er mál manna að Glúmur hafi verið tuttugu vetur mestur höfðingi í Eyjafirði, en aðra tuttugu vetur engir meiri en til jafns við hann.'³⁰ Talið er að þetta styðjist við vísu eina sem eignuð er Glúmi (9. v. sögunnar), en þar kveðst skáldið hafa setið 'fullkátur' fjörutíu vetur. G. Turville-Petre giskar á að minningin um það hvenær Hrístateigsbardagi varð hafi lengi lifað með frændum þeirra manna sem þar áttust við, og síðan sé hugsanlegt að víg Sigmundar sé tímasett eftir bardaganum með því að telja 40 ár aftur í tímann.³¹ En þá hefðu annálar átt að tímasetja vígið 943 en ekki 944. Nú missir Glúmur ekki völd sín strax eftir Hrístateigsfund, en var hrakinn frá Þverá þremur vetrum síðar samkvæmt sögunni. Ef annálaritarar hefðu farið eftir henni hefði því verið eðlilegast að láta líða 37 ár milli vígsins og bardagans.³² Það er því sama hvernig á þetta er litið: litlar líkur eru til þess að atburðirnir séu í annálum tímasettir eftir Glúmu.

Austurland.

17 Víg Broddhelga 974. Atburður þessi verður ekki tímasettur eftir *Vopnfirðingasögu* fremur en aðrir atburðir í þeirri sögu. Í sögunni

³⁰ *Ísl. forn.* IX, bls. 98.

³¹ *Víga-Glúms saga* (Oxford 1940), inng. bls. xlix.

³² Sbr. *Ísl. forn.* IX, form. bls. xlv.

er þess getið að hallæri mikið hafi verið vorið sem Helgi var veginn, og varpar Jón Jóhannesson fram þeirri hugmynd að átt sé við 'ööld hina fyrri' sem annálar ársetja 975; kunni þá vígið að vera ársett eftir hallærinu.³³ Hann telur þetta þó raunar ólíklegt þar eð víg Helga er talið hafa orðið 974 en ekki 975 eins og hallærið. Hallast hann helst að því að farið sé eftir 'einhverju glötuðu heimildarriti, t. d. smágrein, áþekkri Ævi Snorra goða.' Jón vikur nánar að þessu hugsaða smáriti á öðrum stöðum (bls. xix, xxiv), og svo verður gert hér á eftir.

26 Víg Geitis 987. Í *Vopnfirðingasögu* er engin bending til tíma-
setningar þessa atburðar og ekki heldur greint hve langt leið milli víga þeirra Helga og Geitis. Í sögunni er einkennilega til orða tekið: 'Nú fer svo fram lengi að [allt] var kyrrt um hríð.' En þótt ekki sé skýrar að orði kveðið þá mundu menn þó ekki ætla samkvæmt sögunni að þrettán ár hafi liðið uns Þorgerður silfra eggjaði Bjarna til hefndanna og hann lét undan frýjuorðum hennar. Verður því ekki sagt að hér sé samræmi milli sögu og annála, og víst að ártal annála getur ekki verið leitt út úr sögunni.

27 Bardagi í Böðvarsdal 989. *Vopnfirðingasaga* greinir ekki heldur nákvæmlega hve langt leið frá vígi Geitis til bardagans í Böðvarsdal, en svo virðist sem liðið hafi tvö ár: tvívegis er sagt 'Um vorið eftir' í upphafi kaþítula (XVI. og XVIII.); ber þessu þá saman við annála sem einnig láta líða tvö ár milli atburða. Jón Jóhannesson telur að sú spurning vakni 'hvort samræmið sé eigi of mikið til þess, að sagan og annálarnir séu óháð rit.' Hefur hann tilgátu til skýringar sem nánar verður að vikið hér á eftir.

30 Bardagi í Eyvindardal 998. 'Vetri síðar en Þangbrandur prestur kom til Íslands féll Helgi Droplaugarson,' segir í niðurlagi *Droplaugarsonasögu* — en hann féll einmitt í bardaganum í Eyvindardal. Sé gert ráð fyrir því að Þangbrandur hafi komið út árið 997, ber þessu saman við annála.

Suðurland.

29 Víg Arnórs í Skógum 997. Þessa atburðar er getið í *Droplaugarsonasögu*,³⁴ — 'og hér sem oftast kemur það skýrt í ljós, að annálaritararnir hafa ekki sótt fróðleik sinn um tímatal í sögunnar,'

³³ *Ísl. forn.* XI, form. bls. xxii-xxiii.

³⁴ *Ísl. forn.* XI, bls. 156.

segir Barði Guðmundsson. 'Mætti helzt ætla af sögu Droplaugarsona, að bardaginn í Eyvindardal og víg Arnórs í Skógum hafi átt sér stað á sama ári.' Vígs Arnórs er einnig getið í *Landnámu* og *Njálu* — í síðara ritinu með þeim hætti að bendir til ritaðrar heimildar, og má vera að Droplaugarsonasaga hafi þá hop af sömu heimildinni. En tímasett verður vígið hvorki eftir *Landnámu* né *Njálu*.

Von er að menn gruni tengsl milli annála og Droplaugarsonasögu, að minnsta kosti varðandi víg Helga Droplaugarsonar og þá jafnvel einnig víg Arnórs.³⁵ Sú skýring virðist hugsanleg að söguhöfundur hafi farið eftir annál sem haft hafi þessi þrjú ártöl saman: útkomu Þangbrands 997, víg Arnórs í Skógum 997 og bardaga í Eyvindardal 998. Þaðan fær hann þá hugmynd að nota víg Arnórs sem lítinn aukapátt í sögu sinni — og síðan miðar hann víg Helga Droplaugarsonar við útkomu Þangbrands. Það er að minnsta kosti harla ólíklegt að þessu sé öfugt farið: að útkoma Þangbrands sé í annálum árssett eftir bardaganum í Böðvarsdal.

38 Njálsbrenna 1010.

40 Víg Ljóts Hallssonar (Bardagi á alþingi) 1011.

Ekki er viðlit að tímasetja þessa atburði nákvæmlega samkvæmt Njáls sögu, enda hefur höfundur hennar lítt hirt um sagnfræðilegt tímatal, eins og Einar Ól. Sveinsson hefur sýnt fram á.³⁶ Þó lætur höfundur brennuna gerast nokkru eftir kristnitöku — en tæplega mundi maður halda að liðu 10 ár samkvæmt sögunni.³⁷ Þá er og athugandi að í hinum fyrri annálum er aðeins getið um víg Ljóts Hallssonar næsta ár eftir brennuna, en bardaginn kemur ekki fyrir en í síðari annálum. Þessu gátu valdið sérstök tengsl annálsritara við Síðu-Hall, en hann var kynsæll mjög.

Niðurstaðan af athugun á sögualdar-ártölum annála frá öðrum landshlutum en Vesturlandi (að meðtöldu Húnaþingi) er þá þessi:

(1) Ártölin eru miklu færri úr þessum landshlutum heldur en að vestan.

(2) Aðeins eitt nákvæmt ártal verður fundið bæði í annálum og einni

³⁵ Sbr. *Ísl. forn.* XI, form. bls. lxxviii–lxxix.

³⁶ *Ísl. forn.* XII, form. bls. lxi–lxviii.

³⁷ Samkvæmt *Njálu* líða þrjú vetur frá brennunni til Brjánsbardaga, og fer það ekki fjarri lagi (rétt: fjórir vetur, ef brennan hefur orðið 1010). En í íslenskum annálum er bardaginn settur tíu árum of snemma, hvað sem því veldur; það er að minnsta kosti ekki gert samkvæmt *Njálu*.

Íslendingasögu sem hér um ræðir: víg Helga Droplaugarsonar, og ber þessum heimildum saman.

(3) Sögurnar leggja yfirleitt litla rækt við tímatal — minni en þær þrjár sögur sem einkum er miðað við að vestan: Eyrbyggja, Laxdæla og Kristnisaga.

(4) Yfirleitt *gætu* ártöl annála komið heim við það sem í sögunum segir eða fara að minnsta kosti ekki fjarri því.

Landið allt.

2 Upphaf Íslands byggðar 874 (875). Þessu ártali ber saman við *Landnámu* (Ísl. fornr. I, bls. 42), og telja flestir fræðimenn að það muni vera 'útreikningur síðari manna, sennilega ekki til orðinn fyrr en á 13. öld, og hafi ekki komið inn í Landnámu fyrr en í S(turlubók)', svo sem Jakob Benediktsson kveður að orði í formála Landnámu (Ísl. fornr. I, bls. cxxxvii). Vafalaust má telja að samband sé milli annála og Sturlubókar um þetta ártal, en engum getum skal leitt að því hvor heimildin sé upprunalegri.

18 Óöld hin fyrri 975. Í *viðauka Skarðsárþókar*, sem að miklu leyti mun vera kominn úr Hauksbók, er nánari frásögn af hallæri þessu sem lengi hefur verið í minnum haft (útg. 1958, bls. 189):

'Óaldarvetur varð mikill á Íslandi í heiðni í þann tíma er Haraldur konungur gráfeldur féll, en Hákon jarl tók ríki í Noregi. Sá hefir mestur verið á Íslandi. Þá átu menn hrafna og melrakka, og mörg óátan ill var etin, en sumir létu drepa gamalmenni og ómaga og hrinda fyrir hamra. Þá sultu margir menn til bana, en sumir lögðust út að stela og urðu fyrir það sekir og drepnir. Þá vógust skógarmenn sjálfir, því að það var lögtekið að ráði Eyjólfss Valgerðarsonar að hver frelsti sig sá er þrjá dræpi seka.'

Að tali íslenskra annála féll Haraldur gráfeldur 975 eða 976, og mun sú tímamörkun leidd af Heimskringlu eins og fleiri ákvæði annála varðandi norska konunga. Stendur þetta allt nokkuð vel heima, en ósagt skal látið hvort beint samband muni vera milli annála og viðauka Skarðsárþókar.

Skiptar hafa verið skoðanir um það hvenær ritun annála hafi byrjast hér á landi. Hin gamla skoðun Gustavs Storms var sú að hinn sam-eiginlegi stofn annálanna, sem nær til h. u. b. 1280 sem fyrr segir, hafi

jafnframt verið fyrsti annállinn.³⁸ Þessari skoðun fylgir Finnur Jónsson³⁹ og einnig Sven Axelson⁴⁰ og Ólafía Einarsdóttir,⁴¹ og er helsta röksemd þeirra sú að svo mikill hluti íslenskra annálaártala frá þessu tímabili (fram um 1280) sé bersýnilega byggður á sögum frá 13. öld. Finnur Jónsson telur að þegar ritari Konungsannáls byrjar að hafa auð pláss við einstök ár eftir 1279 sé það 'naturligvis fordi han nu ikke havde flere eksisterende sagaer at benytte.'⁴² Lengst gengur Ólafía Einarsdóttir í því að rekja annálaefni til ritaðra sagna.

En áður en Finnur birti seinni útgáfu bókmenntasögu sinnar — og löngu á undan Axelson og Ólafíu — hafði Natanael Beckman leitt líkur að því að þegar á 11. öld hefðu menn farið að skrasetja ártöl samtíma- viðburða. Ályktar hann það af Heklugosi 1104 en þó einkum af sólmyrkva sem varð árið 1131 og hvergi sást nema á Íslandi, en beggja þessara atburða er getið í íslenskum annálum. 'Det är frestande att antaga, att man redan på 1100-talet, sedan det kronologiska intresset blivit väckt genom Ares mönstergilla undersökningar, lagt upp kronologiska anteckningsböcker, vilkas innehåll vi kunna återfinna i annalshandskrifter från de följande århundradena.'⁴³

Rétt er að gefa gaum að því hvernig hinir fornu annálar okkar eru gerðir. Þeir eru byggðir á páskatöflum eða svonefndum ta(f)lbyrðingum sem notaðir voru til að finna páskana ár frá ári. Í annálunum eru árin táknuð með sunnudagsbókstöfum og tunglbókstöfum, en aðeins hvert tíunda (eða stundum tuttugasta) ár skráð með rómverskum tölum. Um þetta segir Beckman:⁴⁴

³⁸ *Islandske Annaler*, form. bls. lxx o. áfr.

³⁹ *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 2. útg., II (Kbh. 1923), bls. 780–82; III (1924), bls. 68–76.

⁴⁰ *Sverige i utländsk annalistik 900–1400* med särskild hänsyn till de isländska annalerna (Stockh. 1955).

⁴¹ *Studier i kronologisk metode i tidlig isländsk historieskrivning* (Lund 1964), einkum bls. 293–338. Sverige i isländsk annalistik 1190–1270, *Scandia* 31 (1965), bls. 331–44. Om de to håndskrifter af Sturlunga saga, *Arkiv f. nord. filologi* 83 (1968), bls. 44–80.

⁴² *Litt. hist.* III, bls. 71.

⁴³ *Annalstudier, Studier i nordisk filologi* III.4 (Helsingfors 1912), bls. 3–4. Sjá einnig Beckman: Quellen und Quellenwert der isländischen Annalen, *Xenia Lideniana* (Stockh. 1912), bls. 16–39.

⁴⁴ *Annalstudier*, bls. 11–12. — Beckman hefur jafnvel reynt að endurgera íslenskan frumannál úr stuttum athugasemdum sem hann tekur úr hinum varðveittu annálum og einkum úr sögum (*Quellen und Quellenwert*, bls. 34–39).

'De pásktabelle, som vi ha att förutsätta . . . lämnade alltid något utrymme kvar för en kort anteckning om en eller annan mycket viktig händelse eller ett och annat riktigt stort järtecken. Sådana annoterade pásktabelle . . . torde väl ha funnits då nogra håll på Island. Det är de, som givit formen åt de annaler, som senare med utländskt stoff och med efter utländska mönster utvidgat innehåll, senare kommo till stånd.'

Þessi uppruni og gerð annála er að sjálfsögðu ekkert séríslenskt fyrirbæri; samskonar árbækur þekkjast frá öðrum Evrópulöndum á miðöldum. Í fám orðum lýsir Ellen Jørgensen þróuninni á þessa leið:⁴⁵

'De middelalderlige Aarbøger har deres Oprindelse fra Paasketavlerne. Paasketavlerne var Kalenderværker, hvori Aarstallet, beregnet efter Christi Fødsel, Indictionen, Epacten, Angivelsen af Paaskegrænsen etc. var opført i Kolonner Side om Side. Nu kunde det hændte, at man ved et af Aarstallene indførte en Notits om en mindeværdig Begivenhed; det kunde hændte, at man føjede en anden Notits ind ved et andet Aar og snart flere Optegnelser, der fandt Plads i Margin, mellem Linierne, midt imellem Indictionstal, Epacter og hele det kalendariske Apparat. Siden anlagde man ligefrem Paasketavler saaledes, at der mellem Kolonnerne levedes bredt Rum til historiske Optegnelser, og tilsidst traadte Aarstalsrækken med de tilknyttede Noter ud af Rammen, — Aarbogen rev sig løs fra Paasketavlen.'

Nú má spyrja: hvenær gerðist það þá hér á landi að annálar 'slitu sig frá páskatöflum' og gerðust sjálfstæð bókmenntagein? Þessu er vandsvarað, enda skilin vafalaust ekki glögg milli páskatöflu með ártölum og árbókar sem byggð var á páskatöflu. Auk eldgosa og sólmýrkva sem Beckman bendir á mættu eftirfarandi atriði þykja benda til þess að einhverskonar annálaritun hefði hafist nokkuð snemma hér á landi, eða á fyrra hluta 12. aldar:

(1) Annálaritun hefur snemma hafist í Danmörku, og hin svonefnda Colbazárþók eða Colbazannáll er að stofni frá 12. öld. Colbazannállinn skiptist í þrjá hluta. Fyrsti hluti er 'verdenshistorisk', þ. e. a. s. hann greinir atburði suður í löndum allt frá sköpun heimsins fram til 1127. Síðan koma dönsk ártöl frá 1127–1170. Um það leyti barst annállinn til nýstofnaðs klausturs í Colbaz í Pommern, og þar var aukið við ýmsu efni allt fram á 14. öld. Fram kemur sérstakur skyldleiki við svonefndan Lundarannál, og má telja víst að Colbazannállinn hafi byrjast í Lundi.

⁴⁵ Ellen Jørgensen, *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, 3. útg. (Kbh. 1964), bls. 5.

Hinir dönsku atburðir hafa verið færðir inn samtímis eða skömmu eftir að þeir gerðust. Fyrsta rithönd annálsins hefur gert umgerðina og fært atburði fram til 1150, og er sá hluti annálsins auðgastur að efni.

(2) Á þessum tíma heyrði íslenska kirkjan undir erkistólinn í Lundi (til 1152/53, er erkistóll var stofnaður í Niðarósi). Menningarsamband var, sem vænta mátti, mjög mikið við Lund og Danmörku.⁴⁶

(3) Á Íslandi var einmitt um þessar mundir mikill áhugi á tímatali, svo sem glögglega kemur fram í Íslendingabók Ara fróða. Mætti því ætla að Íslendingar hefðu ekki látið sinn hlut eftir liggja á þessu nýja bókmenntasviði.

Á móti þessu má svo færa aðrar röksemdir sem benda til þess að raunveruleg eða skipuleg annálaritun hafi ekki byrjast mjög snemma hérlendis — með öðrum orðum ekki fyrr en á ofanverðri tólftu öld eða öndverðri hinni þrettánda — jafnvel ekki fyrr en á síðara hluta þrettánda aldar (Storm, Finnur Jónsson):

(1) Í sögulegum ritum frá 12. eða 13. öld er aldrei getið um annála. Að vísu má finna sögurit sem greina atburði ár eftir ár (Sverrissaga, sögur í Sturlungu o. fl.); en ártöl eru sjaldan greind, og þá er vitnað í Íslendingabók Ara eða önnur rit en annála. (Röksemd Storms.)

(2) Allur þorri íslenskra ártala í annálunum er — eða getur verið — kominn frá kunnnum sögulegum ritum. Fyrst er Íslendingabók, en síðan Hungurvaka og fleiri biskupasögur, Íslendingasaga Sturlu Þórðarsonar og fleiri sögur í Sturlungu, Sverrissaga, Heimskringla, Hákonarsaga og Magnússaga lagabætis o. fl. Um þetta gildir hið fornkvæða: 'mundi eigi út leitað viðfanga ef gnógt væri inni.' Milli ártala sem virðast reiknuð út samkvæmt sögum verður þröngt um frumleg annálaártöl.⁴⁷

⁴⁶ Sjá um það efni m. a. Peter Foote, Aachen–Lund–Hólar, *Les relations littéraires franco-scandinaves au Moyen Age* (Paris 1975), bls. 53–73.

⁴⁷ Þegar fram líða stundir verða víxláhrif, þannig að annálagreinar eru teknar upp í samtíðarsögur (Árnasögu, Lárentíussögu o. fl.). Elsta saga sem notað hefur annál mun vera Prestssaga Guðmundar biskups, sem líklega er samin skömmu eftir lát biskups eða laust fyrir miðja 13. öld. Raunar telur Ólafía Einarsdóttir (*Studier*) að sagan muni veitandi annálum, og miðar þá við það að 'annálagreinar' eru fyllri eða efnismeiri í sögunni. En þarna er þó aðeins bitamunur á skoðunum Ólafíu og annarra, því að hún segir eftir samanburð sögu og annála (bls. 318): 'Det fremgår af den redegørelse vedrørende det annalistiske materiale i Præstesagaen om Guðmund Arason, som er givet i nærværende kapitel, at Præstesagaens forfatter ligefrem har konstrueret en annal og indflettet den i sin beretning om Guðmunds opvækst og præstegerning.' Samkvæmt þeirri skoðun sem hér er fram haldið um uppruna annála (sbr. Beckman) virðist ekkert því til fyrir-

(3) Frá lokum 'sögualdar' (um 1030) og fram á 12. öld eru í annálum fá ártöl sem varða Íslandssöguna önnur en þau sem rakin verða til Íslendingabókar (og biskupasagna). Helstu undantekningar eru dánarár manna og vitneskja um illt árferði. Þetta er þessháttar fróðleikur sem líklegt væri að færður væri inn á páskatöflur. Samfelld annálaritun frá ári til árs hefur sýnilega ekki farið fram á þessum tíma.

Ef við lítum á Konungsannál sem er fyllstur hinna eldri annála, þá sést að síðustu 'auðu' árin eru 1113–15. Eftir það er allt samfellt. Og þegar kemur fram um 1120 fer að verða meira um innlend ártöl. Skulu nú sýnd dæmi þess frá árunum 1119–30 (sumir þeir menn ókunnir sem nefndir eru geta raunar verið erlendir):

- 1119: Víg Þorsteins Hallvarðssonar.
- 1120: Særður Hafliði Mátsson. Manndauður mikill.
- 1121: Eiríkur biskup af Grænlandi fór að leita Vínlands. Sætt Hafliða Mátssonar og Þorgils Oddasonar.
- 1122: Vígður Ketill biskup til Hóla af Özuri erkibiskupi í Lundí.
- 1123: Grímupröng. Særðir Þórður Áskelsson og Teitur. Guðmundur legifer.
- 1124: Vígður Arnaldur Grænlandabiskup. Deila Ketils og Þórðar.
- 1125: Vöðlaþingsmál.
- 1126: Þrír biskupar á Íslandi. Steingrímur í ísum.
- 1127: Svarfdælaskærur. Jónsvetur.
- 1128: Víg Þóris prests Símunarsonar.
- 1129: Áverkar við Þorstein Höskuldsson. Víg Sölva Magnússonar og Serks Guttormssonar.
- 1130: Dauður Hafliði Mátsson.

Eftir 1130 er íslenskt efni ekki árvisst næstu tólf árin, og kemur ekki til mála að þá hafi atburðir verið skráðir jafnóðum, því að alltaf var eitthvað að gerast frásagnavert. En frá og með 1143 virðast einhverjir íslenskir atburðir vera færðir nálega hvert ár allt til loka annálsins. Þó er ljóst að langt fram á 13. öld eru margir atburðir sóttir í sögur, en aðrir geta eigi verið svo til komnir; hafa þeir þá verið bókfestir með einhverjum hætti ekki löngu eftir að þeir gerðust, 'Kronologi är ju i alla händelser den muntliga traditionens avgjort svagaste punkt,' segir Beckman réttilega, 'och då vi ibland finna övverraskande goda krono-

stöðu — eða öllu heldur mjög líklegt — að annálaritun með einhverjum hætti hafi verið byrjuð snemma á 13. öld, ef ekki fyrr.

logiska uppgifter rörande enskilda händelser, så vill man gärna fråga sig, om icke dessa härröra från samtida uppteckningar.⁴⁸ En það er álitamál hvort fremur skuli kalla slíkar minnisgreinar páskatöflu með ártölum eða annál byggðan á páskatöflu.

Í Skálholtsannál er eyða frá 1012–1181, en ef litið er á Resensannál og Lögmansannál verður svipað uppi á teningnum sem í Konungsannál: Resensannál er með áraeyðum framan af og allt fram á öndverða 12. öld; til dæmis eru engir atburðir greindir sex ár samfelld frá 1107–1112; en frá og með 1142 er eitthvað frá hverju ári (einnig í Høyersannál). Í Lögmansannál eru tómarúm við einstök ár á 12. öld, en íslenskt efni fer smám saman vaxandi, og er mikið af því sameiginlegt Konungsannál (og Resensannál).

Eitt atriði er vert að gaumgæfa ef kanna skal samband annála og Íslendingasagna. Þegar sagt er frá liðsafnaði í sögunum eru stundum einkennilegar upptalningar manna sem taka þátt í slíkum safnaði. Sumir þessara manna eru ekki nefndir annarsstaðar í viðkomandi sögu þótt þeirra sé getið í öðrum sögum, aðrir eru með öllu ókunnir. Slíkar upptalningar bardagamanna koma fyrir að minnsta kosti á eftirtöldum stöðum í Íslendingasögum:

Eyrbyggjasaga: (a) Stefnuför Snorra goða eftir víg Styrts (Ísl. forn. IV, bls. 153). (b) Víg Þorsteins Gíslasonar (Ísl. forn. IV, bls. 154). Þessar upptalningar í Eyrbyggju kunna að vera komnar úr Heiðarvígasögu meðan hún var heil.

Heiðarvígasaga: Liðsbón Barða, liðskipan Þórarins, Heiðarvíg. (Ísl. forn. III, einkum bls. 264–68, 282–86, 297–309.)

Víglúmssaga: Bardagi á Hrístateigi (Ísl. forn. IX, bls. 72, 74).

Vopnfirðingasaga: (a) Bardagi í Sunnudal (Ísl. forn. XI, bls. 48). (b) Bardagi í Böðvarsdal (Ísl. forn. XI, bls. 58–63).

Droplaugarsonasaga: Bardagi í Eyvindardal (Ísl. forn. XI, bls. 157–160, undirbúið bls. 142–43).

Njálssaga: (a) Víg Gunnars á Hlíðarenda (Gizur hvíti stefnir óvinum hans saman í Almannagjá, Ísl. forn. XII, bls. 183–84). (b) Njálsbrenna

⁴⁸ *Annalstudier*, bls. 2.

⁴⁹ Einar Ól. Sveinsson víkur að nöfnum þessum og telur þau 'óþessleg að þau séu tínd héðan og handan að með tónum ágizkunum;' kundi þau að vera úr ættartöluheimild þeirri er söguhöfundur hefur notað 'eða öðrum slíkum fræðum' (Ísl. forn. XII, form. bls. lix).

(Flosi stefnir öllum sínum mönnum upp í Almannagjá, Ísl. forn. XII, bls. 315–16). (c) Bardagi á alþingi (Ísl. forn. XII, bls. 402–408).⁴⁹

Svo kynlega ber nú við að *allir þessir atburðir sem nú voru taldir eru einnig nefndir í annálum* að einum undanteknum, vígi Gunnars á Hlíðarenda. Getur þetta verið tilviljun?

Í formála Austfirðinga sagna (Ísl. forn. XI, bls. xix) getur Jón Jóhannesson þess til að höfundur Vopnfirðingasögu hafi ef til vill haft ritaðar skrár um förunauta Helga og Geitis þegar Helgi féll og liðsmenn Þorkels og Bjarna í bardaganum í Böðvarsdal. Einnig varpar Jón fram þeirri tilgátu (bls. xxiv nm.) að höfundur Glúmu hafi þekkt samskonar heimild varðandi Hrístateigsbardaga sem einnig er nefndur í annálum. Mér virðist nú, þegar öll dæmin eru dregin saman — að minnsta kosti níu dæmi í sex sögum, að nærri stappi fullri vissu. Höfundar Íslendingasagna hafa haft í höndum eldri rit, líklega mjög gagnorð, þar sem sagt hefur verið frá minnisverðum orrustum og mannvígum. Í þessum ritum hafa að líkindum verið viðmiðanir um tímatal (líkt og hjá Ara fróða). Þetta hafa ef til vill jafnframt verið ættvísirit, en ljóst er af Fyrstu málfræðiritgerðinni að ættvísi hefur verið meðal þess fyrsta sem ritað var á íslenska tungu, og margir höfundar Íslendingasagna hafa sýnilega haft í höndum þessháttar heimildir.

Nú má spyrja: Hvernig vikur því þá við að ekki skuli vera fleiri og nákvæmari tímatalsaðkvæði í sögum þeim sem hér um ræðir? Þessu má til svara: (1) Í flestum sögunum er lítil rækt lögð við tímatal (eins og raunar í flestum íslenskum fortíðarsögum). (2) Fyrir bregður tímatalsmiðunum varðandi orrusturnar, og ber þeim þá saman við annála (Eyrbyggja, Droplaugarsonasaga). (3) Eins og fyrr getur stangast tímatal sagna þessara ekki að neinu ráði við það sem í annálum segir, ef aðeins er litið á sögurnar sjálfar en ekki reynt að tengja þær við almennt sagnfræðilegt tímatal. En þegar tímatal sagna virðist fjarstætt í sumum greinum, eiga við orð Einaris Ól. Sveinssonar um höfund Njálu: '... hann hafði engan hug á tímatali, og hann ætlaðist á um tíma atburðanna, án þess að leggja neina sérstaka rækt við það efni. Orsakaröð, mannlýsingar og hinn siðferðilegi þráður lá honum hins vegar þungt á hjarta, listaverkið átti hug hans.'⁵⁰

Að lokum skal reynt að draga saman í fáum orðum helstu niðurstöður þessarar ritgerðar:

⁵⁰ Ísl. forn. XII, bls. lxxviii.

(1) Snemma á íslenskri ritöld er farið að skrásetja í páskatöflur einstaka minnisverða atburði frá fyrri tímum (söguöld). Þó hefur lítið kveðið að þeirri starfsemi.

(2) Mjög snemma voru einnig samin ýmiskonar ættvísirit, þar sem einnig var fróðleikur um mannvíg og miklar orrustur á fyrri tímum, og getið hluttakenda í þessum stórvirkjum. Náin tengsl eru milli annála og þessara fornu fróðleiksgreina, og er annað tveggja að tímatalsákvæði hafa verið í greinunum ellegar að reynt hefur verið að árssetja sömu atburði í páskatöflur (annála).

(3) Frá því um 1120 má tala um samfellda annála hér á landi, þannig að merkisatburðir séu skrásettir ár frá ári, en þó vafalaust alllöngu eftir að þeir gerðust. Það hve efni annála er rýrt og mjög bundið við Íslendingabók Ara allt fram á 12. öld bendir til þess að skipuleg annálaritun hafi ekki byrjast fyrr en á fyrra hluta 13. aldar. Þetta væri líkt því sem gerðist þegar Björn á Skarðsá var að rita sinn annál á fjórða tug 17. aldar: Hann kunni að árssetja atburði eftir munnmælum svo sem hundrað ár aftur í tímann eða vel það, en allt hvað fjær dró urðu minningar slitróttar.

(4) Þegar raunveruleg annálaritun var hafin — með öðrum orðum einhvern tíma á 13. öld — voru tekin upp tímatalsákvæði frá söguöld sem finna mátti í Íslendingabók Ara fróða. Einnig var safnað þangað ártölum úr mannfræðiheimum þeim sem fyrr getur (liður 2); en vitanlega er óvíst eða ólíklegt að sú söfnun hafi verið algerlega tæm-andi. Sú starfsemi var þó ekki fullnuð þegar samstofn hinna varðveittu annála varð til um 1280, en síðar var bætt við öllum tímasetningum sem eftir voru hjá Ara (Konungsannáll og yngri annálar).

(5) Vera má að í annála hafi einnig verið aukið ártölum sem finna mátti í vestlenskum Íslendingasögum frá 13. öld (Eyrbyggju, Laxdælu, Kristnisögu), enda birtist í sögum þessum áhugi á tímatali, og bæði þær og stofn annála eru ef til vill undan handarjaðri sömu manna. Böndin berast að Sturlu Þórðarsyni, en rök hafa verið leidd að því að hann hafi ritað bæði Kristnisögu og Resensannál og jafnvel einnig Laxdælasögu.⁵¹

⁵¹ Jón Jóhannesson, *Gerðir Landnámabókar* (Rvík 1941), einkum bls. 70–71 og 134–35. Marina Mundt: *Sturla Þórðarson und die Laxdæla saga* (Oslo 1969).

SELMA JÓNSDÓTTIR

HISTORY OF THE ENGLISH PSALTER AT SKÁLHOLT

THERE is now considerable material to be added to the article 'Fragments of an English Psalter in Iceland', published in 1967 in the Icelandic periodical *Andvari*.¹ The *Andvari* article deals with two vellum leaves with a Latin text in the National Library of Iceland, and one in the National Museum of Iceland. One of the leaves in the Nat.Libr., Í.B. 363 8vo, which has been badly cut, is adorned with an historiated initial at the beginning of Psalm 38, depicting the Adoration of the Magi burnt in gold (Photo 1). The other leaf, Lbs. fragm. 51, not only has text but also ornamental linefillings in blue and red. One side of the vellum leaf in the Nat.Mus., no. 4678, is void but the other is decorated with a full page picture of the Crucifixion, leaving no room for text. On the top of the leaf, however, is the following inscription: 'Istud psalterium pertinet domui de Carehowe' (This psalter belongs to the cloister at Carrow). This inscription is written in a different hand from the text on the Nat.Libr. leaves. However, the mode of decoration and the colours of the Crucifixion picture are so like the Magi miniature that all three vellum leaves must have come from the same manuscript, a psalter from c. 1290–1320. As explained in the *Andvari* article, the illuminations on the three leaves most closely resemble illuminations in English manuscripts from about 1300–1325 which D. Egbert names the Tickhill Psalter group.²

The three vellum leaves were evidently from a splendid old manuscript, but had been used here in Iceland for bookbindings. In the Arnamagnæan Institute in Copenhagen many Latin vellum leaves are to be found which long ago were used for the same purpose. But despite a thorough search before the publication of the *Andvari* article in 1967, no leaves or fragments were found there resembling those found in Iceland. It was in January 1972 that I first came across 29 vellum leaves in *Accessoria 7dV* which evidently originated from the same book as the leaves found in the Nat.Libr. and the Nat.Mus. in

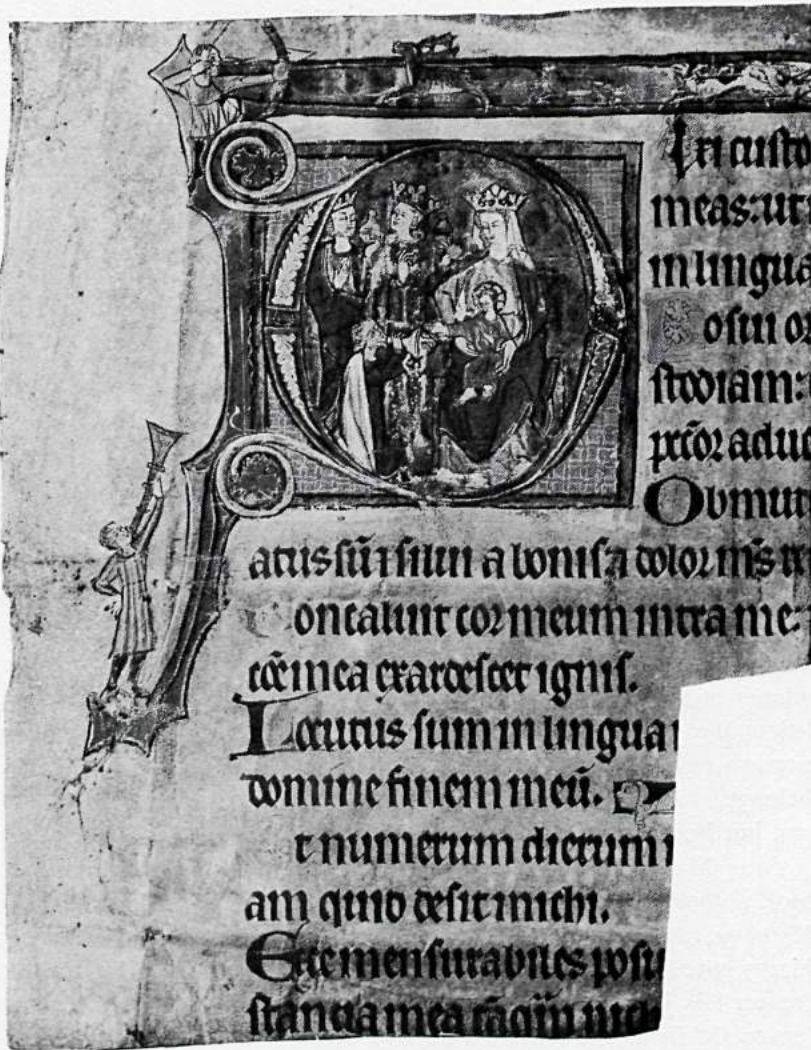

Figure 1 Adoration of the Magi. National Library of Iceland, Í.B. 363 8vo. —
 Photo: Gunnar Rúnar.

Iceland. The largest leaf measures 31.5×21.2 cm, although it has been somewhat cut. Inquiry about these leaves at the Arnamagnæan Institute revealed the fact that they had been on loan at the time of the earlier search.

Certainly this was a very exciting discovery. All the leaves had been used for bookbinding. What immediately catches the eye is that among these 29 leaves there are some light in colour, unfaded and almost uncut, but others dark and badly damaged, and some look as if they had been soaked in water. On one of the light coloured leaves there is an historiated initial burnt in gold at the beginning of Psalm 80, *Exultate deo*, which shows the Resurrection of Christ (Photo 2). In style, colours, handwriting and linefillings, the resemblance to the Nat.Libr. initial and fragments is so close that there can be no doubt that they were all a part of the same manuscript.

These large, light coloured vellum leaves, most of them with multi-coloured, gold initials, were reminiscent of a manuscript seen somewhere before. This latter manuscript turned out to be a calendarium, AM 249a fol. (Photo 3), which had been photographed many years earlier, both in colour and black/white. This time the 29 leaves and the calendarium were all together in the Arnamagnæan Institute so a minute comparison could be made of the originals. This comparison led to the conclusion that the illuminations, colour and handwriting were so much alike that the calendarium and the 29 leaves had once belonged to the same book. AM 249a fol. now measures 31.8×22.7 cm, but has obviously been cut considerably.

Arne Mann Nielsen, photographer at the Arnamagnæan Institute, took photos of several of the 29 leaves. Back home in Iceland Stefán Karlsson, paleograph at the Árne Magnússon Institute in Reykjavík, kindly gave his opinion of the handwriting of the calendarium and the leaves. His judgement was that in all probability the writing on the leaves and in the calendarium was by the same hand.

On a slip at the beginning of the calendarium Árne Magnússon (1663–1730) wrote a note with the following information: 'Þetta Calendarium er framan af einu Psalterio Davidis, sem hefr vered vid Skálholltz kirkiu, og synest þangad komed vera fra Einglande' (This calendarium is from the beginning of a Psalterio Davidis, which has been in the church at Skálholt, and seems to have been brought thither from England).³ The fact that Árne Magnússon was of the opinion that the

psalter had been brought from England most likely was due to the handwriting or scribbles in English from the 16th century on folio 7 recto in the calendarium, which originally had been left empty. Kr. Kålund said: 'Bl. 7r er der med en kursivhånd fra 16. årh. skrevet forskellige udkast til kontrakter og lign., på engelsk, men — som det synes — nedskrevne i Island, samt navnet "Wyllym Bernard yss" (On folio 7r are written in a cursive 16th century handwriting various rough draughts for contracts and the like in English, but — as it seems — written in Iceland, together with the name 'Wyllym Bernard yss').⁴ I sent a photo of this page to D. H. Turner, Deputy Keeper, Department of Manuscripts in the British Library in London, and asked him whether he could find any meaning to this strange text. After consulting the Assistant Keeper, Janet M. Backhouse, along with two other colleagues, D. H. Turner replied: 'We feel it only amounts to scribbles, and ones not of an entirely serious nature. What we can decipher is as follows.

'In the name of god amen this indenture was mad in eyslonde the 12 day of apryll And in the yere of ye rayne of o^r soffrayne Lord kyng henry the eyght betwyn^e drombok? & thorlok ??? & the bere pote þ me hand your wyll.' 'Wyllym Bernard'. 'Wyllym Bernard yss a good fellow'. '... dothe I praye you ... and let the Coppe ...'.*

Francis Wormald, who was an expert on calendaria, has written an article on AM 249a fol., published in 1966 under the name 'An Early Carmelite Liturgical Calendar'.⁵ F. Wormald dates it 1294–1312, or around 1300, because of the illuminations and the handwriting. He adds: '... but the manuscript to which it was attached was certainly in England in the first half of the sixteenth century, since the name of St. Thomas Becket has been erased on 7 July and 29 December. This was done in 1538 as the result of an order by Henry VIII. On 12 March, 23, and 26 November the word 'pape' has been erased, also as the result of Henry VIII's order. The names of SS. Dominic, 5 August, and Francis, 4 October, have also been removed in the same way, but this seems to have been unofficial distaste since there was no

* Lecturer Davíð Erlingsson reads the word *Rote* after *Coppe*, and that word seems to fit well into the context. — According to Stefán Karlsson the name, occurring twice in the scribbles, is *Wyllym Barnard*.

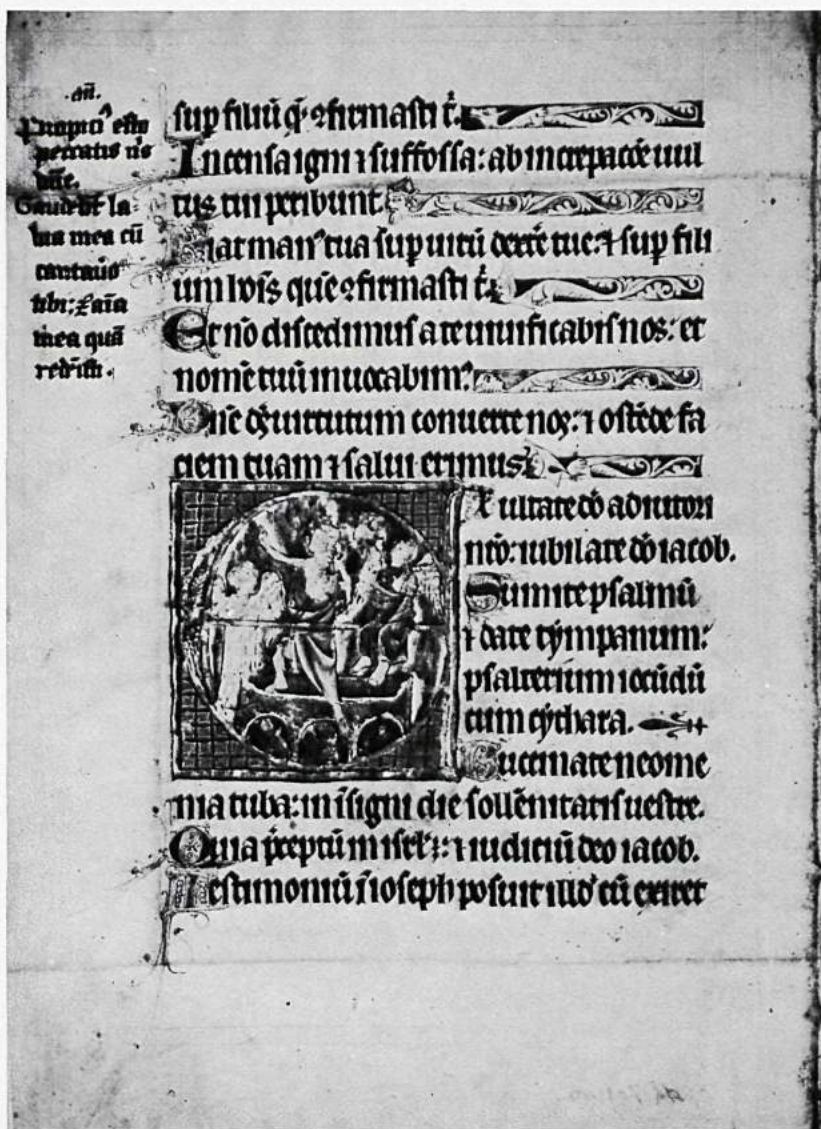

Figure 2 Resurrection of Christ. Arnamagnæan Institute in Copenhagen, AM Accessoria 7dV. — Photo: Arne Mann Nielsen.

general order for their removal.' The manuscript must therefore not have reached Iceland until after 1538.

If my conclusion is correct that the vellum leaf in the Nat.Mus. with the inscription 'Istud psalterium . . . ' has been a part of this magnificent book, then it was owned by a nunnery of the Benedictine order in the 15th century, according to Montague Rhodes James's dating of the Carrow Psalter inscription in Baltimore, Ms34.⁶ This psalter has exactly the same inscription written in the same hand as the one on the vellum leaf with the Crucifixion in the Nat.Mus. These two psalters are from different periods, one of them made for Carmelite nuns. 100 to 150 years later a scribe at Carrow apparently gave these books a kind of *Ex Libris* for the Benedictine nunnery there. Up to this day only these two manuscripts with the Carrow inscription have been found. The nunnery at Carrow was located just outside the south gate of Norwich in Norfolk. It was closed down in 1536 at the time of the Reformation in England. A lively trade had existed for centuries between Norfolk and Iceland and in the 16th century Great Yarmouth in Norfolk became one of the main centers for ships sailing between England and Iceland.⁷ Therefore it is not improbable that the psalter was brought directly from Norfolk to Iceland. The book, judging from the clean vellum leaves and the calendarium, does not seem to have suffered any ill treatment before it came into the possession of the cathedral of Skálholt. It is not unlikely that the unknown Wyllym Barnard** brought this precious psalter with him, either to sell it or use it as a present to acquire some special favour. The book came to rest in Skálholt and was the property of the Cathedral. Originally, it was without doubt regarded as a treasure but its value had declined by the time Árni Magnússon acquired it, most likely during his long stay in Skálholt between 1702-1712. It is possible that boys at the Cathedral school were given permission to cut leaves from the psalter to use as bookcovers.

It must almost be taken for granted that Árni Magnússon separated the calendarium from the book and preserved it well. Usually he did not hesitate to separate calendaria from the psalters in his own possession. Árni Magnússon seems to have had a great interest in calendaria; this one can deduct from the many calendaria he collected and

** It should be mentioned that in 1533 a man named Phillip Barnarde owned two ships that sailed from Yarmouth to Iceland (8).

treasured. He often wrote notes on his *calendaria* telling where he got them and that he had separated them from old or ancient psalters. The psalters, on the other hand, he left behind or used for bookcovers, however beautifully they were illuminated. Because of this ill treatment, Icelandic medieval art history lost an invaluable source of information. Árni Magnússon himself used a part of our psalter for bookcovers immediately after tearing the book apart. The vellum leaves covering AM 707 4to, written by Árni Magnússon himself, and AM 708 4to which was corrected by him,⁹ are still so clean that they must have been taken right out of the psalter for that purpose. Seemingly Árni Magnússon himself used more leaves out of the great psalter for binding books which he had acquired in Iceland or abroad (see AM Accessoria 7dV). However, a part of the psalter seems to have been lost when the book came into his hands or it was left in Iceland and was used by others for bookbinding.¹⁰

In *Illumination in a Manuscript of Stjórn*,¹¹ I compared the illuminated pages from the Carrow Psalter in Iceland and illuminations of the Tickhill Psalter group with three Icelandic manuscripts and took, as a matter of course, the precaution that if M. R. James' dating of the writing 'Istud psalterium . . .' in the Baltimore psalter to the 15th century was correct, if so, then another manuscript of the same school must already have been in Iceland in the 14th century. Now I believe that it has been fully proven that M. R. James was right in his dating of the above mentioned inscription of the Baltimore Carrow Psalter to the 15th century, and as the Skálholt Carrow Psalter bears the identical inscription it must be of the same date.

The Skálholt Carrow Psalter cannot have arrived in Iceland before 1538 (see Francis Wormald and the 16th century scribbles on the *Calendarium*) and therefore cannot have had any influence on Icelandic illumination of the 14th century. An English manuscript of the Tickhill Psalter group must have already found its way to Iceland in the first half of the 14th century and its illuminations had a profound influence on Icelandic illumination of the same century.

I am indebted to the staff at the Arnamagnæan Institute in Copenhagen for their excellent assistance during my research, and to Derek H. Turner, Deputy Keeper at the Department of Manuscripts in the British Library in London and Janet M. Backhouse, Assistant Keeper at the

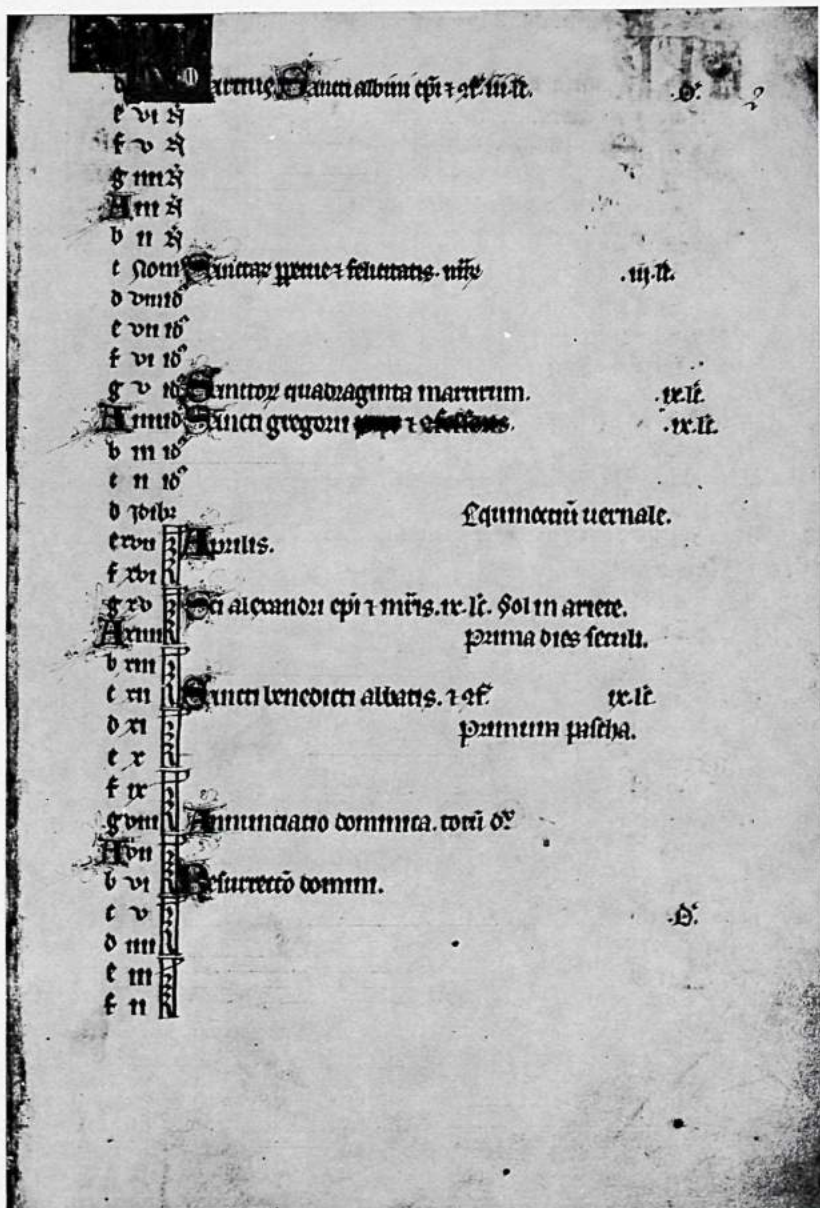

Figure 3 Calendarium page, March. Arnamagnæan Institute in Copenhagen, AM. 249a folio, f. 4v. — Photo: Arne Mann Nielsen.

same institute, for solving the English scribbles on fol. 7r in AM 249a fol. Last but not least, I want to express my gratitude to Stefán Karlsson, paleographer, for his invaluable comments.

¹ Selma Jónsdóttir, 'Enskt saltarabrot á Íslandi', ('Fragments of an English Psalter in Iceland'), *Andvari*, Reykjavík 1967, pp. 161–170.

² Donald Drew Egbert, *The Tickhill Psalter and Related Manuscripts, A School of Manuscript Illuminations in England during the Early Fourteenth Century*, Princeton University Press, 1940.

³ *AM 249a fol.*

⁴ *Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling*, vol. I, København 1888, p. 226.

⁵ Francis Wormald, 'An Early Carmelite Liturgical Calendar from England', *Bulletin of the Institute of Historical Research*, vol. XXXIX, November 1966, pp. 174–180.

⁶ Montague Rhodes James, *The Carrow Psalter, A Descriptive Catalogue of Fifty Manuscripts in the Collection of Henry Yates Thompson*, Cambridge, University Press, 1902, p. 6.

⁷ Björn Þorsteinsson, 'Enskar heimildir um sögu Íslendinga á 15. og 16. öld', *Hið íslenzka bókmenntafélag*, Reykjavík 1969, pp. 62–67.

⁸ *Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt fornbréfasafn*, vol. XVI, p. 723.

⁹ *Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling*, vol. II, København 1892, p. 122.

¹⁰ Selma Jónsdóttir, *op. cit.*

¹¹ Selma Jónsdóttir, *Illumination in a Manuscript of Stjórn*, Almenna bókafélagið, Reykjavík 1971, part I.

Afdrif enska saltarans í Skálholti

ÁGRIP

Í ANDVARAGREIN 1967¹ voru leidd að því rök að þrjú skinnblöð, Í.B. 363 8vo (1. mynd), Lbs. fragm. 51 og Þjms. 4678, væru öll úr sama handritinu, enskum saltara sem hefur verið í eigu Carrow-klausturs og verið skrifaður um það bil 1290–1320. Á þessum skinnblöðum eru lýsingar sem bent var á að væru skyldastar lýsingum sem D. Egbert hefur flokkað kringum Tickhill-saltarann og tíma-sett um 1300–1325.²

Árið 1972 kom í ljós að 29 blöð í Accessoria 7dV í Árnasafni eru sýnilega úr sama saltara og þau þrjú skinnblöð sem fjallað var um í Andvaragreininni. Nokkur þessara blaða eru ljós og heilleg (2. mynd), en önnur hafa orðið fyrir meira hnjaski. Þessi blöð hafa verið tekin utan af bandi bóka í Árnasafni.

Lýsingar og rithönd þessara saltarablaða minntu á messudagarímið AM 249a fol. (3. mynd), og náinn samanburður benti til þess að lýsingar, litir og skrift væru af sama uppruna.

Árni Magnússon hefur látið þá vitneskju í té að þetta messudagarím sé framan af saltara í Skálholti, sem virðist vera frá Englandi,³ enda er í handritinu krabb á ensku frá 16. öld,⁴ sem hefur nú verið lesið að töluverðu leyti, og er ljóst að það sem þarna stendur er skrifað á Íslandi á stjórnarárum Hinriks VIII. (1509–47).

Francis Wormald, sem var sérfróður um messudagarím, skrifaði grein um AM 249a fol. 1966⁵ og tímasetti það 1294—1312. Handritið taldi hann hafa verið enn á Englandi á fyrra helmingi 16. aldar, þar sem skafið væri út í ríminu í samræmi við tilskipun Hinriks VIII. frá 1538.

Messudagarímið hefur í öndverðu verið gert fyrir Karmelítasystur, en sé sú ályktun rétt að blaðið með árituninni úr Carrow-klaustri sé úr sömu bók, hefur bókin verið í eigu systra af Benediktsreglu á 15. öld; sú var tímasetning M. R. Jones á sams konar áritun með sömu hendi í öðrum enskum saltara.⁶

Carrow-klaustur var í Norfolk, og milli Norfolk og Íslands voru tíðar skipaferðir um langan aldur, ekki síst frá Yarmouth á 16. öld.⁷ Það er því trúlegast að saltarinn hafi borist beint til Íslands frá Norfolk skömmu eftir siðaskipti á Englandi (1536), og vera má að hann hafi verið gefinn Skálholtskirkju af Wyllym þeim Barnard, sem nefndur er í enska krabbinu frá stjórnarárum Hinriks VIII.⁸

Árni Magnússon hefur fengið þetta handrit til eignar, trúlega á Skálholtsárum sínum 1702–12. Hann hefur hirt messudagarímið, en notað blöð úr saltaranum utan um bækur.⁹ Einhver blöð úr saltaranum hafa þó verið horfin úr honum þegar Árni eignaðist bókina ellegar orðið eftir hér á landi og verið notuð af öðrum til bókbands.¹⁰

Í bókinni *Lýsingar í Stjórnarhandriti* 1971¹¹ voru lýstu blöðin sem hér voru nefnd í upphafi borin saman við þrjú íslensk handrit frá 14. öld, en sá varnagli var að sjálfsgöðu sleginn að væri Carrow-árituninni réttilega skipað á 15. öld, hlyti annað handrit af sama skóla að hafa verið hér á landi þegar á 14. öld. Nú virðist sýnt að Carrow-saltarinn hefur ekki borist hingað fyrr en á árunum 1538–47, þannig að það er ekki hann heldur annað handrit enskt af Tickhill-saltara-flokknum, sem hefur haft djúptæk áhrif á íslenskar handritálýsingar á 14. öld.

HANDRIT

- Den arnamagnæanske samling, København. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík:*
- AM 6 fol. 62
- 17 fol. 45
 - 56 fol. 44, 45, 47, 53
 - 57 fol. 43, 44, 47, 48, 50, 54
 - 59 fol. 42
 - 69 fol. 47
 - 89 fol. 46
 - 117 fol. 60, 61
 - 118 fol. 53, 61
 - 152 fol. 38
 - 181 b fol. 36
 - 189 fol. 39
 - 238 XIX fol. 146
 - 242 fol. 36, 45, 256
 - 249 a fol. 322, 323, 327, 328
 - 284 fol. 59
 - 433 fol. 158
 - 213 c 4to 239
 - 215 a 4to 239
 - 217 4to 238, 239
 - 231 a 4to 239
 - 251 4to 60
 - 278 b 4to 112
 - 279 a 4to (Þingeyrabók) 102, 112
 - 310 4to 56
 - 331 4to 241, 242
 - 343 4to 55
 - 410 4to 60
 - 445 4to 208
 - 449 4to 50
 - 461 4to 45, 46
 - 462 4to 46
 - 476 4to 46, 48-50
 - 485 4to 48
 - 499 4to 49
 - 517 4to 48
 - 527 4to 46
- 555 a 4to 39
- 559 4to 46
- 568 4to 242, 243, 248, 254
- 592 a 4to 41
- 655 XII-XIII 4to 56
- 657 a-b 4to 138, 139, 143, 144
- 707 4to 326
- 708 4to 326
- 731 4to 236
- 767 4to 141
- 768 4to 53
- 770 b 4to 237
- 770 c 4to e 240
- 770 c 4to δ 232, 247
- 778 a 4to 237
- 779 a 4to 248
- 779 b 4to 240, 242, 243, 248
- 779 c 4to 248
- 856 4to 157
- 909 4to 34
- 912 4to 116
- 115 8vo 236, 237
- 152, 8vo 232, 247, 248
- 200 8vo 139-144
- 213 8vo 34
- 215 8vo 34
- 226 8vo 34
- 231 8vo 34
- 258 b 8vo 236, 241, 242
- 469 12mo (nú MS. No. 1) 146
- AM Dipl. Isl. Apogr. nr. 504 113
- Acessoria 7dV 320, 324, 326
- Gl. kgl. sml. 2875 4to 238
- Landsbókasafn Íslands, Reykjavík:*
- Lbs 8 fol. 239
- 150 4to 248
 - 533 4to 159
 - 3498 4to 131
- JS 403 4to 248

- 480 a 4to 238
- ÍB 8 fol. 158
- 225 4to 51
- 363 8vo 320-322
- 438 8vo 141
- 531 8vo 141
- 627 8vo 18
- Lbs fragm. 51 320

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:

- Skjalasafn rentukammers 19.1. (áður Þjskjs. Rtk. 492.!) 159
- Skjalasafn rentukammers 3-23, 176
- Bps. A. I 19
- Bps. A. VII 20
- Biskupsskjalasafn nr. 3 4to 108
- Kirknaskjöl Húnavatnssýslu. K. XX2. 107
- Hún. V. Dóma- og þingbækur. 1. Dóma- og þingbók Guðmundar Hákonarsonar og Jóns Sigurðssonar 1621-1648 106

Þjóðminjasafn Íslands, Reykjavík:

- Þjms 4678: 320, 325, 326

Örnefnastofnun Þjóðminjasafns Íslands, Reykjavík:

- Örnefnaskrá Bakka og Harastaða á Skagaströnd 108, 109

Bókasafn Siglufjarðar, Siglufirði:

- Helgi Guðmundsson. Örnefnalýsing úr Hvanndölum 161

Det kongelige bibliotek, København:

- Gl. kgl. sml. 1006 fol. 61, 62
- Ny kgl. sml. 1092 fol. 159
- - - 2010 fol. 129

- - - 130, 4to 190, 191, 194
- - - 1657 4to 237
- - - 1836 4to 33
- - - 1885 b 4to 153
- - - 1956 4to 237
- Thott 748 fol. 219

Universitetsbiblioteket, Oslo:

- UB 530 fol. 219
- 1193 4to 237

Kungliga biblioteket, Stockholm:

- Perg. fol. nr 1: 42
- Perg. 4:o nr 2: 63
- Papp. fol. nr 38: 153, 156

British Museum, London, England:

- Add. 4889 242
- 11.242 146
- 24.969 39

The John Rylands Library, Manchester:

- MS. No. 1 146

New York Public Library, N. Y.:

- Tickhill Psalter (Spencer collection MS 26) 320, 326
- Baltimore, Ms 34: 325, 326

Sjá einnig þessi texta- og handritanöfn:

- Bergsbók (Perg. fol. nr 1)
- Flateyjarbók (Gl. kgl. sml. 1006, fol.)
- Gripla (AM 115, 8vo)
- Hvalbók (Lbs. 3498 4to)
- Kringla
- Morkinskinna (Gl. kgl. sml. 1009, fol.)
- Ormsbók Snorra-Eddu (AM 242 fol.)
- Þingeyrabók (AM 279 a 4to)

NAFNASKRÁ

- Abimelech 100
 Absalon erkibiskup 60
 Adam 156
 J. C. Adelung 141
 Aðalráður Játgeirsson Englakonungur 43
 Aðalsteinn Játvarðsson Englakonungur 270
 Aðalvík í Ísafjarðarsýslu 245
 Aed, skáld 200–203
 Afríka 254
 Agðir í Noregi 83
 Akur (sjá Ódáinsakur í Hvanndölum)
 Akureyri 159, 287
 Jacob (James) Alday 220, 221
 Alexander Skotakonungur 70
Alexanders saga 97
 Álfheimur (Mag Faithlinn) 200–202
 Álfhafjörður á Snæfellsnesi 86
 Álftanes í Gullbringusýslu 33
 Álftaver 239
 Almannagjá 317, 318
 Álmdalir 83
 Ameríka 220, 230, 240, 254
Amlóða saga 59
 A. Andersson 12
 A. Le Roy Andrews 198
 Aneirin, skáld 26, 29–32
 Áni Ávaldsson öngt í brjósti 88
 Anna Einarsdóttir 140
Annálsbrot frá Skálholti 295
Ans saga bogsveigis 93
 Anselmus 145
Antóníus saga 98
 Apollo, goð 99
 Árbakki á Skagaströnd 103, 105, 107, 109, 110, 123, 130
 Ari fróði Þorgilsson 26, 27, 43, 44, 62, 86, 87, 91, 296, 298–302, 305, 307, 313, 315, 318, 319
 Arinbjörn hersir Þórisson 268
 Andrea van Arkel 135
 Ármann í Ármannsfelli 58
Ármanns rimur 40, 58
Ármanns saga og Þorsteins gála 40, 58
 Ármannsfell 59
 Ármannshellir 58
Árna saga biskups 315
 Arnaldur Grænendingabiskup 316
 Árnes í Trékyllisvík 225
 Árnessýsla 51
 Arngrímur Jónsson lærði 36–38, 52, 227–229, 231–235, 240
 Arngrímur Þorkelsson Vídalín 40
 Árni biskup (sjá Eiríkur biskup í Stafangri)
 Árni Björnsson 10
 Árni Böðvarsson 190
 Árni Helgason 18, 21
 Árni Illugason 127
 Árni Magnússon 21, 33–37, 39–41, 45, 49, 51–64, 102, 105–108, 110, 111, 113, 122, 128, 140, 143, 158, 172, 178, 216, 232, 238, 239, 247, 248, 322, 325, 326
 Árni Sigurðsson 131
 Arnljótur Ólafsson 193
 Arnór Arnðisarson 42
 Arnór Þorgrímsson 53
 Arnór Örnólfsson í Skógum 297, 300, 310, 311
 Arnóra Þórðardóttir gellis 86
 Arthur konungur á Bretlandi 70
Artus de Bretagne 78, 79
 Ás í Hjaltadal 306
 Ásgeir Jónsson 58
 Ásgrímur Vestliðason 41, 44
 Asía 218
 Áskell goði Eyvindarson 52
 Askur Yggdrasils 156

- Cort Aslaksson 220, 222
 Áslákur Þorbergsson í Langadal 86
 Ásvaldur Úlfsson 81, 82, 84
 Atlantshaf 218
 Atli Buðlason 166, 170
 Auðkúluprestakall 111
 Auðunn vestfirski (Auðunn íslenski) 37
 Auður djúpúðga Ketilsdóttir 87, 208, 299
 Augsburg í Þýskalandi 145
 Austfirðir 40
 Austurland 298, 300, 309
 Austurlönd 220
 Sven Axelson 313
- E. Bach 280
 J. M. Backhouse 323, 326
 Bakki undir Brekkum á Skagaströnd 105–108, 110, 123, 128
 Baldur, goð 45
Baldurs saga 45
Bandamanna saga 48
 J. Banks 173
Bárðar saga Snæfellsáss (Gests þáttur Bárðarsonar) 36, 37, 48, 53, 55, 57, 58, 61, 62
 Bárðardalur 95
 Barði Guðmundarson (Víga-Barði) 317
 Barði Guðmundsson skjalavörður 296, 298–301, 305, 311
 Bárður Snæfellsás 48, 240
 Bárður Gíslason lögréttumaður 239
 Wyllym Barnard (sjá Wyllym Bernard)
 Phillip Barnarde 325
 M. Barnes 153
 T. Bartholin 158–161
 Baskar 224
 Bé Bó, kona Iubdás 201
 P. A. Becker 67, 69
 N. Beckman 146, 313–316
 Beda prestur 145
Bellerofontis rimur 257
 Benedikt af Nursia 98
 Benedikt Magnússon Beck 52
- Benedikt Pálsson 52
Bergsbók 42
 Bergur ábóti Sokkason 42, 60
 Wyllym Bernard 323, 325
 Berufjörður 40
 Bessastaðir á Álftanesi 188, 224, 226
Beyvers saga 65–67, 70, 73–75
 Absalon Pederssøn Beyer 230
 J. Bielke 230
 Birgir Thorlacius 173
 Kaj Birket-Smith 222
 Birkibeinar 38
Bjarkamál fornu 23
 Bjarmaland 198
Bjarnar saga Hítðælakappa 48
 Bjarni Aðalbjarnarson 304
 Bjarni Bergþórsson 41, 44
 Bjarni Brodd-Helgason (Víga-Bjarni) 84, 300, 310, 318
 Bjarni Erlingsson úr Bjarkey 70
 Bjarni Grímólfsson 211
 Bjarni Herjólfsson 211, 213
 Bjarni Jónsson frá Unnarholti 158
 Bjarni Ólafsson 105, 106
 Bjarni Pálsson 158, 159
 Bjarni Sigurðsson 113
 Bjarni Thorarensen 195
 Bjarni Vilhjálmsson 190
 Bjarni Þorsteinsson amtmaður 175
 Bjarni Þorsteinsson í Siglufirði 162
 Björg (Bjargir) á Skaga 105, 110, 130
 Björg Hermannsdóttir 133
 Björgvin (Bergen) 38, 218, 221, 230
 Björn Hítðælakappi Arngeirsson 49
 Björn Einarsson Jórslafari 240
 Björn Gilsson biskup 214
 Björn Halldórsson í Sauðlauksdal 257
 Björn Jónsson á Skarðsá 51, 53, 60, 61, 102, 116–120, 142, 220, 221, 224–226, 232–234, 236, 238, 239, 241–243, 319
 Björn hinn austræni Ketilsson 83
 Björn Ófeiggsson 82–84
 Björn Ólsen á Þingeyrum 129
 Björn M. Ólsen prófessor 207

- Björn Þorláksson prestur á Höskulds-
 stöðum 132, 133
 Björn K. Þórólfsson 18, 256–258, 305
 Björn Þorsteinsson 245, 328
Blómsturvalla saga 70
 Blund-Ketill 297, 299, 300
 Blund-Ketilsbrenna 299, 305
 Louis Bobé 220, 221, 226, 245
 I. M. Boberg 204
 Christian Boje 67, 69
Bók Noregskonunga 45
 Bolli Þorleiksson 92, 297, 307
 Bólstaðahlíð í Húnavatnssýslu 143
 Borg á Mýrum 127
 Borgarfjörður, vestra 154
Brandkrossa þáttur 58
 Brandur priór hinn fróði Halldórsson
 41, 88
 Brandur Sæmundarson biskup 214
 Brandur örvi Vermundarson 37
 Breiðabólstaður á Skógarströnd 86, 90
 Breiðafjörður 51, 85–87, 90, 247
Breiðfirðingakynslóð 41
 Breiðfirðingar 87, 91
 Brekkur á Skagaströnd 105, 107
Brennu-Njáls saga 37, 39, 51, 64, 81,
 82, 84, 99, 311, 317, 318
Breta sögur 65
 Bretar 25, 26
 Bretland 22, 25, 28–31, 174
Breviarium Romanum 16
 L. Brinner 245
 Brito 26
Brjáms saga 64
 Brjánsbardagi 311
 S. G. Broberg 78
 Brodd-Helgi Þorgilsson (sjá Helgi Þor-
 gilsson)
 Broddi Bjarnason 92, 101
 Brokey á Breiðafirði 90
 Brynhildur Buðladóttir 167, 168, 170
 Brynjólfur Sveinsson 17, 156–158, 238
 Bræðratunga í Biskupstungum 39
Búa saga Andríðarsonar 36, 40
 Buðlungar 39
- G. N. Bugge 221
 S. Bugge 166, 167, 169
 Johan Bülow
 Fritz Burg 222
 Búrizlafur Vindakonungur 57
 Bæjaraland 175
Bærings saga 65
Bölmóðar saga gerpis og Grímólfs 48
 Böðvar Egilsson 267
 Böðvarsdalur 297, 300, 310, 311, 317,
 318
 Bölverkur Eyjólfsson 89
- Caladcholg, sverð 203
 Canterbury 145
 Joris Carolus 225, 244
 Carrow (Carehowe) við Norwich í Nor-
 folk 320, 325
 Catraeth (Catterick) í Yorkshire 31
Cecellu saga 154
 G. Cederschiöld 66, 68, 69, 73
 J. Ignacio Chicoy-Dabán 74
 Chrestien, skáld 76–79
 Christian (sjá Kristján)
 R. Cleasby 273, 275, 279
Cligés 76
Codex Wormianus (sjá *Ormsbók*
Snorra-Eddu)
 Colbaz í Pommern 314
Colbazannáll (Colbazárþók) 314
 Commestor 98
 Cornwall 31
Cronica Brimensium 44
 T. P. Cross 204
 Cumbria 30
 Cynan, höfðingi 31
- L. Daae 230
 S. Dalgård 225
 Dalir, Dalasýsla 300
 Dalir, ævintýranafn 58, 59
 D. Danell 227
 Danir 12, 27, 63, 195, 196, 199, 221–
 224, 232
 Danmörk 156, 172, 173, 177, 186, 187,

- 189, 218, 219, 222, 223, 225, 227,
231, 232, 234, 241, 314, 315
- Davíð Erlingsson 139, 323
- Davíðssálmar* 16, 322
- John Davis 221, 222
- Deildarhamar á Skaga 103–105, 107,
108, 128
- P. C. Delattre 290
- Dialogar Gregoriusar* 98, 154
- P. Diderichsen 275, 279, 281
- Disticha Catonis* 93, 94
- Dómarabókin* 100
- Dominic, dýrlingur 323
- Drangar, bær á Hornströndum 81, 83–
86, 90
- Drangar, bær á Skógarströnd 90
- Drangar, örnefni á Hornströndum 85
- Drangavík á Hornströndum 81, 85
- Drangey 96
- Draumkvæðið norska* 153, 154
- Droplaugarsona saga* 310, 311, 317,
318
- Dryethelm 145
- Dryethelms leiðsla* 145
- Duggal (Tundal eða Tnugdall) 154
- Duggalsleiðsla* 153, 154
- Dumbshaf 240
- Dumbur risakonungur 240
- D. Dumville 26
- Edda (Sæmundar-Edda)* 35, 189, 195
- Edinborg 31, 174
- Efri-Mýrar í Engihlíðarhreppi 111
- D. D. Egbert 320, 328
- Eggert Ólafsson 158, 159, 172
- Egill Skalla-Grímsson 260–263, 267–
272
- Egils saga einhenta* 40
- Egils saga Skalla-Grímssonar* 36, 45,
46, 64, 260, 261, 263, 271
- Einar skarfur 39
- Einar Þveræingur Eyjólfsson 300
- Einar Guðmundsson 250
- Einar Hafliðason 10
- Einar skálaglamm Helgason 44
- Einar G. Pétursson 65, 139, 156
- Einar Sigurbjörnsson 16
- Einar Snorrason 244
- Einar Þambarskelfir Styrkársson 44
- Einar Ól. Sveinsson 22, 78, 138, 139,
166, 204, 305, 306, 311, 317, 318
- Einar Þorsteinsson 51
- Einars þáttur Sökkasonar* (sjá *Græn-
lendinga þáttur*)
- Eiríks saga rauða* 48, 81, 82, 85–87,
90, 91, 206–215, 232, 234, 237
- Eiríks saga víðförla* 54, 157, 162
- Eiríks saga Hákonarsonar* 46
- Eiríksfjörður 223
- Eiríkur (Árni) biskup í Stafangri 61
- Eiríkur upsi Gnúpsson biskup á Græn-
landi 316
- Eiríkur jarl Hákonarson 213
- Eiríkur blóðöx Haraldsson Noregskon-
ungur 269, 270
- Eiríkur Jónsson 146
- Eiríkur Kúld 193
- Eiríkur Magnússon 146
- Eiríkur Sigurðsson 162
- Eiríkur rauði Þorvaldsson 48, 81–91,
210, 213, 297
- Eiríkur víðförla Þráinsson 157
- Eisirt, skáld og spekingur 200–202
- Hannes Elás 244
- Elísabet meykóngur 251, 257
- Elivogar 240
- Svend Ellehøj 82
- Elucidarius (Lucidarius)* 99, 145, 146,
162
- Emain Macha, konungsgarður 200–203
- Engidalur í Úlfsdölum 160
- Engihlíðarhreppur 111, 131
- Engines á Hornströndum 81, 85
- England (Engelland) 30, 42, 43, 64, 65,
69, 145, 146, 182, 219, 250, 251, 257,
322, 323, 325
- Englingar 220–222, 244, 251
- Erex saga* 36, 73, 76
- Erlendur munkur (villa fyrir Gunnlaug-
ur)

- Erlendur Ólafsson 33, 34, 64
 Esjuberg (sjá Æsuberg)
Esp hælinga saga 48
Eufemia-vise 77
 Evrópa 12, 22, 29, 154, 187, 189, 195, 218
 Evrópulönd 314
 Ey (sjá Eyin syðri)
 Eyin syðri (Syðri-Ey) 103, 111, 112, 123, 124
 Eyjafjörður 10, 51, 52, 224, 309
 Eyjólfur gullsmiður 9, 10
 Eyjólfur Einarsson 103, 104, 112
 Eyjólfur Valgerðarson 300, 312
 Eyjólfur grái Þórðarson 86, 305
 Eyjólfur Æsuson úr Svíney 86, 87
Eyrbyggja saga (Eyrbyggja) 36, 48–50, 52, 83, 86, 87, 207, 209, 299, 303–308, 312, 317–319
 Eysteinn Erlendsson erkibiskup í Niðar-ósi 60
 Eysteinn Haraldsson 56
 Eysteinn Rúðúlfsson 82–84
 Eysteinn Þrándarson 157
Eysteins þáttur (sjá Inga saga, Eysteins og Sigurðar)
 Eyvindardalur 297, 310, 311, 317
- Fáfnir, dreki 41, 258
Fagurskinna 55, 82
 Falstur 57
 Fenge 59
 Fergus mac Léite mic Rudraige konungur 199–205
 Fergus mac Rosa Ruaid 203
Fergusar mac Léite saga (sjá Hálf's saga og Hálf'srekka)
 C. J. Fillmore 280
 Finnar 195
Finnboga saga ramma 40
 Finnbogi fróði 61, 62
 Finnmörk í Noregi 198
 Finnsstaðir á Skagaströnd 103–105, 107–110, 114, 123, 130, 131
- Finnur Jónsson biskup 20, 172, 174, 180
 Finnur Jónsson prófessor 34, 44–46, 56, 57, 74, 96, 137, 146, 154, 155, 207, 209, 219, 229, 230, 256–258, 274, 313, 315
 Finnur Magnússon 17, 21, 172–176, 185, 187
 F. Fischer 69
Fitjaannáll 225
 Fjörðurinn öllum lengri 240–242
Flateyjarannáll 60, 103, 104, 295, 296, 307
Flateyjarbók 37, 38, 41–45, 47–50, 53–55, 57, 58, 134, 209, 212
 Fljótshlíð 239
Flóamanna saga 36, 38, 48
 Flosi Þórðarson 318
 Flugumýri 180
 P. Foote 315
 Forbissar (sjá Martin Frobisher)
 Fornavör (sjá Vör en forna)
Forni annáll 295, 302
 Forni í Haga í Reykjadal 53
 Forsæludalur 97
 Fossá á Skaga (Forsá) 103–105, 107, 108, 123, 128, 130
Fóstbræðra saga (Þorgeirs saga Hávarssonar, Þormóðar saga Kolbrúnarskálds) 38, 54, 100
 Frakkland (Frankerige) 11, 73, 182
 Francis af Assisi 323
 Fredegarius, sagnaritari 63
 Freyr, goð 39
 Friðrekur biskup 42, 297, 300, 303, 306, 307, 309
 Friðrik II Danakonungur 218, 219
 Friðrik III Danakonungur 177
 Friðrik IV Danakonungur 178
 Friðrik V Danakonungur 178
 Friðrik VI Danakonungur 173, 182
Friðþjófs saga frækna 59
 Christian Friis, kanslari 228, 230
 Friðrik Friis, hirðstjóri 224
 Oluf Friis 230, 231

- Peder Claussøn Friis 230, 232, 241, 242
 Frisland 220
 J. Fritzner 69, 135, 136, 274
 Martin Frobisher (Forbisser) 220, 232, 247–252, 254–257
 Frydensberg landfógeti 172
 Fuglstapi í Gullhellsvík 109
Fyrsta málfraðiritgerðin 27, 45, 318
Færeyinga saga (Færeyinga þáttur, Sigmundar saga Brestissonar) 47, 54
 Færeyjar 134, 225
- Gaal 100
 F. Gad 220
 Gandvík 157
 Garðar á Álftanesi 33
 Garður í Gullbringusýslu 122
 S. Garnes 284, 285
 Gathorne-Hardy 207, 213
 M. M. S. Gauthier 12
 Gautlönd í Mývatnssveit 193
Gautreks saga 36, 40, 41, 62
 Geir Vídalín biskup 172, 175
 Geirröður, jötunn 41
 Geitir Lýtingsson 297, 300, 310, 318
 Gellir Bölverksson lögsögumaður 89, 90, 298
 Gellir Þorgilsson 41, 44
 Gellir Þorkelsson 85, 296, 298
Gemma animæ 145, 162
 H. Gering 138, 139, 141, 143, 145
 Gerpir, fjall 100
Gests þáttur Bárðarsonar (sjá *Bárðar sögu Snæfellsáss*)
 Giljá í Vatnsdalshreppi 113, 307
 Gisl Gjafaldsbani (Illugason) 37
Gisla saga Súrssonar 36, 304, 305
 Gísli Bjarnason 39
 Gísli Hákonarson lögmaður 239
 Gísli Jónsson biskup 19
 Gísli Konráðsson 108, 129
 Gísli Súrsson 99, 305
 Gissur galli Bjarnarson 48
- Gissur Einarsson biskup 231, 241
 Gissur Hallsson 41, 43, 44
 Gissur hvíti Teitsson 317
 L. Gjerløw 147
 Gjúkungar 27, 39
 Glámur 97, 98, 101
 Glasgow 30
 Glaumbær í Skagafirði 113, 116, 146
Glitneri oda (sjá *Glymsdrápa*)
Glúma (sjá *Víga-Glúms saga*)
 Glúmur Eyjólfsson (Víga-Glúmur) 296, 309
 Glúmur Þorgilsson 42
Glymsdrápa 57
 Glæsivellir 46
Gododdin, kvæðasafn 29, 30
 Goðaskógur 92
Gor og Gói, þáttur (sjá *Hversu Noregur byggðist*)
 Gottskalk 154
 Gottskálf Jónsson í Glaumbæ 113, 116, 146
Gottskálksannáll 154–155, 295, 302
Gottskálksleiðsla 154
Grágás 36, 48, 120
 Gregorius (sjá *Dialogar*)
 Grettir Ásmundarson 49, 96–99, 101
Grettis saga (Önundar þáttur tréfóts) 36, 46, 48–50, 85, 95, 96, 100, 101, 307
 Grimmbraður 166, 167, 189, 192
 Grímsey 224
 Grímkell biskup 43
 Grímur frá Kroppi 49
 Grímur Svertingsson lögsögumaður 297
 Grímur Thorkelín 17, 18, 173
 Grímubröng 316
Gripla 237, 240
Griplur 41
 Grund í Eyjafirði 10–12, 14
 Grunnavík (sjá Jón Ólafsson úr Grunnavík)
 Grænland 58, 59, 81, 87, 88, 206–208, 210, 212–214, 216–232, 234, 240–247, 251, 254, 297, 299, 302, 316

- Grænlandsannál* 206, 217, 226, 229, 232–246
Grænlandslýsing (Grönlandiæ vetus chorographia) 240
Grænlendinga saga 206, 207, 209–215
Grænlendinga þáttur 37, 214, 215
 Grænlendingar 222, 223, 250, 255
 Philippus Gualterus 97
Guðbrandsbiblíá 258
 Guðbrandur Vigfússon 34, 48, 49, 53, 61, 63, 154, 193, 213, 238, 273, 275, 279
 Guðbrandur Þorláksson biskup 136, 226, 231, 234
Guðmundar saga biskups (allar gerðir) 40, 50, 103, 104, 154, 315
Guðmundar saga dýra 100
 Guðmundur Andrésson 34, 35
 Guðmundur biskup Arason 40, 50, 315
 Guðmundur Eyjólfsson hinn ríki 92, 300
 Guðmundur Guðmundsson 58
 Guðmundur Hákonarson 105, 106
 Guðmundur Illugason 35
 Guðmundur Jónsson 235
 Guðmundur Þorgeirsson lögsögumaður 316
 Guðni Jónsson 101
 Guðríður Þorbjarnardóttir 208, 213, 214
 Guðrún Gjúkadóttir 167, 168, 170
 Guðrún Ósvífursdóttir 82–85, 92
Guðrúnarbrögð hin fornu 25
 Gullhellir á Skagaströnd 109
 Gullhellisvík 109
 Gullhnöttsvík á Skagaströnd 107, 108
Gundelíns leiðsla 154
 Gunnar helmingur 39
 Gunnar Gjúkason 25, 27, 167–170
 Gunnar Hámundarson á Hlíðarenda 317, 318
 Gunnar Rúnar 321
 Gunnar Rafn Sigurbjörnsson 162
Gunnars saga Keldugnúpsfífls 40
 Gunnbjarnareyjar 244
 E. Gunnes 147
 Gunnhildur konungamóðir Össurar-dóttir 269
Gunnlaugs saga ormstungu 36
 Gunnlaugur S. E. Briem 14–16
 Gunnlaugur Leifsson 41–43, 50, 103, 212, 214, 238
 Gunnsteinn Eysteinnsson 82–84
 Gunnsteinsstaðir í Langadal 102, 103, 110, 111, 114, 115, 117–119, 124, 126
 Gwallog, höfðingi á Bretlandi 26, 31
 Gwynedd í Wales 30
Göngu-Hrólf's saga 40
 Göngu-Hrólfur Rögnvaldsson (Rodulf-us) 82
 Göngu-Hrólfur Sturlaugsson 40
 Göngu-Hrólfur Öxna-Þórisson 82–84
 Háagerði á Skagaströnd 109, 131, 132
Hafgerðingadrápa 210, 211
 Hafgrímur í Suðurey 47
 Hafliði Másson 316
 Hafnavogur í Gullbringusýslu 122
 Hafnir í Gullbringusýslu 221
 Hafnir á Skaga 133
 Hafsstaðir á Skagaströnd 123
 Hafsvallaá (Hrafnsvallaá) á Skaga-strönd 108, 110
 Hafsvellir (Hafursvellir, Hrafnsvellir, Hofsvellir) á Skagaströnd 108
 Hafursvellir (sjá Hafsvellir)
 Hagi í Reykjadal 53
 Richard Hakluyt 221, 248
 Hákon (villa fyrir Haraldur) 84
 Hákon Gissurarson 48
 Hákon Hákonarson Noregskonungur 68, 70
 Hákon Aðalsteinsfóstri Haraldsson Noregskonungur 46, 304
 Hákon Magnússon Noregskonungur 70
 Hákon Ormsson 238
 Hákon jarl Sigurðarson 41, 312

- Hákonar saga gamla Hákonarsonar* 36, 38, 46, 54, 315
Hákonar saga Aðalsteinsfóstra Haraldssonar 46
 Hákonarnautur, hringur 47
 Hálfðan Einarsson 238, 239
 Hálfðan Jónsson á Reykjum í Ölfusi 140, 141, 143
Hálfðanar saga gamla 182
Hálfðanar saga svarta 46
Hálfðanar saga Eysteinsonar 157
Hálfs saga og Hálfsrekka (Hjörleifs saga kvensama, Fergusar mac Léite saga) 198, 203–205
 Hálfur Hjörleifsson konungur 198
 J. Hall 222, 223
Halla þáttur (sjá *Sneglu-Halla þáttur*)
 Peter Hallberg 215
 Hallbjörn háli 44, 57, 58
 Halldór Snorrason 37
 Halldór Þorbergsson 52
 Halldór Þorleifsson á Hólmslátri 88, 89
 Halldóra Erlendsdóttir 143
 Halldóra Gunnsteinsdóttir, kona Víga-
 Glúms 82–84
 Hallfreður Örn Eiríksson 192
 Hallfreður vandræðaskáld Óttarsson 44
 Hallgrímur Pétursson 258
 Hallmundur 49
 Hallur geit 242
 Hallur Guðmundsson 297, 299, 308
 Hallur Þórarinsson 27, 301
 Hallur á Síðu Þorsteinsson 311
 Hallvarðsmessa (15. maí) 129
 Hallveig Einarisdóttir 208
 Hálogaland 240
 E. F. Halvorsen 65, 67–69, 76
 Hamborg 244, 245, 287
 Hamborgarar 245
 Hamborgarmenn 244–5
Hamburgische Chroniken 244
 Hannes Finnsson 20, 172, 174
 E. Hanssen 275
Haralds saga grænka Guðröðarsonar 45
Haralds saga hárfagra Hálfðanarsonar 45
Haralds saga harðráða Sigurðarsonar 37
 Haraldur gráfeldur Eiríksson Noregskonungur 312
 Haraldur hárfagri Hálfðanarson 27, 46, 83, 84, 137, 264–266, 298, 304
 Haraldur gilli Magnússon Noregskonungur 56
 Harastaðakot 109
 Harastaðir (Harrastaðir) á Skagaströnd 108–110, 127, 131, 132
Harðar saga Grímkelssonar og Geirs 49, 100
 Robert T. Harms 280
 Sture Hast 100
Háttalykill 26
Háttatal 27, 35
 Haukadalur í Dalasýslu 90
 Haukagil í Vatnsdal 42
Hauksbók 65, 83, 96, 97, 99, 146, 237, 238
Hauksbók Landnámu 81, 82, 85, 87–89, 208, 211, 312
 Haukur (2 berserkir) 42
 Haukur Erlendsson 208, 210, 211
Hávarðar saga (Ísfirðinga saga) 50
 Héðinsfjörður 158, 159, 162
 L. Heggstad 274
 Heiðarvíg 297, 299, 308, 317
Heiðarvíga saga 49, 127, 307, 308, 317
Heiðreks saga (sjá *Hervarar saga*)
Heimskringla 34, 45, 46, 82, 137, 212, 308, 312, 315
Heimslýsing og helgifræði í Hauksbók 146
Heimspeki og helgifræði í Hauksbók 146
 Heklugos 313
 Helgafell 56, 62, 303, 307
 Helgi Droplaugarson 310–312

- Helgi magri Eyvindarson 86
 Helgi Guðmundsson fræðimaður 161, 162
 Helgi Harðbeinsson 92
 Helgi Hundingsbani 27
 Helgi Óttarsson 83
 Helgi Sigurðsson 174
 Helgi Þorgilsson (Brodd-Helgi) 82–85, 297, 300, 309, 310, 318
 Hellisvík (Hellirsvík) 103, 105, 107, 108, 131
 Hengest 26
 Henry VIII Englandskonungur 323
 Herdís Daðadóttir 41, 44
 Heri Hreiðarsson 199
 Herjólfssnes 243
 Herjólfur Bárðarson 210, 211
Herrauðs saga og Bósa 36
 Hersteinn Blund-Ketilsson eða Þorkelsson Blund-Ketilssonar 299
Hervarar saga (Heiðreks saga) 62, 157, 162
 Hestaklettur í Ósum í Gullbringusýslu 122
 A. Heusler 166, 275, 281
 Heynes 113
 C. B. Hieatt 71
 Hierosolim (sjá Jerúsalem)
 Hildibrandur Jónsson 247
 Hildur Högnadóttir 198, 199
 Hising í Svíþjóð 45
Historia Brittonum 26, 31
Historia ecclesiastica 145
Historia Norvegiæ 82
 Hítardalur 86, 153–155, 224
 Hjaltadalur 129
 Hjaltasynir 37
Hjörleifs saga kvensama (sjá *Hálfs saga og Hálfsrekka*)
 Hjörleifur kvensami konungur 198, 199, 203–205
 Hlíðarendi í Fljótshlíð 317, 318
 Hof á Skagaströnd 107, 108, 110, 111, 127–130, 132
 Hofstaðir á Snæfellsnesi 303
 Hofsvellir (sjá Hafsvellir)
 Hólamenn 227, 234, 235
 Hólar (Höfðahólar) á Skagaströnd 107, 130
 Hólar í Eyjafirði 51
 Hólar í Hjaltadal 9, 10, 18, 21, 113, 129, 180, 226, 235, 316
 Ludvig Holm-Olsen 162
 Hólmslátur á Skógarströnd 87–89
 Hólmsleira í Gullbringusýslu 122
 Holt á Kólumýrum 42
 Holtastaðir í Langadal 106, 110, 112, 113, 115, 120, 127–129
 Holti landnámsmaður 123
 Theo Homan 153, 154
 Honorius Augustodunensis 145–147
 Hornafjörður 121
 Hornstrandir 81, 85, 86, 90
 Horsa 26
 Horvendill 59
 Hrafn Hlymreksfari 47
 Hrafn Hængsson 296, 301, 302
 Hrafnaldsá (Hrafná) á Skagaströnd 107, 108
 Hrafnaldur á Skagaströnd 108
Hrafnkels saga 92
 Hrafnhá (Hafsvallaá? Rafnsá) 103, 105–108, 110, 123, 130
 Hrafnsvallaá (sjá Hafsvallaá)
 Hrafnsvellir (sjá Hafsvellir)
 Hrapsey á Breiðafirði 189
 Hraun á Skaga 107, 109, 110
 Hraunsvík á Skaga 104
 Hreiðar Sjálandskonungur 199
 Hringja Hreiðarsdóttir 199
 Hríateigur í Eyjafirði 297, 309, 317, 318
Hróars saga Tunguþóða 49
 Hróarsstaðir (Hróastaðir) á Skaga 110, 130
Hrólfs saga Gautrekssonar 36, 40, 41
 Hrólfur undir Múla á Skálmarnesi 60
 Hrólfur Sturlaugsson (sjá Göngu-Hrólfur)
Hrómundar saga Greipssonar 41, 60

- Hrótafjörður 111
 Hryggjarstykki 214
 Hröngviður berserkur 60
 G. Huet 70, 74
 Hugo a Sancto Victore 96
 Hugsvinnsmál 93, 94
 Arild Huitfeldt 38
 Christoffer Huitfeldt 218, 219
 Peder Huitfeldt 218, 219
 Hulda-Hrokkinskinna 41
 Húnavatnssýsla 127, 131, 143, 287
 Húnavatnsping 56, 111, 124, 125
 Húnabing 303, 309, 311
 Hungurvaka 37, 45, 298, 315
 T. Hunt 77
 Húnvetningar 125
 Húsafell í Borgarfirði 154
 Hvalbúðartangi á Skaga 107
 Hvallátur í Barðastrandarsýslu 88, 89
 Hvalskipti Rosmhvelinga 121
 Hvalvík í Gullbringusýslu 122
 Hvammssveit í Dalasýslu 247
 Hvammur í Hvammssveit 155, 247
 Hvammur í Vatnsdal 102, 105, 106,
 110, 112, 114–120, 124, 126, 129, 132
 Hvammverjar í Dölum 299, 300
 Hvanndalaá 161, 162
 Hvanndalir 158–162
 Hvanneyrarhreppur í Eyjafjarðarsýslu
 162
 Hversu Noregur byggðist 36
 Hænsa-Þóris saga 36, 299, 300, 305,
 306
 F. Hødnebo 69, 274
 Höfðahólar (sjá Hólar)
 Höfðakaupstaður 108
 Högni hinn auðgi 198
 Högni Gjúkason 27, 168, 170
 Hörðaland 198
 Hörður Grímkelsson 99, 100
 Hörgárdalur 83, 174
 Höskuldsstaðir (Høskullsstaðir) í Húna-
 vatnssýslu 56, 102, 103, 105–107,
 110, 112, 114–120, 123, 124, 126–
 129, 132
 Høyersannáll 104, 295, 302, 317
 Illugi Ásláksson úr Langadal 86
 Imago mundi 146, 147
 Imthechta Tuaithe Luchra oculus aided
 Fergusa (Álfheimsævintýr og sviplengt
 fall Fergusar) 199
 Indland 218, 223
 G. Indrebø 145
 Inga saga Bárðarsonar 46
 Inga saga, Eysteins og Sigurðar 56
 Ingibjörg Gísladóttir 51
 Ingimundur prestur Einarsson 60
 Ingólfur, landnámsmaður í Reykjavík
 86, 210, 296, 301, 302, 305
 Ingólfur hinn sterki Ánason á Hólms-
 látri 87, 88
 Ingólfur (Halldórsson?) á Hólmslátri
 87, 89
 Ingólfur Kristjánsson 162
 Ingólfur hinn sterki Þórólfsson 88–90
 Ingunn (Inguður) Arnórsdóttir 41, 44
 Ion Grønlandt (sjá Jón Grænlandingur)
 Írland 25, 26, 200
 Ísafjörður 244
 Ísfirðinga saga (sjá Hávarðar saga)
 Ísgerður Þorsteinsdóttir 89
 Ísland 12, 17, 33, 34, 40, 41, 52, 59,
 62, 81, 83, 84, 86, 88, 99, 103, 104,
 136, 145, 154, 158, 161, 172–179,
 182, 183, 185, 187, 218, 219, 221,
 224, 225, 227, 228, 234, 241, 243,
 261–263, 265, 269, 271, 272, 296–
 298, 301, 302, 304, 307, 310, 312–
 316, 320, 322, 323, 325, 326
 Íslandshaf 240
 Ísleifur biskup Gissurarson 37, 298, 301
 Íslendinga saga 40, 315
 Íslendinga saga (sjá Brennu-Njáls saga)
 Íslendingabók 86, 87, 91, 298–303, 305,
 315, 316, 319
 Íslendingar 12, 22, 62–64, 95, 177, 178,
 184, 186, 195, 219, 224–228, 241,
 315
 Íslendingaskrá 50

- Ísodd 76
 Ísrael 258
 Iubdán mac Abdáin Álfheimakóngur 200–204
 Ívar Bárðarson 219, 223, 229, 231, 236, 241, 242
Ívens saga 76, 77
 J. Blöndal (sjá Jón Blöndal)
 J. A. Blöndal (sjá Jón Blöndal)
 K. H. Jackson 30
 Jaðar í Noregi 81, 85
 Jakob Benediktsson 36, 38, 84, 88, 157, 158, 222, 227, 228, 231, 234, 299, 301, 303, 312
 A. Jakobsen 138, 139
 M. R. James 325, 326, 328
 H. M. Jansen 207
 S. B. F. Jansson 81, 209
 Assar Janzén 89
Járnsíða 37
 Játmundur helgi Englakonungur 301
 Játvarður Aðalráðsson Englakonungur 43
 Helle Jensen 144, 157
 Jerúsalem 43
 Jóhann Þorvaldsson 161
 Jóhannes postuli 11
 Jóhannes Örn Jónsson (Örn á Steðja) 160
 Jómsvíkingabardagi 44, 58
 Jón Grænleendingur (Jon Grønlañdt) 242, 244, 245
 Jón Árnason biskup 20
 Jón Árnason bóndi á Syðri-Á í Ólafsfirði 161, 162
 Jón Árnason þjóðsagnasafnari 127, 159, 160, 186, 188–196
 Jón Blöndal (J. Blöndal, J. A. Blöndal) prestur á Hofi 132, 133
 Jón Eggertsson 41, 51, 52
 Jón Einarsson 19
 Jón Erlendsson 39, 62
 Jón Espólín 187
 Jón Guðmundsson hreppstjóri 131
 Jón Guðmundsson lærði 40, 58, 141, 153, 154, 156–158, 226, 232–235, 240, 244, 245, 258
 Jón Guðmundsson í Rauðseyjum 232, 247, 248, 256, 257
 Jón Guðmundsson á Syðri-Á 162
 Jón Hákonarson 48
 Jón Halldórsson biskup 61
 Jón Halldórsson í Hítardal 51
 Jón Helgason prófessor 134, 136, 139, 146, 153, 157, 231, 233, 237
 Jón Jóhannesson fræðimaður 160
 Jón Jóhannesson prófessor 88, 207, 209, 210, 233, 240, 310, 318, 319
 Jón Jónsson í Háagerði 131–133
 Jón umboðsmaður Jónsson 132, 133
 Jón Ólafsson Grænlandsfari 223
 Jón Ólafsson Indíafari 225, 231, 248
 Jón Ólafsson úr Grunnavík 33, 127, 158, 307, 308
 Jón Ólafsson úr Svefneyjum 33, 172, 173
 Jón Pétursson 129
 Jón Samsonarson 106, 129, 134
 Jón Sigurðsson forseti 102, 187, 193–195, 247, 248
 Jón Sigurðsson á Gautlöndum 193
 Jón Thoroddsen 196
 Jón Vídalín 19–21
 Jón Þórðarson 211
 Jón Þorkelsson skjalavörður 146, 153, 174, 237, 238
 Jón Þorláksson 40
 Jón Ögmundarson biskup 214
 Jónas Benediktsson 107–110, 128
 Jónas Gíslason 19
 Jónas Hallgrímsson 188, 195, 196
 Jónas Kristjánsson 219, 237
Jónatas ævintýri 138
 Gwyn Jones 85
Jóns saga Hólabiskups 36, 37, 50, 214
 Jónsvetur 316
 Jóra í Jórúkleif 35
 P. A. Jorgensen 139
 Jórúkleif 35
 Jörunn Einarsdóttir Þveræings 300

- Jórvíkurbyggðir 25
 Jósep Jólsson að Spákonufelli 132, 133
 Jósep Skaftason læknir 189
 Jótlandshaf 199, 204
 C. G. Jöcher 141
 Jökull Bárðarson 97
Jökuls þáttur Búasonar 240
 Ellen Jørgensen 314
 Jörundur hundadagakonungur 172
 Jötunheimar (Miðnáttaarland) 157, 240
- Kaðlín Göngu-Hrólfsdóttir 82–84
Kalevala 195
 Kálfshamar í Nesjum á Skaga 105, 110, 128, 130
 Kálfshamarsvík 128
 Kalmannstunga 39
 Kár, huldumaður 153
 Kári, ábóti á Þingeyrum 103
 Karl mikli 70
 Karl Jónsson ábóti 38, 103, 104, 112, 114, 125
Karlamagnús saga 65, 69, 71
 Katla (Þorkatla Hergilsdóttir) 153
 Kaupmannahöfn 17, 33, 102, 157, 158, 172, 173, 175, 178, 182, 184, 185, 187, 190, 194, 219, 220, 225, 228, 230, 231, 237
 Keflavík (Keflavík) í Gullbringusýslu 121, 122
 J. Kelle 148
 Ketilbjörn hinn gamli Ketilsson 86
 Ketill 316
 Ketill flatnefur Bjarnarson 86
 Ketill Jörundsson 49, 242
 Ketill Þorsteinsson biskup 316
 I. J. Kirby 136, 145
Kirjalax saga 146
 Kirkjuvogur í Gullbringusýslu 122, 220
Kirknaránsþættir (sjá *Ævintýri* XVI og XVII)
 Kjalarland á Skagaströnd 123
 Kjalleklingar 303
 Kjartan Ólafsson 297, 307
- F. Klaeber 204
 Klemens á Látrum 244, 245
 Klofasteinar á Skaga 109
Knúts saga helga Danakonungs 46
Knýtinga saga 45, 46, 82
 W. Koenig 284
 Kolbeinn stallari 44
 Kolbeinn Þorleifsson 162
 Kolbeinsey 226
 Kolbjörn jötunn 58, 59
 Kólgumýrar 42
 Kollafjörður í Strandasýslu 134
 O. Kolsrud 145
Konráðs rímur 256, 257
Konráðs saga keisarasonar 58, 65
 Konungahella 199
Konungsannáll 103, 104, 295, 296, 301, 302, 304, 306, 307, 313, 316, 317, 319
Konungsbók Eddukvæða 27, 166–170, 178
 Kormákur skáld Ögmundarson 127, 129
Kormáks saga 127
 Kráku-Hreiðar Ófeigsson 82–84
 A. H. Krappe 204
Kringla 46, 56
 Kristín Marteinsdóttir 287
Kristinréttur 37
 Kristján II Danakonungur 218
 Kristján IV Danakonungur 222, 224, 226
 Kristján V Danakonungur 178
 Kristján VII Danakonungur 178
 Kristján Eldjárn 12, 21
Kristni saga 306, 307, 312, 319
Kristni þáttur í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu 306, 307
 Kristur 11, 13, 314, 322, 324
Króka-Refs saga 38, 50, 240
 Króksbjarg á Skaga 107, 108, 110, 130
 Krókur á Skaga 110
 Kroppur í Borgarfirði 49
 Krosseyjar 244
 Hans Kuhn 166

- Hugo Kuhn 166
 Kurfur á Skaga 110
 Kveld-Úlfur Bjálfason 262, 264–268, 272
 E. Kölbling 66–69, 74, 77
Kötludraumur 153
 Kr. Kálund 11, 34, 51, 53, 60–62, 140, 144, 146, 158, 159, 237, 247, 248, 323
- Johannes de Laet 226, 227
 Lancashire 30
 Lancelot 76
Lancelots saga kerrumanns 76–79
Landabók 240, 245
Landnáma 34, 37, 41, 43, 47–51, 53, 54, 81–86, 88, 90, 91, 123, 124, 162, 207–210, 231, 299, 306, 311, 312
 Landres 72
 Langanes 220
 Langidalur í Húnavatnssýslu 110, 123
 Langidalur á Skógarströnd 86
 J. M. Lappenberg 245
 Lárentíus Kálfsson biskup 10, 20, 115
Lárentíus saga 9, 315
 H. Larsen 71, 73, 74
 L. Larsson 137
 Látra-Klemens (sjá Klemens á Látrum)
 Látrar í Aðalvík 245
 Laxá í Refasveit 109, 123, 127, 128
 Laxá á Skagaströnd 103–105, 107, 123, 128, 130
 Laxá á Skógarströnd 88
 Laxá ytri (sjá Laxá í Refasveit)
Laxdæla saga 37, 50, 51, 54, 62, 81–84, 92, 94, 207, 299, 305–308, 312, 319
 I. Leganger 59, 60
 Leifur heppni Eiríksson 89, 212, 214
 Leipzig 186, 190, 191
 Knut Liestøl 154
Lilja 37
 Limoges í Frakklandi 11, 12, 14, 16
 G. Lindblad 27
 Litli-Bakki (sjá Bakki)
 Ljósavatn 53
- Ljósveitninga saga* 48, 52, 53, 57, 58, 100
 Ljótur Síðu-Hallsson 297, 300, 302, 311
 Loch Rudraige, vatn 203
 Lón (nú Skipalón) í Hörgárdal 83, 84
 London 16, 174, 220, 221
 R. S. Loomis 77
 Jonna Louis-Jensen 99, 138, 143
Lucidarius (sjá *Elucidarius*)
 Lúðvík Kristjánsson 134
Lúkasarguðspjall 135–137
Lundarannáll 314
 Lundur 268, 273, 314–316
 J. Lyons 276, 279, 280
 Claus Christophersen Lyschander 223, 229, 230, 232, 245, 248, 254
 Lækjamót í Víðidal 307
 Lækjardalur í Refasveit 103, 107, 109
Lögmansannáll 10, 295, 317
 Lög-Skapti (sjá Skapti Þóroddsson)
 E. Lönnrot 195
- Mabinogion* 76
 G. M. MacKnight 71
 Mag Faithlinn (sjá Álfheimur)
 Magnús Benediktsson 51
 Magnús Björnsson lögmaður 52
 Magnús Einarsson á Reykjum 140
 Magnús Grímsson 186, 189–196
 Magnús Jónsson í Vigur 40
 Magnús Heinason (Hennisson) 221
 Magnús Már Lárusson 121, 122
 Magnús Ólafsson lögmaður 172
 Magnús berfættur Ólafsson Noregskonungur 27
 Magnús Pétursson 283, 284, 287, 288, 290
 Magnús Sigurðsson 39
 Magnús Þórhallsson 38
Magnús saga lagabætis 315
Mágus rímur 258
Málsháttakvæði 95
 Mánafoos 42

- Manau Gododdin á Norður-Bretlandi 29, 30
 Máni hinn kristni 42
 Máni landnámsmaður 123
 Már (Atlason) 153
 Marðargnúpur í Vatnsdal 128
 María guðsmóðir 11
Maríu saga 56, 154
 Markús Magnússon 33
Marthe saga og Marie Magdalene 98
 A. Martinet 280
 Másstaðir (Mársstaðir) í Vatnsdal 103, 106, 111, 112, 114, 115, 117–120, 126, 128, 129
Mattheusarguðspjall 135–137
 Matthías Jochumsson 196
 Matthías Þórðarson 11, 12, 209
 K. Maurer 154, 190–194
Melabók Landnámu 86–88, 207, 208, 211
 Melamenn í Melasveit 208
 Meleager 40, 51
 H. Menhardt 145
 G. Mestemaker 245
 P. Meyer 70
 Michael, dýrlingur 143
 Miðfjarðarháls 95
 Miðfjarðarhreppur 111
 Miðnáttarland (sjá Jötunheimar)
 Miðnes í Gullbringusýslu 121, 122
 J.-P. Migne 147, 148
 Mikaelmessa (29. sept.) 132
 Mikligarður 64
 Milon 73
 M. Moe 154
 E. Mogk 66
 J. Monhem 141
Moralium dogma (sjá *Viðræða æðru og hugrekkí*)
 Morgan 26
Morkinskinna 41, 214, 215
 Móröld 76
 Mosfell í Grímsnesi 86
 Múli á Skálmarnesi 60
 München í Bæjaralandi 175
 E. Mundal 275
 Marina Mundt 319
 Jens Munk 223, 228, 234
 Münter Sjálandsbiskup 175
 Mynyddog 31
 Mýramenn í Borgarfirði 263
 Mýramenn í Húnavatnssýslu 103, 111, 113, 115, 117–119, 126
 Mýrar í Hrótafirði 111
 Mýrar í Mýrasýslu 127
 Möðruvellir í Hörgárdal 128, 174
 Nakskov í Danmörku 40
 Naumudalsminni 198
 G. Neckel 166
 Neðri-Harastaðir á Skagaströnd 108
 Neðri-Lækjardalur í Refasveit 110
 Neðri-Mýrar í Engihlíðarhreppi 111
 Neðri-Vatnsdalshreppur 111
 Nennius, sagnaritari 26
 Nes (í Nesjum) á Skaga 105, 128
 Niðarós (Þrándheimur) 60, 180, 219, 229, 315
 Niðbjörg Bjólandsdóttir 82–84
 A. M. Nielsen 322, 324, 327
 N. Á. Nielsen 282
 Niflungar 168
 Nikulás dýrlingur 14, 16, 17
Njála (sjá *Brennu-Njáls saga*)
 Njálsbrenna 297, 300, 311, 317
 Njarðey 198
Njarðvíkinga saga 51
 Njarðvíkingar á Suðurnesjum 121
 Søren Norby, flotaforingi 218
 Norðimbraland 25, 26
 Norðmenn 44, 63, 228
 Norðurhöf 217, 218, 220, 222–224, 231, 246, 247
 Norðurland 144, 298, 300
 Norðurlönd 11, 12, 153
 E. Noreen 77
Noregs konga sögur 37, 41, 45, 46
 Noregur (Norge, Norwegen) 23, 25, 38, 55, 58, 59, 62, 68, 83, 97, 103, 134, 145, 147, 161, 178, 180, 189, 198,

- 199, 213, 218–220, 230, 237, 241,
243, 261, 269, 271, 272, 304, 312
- Norfolk í Englandi 325
- Normannar 30
- Norna-Gests þáttur* 40, 51
- Norna-Gestur 25
- Norwich í Norfolk 325
- M. Nygaard 275, 279, 281
- Nýi annáll* 217, 295
- Ódáinsakur (OdaenBakur, Undensakre,
Vdadensakr) 156, 157, 161, 162
- Ódáinsakur í Engidal 160
- Ódáinsakur í Hvanndölum 158–162
- Oddi á Rangárvöllum 14, 16, 17, 19, 21
- Oddur Einarsson biskup 18, 19, 222
- Oddur Gottskálksson 136, 137
- Oddur munkur Snorrason 41, 43, 44,
56, 57, 103
- Oddur Önundarson (Tungu-Oddur) 86,
296, 297, 299, 303, 306
- Oddverjaannáll* 295, 302
- Odysseifskviða (Fabula Ulysses)* 40
- Óðinn, goð 39, 153, 257
- Oehlenschläger 173
- Ófeigur þunnскеgg Kráku-Hreiðarsson
82–84
- Ófeigur lafskegg Öxna-Þórisson 82–84
- Standish H. O'Grady 200
- Ólafía Einaradóttir 313, 315
- Ólafs saga helga* 62, 63
- Ólafs saga helga hin sérstaka* 34, 37,
38, 45–47, 49, 54, 55, 63, 82, 134
- Ólafs saga kyrra* 46
- Ólafs saga Tryggvasonar* 34
- Ólafs saga Tryggvasonar* eftir Gunn-
laug 42, 43, 212, 214
- Ólafs saga Tryggvasonar* eftir Odd 44,
56, 57
- Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta* 34,
37–39, 41–45, 47, 48, 50, 53–55, 58,
125, 147, 207, 209, 306
- Ólafsfjörður 158, 161
- Ólafur Liðsmannakonungur 60
- Ólafur Briem timburmeistari 10
- Ólafur Davíðsson 153
- Ólafur Halldórsson handritafræðingur
85, 125, 147, 206–217, 219, 229–243,
245, 246
- Ólafur Halldórsson prestur 244
- Ólafur helgi Haraldsson Noregskonung-
ur 23, 25, 47, 213, 298, 305, 306,
308
- Ólafur Lárusson 122
- Ólafur Olavius 159, 160
- Ólafur Pétursson 287
- Ólafur Stefánsson stiftamtmaður 173,
180
- Ólafur Tryggvason Noregskonungur 25,
41–44, 56, 212, 297, 298, 301
- Kristern Olborg (Christen Jensen Aal-
borg) 219
- Olgeirs rimur* 256
- Óli J. Blöndal 161
- Ólíf og Landres* 65, 69–71, 73–75
- Orkneyinga saga (þáttur)* 46, 82, 100
- Orms saga Bareyjarskálds* 60
- Orms þáttur Stórolfssonar* 37, 50
- Ormsbók Snorra-Eddu (Codex Wormi-
anus)* 36, 45, 256
- Ormur Snorrason 36
- Ormur Stórolfsson 50
- Ósar í Gullbringusýslu 122
- Ósló 219, 237
- Ossian skáld 172, 187
- Ósvalds saga* 258
- Ósvaldur Göngu-Hrólfsson 82, 83
- Ósvaldur Öxna-Þórisson 82, 84, 85
- Ósvífur 99
- Ósvífur Helgason 82–84
- Outigirn, garpur 26
- Owain, höfðingi 30
- D. D. R. Owen 154
- M. Overgaard 156
- Oxford 174
- Páll (eigandi Bakka 1568) 105
- Páll Ketilsson 39
- Páll Kolka 108
- Páll Melsted 193

- Páll Eggert Ólason 176, 223, 235, 247
 Páll Vídalín 105–108, 110, 111, 113,
 122, 128, 140, 143
 Pálmi Pálsson 138
Páls saga biskups 37
 Pamplona á Spáni 74
Parcevals saga 76, 77
Partalopa saga 69
 Patreksfjörður 243
 Klaus Pedersen 218
 Carl S. Petersen 220
 Pétur biskup Nikulásson 56
Péturs saga postula 56
Philosophia mundi 146
 Polyphemus, jötunn 40
 Pommern 314
Pontus rímur 256
 Poppo biskup 44
 R. K. Potter 284
 F. Y. Powell 154
- Qualiscunque descriptio Islandiae* 221–
 2, 231, 243
- R. X. (dulnefni) 130
 Ráðúlfur (sjá Rauðúlfur Öxna-Þóris-
 son)
- C. C. Rafn 157, 175
 Rafnsá (sjá Hrafnhá) 154
 Ragnar loðbrók 27, 39, 46
Ragnars saga loðbrókar 39, 61, 62
Rannveigarleiðsla 154
 R. K. Rask 167, 173, 195
 Rauðaskriða á Skaga 103, 105–108,
 110, 123, 130
 Rauðasunta (sjá Rauðaskriða)
 Rauðseyjar á Breiðafirði 232, 247, 248,
 256, 257
Rauðúlfs þáttur 78, 79
 Rauðúlfur Öxna-Þórisson 82–84
 J. J. Reenhielm 62, 63
 Refasveit 109, 114, 122, 123, 128
Registur Egils biskups 110, 113, 116
Reinalds rímur 256
Rémundar saga keisarasonar 76–79
- Rémundur 76
 P. H. Resen 35, 42, 231
Resensannáll 295, 296, 302, 307, 317,
 319
Reykðæla saga og Víga-Skútu 51–53,
 57, 58
 Reykdælir í Þingeyjarsýslu 51
 Reykhólar 60
 Reykir í Ölfusi 140
 Reykjadalur í Þingeyjarsýslu 52, 53
 Reykjahlíð í Þingeyjarsýslu 53
Reykjahólabók 258
 Reykjakot í Ölfusi 140
 Reykjanes í Barðastrandarsýslu 250
 Reykjanes í Gullbringusýslu 210, 211
 Reykjavík 86, 172, 174, 180, 182, 183,
 188, 287
 Reynir Davíðsson 108, 134
 Rheged á Englandi 30
 Rhydderch höfðingi 26
 Richmond á Englandi 31
 Rif 244
Rígsþula 35
 Rimmugýgur (Remmigía) 17, 18
 Rín 166, 168
 Risaland 240
 Rodulfus (sjá Göngu-Hrólfur Rögn-
 valdsson)
 Rogaland í Noregi 198
 H. Rosenkrantz 35
 Rosmhvalanes (Miðnes) 121, 122
 Rosmhvelingar (Rosthvelingar) 121,
 122
 Rost 191
 Rostgaard 39
 Rosthvalanes (sjá Rosmhvalanes)
 H. W. Rotermund 141
 Rudraig-ingar (sjá Úlaztírsmenn)
 Runólfur M. Ólsen 131–133, 193
 Ruphus prestur 57
 Rússland 64
 O. Rygh 161
 Den Røde Løve, konungsskip 225
 Rögnvaldur Mærjarl Eysteinnson 40,
 82

- Rögvaldur Kali Kolsson Orkneyjajarl 26
- Sacramentarium* 146
- Sallustius 40
- Salomon Þorvaldsson Óslóarbiskup 61
- Samsonar saga fagra* 38, 46
- Samtíningur um Ísland og Grænland* 240
- Sámur Bjarnason 92
- Christopher Sanders 75
- Sandlækjarós á Skagaströnd 107
- Sandvík í Færeyjum 47
- Santiago de Compostela á Spáni 74
- Saurar í Nesjum á Skaga 105, 110, 128, 130
- Saxar 30, 31
- Saxi hinn málsþaki (Saxo grammaticus) 36, 59, 60, 156–158
- H. D. Schepelern 227
- M. Schlauch 78, 79, 204
- F. Schlichtegroll 175
- F. R. Schröder 157
- H. Seelow 245
- Christian Thomesen Sehested 228
- D. A. Seip 154
- Selatangi á Skaga 107
- Selma Jónsdóttir 328
- Seltjarnarnes 245
- Selvík á Skaga 103, 105, 107, 109
- Serkur Guttormsson 316
- J. B. Severs 70
- Sicchem 100
- Síðu-Hallur (sjá Hallur á Síðu Þorsteinsson)
- Sigfús Haukur Andrésson 108, 134
- Sigfús Blöndal 225
- Siglufjörður 160, 161
- Sigmundar saga Brestissonar* (sjá *Færeyinga saga*)
- Sigmundur Brestisson 47, 54
- Sigmundur Þorkelsson 296, 309
- Sigríður Magnúsdóttir 51, 52
- Sigrún Hermannsdóttir 133
- Sigurðar saga hrings* 46
- Sigurðar saga þögla* 38
- Sigurðarkviða, Brot* 166, 168–170
- Sigurðarregistur* 112
- Sigurður Fáfnisbani 27, 39, 41, 166–170
- Sigurður Björnsson 108, 134
- Sigurður málarí Guðmundsson 174, 196
- Sigurður Guðmundssonar á Glæsivöllum 46
- Sigurður Gunnarsson 189, 190, 193
- Sigurður hjörtur Helgason 46
- Sigurður Nordal 209, 299, 307
- Sigurður H. Pétursson 287
- Sigurður Sigurðsson 20
- Sigurjón Sigtryggsson 160, 161
- Sigvarður biskup 43
- E. Simensen 274
- K. Simrock 167
- Sinech, óskepna 203
- Sinubrún 105
- Sjálund 199
- K. Skadberg 275
- Skagafjörður 52
- Skagamenn í Húnavatnssýslu 114
- Skagaströnd 114, 123, 124, 127–131, 133
- Skagatá 114, 127
- Skagi 104, 122–125
- Skagstrendingar 114
- Skáld-Helga saga* 53
- Skálda* 35
- Skálholt 12, 15, 17–21, 34, 43, 48, 50, 54, 113, 116, 127, 172, 180, 295, 322, 323, 325, 326
- Skálholtsannáll* 295, 317
- Skalla-Grímur Kveld-Úlfsson 262–265, 267–269, 272
- Skálmarnes í Barðastrandarsýslu 60
- Skapti Þoroddsson lögsögumaður (Lögs Skapti) 92, 93, 297, 299
- Skarð á Skarðsströnd 232
- Skarðsá (sjá Björn Jónsson á Skarðsá)
- Skarðsáránnáll* 220–222, 224, 225, 243, 244

- Skarðsárþók Landnámu* 49, 83, 208, 312
 Skefilsstaðahreppur 131
 Skeggjastaðir á Skagaströnd 107, 110
 Skeið í Árnassýslu 51
Skiðaríma 153–155
 Skiði göngumaður 153–155
 Skipalón (sjá Lón)
Skipan Sæmundar Ormssonar 121
 Skjalda-Björn Herfinnsson 85
Skjöldunga saga 182
Skiöldunga vísur 36
 Skjöldungar 27
 Skógar undir Eyjafjöllum 297, 300, 310, 311
 Skógarströnd á Snæfellsnesi 90
 Skotland 25, 31, 70
 Skraumuhlaupsá í Dalasýslu 88
 Skroppa 100
 Skúfey í Færeyjum 47
 Skúli Thorlacius 18
 Skúli Þorsteinsson 44
 Slétta (þ. e. Melrakkaslétta) 224
 O. Smirnicksaja 279, 280
 W. Smith 94
 H. M. Smyser 70, 71, 73, 74
Sneglu-Halla þáttur 41, 54
Snorra-Edda 35, 45, 156, 256
 Snorri í Reykjakoti 140
 Snorri Sturluson 27, 37, 45, 46, 61–63, 97, 137, 177, 260
 Snorri goði Þorgrímsson 92, 296, 297, 303–306, 308, 309, 317
 Snæfellsnes 232, 235, 300
 Sogn í Noregi 59
 Sólarfjöll á Grænlandi 59
Sólarljóð 35
 Sólrún Bárðardóttir 58, 59
 Sórey í Danmörku 156
 Spáarkletur í Færeyjum 134
 Spáfell* 134
 Spákonufell, bær á Skagaströnd 103, 105, 106, 109, 111, 112, 114, 115, 117–120, 123, 125–127, 129, 130, 132, 133
 Spákonufell í Strandasýslu 134
 Spákonufell (Spákonufellsborg) 108, 133, 134
 Spánn 70
 Spánverjar 218, 230
Speculum ecclesiae 145–148, 162
Speculum historiale 145
 H. Spilling 154
 S. V. Spilsbury 78
 Spitsbergen 224, 225
 P. Springborg 139
 Spátind á Upplöndum í Noregi 134
 Staðarhóll í Dölum 155
 Staður á Reykjanesi 250
 Staður á Ölduhrygg 244
 Stafangur 61, 147
 Stafnes í Gullbringusýslu 122
Starkaðar saga gamla 41
 Starkaður gamli Stórvirksson 41
 Stefán Einarsson 284
 Stefán Guðnason 121
 Stefán Karlsson 16, 102, 109, 124, 125, 134, 256, 322, 323, 328
 Stefán Stefánsson 159–161
 Steindór Árnason frá Höfðahólum Árnasonar 134
 Steindór Steindórsson frá Hlöðum 160
 Steingrímsfjörður í Strandasýslu 134
 Steingrímur 101
 Steingrímur í ísum 316
 Steingrímur Jónsson 17, 18, 21
 Steingrímur Þórarinnsson 44
 Steinmóður fróði (sjá Styrmir fróði)
 Steinn (Hlíðar-Steinn) 100
 Steinn Jónsson biskup 129
 Steinn Þorgestsson lögsögumaður 297
 Stephen Hansen Stephanus 36, 156, 157
 G. Stephens 192
 Stevenson 94
 Joh. O. Stiernhöök 63
 Stiklarstaðir 23
 A. Stimming 66, 67, 69
Stjórni 100, 145, 146
 Stokkhólmur 135, 246

- Stórarpúfa á Skagaströnd 105
 G. Storm 10, 60, 82, 146, 155, 207, 209, 217, 230, 231, 237, 295, 296, 302, 312, 315
 Stórólfs hóll 50
 Strandir (sjá Hornstrandir)
 Straumnes á Hornströndum 85
 W. Streitberg 281
 Dag Strömbäck 153, 214
 Stúfs þátur Kattarsonar 37
 Sturla Sighvatsson 61
 Sturla Þórðarson í Hvammi 155
 Sturla Þórðarson sagnaritari 49, 208–211, 315, 319
 Sturlaugur, faðir Göngu-Hrólfis 40
 Sturlu saga 155
 Sturlubók Landnámu 81, 82, 85, 87–89, 207–211, 299, 300, 312
 Sturlunga saga 48, 49, 53, 60, 61, 63, 315
 Styrmir Kárason fróði 38, 47, 57, 209, 211
 Styrmissbók 207–211, 214
 Styrr Þorgrímsson (Víga-Styrr) 86, 90, 297, 307, 308, 317
 Mattis Størssøn lögmaður 230
 Suðurey í Færeyjum 47
 Suðurland 310
 Suðurnes 122
 P. F. Suhm 33, 173
Summa totius de omnimodo historia 147
 Sunnudalur 317
 Svagrund í Húnavatnssýslu 109, 110
 Svanur 99
Svarfdæla saga 53
 Svarfdælaskætur 316
 Svavar Sigmundsson 141
 Svefneyjar á Breiðafirði 33
 Sveinbjörn Egilsson 191, 274
 Sveinbjörn Rafnsson 17, 134, 188
 Sveinn Bergsveinsson 284
 Sveinn tjúguskegg Haraldsson Danakonungur 57
 Sveinn Nielsson 193
Sveins rímur Múkssonar 258
 Sverrir Sigurðarson Noregskonungur 38, 55, 56, 61, 103
Sverris saga 38, 54, 315
 Svíar 27, 63, 195
 Svíaríki 39, 42
 Sviðningur í Nesjum á Skaga 105, 110, 130
 Svínavatn í Húnavatnssýslu 103, 106, 111, 112, 114, 115, 117–120, 126, 128, 129
 Svínavatnshreppur 111
 Svíney (nú Purkey) á Breiðafirði 86, 87
 Svíþjóð (Sverrige) 27, 36, 177, 182, 218
 Svoldarbardagi 38, 43, 44, 56
 Syðri-Á í Ólafsfirði 161, 162
 Syðri-Ey (sjá Eyin syðri)
 Syðri-Hóll á Skagaströnd 123
 Sýrdalur í Eyjafjarðarsýslu 159
 P. Syv 39
 Sælingsdalstunga í Döllum 308
Sæmundar-Edda (sjá *Edda*)
 Sæmundur Ormsson 121
 Sæmundur fróði Sigfússon 64
 Sölvabakki í Húnavatnssýslu 110
 Sölvi Högnason 198, 199
 Sölvi Magnússon 316
 Taliesin, skáld 26, 29–32
 Jurgen Teigsen 219
 Teitur 316
 Tékkar 195
 Paul Thoby 12
 Thomas Becket 323
 S. Thompson 204
 O. Thott 173
 Thurkil 154
 R. Thurneysen 200, 203
 Tjörn á Vatnsnesi 113
 Tjörnes 224
 Knud Togeby 65, 67–69, 74
 T. Northcote Toller 281
Tómas saga erkibiskups 53, 56
Torf-Einars saga 47
 Torfæus (sjá Þormóður Torfason)

- F. K. Trampe 180
 Trékyllisvík á Ströndum 225
 Tristram 76
Tristrams saga 65, 76
Trójumanna saga 65, 99
 Tuath Luchra 200
 Tunga (sjá Sælingsdalstunga)
 Tungu-Oddur (sjá Oddur Önundarson)
 Tungu-Steinn Björnsson 82–85
 D. H. Turner 323, 326
 G. Turville-Petre 309
 B. Tuvestrand 94
 M. Tveitane 153, 281
- Údáinsakr (sjá Ódáinsakur)
 C. C. Uhlenbeck 280
 Úlaziármenn (Rudraig-ingar, Ulaid, Ulltaig) 199–203
 Úlfhéðinn einhenti Sigurðarson 46
 Úlfhljótur, lögsögumaður 86, 296, 302, 303
 Úlfisdalur vestan við Siglufjörð 160
 Úlfur jarl Sprakaleggsson 45
 Úlfur Uggason 45
 Úlfur Öxna-Þórisson 81–83, 85
 Ulltaig (sjá Úlaziármenn)
 Ulrich von Zatzikhoven 77
Ulysses (sjá *Odysseiskviða*)
 G. Ungeheuer 283
 C. R. Unger 69, 98–100
 Uni Garðarsson 37
 Unnarholt 158
 Upplönd í Noregi 134
 Uppsalar í Svíþjóð 40, 62
 Urien kappi 26, 30, 31
 Útskálar í Gullbringusýslu 36, 122
- A. Vaillant 280
 Valdres í Noregi 198
 Wales 23, 25, 26, 28, 30, 31
 Valgerður Jónsdóttir 20
 Valhöll 153, 154
 Christoffer Valkendorf, hirðstjóri 218, 219
 Erik Valkendorf, erkibiskup 219, 223, 229
 F. B. Wallem 10, 11
 Vatn í Haukadal 90
 Vatnsdalshreppur fremri 113
 Vatnsdalur í Fljótslíð 239
 Vatnsdalur í Húnavatnssýslu 102, 110, 115, 129
Vatnsdæla 37, 46, 127
Vatnshyrna 37, 52
 Vatnsnes 113
 Vðadensakr (sjá Ódáinsakur)
Vébjarnar saga Sygnakappa 53
Vémundar saga kögurs (sjá *Reykðæla saga*)
 Vémundur (Vermundur) kögur 52, 53, 57
 O. Verelius 36, 62
 E. Wessén 275, 281
 Vésteinn Ólason 139
 Vesturland 233, 300, 303, 309, 311
 B. J. Whiting 94
 H. W. Whiting 94
 Ole Widding 79, 138
 Viðey 162
 Viðidalstunga 56
Viðræða sálar og líkama 96
Viðræða æðru og hugrekki (Moralium dogma) 97
 Vífill, leysingi Auðar djúpúðgu 87, 207, 208, 213
 Vífilsdalur í Dalasýslu 207–8, 213
Víga-Barða saga 49
 Víga-Bjarni (sjá Bjarni Brodd-Helgason)
Víga-Glúms saga (Glúma) 48, 309, 317, 318
 Víga-Glúmur (sjá Glúmur Eyjólfsson)
 Víga-Styrr (sjá Styrr Þorgrímsson)
 Vígfús Guðbrandsson 53
 Vígfús Víga-Glúmsson 82–85
 Vigur á Ísafjarðardjúpi 40
 Vík í Sogni 59
 Vík(in) í Noregi 84
Viktors saga og Blávus 70
Vilkins máldagi 56

- J. E. C. Williams 30
 I. Williams 30
 C. Williamson 73
 Villingaholt 62
Vilmundar rimur 256
 Vincentius Bellovacensis 145
 Vindhæli á Skagaströnd 123
 Vindhælishreppur 105, 107, 111, 131
 Vindland 57
 Vinheiði 64
 Vínland 316
 Vínuminni 198
 Th. Wisén 135
 A. Vizkelely 76
 B. Woledge 77, 78
Vopnfirðinga saga 54, 81, 82, 84, 300,
 309, 310, 317, 318
 O. Worm 35, 36, 226–228, 230, 235,
 238
 F. Wormald 323, 326, 328
 K. Vrátný 145, 147, 148
 J. de Vries 281
Vúlgata 100, 135, 136
 Vöðlaþingsmál 316
 Vöðluþing 158
Völsa þáttur 54
Völsunga saga 61, 62
 Völsungar 39
Völuspá 35
 Vör en forna í Hraunsvík á Skaga
 (Fornavör) 103–105, 107

 Yarmouth 325
 Yorkshire 31
 Ytri-Ey á Skagaströnd 123
 Ytri-Hóll á Skagaströnd 123
 Yxna-Þórir (sjá Öxna-Þórir)
- Zebul 100
- Þangbrandur prestur 297, 300, 302,
 310, 311
Þiðreks saga 65
- Þingeyrabók* 102
 Þingeyraklaustur 102–104, 110, 112,
 115, 124, 126, 129
 Þingeyrar 43, 44, 102–106, 114–120,
 124, 127, 129–132, 193
 Þingvellir 180
 Þjóðhildur Jörundardóttir 90
 Þjóðverjar 195, 196
 Þjóstólfur 99
 Þór, goð 41, 153
 Þóra Ólafsdóttir 303
 Þórarinn hinn spaki 317
 Þórarinn Ragabróðir Óleifsson 86, 296,
 305
 Þórarinn ábóti Sveinsson 104
 Þórarinn fylsenni Þórðarson 86
 Þórarinn Þorfinnsson 103, 104, 110
 Þórarinn (Þorfinnsson?) 103, 104, 114,
 115, 117–119, 124, 126
 Þórarina Ingólfsdóttir 89
 Þorbergur Hrólfsson 52
Þorbjarnar saga og Hávarðar hins halta
 (sjá *Hávarðar saga*)
 Þorbjörg lítilvalva 213
 Þorbjörg Þorsteinsdóttir 90
 Þorbjörn á Hóli 92
 Þorbjörn súr 296, 304, 305
 Þorbjörn að Vatni 90
 Þorbjörn Vífilsson 86, 87, 90, 208
 Þorbrandur Þorfinnsson í Álftafirði 86
 Þórdís 127
 Þórdís spákona 125, 127, 129, 133
 Þórdísararfur 129
Þórðar saga gellis 54
Þórðar saga hreðu 37, 39
Þórðarbók Landnámu 49, 208, 211
 Þórður örvhönd 44
 Þórður Áskelsson 316
 Þórður Jónsson í Hítardal 223
 Þórður gellir Ólafsson 86, 296, 297,
 303, 306
 Þórður Þórðarson 113
 Þórður Þorkelsson Vídalín 39
 Þórður Þorkelsson bróðir Þorgeirs goða
 100

- Þórður Þorláksson biskup 19, 229, 236, 245
- Þorfinnur karlsefni Þórðarson 38, 208, 213
- Þorgeir Hávarsson 100
- Þorgeir Þórhaddsson úr Hítardal 86
- Þorgeir Ljósvetningagoði Þorkelsson 53, 100, 297
- Þorgeirs saga Hávarssonar* (sjá *Fóstbræðra saga*)
- Þorgerður Þorsteinsdóttir 41, 44
- Þorgerður silfra Þorvaldsdóttir 310
- Þorgestlingar 87, 88, 90, 91
- Þorgestur Steinsson 48, 86
- Þorgestur Þórhallsson 307
- Þorgils skarði Böðvarsson 53
- Þorgils Hölluson 92, 93, 308
- Þorgils Oddason á Staðarhóli 155, 316
- Þorgils Ólafsson 109
- Þorgils saga Höllusonar* 54
- Þorgils Þorsteinsson hvíta 82–84
- Þorgrímur illi 47
- Þorgrímur goði Þorsteinsson 296, 297, 303–306, 309
- Þórhaddur 100
- Þórhallur Vilmundarson 134
- Þórir Símunarson prestur 316
- Þórissynir 97
- Þorkell farskerkur 87
- Þorkell Blund-Ketilsson 299, 300
- Þorkell Eyjólfsson 92, 297, 305, 308, 309
- Þorkell Geitisson 300, 318
- Þorkell Gellisson 62, 300
- Þorkell Jóhannesson 141, 191
- Þorkell trefill Rauða-Bjarnarson 101
- Þorkell Tjörvason, lögsögumaður 298
- Þorkell kuggi Þórðarson 86
- Þorkell máni Þorsteinsson, lögsögumaður 297, 305
- Þorláksbiblía* 258
- Þorlákur Skúlason biskup 60, 226–228, 235, 238
- Þorlákur helgi Þórhallsson biskup 17, 19, 21
- Þorlaugardys í Refasveit 103, 105, 107, 109, 112, 116, 125
- Þorleifur jarlaskáld Ásgeirsson 41
- Þorleifur Hauksson 295
- Þorleifur beiskaldi Þorláksson 155
- Þorleifur Þorvaldsson 88, 89
- Þormóðar saga Kolbrúnarskálds* (sjá *Fóstbræðra saga*)
- Þormóður Kolbrúnarskáld 23, 49, 100
- Þormóður Torfason 41, 50, 53–62, 178, 229, 245
- Þórólfs saga* 262, 263
- Þórólfur spörr 88, 89
- Þórólfur Kveld-Úlfsson 260, 262–271
- Þórólfur Skalla-Grímsson 262, 263, 267, 268
- Þórólfur Mostrarskegg Örnólfsson 296, 299, 303, 304
- Þorskfirðinga saga* 54
- Þórsnesingar 299, 300
- Þórsnessþing 88, 303
- Þorsteinn fróði 45
- Þorsteinn gáli 58
- Þorsteinn hreggnasi 90
- Þorsteinn Björnsson á Útskálum 36
- Þorsteinn Benediktsson sýslumaður 143
- Þorsteinn Egilsson 267, 269, 270
- Þorsteinn Eiríksson rauða 89, 90, 213
- Þorsteinn Gíslason 297, 307, 308, 317
- Þorsteinn Hallsson 92, 100
- Þorsteinn surtur Hallsteinsson 86, 305
- Þorsteinn Hallvarðsson 316
- Þorsteinn Höskuldsson 316
- Þorsteinn Jónsson 129
- Þorsteinn Jósepsson 160
- Þorsteinn Kuggason 297, 299, 308
- Þorsteinn Magnússon sýslumaður 239
- Þorsteinn Oddleifsson 89
- Þorsteinn Sigurðsson 107
- Þorsteinn þorskabítur Þórólfsson 296, 303, 304, 306
- Þorsteinn skelkur Þorsteinsson 41
- Þorsteinn hvíti Ölviðsson 82–84
- Þorsteins saga hvíta* 81, 82, 84
- Þorsteins saga uxafóts* 37

- Þorsteins saga Síðu-Hallssonar* 100
Þorsteins saga Víkingssonar 59, 62, 63
Þorsteins þáttur bæjarmagns 55
Þorsteins þáttur skelks 37, 41
Þorvalds þáttur víðfjörla Koðránssonar 42, 125
 Þorvaldur Ánason 87–89
 Þorvaldur Ásvaldsson 81–85, 90
 Þorvaldur Eiríksson rauða 89
 Þorvaldur víðfjörli Koðránsson 307
 Þorvaldur Sívertsen í Hrapsey 189, 190
 Þorvaldur Spak-Böðvarsson (sjá Þorvarður Spak-Böðvarsson)
 Þorvaldur Thoroddsen 121, 221
 *Þorvaldur Þorleifsson 89
 *Þorvaldur Þórólfsson 89
 Þorvarður (Þorvaldur) Spak-Böðvarsson 42, 297, 300, 306
 Þráinn konungur á Vallandi 60
 Þrándheimur (sjá Niðarós)
 Þrætuvík á Skagaströnd 105
 Þuríður spaka Snorradóttir 296, 298–301, 305
 Þverá í Eyjafirði (Munkaþverá) 60, 300, 309
 Þykkvibær í Álftaveri 239
 Þyri Haraldsdóttir 57
 Þýskaland (Tydskland) 145, 182, 191
 Ælfrik, rithöfundur 65
 Æsa hin ljósa, jarlsdóttir af Valdresi 198, 199
 Æsa Kjallaksdóttir í Svíney 87
 Æsuberg (Esuberg) 121, 122
 Ævi Noregskonunga 45
 Ævi Orkneyja jarla 46
 Ævi Snorra goða 304, 305, 307, 308, 310
 Ævintýri samkvæmt nr. í útgáfu Gerings:
 XVI 141
 XVII 141
 XXVII 141
 XLII 139
 XLV 147
 XLVI 147
 XLVIII 139
 LXXXV 139
 C 138
 CI 139, 141, 147
 5 í Miðaldaævintýrum 138
 Ögmundur Pálsson biskup 19, 219, 243
 Ölduhryggur á Snæfellsnesi 244
 Ölfus 140
 Ölkofra þáttur 48, 92, 94, 101
 Ölkofri 92, 101
 Ölveshreppur 141
 Ölvir hvíti Ósvaldsson 82–84
 Ölvusinga kyn 51
 Önundar þáttur tréfóts (sjá *Grettis saga*)
 Örlygsstaðir á Skagaströnd 108, 110
 Örn á Steðja (sjá Jóhannes Örn Jónsson)
 Örnólfsdalsbrenna 299, 306
 Özur erkibiskup í Lundi 316
 Öxna-Þórir 81–85, 90, 91
 Öxney á Breiðafirði 90

